T. C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
A N K A R A

BİR ASKERİ YARDIMIN ANATOMİSİ

Jehuda L. Wallach

Ç e v i r e n

Em. Tuğg. Fahri ÇELİKER

A N K A R A
Gnkur. Basımevi
1 9 8 5

T. C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
A N K A R A

BİR ASKERİ YARDIMIN ANATOMİSİ

Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri
1835-1919

(İkinci Baskı)

Jehuda L. Wallach

Ç e v i r e n
Em. Tuğg. Fahri ÇELİKER

Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yayınları

A N K A R A
Gnkur. Basımevi
1 9 8 5

İKİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Prusya Krallığı ve Alman İmparatorluğu'nun 1835–1919 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı askeri yardımı Alman, Avusturya ve İngiliz kaynaklarına dayanarak açıklayan bu eser, Emekli Tuğgeneral Fahri ÇELİKER tarafından dilimize çevrilmiş ve 1977 yılında da Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı tarafından az sayıda bastırılarak subaylarımızın istifadesine sunulmuştu.

Mahdut sayıda bastırılışından dolayı ancak resmi dağıtımı yapılabilen kitap, satış yoluyla daha geniş bir çevrenin istifadesine de sunulamamıştı. Bu bakımdan, ayrıca konusunun ilginçliği ve kaynak niteliğinde oluşu nedeniyle mevcudu kısa zamanda tükenen eserin, ikinci baskısının yapılması uygun görülmüştür.

Eser, Emekli Tuğgeneral Fahri ÇELİKER tarafından yeniden gözden geçirilerek yayıma hazırlanıp, öncelikle Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin ve sonra da ilgili kişi ve kuruluşların istifadesine sunulmuştur.

Ramiz ERTEM
Hv. Korgeneral
As. T. ve Str. E. Bşk.

T. C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

HRP. T. : 3493–29–77 Plan

Ankara
30/12/1977

ÖNSÖZ

Oxford Üniversitesi öğretim üyelerinden, Askeri Tarih Ord. Profesörü JEHUDA L. WALLACH'ın yazdığı "Bir Askeri Yardımın Anatomisi" (Anatomie einer Miltaerhilfe) adlı eser; Prusya Krallığı ve Alman İmparatorluğunun 1835–1919 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğuna yaptığı askeri yardımı, değişik kaynaklı belgelere dayanarak incelemektedir.

Hızla gelişmekte olan Harp Sanatı ve silah teknolojisi karşısında, bugün de birçok ülkeler dış askeri yardımlar almak zorunda kalmaktadırlar. Bu bakımdan kitapdaki bilgiler, Harp Tarihleri ve Stratejik Etütler için belgesel yabancı bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Eser; Em. Tuğgeneral Fahri ÇELİKER tarafından dilimize çevrilmiş ve Harp Tarihi Başkanlığının yetkili kurulunca incelenmiştir.

Bedrettin DEMİREL
Korgeneral
Harp Tarihi Başkanı

"Her askeri heyet, aksi iddia edilmesine rağmen, bir politik tedbirdir ve bu nedenle de az veya çok sevimsizdir."

G. Von Gleich

YAZAR HAKKINDA

Profesör Dr. Jehuda L. Wallach, 1921'de Almanya'da doğdu; 1936'da Filistin'e göç etti. Kudüs'teki Hebrayşın Üniversitesi'nde tarih ve sosyoloji okudu. 1965'te Oxford'da Askeri Tarih Ord. Prof. lüğüne ve Tel-Aviv Üniversitesi Alman Tarihi Enstitüsü Başkan Yardımcılığı'na atandı.

Eser Hakkında Birkaç

Söz

"Bir Askeri Yardımın Anatomisi" adlı eser, Oxford Üniversitesi Askeri Tarih Profesörü ve Tel-Aviv Üniversitesi Alman Tarihi Enstitüsü Başkan Yardımcısı Prof. Jehuda L. Wallach tarafından, Batı Almanya, Avusturya ve İngiltere'nin sivil ve askeri arşivlerinde dört sene süren bir araştırmadan sonra kaleme alınmış ve Düseldorf'taki Droste Basımevi tarafından 1976 yılında Almanca olarak yayımlanmıştır.

Yazar, önsözünde de belirttiği gibi, 1970'lerin başında Süveyş Kanalı'nın savunmasında Mısırlılara yardımcı olan Rus askerlerinin –bir rastlantı sonucu tanığı olduğu– tutumlarından esinlenmiş ve benzeri bir tarihi olayı inceleyerek askeri yardımların amacı cereyanı ve sonuçları hakkında bir hükme varmak istemiş ve bunun için de 1835'ten 1918'e kadar önce Prusya, sonra da Almanya tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan askeri yardımı inceleme konusu olarak seçmiştir.

Eserin değeri, özellikle çok sayıda dokümana dayanmasından geliyor. Yazar, sadece bu dokümanı tasnif etmiş, karşılaştırmış, aynen veya kısmen sayfalarına almış ve zaman zaman da bunları değerlendirmiştir.

Eserin Almanca baskısı Uluslararası Askeri Tarih Komisyonu tarafından bize gönderilince derhal gözden geçirdim ve Silahlı Kuvvetlerimizin yakın tarihine ait çok ilginç belgeleri kapsayan ve diğer hususların birlikte bugün dahi almakta olduğumuz askeri yardım konusuna ışık tutan bu eserden özellikle genç subaylarımızın çok yararlanacakları kanısına vardım. Bu kanıma katılmak lütfunda bulunan Genelkurmay Harp Tarihi Başkanı sayın Korgeneral Bedrettin Demirel ve Stratejik Etüt Kurulu Başkanı sayın Em. Korgeneral Cemal Enginsoy'un değerli teşvik ve yardımlarıyla bu çeviri meydana geldi.

Eserin birçok yerinde bizi gerçekten çok üzen sert, acımasız, hatta kaba eleştirilerle karşılaşıyoruz. Bunların bir kısmı hiç kuşkusuz haksız abartmalardır. Ama bir kısmı da gerçekten yerinde ve haklı eleştirilerdir. Örneğin Alman Albayı (Osmanlı Paşası) Kaehler, bir mektubunda Türkler için "bu insanlar tatlı tatlı konuştuklarının yarısı kadar çalışmış olsalardı, epeyce bir şey yapılmış olurdu" diyor. Bugün bile aynı kötü alışkanlıktan sık sık şikâyetçi olmuyor muyuz? O halde eleştirileri, ne kadar haksız ve ne kadar aleyhimize olursa olsun, serin kanlılıkla ve mümkün olduğu kadar objektif okumak, özeleştirilerimizle değerlendirmek, alınması yararlı dersleri bizzat ortaya çıkarmak zorundayız.

Şurasını da önemle belirtmek isterim ki, sözünü ettiğim kimi haksız ve yersiz eleştiriler yazarın kendi değerlendirmeleri değil, o günlerde hizmetimizde bulunan askeri heyet subaylarının, müttefiklerimizin ve yabancı devlet temsilcilerinin resmi ve özel yazışmalarında geçen eleştirilerdir. Birinci Dünya Harbi'nde Alman generalleri, bütün başarıları kendilerine; başarısızlıkları da Türklere mal etmek istemişlerdir. Kendisinin de itiraf ettiği gibi, yazar, Türkçe bilmediğinden Türk arşivlerinden yararlanamamış ve Alman iddialarını Türk belgeleriyle karşılaştırmak olanağına sahip olamamıştır. Sanırım eserin tek ve önemli noksanı da budur. Bu noksanı telâfi etmek, Alman askeri yardımı ve sonuçlarını bir de kendi arşivlerimizdeki belgelere dayanarak incelemek, artık bize düşen bir görev oluyor.

Askeri yardımların iç yüzü, muhtemel gelişim ve sonuçları hakkında tarihten ders almak isteyecek genç subaylara bu eserin yararlı olacağını umar, daha kapsamlı ve ayrıntılı bir Türkçe eserin yakın zamanda meydana getirilmesi dileğiyle çevirinin redaksiyonunda değerli yardımlarını gördüğüm Em. Kur. Alb. Ferhat Başdoğan'a ve bütün emeği geçenlere teşekkürlerimi sunarım.

Fahri ÇELİKER
Emekli Tuğgeneral

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Çok Kişisel Bir Önsöz 1

BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi'ne Girişine Kadar 5

Kısım I – Öncüler ve Moltke Heyeti – Giriş 7

Moltke Heyeti Nasıl Gönderildi ? 9

– Prusya Askeri Heyetinin Kuruluşu 10

Prusyalı Subayların Görevleri, Nitelikleri ve Statüleri - Prusyalı Öğretmenlere Verilen Talimat - Moltke Zamanındaki Türk Ordusu - Moltke Askeri Heyetinin Sonu - Türkiye'de "Moltke Efsanesi" - Moltke ve Kaehler Heyeti Arasındaki Dönemde Türkiye'deki Prusyalı Subaylar - Türklerin Almanya'ya Silah Siparişi - İstanbul'da Bir Alman Askeri Ataşesinin Bulundurulması Sorunu.

Kısım II – Kaehler Heyeti 24

Giriş - Kaehler Heyeti Türkiye'ye Gidiyor - Alman Subaylarının Türkiye'de İlk Tecrübeleri - Sultan II. Abdülhamit - Kaehler'in Yenilik Önerileri - von der Goltz Türkiye'ye Geliyor - Alman Deniz Danışmanları - Türk Subaylarının Almanya'ya Gönderilmesi - Alman Reformcuları Niçin Türkiye'de Kaldılar ?

Kısım III – von der Goltz Dönemi 52

Kaehler'in Yerine Geçiş - von der Goltz ve Türk Askeri Eğitim Sistemi - Goltz'un Sözleşmesinin Birinci Uzatılışı - Alman Reformcularının "Şantajı" - Goltz'un Sözleşmesinin İkinci Uzatılışı - Alman Reform Subayları Arasında "Sınıf Farkı" - Prusyalı Reform Subaylarının Çalışmaları - von der Goltz'un Sözleşmesinin Üçüncü Kez Uzatılması - "von Hobe Olayı" - İstanbul'da Bir Askeri Ataşelik Kurulması - von der Goltz'un Ayrıl-

masından Sonra Alman Askeri Heyeti - II nci Wilhem'in Türkiye'yi Ziyareti - Genç Türklerin Devrimi ve Reformcu Alman Subayları - Goltz'un Ayrılmasından Sonra Türkiye ve Goltz - "Schlichting Olayı" - Türk Donanması ve Alman Danışmanları - Askeri Heyet ve Alman Ekonomisinin Türkiye'ye Sokulması.

Kısım IV – Reformcu Alman Subayları ve Balkan Harbi 94

1909'da Askeri Heyetin Takviyesi - Alman Subaylarının Türk Savaşlarına Fiilen Katılması Sorunu - Balkan Harbi ve Alman Reformcuları - Almanların Türk Yenilgisini Açıklayış Tarzı - Yeni Bir Alman Askeri Heyeti Hakkında Düşünceler - Almanya'ya Silah Siparişleri.

Kısım V – Türkiye Harbe Girinceye Kadar "Liman von Sanders Heyeti " 111

Yeni Alman Askeri Heyetinin Atanması - "Liman von Sanders Geçit resmi" - Liman von Sanders Bunalımı" - Liman ve Enver - "Strempel Olayı" - "Kübel Olayı" - Türkiye'nin Savaş Yeteneği Hakkında Almanların Görüşleri - Alman Akdeniz Filosu ve Türk Donanması - Askeri Heyetin Kuvvetlendirilmesi - Türk - Alman İttifak Anlaşması - Harp Hazırlıkları.

İKİNCİ BÖLÜM

Birinci Dünya Harbi'nde 147

Kısım VI – Harbin İlk Yılları 149

Türkiye Harbe Giriyor - Alman "Sefer Heyetleri" - Büyükelçilikle Askeri Heyet Arasındaki Gerginlik Sürüyor - Liman Paşa ile Enver Paşa Arasındaki Gerginlikler - Goltz'un Türkiye'ye Son Gelişi - Gelibolu ve Almanlar - Kanal Seferi - Almanya ve Türk Uçak Birlikleri - Askeri Heyetin Subayları ve Türkiye - Türk Ekonomisi ve Almanya - Avrupa Savaş Alanlarında Türk Birlikleri - Türkiye'deki Alman Makamlarında Kargaşa - Almanlar ve Ermeni Takibi.

Sayfa

Kısım VII – "Yıldırım" 191

"Yıldırım"ın Açılışı - General von Falkenhayn - Kress von Kressenstein, Falkenhayn ve Filistin Cephesi - Falkenhayn, Liman von Sanders Tarafından Değiştiriliyor - Liman ve Enver Arasındaki Gerginliğin Devamı - Alman Kıtaları ve Türkler - General von Seeckt Türkiye'de - Askeri Heyetin Statüsünde Değişiklikler - Alman Filosu Türkiye'de - Türk - Alman Ekonomik İlişkileri.

Kısım VIII – "Kıyamet Günü" 222

Türkiye ile Almanya Arasında Kafkasya'daki Gerginlik - Filistin Cephesinin Çöküşü - Askeri Heyetin Sonu.

SON SÖZ 231

EK–A (Öğretmen Olarak Türkiye'nin Hizmetine Giren Subaylara Öğütler) 235

EK–B (Türkiye'nin Çöküş Nedenleri, Yazan : General von Seeckt) 239

Çok Kişisel Bir Önsöz

I

Bundan dört yıl kadar önce Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısından, batı kıyısında bir Rus subayının gözetiminde siper kazan Mısır birliklerini izledim. Rus subayının birliklere ne kadar yabancı kaldığının hemen farkına vardı. O zaman, Rus eğitmenlerinin kendileri için tamamen yabancı bir çevrede ne derece mutlu olduklarını kendi kendime sordum. Bu soruyu cevaplandırabilecek Rus ya da Mısır belgelerine yakın bir gelecekte sahip olmak umudu olmadığı için, benzer bir olaydan uygun sonuçlar çıkarmanın pekâlâ mümkün olabileceği kararına vardım.

Konunun esası nedir?

Ekonomik ve teknolojik bakımdan gelişmiş bir ülkenin, ekonomik ve teknolojik yönden az gelişmiş ve hatta geri kalmış bir ülkeye askeri yardımı söz konusudur.

Böyle bir durum için, Birinci Dünya Harbi'nden önceki ve Harp sırasındaki Türk-Alman ilişkileri uygun bir örnektir. Bu örneğin en büyük yararı, başlangıcı, cereyanı ve sonu hakkında bütün bilgilerin kullanılmaya hazır olmasıdır.

Tarihçi olarak ben, bir afetten kaçar gibi, tarihi benzetmelerden kendimi korumak zorunda oldğumu hiç kuşkusuz bilirim. Ama, gerektiğinde, Türkiye'deki Alman Askeri Heyeti'nin bir deney olarak hizmet edebileceğine ve bunun yardımıyla, bir laboratuvarda olduğu gibi genel ve evrensel sonuçlar ve dersler çıkarılabileceğine de inanıyorum. İncelemelerim sırasında bu kararımın tamamen doğru olduğunu anladım. 1972 yazında Bonn'daki Dışişleri Politik Arşivi'nin kalın dosyalarını gözden geçirdikçe yavaş yavaş Rus-Mısır ilişkilerinde de olası bir bunalımın kaçınılmaz olduğu görüşüne vardım. Kısa bir süre sonra Sovyet Askeri Heyeti'nin Mısır'dan kovulmasiyle bu tahminim doğru çıktı.

II

Daha işin başından itibaren bu konuda kendimi Alman kaynaklariyle, yani yardım yapan tarafın kaynaklariyle sınırlamaya karar vermiştim. (diğer nedenlerin yanı sıra hiç Türkçe bilmeyişimin de bunda etkisi oldu). Alman Arşivi'ndeki belgeler çok kapsamlıdır. Buna rağmen inceleme sırasında Alman olmayan iki arşivde de araştırma yapmaya karar verdim ve bunu, sırf Alman raporlarını ve değerlendirmelerini kesin şekilde kontrol etmek istediğim için yaptım. Bu konuda öncelikle Londra'daki İngiliz Genel Arşivi'nden

yararlandım; çünkü, İngilizler, her yerde olduğu gibi Türkiye'de de olağanüstü bir askeri ataşelik servisine sahiptiler. Daha sonra yetkili askeri temsilci olarak atanan Avusturya Askeri Ataşesi'nin raporları daha da aydınlatıcıydı. Bu, üç olumlu nedenden ileri geliyordu: Birincisi, Avusturyalı subaylar Türkçe biliyorlar ve bu nedenle bilgileri birinci elden alıyorlardı. İkincisi, bunlar, çok uluslu bir devletten geliyorlardı ve Osmanlı halkının karışık durumunu Prusyalı meslektaşlarından daha iyi anlıyorlardı. Üçüncüsü, Almanları uğraştıran, Türkiye'ye askeri yardımla ilgili bütün sorunların dışındaydılar; yani pasif bir gözlemci rolündeydiler ve bu nedenle, gerçekleri, olaylara karışmış olan meslektaşlarından daha iyi görebiliyorlardı.

Tarihçi olarak burada, lehinde ve aleyhinde çok söz edilen Alman partikülarizminin yararından söz etmek istiyorum. Senelerce ben, Merkezi Devlet Arşivi'nde ne olduğu bilinmeyen ya da politik nedenlerle her zaman yararlanılamayan belgelerin federe devletlerin arşivlerinde mevcut olabileceği, hatta mevcut olması gerektiği duygusunu taşıdım. Özellikle Bavyeralı subayların raporlarını, çalıştıkları her yerden yalnız Berlin'deki Genel Karargâh'a ya da Savunma Bakanlığı'na değil, aynı zamanda Münih'teki Bavyera Savunma Bakanlığı'na da aksatmadan düzenli olarak verdiklerini tahmin ettim. Bu tahminim tamamen doğru çıktı. İkinci Dünya Harbi'nden zararsız kurtulmuş olan Bavyera Savaş Arşivi, kaybolmuş kabul edilen ya da nerede olduğu bilinmeyen belgeler için gerçek bir hazinedir.

Stuttgart Tarih Kitaplığı'nda Asya'da Savaşanlar Birliği'nin yayımladığı bildirilerin hemen hemen tam bir koleksiyonunu ve bu Birliğin yıllıklarını buldum. Ayrıca, bu kitaplıkta, Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Şam'da yayımlanan "Yıldırım" adlı askeri gazetenin belki de mevcut tek koleksiyonu bulunuyordu.

İlgilendiğim soruları yanıtlayamayacak gibi göründüklerinden Birinci Dünya Harbı genelkurmayının resmi eserlerinden yararlanmaktan kaçındım. Esas olarak arşivlerdeki belgelere ve anılara dayandım. Malzeme azlığından sıkıntı çekmediğimi, aksine bu incelemeyi uygun bir çerçeveye sıkıştırmak için çaba harcadığımı belirtmek isterim.

III

Bu araştırma üzerinde, hemen hemen dört yıl süren çalışmalarım sırasında burada isimleri yazılamayacak kadar çok sayıda kurumların ve kişilerin yardımını gördüm. Buna rağmen, bazılarına özel surette teşekkürü, ödenmesi gereken bir borç sayıyorum.

En başta, Tel-Aviv Üniversitesi Alman Tarihi Enstitüsü Direktörü olarak, olanak içindeki her tür desteği ve Volkswagen Fabrikaları Vakfı'nın yardımiyle araştırmanın finansmanını sağlayan meslektaşım Profesör Dr. Walter Grab'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmalarım sırasında yararlandığım Londra'daki Genel Arşivin, Viyana'daki Avusturya Savaş Arşivi'nin, Koblenz'teki Federal Arşivin, Freiburg'taki Federal – Askeri Arşivin, Bonn'daki Dışişleri Politik Arşivi'nin ve Münih'teki Bavyera Savaş Arşivi'nin müdürlerine ve personeline samimi ve mesleki yardımları için özellikle teşekkür etmek isterim. Kendimi adeta bir mensubu saydığım Stuttgart'taki Tarih Kitaplığı'na, yararlanmama müsaade edilen kitap ve dergi hazinesi için müteşekkirim.

Sadece bu yıl Münster'de kalışım sırasında bu kitabın bir kısım müsveddelerinin de ortaya çıktığı çalışma odasını bana ayırdığı için değil, aynı zamanda mesleki desteğinden ötürü de Westfalia'daki Münster Üniversitesi profesörlerinden meslektaşım Dr. İerner Hahlweg'e şükranlarımı ifade etmeyi borç bilirim. Münster Üniversitesi'nden (şimdi Münih Üniversitesi'ndedir) meslektaşım Profesör Dr. Grhard A. Ritter, bu incelemede ileri sürülmüş olan fikirlerin geniş bir çerçevede eleştirmeli tartışılması olanağını bana sağladı.

İncelemede bana yardımcı olan geniş dost ve tanıdık grubundan özellikle üç kişiyi burada belirtmek isterim:

Tel-Aviv Üniversitesi Alman Tarihi Enstitüsü Bilimsel Danışmanı Bayan Dr. Susanne Miller (Bonn'dan), çalışmalarımı desteklemek için hiç bir zahmetten çekinmemiştir.

Enstitümüzün sadık dostu Bay Dr. Heilbrunn'un (Kaiserslautern'den) tavsiyeleri ve gösterdiği kaynaklar özellikle çok değerliydi.

Albay Schlomo Na'aman, Bonn'daki İsrail Büyükelçiliği'nde müsteşar olarak bulunduğu sırada sözle ve eylemle beni desteklemiştir.

Yer darlığı nedeniyle burada isimlerini anamadıklarımdan özür dilerim ve anlayış göstermelerini rica ederim.

Fakat, bu kitapta dile getirilmiş olan fikirlerden doğan sorumluluğun yalnız bana ait olduğunu da açıkça belirtmek isterim.

Tel-Aviv Üniversitesi Alman Tarihi Enstitüsü, Ekim-1975

J. L. W.

BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye'nin Birinci Dünya Harbi'ne Girişine Kadar

Kısım I

ÖNCÜLER VE MOLTKE HEYETİ

G i r i ş

Prusya ve Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki askeri ilişkilerin her iki taraf için de belli bir geleneği vardı. Şöyle bir efsaneden söz edilir: Sultan III. Mustafa (1757–1774), ordusunu reorganize etmek amaciyle Berlin saray müneccimlerinden üç seçkin kişinin gönderilmesini Büyük Friedrich (1740–1786)'den rica etmiş. (1) Herhalde, Prusya'nın Büyük Kralı zamanında bir Prusya Doğu politikası başlamıştı. II. Friedrich, 1760 yılında, yani Yedi Yıl Savaşları sırasında Türkiye'ye bir savunma ittifak anlaşması önermişti. (2) Friedrich, Sadrazam ile Prusya Genelkurmayı arasında irtibat sağlaması için "çok yetenekli ve akıllı bir subayı" Türk Başkomutanlığı yanına göndermeyi düşünüyordu. (3)

Daha sonra, 1798'de, Sultan III. Selim (1789–1807)'in isteği üzerine Prusyalı Albay von Goetze, Türk kara birliklerini denetledi. (4) Rusya'ya karşı seferlerinde danışman olarak Türklerin yanında yüksek rütbeli Prusya subaylarının bulunduğu görülüyor. (5)

1801–1804 yılları arasında III. Selim, Avrupa örneğine uygun bir Türk Ordusu kurmayı denedi ve "Nizam-ı Cedit" ismi altında 30.000 kişilik bir ordu kurmayı da başardı. 400 seneden beri silahlı kuvvetleri tekelleri altına almış olan ve bu yeniliklerden hoşlanmayan Yeniçeriler ayaklandılar, kışlalara saldırdılar, yeni birlikleri dağıttılar ya da öldürdüler ve Padişah'a da bu çetin girişiminin cezasını hayatiyle ödettiler. Ancak; halefi II. Mahmut (1808–1839), iyi hazırlanmış korkunç bir kanlı harekât ile Haziran 1826'da Yeniçerilerin kökünü kazıdı ve onların engellemelerinden kurtulmuş olarak,

---

(1) İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi Bnb. von Strempel'in 11.4.1909 tarih ve 162 sayılı raporu. Dışişleri Politik Arşivi, Bonn, Türkei 139, Bd. 25 A - 6872.

(2) Bunun için "Büyük Friedrich'in Politik Mektuplaşmaları"na bak. c. 19, Berlin, 1892, İstanbul'daki Ticaret Ataşesi Karl Adolf von Rexin'e mektuplar.

(3) a. g. e.; s. 335.

(4) Lothar Rathmann; "Berlin — Bağdat", (Doğu) Berlin — 1962, s. 14.

(5) Carl Mühlmann; "Türkiye'de Alman Askeri Heyeti", Wissen und Wehr" dergisi, yıl 1938, sayı 12, s.848.

Avrupalı subayların yardımiyle muntazam bir ordu kurmaya çalıştı; tabii, 1828–1829 Savaşı bu çalışmalar üzerinde olumsuz etki yaptı. (6)

Türkiye'de hizmet eden Avrupalı subayların çoğu, kişisel olarak Türk hizmetine giren ve kendi esas ordularını ve devletlerini temsil etmeyen maceracılardı. Bunların içinde Prusyalı subaylar da bir ayrıcalık teşkil etmiyordu. Bu durumda bunlar, şeklen Prusya Ordusundan ayrılıyorlar, kesin ve devamlı olarak ve çoğu-kez de Osmanlı vatandaşlığını ve İslam dinini kabul ederek Türkiye'nin hizmetine giriyorlardı. (6A) İlerde anlatacağımız gibi, dört yılını Türk Ordusunda geçirmiş olan Genelkurmay Başkanı General Feldmareşal von Moltke, 1880 yılında Alman subaylarının Türkiye'ye gönderilmesi için yeni görüşmeler başlayınca, bunların "diğer ülkelerin maceracılariyle bir tutulabileceğini" dikkate alarak bu subayların Türk Ordusuna tamamen katılmalarına karşı çıktı. (7) Bu durumun bir diğer nedeni de, Müslüman olmayanların Osmanlı Ordusunda eşit hak ve yetkilere sahip olamayışıydı. O zamanki Yüzbaşı Moltke, Türkiye'den verdiği ekim 1836 tarihli bir raporda, Ordunun taktik eğitimi için Babıalinin, bütün ülkelerden gelmiş maceracılarla yetinmek zorunda olduğunu bildiriyordu. Bu eğitimci ya da "talimci" denilen maceracıların orduda herhangi bir rütbeleri yoktu ve erlerden ne askeri saygı ne de itaat isteyebilirlerdi; ceza yetkileri de yoktu ve kâfirler Müslümanlara emredemeyeceğinden savaş halinde bunlara komuta yetkisi de verilmezdi. Moltke, raporunda bir Prusyalı subaydan böyle bir durumu kabul etmesinin istenemeyeceğini ve bu nedenle de birliklerden tamamen uzak kalma sorununun ortaya çıkabileceğini yazıyordu. (8) Türkiye'den gönderdiği mektuplarda da Moltke, "para için Türklere hizmet eden" Avrupalıların bu durumlarını acı bir dille eleştiriyordu. O nun düşüncesine gore, "pek az saygın kişi hariç, her türlü aşağılanmaya katlanabilenlerin Türkiye'de tutunması doğaldı ve yurtlarında kötü öğrenci olanlar, burada kendilerine öğretmen süsü veriyorlardı. Uzun süre

---

(6) Bunun için, Avusturyalı Yzb. Zerbs'in, "Österreichische Militaerische Zeitschrift", c. II, 1869, s. 279'da yayımlanan "Askeri İstikrar Bakımından Türkiye" adlı yazısına ve Berhard von Schmiterlöw'ün "General Feldmareşal Baron von der Goltz'un Hayatı" adlı eserine bakınız; Berlin 1926, s.97 vd.

(6 A) Moltke; 15.3.1836 tarihli günlüğünde (9 No. lu dipnotuna bk.), Köpkes isminde eski bir Prusyalı topçu subayından bu şekilde söz ediyor. Wagner de (9 No. lu dipnotuna bak.), 1840'ta Mehmet Ali'ye karşı Anadolu'daki savaşta olağanüstü yararlık gösteren Lau isminde bir talimci (eğitimci)'den söz ediyor.

(7) Moltke'nin 24.7.1880 tarihli mektubu. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139 — c. II - A 4650.

(8) Reinhold Wagner; "Moltke und Mülbach zusammen unter dem Halbmonde" (Moltke ve Mülbach Hilâlin Altında) 1837—1839, Berlin, 1893, s.26—29.

Türkler, Avrupalı olarak yalnız serserileri tanımışlardı ve Fransızlardan edindikleri kötü özlenim, polisin yetersizliğinden Beyoğlu ve Galata'da aradıkları ülkeyi bulan çeşitli maceracıların çoğalmasiyle günden güne haklı çıkıyordu". (9)

"Moltke Heyeti" Nasıl Gönderildi ?

Modern bir Türk ordusunun kurulması için Yeniçerilerin imhasının bir ön koşul olduğunu Sultan II. Mahmut çabuk kavradı; fakat bu yeterli değildi; bu görevin üstesinden gelebilmesi için O'nun yabancı, Avrupalı yardımına başvurması gerekiyordu. Fransa, Rusya ve Avusturya, bu iş için birbirleriyle mücadele ederken Babıaali, büyük devlet olmaları nedeniyle bu görev için onlare sakıncalı görüyor, Edirne Barışı (14 Eylül 1829) sırasında harcadığı çaba ile oldukça gözüne girmiş olan Prusya'nın daha az sakıncalı olacağını düşünüyordu. Wagner'e göre Padişah, Rus Kolordusunun İstanbul Boğazı kıyılarında yaptığı tatbikat ve manevralardan çok etkilenmiş, fakat söylendiğine göre, Rus eğitmenlerini kabul etmekte duraksamıştı. Diğer taraftan, Türk hizmetine girmiş olan Gaillard isminde eski bir Fransız astsubayının yardımıyle Serasker Hüsrev Paşa'nın eline Fransızca bir piyade talimnamesi geçmiş, Türkçeye çevrilmiş ve İstanbul garnizonundaki birliklerde uygulanmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Padişah, 1835 Temmuzunda Paris'e özel bir elçi gönderdi ve diğer konular arasında ordusu için eğitmen olarak Fransız subaylarının gönderilmesini de rica etti. Rusya'ya duyurmamak için bu rica her ne kadar gizli tutulduysa da, İstanbul'daki Rus Elçisi, zamanından önce bunu haber aldı ve karşı çıktı. Avusturya diplomatik temsilcisi Baron Stürmer de bu karşı çıkışa katıldı ve Fransız Hükümeti de Mehmet Ali'ye karşı Padişahı desteklemek istemediği için II. Mahmut bu tasarıdan vazgeçmek zorunda kaldı. Fakat, bu arada Padişahın eline Prusya ordusunun teşkilatı hakkında, çok ilgisini çeken Fransızca bir yazı geçti. Böylece II. Mahmut, 1835 yılı sonlarına doğru III. Friedrich Wilhelm'e başvurmaya karar verdi. Serasker (Harbiye Nazırı) Hüsrev Paşa, Prusya Elçisi Kont von Königsmarck'a başvurdu ve Prusyalı öğretmen subayların gönderilmesini rica etti. Fakat Elçi, Rusya'ya karşı politik dikkatinden ötürü Kralı'nın Prusyalı subayları göndermek istemeyeceğini sanıyordu, bu yüzden çekingen, hatta biraz da reddeder gibi davrandı, bir arada Türk askeri öğrencilerinin Avrupa'daki öğretim kurumlarına gönderilmesini önerdi. (10) Prusya Genelkurmayı'ndan Yzb. von Moltke ve I nci Hassa Alayı'ndan Tğm. von Berg adında, Wagner'in deyimiyle (11) "gezi canlısı" iki Prusyalı subayın Viyana, Peşte, Bükreş, Rusçuk, Şum-

(9) Helmuth von Moltke; "Briefe über Zustaende und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839" (Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, 1835—1839), c.VIII, 6 ncı Baskı, Berlin, 1893, s.434—435. (Bu eserin bir kısmı Türkiye İş Bankası tarafından yayımlanmıştır. Çevirenin notu).

(10) Wagner; s. 14—16.

(11) a. g. e.; s. 16.

nu ve Edirne üzerinden, o zaman için çok yorucu olan uzun bir yolculuktan sonra, 23 kasım 1835'te İstanbul'a gelişleri bir tesadüf gibi görünüyor (ya da belki biri, bilerek kadere yardımcı oldu). Bu subaylar altı ay izin almışlardı; fakat, Türkiye'de ancak birkaç hafta kalmak ve Yunanistan ve İtalya üzerinden Mart 1836 ortalarında tekrar Berlin'e dönmek üzere Noel yortusunu Atina'da geçirmek istiyorlardı. Atina'ya hareketlerinden birkaç gün önce her iki subay Kont von Königsmarck tarafından Seraskere takdim edildi. Serasker, kendisinin ve Padişahın ilgilendiği Prusya ordusunun teşkilâtı ve özellikle redif sistemi hakkında bilgi almak için bu fırsattan yararlandı. Moltke'nin askeri heyetteki arkadaşı Yzb. Baron von Vincke'nin sonradan bildirdiği gibi, Mehmet Hüsrev Paşa, şimdiye kadar Nizam-ı Cedit'in teşkilinde yararlandığı aşağı kademeden maceracı askerlerle, savaş biliminin her dalında eğitilmiş bu çok yönlü subaylar arasındaki büyük farkı hemen kavradı. (12) Bu kabulden sonra, Moltke'nin hareketini geri bıraktırması ve Moltke'ye daha uzun bir izin vermesi için Padişah'ın ricasını Kral'a ulaştırması Elçiden rica edildi. Prusya Kralı, Moltke'ye, Prusya Ordusundan aldığı maaşı da verilmek koşuluyla, şimdilik üç aylık bir ek izin vermeyi kabul etti. Gerçekte Moltke Türkiye'de dört yıldan fazla kaldı. Bu sürenin 28 aymı İstanbul'da geçirdi; bir Türk milis kuvvetinin kurulması ve topoğrafik haritalar almakla meşgul oldu; fakat, arasıra Anadolu ve Rumeli'de kısa ya da uzun geziler yaptı. Mart 1838'de Prusyalı İstihkâm Yüzbaşısı von Mühlbach ile birlikte danışman olarak Tarsus Ordusu Komutanı Hafız Paşa'nın yanına gönderildi. Bu Ordu ile Kürtlere karşı savaşlara ve 24 Haziran 1839'daki Nizip Savaşı'nın sonuna kadar, Mısırlı İbrahim Paşa ile yapılan savaşlara da katıldı.

Prusya Askeri Heyeti'nin Kuruluşu

Moltke'nin İstanbul'da alıkonmasmdan sonra Ocak 1836'da Padişah, III. Friedrich Wilhelm'e bir yazı gönderdi ve eğitmen olarak on bir subay ve dört astsubayın üç yıl için gönderilmesini rica etti. Bunlar:

1 Kurmay yüzbaşı,
2 Kurmay subay,
1 Teğmen, askeri coğrafya ve tarih öğretmeni,
1 Teğmen, topoğrafya ve resim öğretmeni,
1 Teğmen, matematik öğretmeni,
2 Teğmen, Fransızca öğretmeni,
2 Teğmen ve yanlarında yardımcı olarak iki astsubay, topçuluk öğretmeni,
2 Teğmen ve yanlarında yardımcı olarak iki astsubay, süvari eğitmeniydi. (13)

(12) Moltke; Mektuplar, s. XXXII / XXXIII ve s. 466.

(13) Wagner; s. 17 ff.

Prusya Kralı, diğer subaylar yerine İstanbul'da Prusyalıları görmeyi yeğledikleri için Rusların fazla kuşkulanmadıklarını anlayınca, Mart 1836 ortalarında Berlin'de uygun adayların seçilmesine başlandı. Genç subaylar arasındaki heyecan çok büyüktü; ilk amirler dilekçe yağmuru altında kaldılar.

Bu arada İstanbul'da bulunan Moltke'ye de görevle orada kalmak isteyip istemediği soruldu. Moltke, bu konudaki kararını ilk amiri Genelkurmay Başkanı'na bildirdi ve 8 Haziran 1836 tarihli bir hükümet kararıyle, şimdiye kadar ki izni yerine "birliklerin teşkilatlandırılması ve eğitimi için Türkiye'ye görevli olarak" atandı. Aynı zamanda İstanbul'a gönderilecek subayların listesi de saptandı. Bütün adaylar, büyük bir hevesle hareket hazırlıklarına giriştiler. 20 Eylül 1836'da hiç beklemedikleri yeni bir hükümet kararı, Babıali isteğini geri almış olduğu için, 8 Haziran tarihli kararın yürürlükten kaldırıldığını bildirdi. Prusyalılar yerine Avusturyalı subayların gönderilmesini amaçlayan Avusturya müdahalesi, Padişah'ın hem Prusyalı hem Avusturyalı subayların Türkiye'ye çağrılmasına karar vermesine neden olmuştu. Hassa Birlikleri Komutanı Müşir (Mareşal) Ahmet Paşa, eylül içinde bu amaçla Viyana'ya gitti.

Bu arada Moltke, tahkimatı görmek ve düzeltilmesi için önerilerde bulunmak üzere nisan ayı başlarında Çanakkale Boğazı'na gönderildi, fakat bunun o an için pratik bir sonucu olmadı. Bununla beraber, Padişah'ın da damadı olan Topçubaşı Halil Paşa Çanakkale tahkimatı konusunu temmuz ayında yeniden ele aldı ve ayın sonlarına doğru Moltke'ye yeni bir topoğrafik çalışma görevi verdi. Ama Moltke, tahkimat tesisleriyle meşgul olamayacağını söyledi. Bunun üzerine Türkler, seçkin bir istihkâm subayı çağırmaya karar verdiler.

Bu, çağrılmış olan Prusya subaylarının esas itibariyle meşgul olacakları planlanmış askeri öğretim kurumlarının kurulmasıyla kısa zamanda yeterli sonuç alınamayacağını Babıali'nin kavramasına yardım etti. Silahlı Kuvvetler için en kısa zamanda iyi bir yüksek sevk ve idare sağlanması daha önemli görülüyordu. Bu nedenle ilk plan bir tarafa bırakıldı ve Serasker, evvelce gönderilmesi rica edilmiş olan öğretmenler yerine Padişah'ın, eyaletlerdeki komutan paşalara danışmanlık edecek üç kurmay subay ve Çanakkale tahkimatı için bir istihkâm subayının gönderilmesini istediğini Prusya Elçisine bildirdi. Hüsrev Paşa'mn dediği gibi Padişah, bu subaylardan "ordunun gereksinmelerini ve tahkimatın durumunu bütün açıklığiyle öğreneceğini" umuyordu. (14)

Babıaali birdenbire çok aceleci bir tutum içine girdiği için 28 Eylül 1836'da Kral, subayların seçiminin çabuklaştırılmasını emretti. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı, Moltke'den başka Yüzbaşı von Vincke ve Fischer'i, İstihkâm Başkanı da Yüzbaşı Mülbach'ı önerdi; fakat İstihkâm Başkanı, Çanakkale'nin tahkimi gibi ağır bir görev için

(14) a. g. e.; s. 22.

bir tek istihkâm subayının hiç de yeterli olmadığını en azından iki subayın gönderilmesi gerektiğini önemle belirtti. Ama Kral, ancak, Türkler ikinci bir istihkâm subayı isteyecek olurlarsa bunu kabul edeceğini söyledi. Böylece, Moltke de dahil olmak üzere dört subayın gönderilmesine karar verildi.

Prusyalı Subayların Görevleri, Nitelikleri ve Statüleri

Prusya'da, heyete dahil subayların esas itibariyle Türk devletinin ileri gelen kişileri ve yöneticileriyle temas edeceği düşüncesinden hareket edildi. Başarılarının ve etkinliklerinin derecesi, görevlerini tam anlamıyle kavramalarına bağlıydı. Bu nedenle göze çarpmadan ve can sıkmadan etkili olabilmeleri için yüksek bir feragat ile birlikte diplomatik bir kişiliğe de sahip olmaları gerekliydi. Her türlü heyecan yaratıcı davranıştan kaçınmak zorundaydılar; hatta, durum müsaade ederse sivil elbiseyle dolaşmalıydılar.

Ayrıca; Genelkurmay Başkanı von Krauseneck, bu işten bir şey çıkacağını ummuyordu. Emin olabilmek için Ekim 1836'da Elçi ve Moltke'den, özellikle Padişahın gerçekten ne istediğinin Kral'a ve von Krauseneck'e ayrıntılı ve açık olarak bildirilmesi rica edildi. Elçi Königsmarck ve Moltke'nin raporları aralık sonlarında Berlin'e ulaştı. (15) Moltke, Padişah adına yapılmış olmasına rağmen üç kurmay ve bir istihkâm subayının gönderilmesi hususundaki yeni isteğin, bu arada azledilmiş olan Hüsrev Paşa'nın "çabuk gelip geçen bir fikri" olduğunu düşünüyordu. Prusyalı subayları nasıl kullanacağını Padişahın kendisi de açıkça bilmediği için onun amacı hakkında kesin bir şey söylenemezdi. Padişah, ne şekilde kullanılabileceklerini daha çok bu subayların kendilerinden öğrenmek istiyordu. Asıl gereksinme açıkça görülmüyor ve çareler ve çıkar yollar üzerinde de birleşilemiyordu. Karamsar olarak Moltke, subayların kendisininki gibi bir statü içinde bulunacaklarını düşünüyordu; yani Babıâli onlara bir şey ödemeyecek, onlar da ziyaretleriyle Babıâli'yi rahatsız etmeyecekler ve düşüncelerini yalnız sorulduğu zaman söyleyeceklerdi. Askeri ve yarı askeri çeşitli görevlerde bunlardan yararlanılacak; belki de kendilerine tamamen güvenilecek; fakat gerçek sonuç, ancak, dış dürtü ve diplomatik baskı Babıâli'yi harekete geçirebilirse alınacaktı. Şüpheci olarak Moltke, subayların, ulusal önyargıdan, memurların cehalet ve çıkarcılıklarından, parasal karışıklıklardan doğan büyük güçlüklerle karşılaşacaklarını düşünüyordu. Kendi çalışma alanında hemen hemen hiçbir ön hazırlık bulamayacağı ve hatta Çanakkale Boğazı'nın neye tahkim edileceği bile bugün bilinmediğinden görevini yapmak için gerekli çareleri ta başından yaratmak zorunda olan istihkâm subayının durumu güç olacaktı. Moltke, ayrıca, gâvur olarak Müslüman birlikler üzerinde etkili olmanın, yukarıda sözünü ettiği güçlüğüne de işaret ediyordu. (16)

(15) Moltke'nin tam bir yıldır Türkiye'de bulunduğu dikkatten kaçırılmamalıdır!

(16) Bak. s. 8.

Fakat, gerçekten onların, komutan paşaların yönetici danışmanları olarak kullanılmaları isteniyorsa, güçlükler, kişisel mahrumiyetler ve tehlikeler pek büyütülmemeliydi. Eninde sonunda her şey, Padişah ve Türk Hükümeti'nin Prusyalı subayları gerçekten sözleri geçer yerlerde kullanmak isteyip istemedikleri sorusunun cevabına kalıyordu. Moltke, yazık ki, soruyu kesinlikle olumlu cevaplandıramıyordu. Paşaların yanındaki Prusyalı subayların yalnız yararsız değil aynı zamanda zoraki kabul edilmiş bir danışmanın çirkin ve dayanılmaz durumuna düşmeleri tehlikesi de vardı.

Moltke, kanısını, Türk ordusunun durumu, hükümetin önlemlerindeki kararsızlık ve tutarsızlık, memurların cehaleti ve çıkarcılığı ve dış ilişkilerin rahatsız edici etkisi karşısında Prusya subaylarının gönderilmesiyle Türkiye'nin askeri sorunlarında kesin bir gelişme beklenemeyeceği şeklinde özetliyordu. (17)

Daha önce Türkiye'den gönderdiği ilk mektuplarından birinde Moltke, ara sıra ona "Serasker Mehmet Hüsrev Paşa'nın reformlarla sanki içinden alay eder gibi geldiğini; ama reformların iktidar vasıtası olduğunu ve iktidarın da bu ihtiyarın önüne geçilmez tek gerçek ihtirası olduğunu" yazıyordu. (18)

Sonra anlatacaklarımız Moltke'nin, durumu, genellikle doğru değerlendirdiğini gösterecektir.

Kont Königsmarck'm raporu daha az karamsardı ve esas itibariyle Padişahın iyi niyetine, öncelikle de tamamen memnun edici görünen parasal önerilere değiniyordu. Babıali, İstanbul'a geliş, gidişleri için her subaya 8.000 kuruş (1.600 Mark), görevlerinin devamı süresince ayda 2.000 kuruş (yaklaşık 400 Mark vermeyi, ayrıca masrafları Babıali tarafından ödenmek üzere devamlı bir uşak, iki binek atı tahsis etmeyi ve görevli olarak yapacakları gezilerde konaklama, beslenme ve yol harcamalarını ödemeyi taahhüt ediyordu. 17 Mart 1837 tarihli mektubunda annesine yazdığı gibi, Moltke de bu koşulları "kârlı" buluyor ve "eğer Babıâli sözünü tutarsa, maaş ve ödenek olarak Prusya'dan aldığımızla birlikte yılda 4.000 Talerin (x) üstünde bir ücretle çalışacağız ve duruma göre ben bu paradan tabii küçümsenmeyecek bir miktarı, herhalde yarısını tasarruf edebileceğim" diyordu. (19) Geri dönüşünde Moltke, Türkiye'de biriktirdiği yaklaşık 10.000 Taleri Berlin-Hamburg demiryolu hisse senetlerine yatırdığı için bu tasarrufun daha fazla olduğunu biliyoruz. (20)

(17) Wagner; s. 26 ff.

(18) Moltke; Mektuplar, s. 32.

(x) Eski Alman Parası (çevirenin notu).

(19) a. g. e.; s. 480.

(20) Kurt v. Priesdorf (yayımlayan); Soldatisches Führertum (Askerce Sevk ve İdare), c. VII, Hamburg, 1942, s. 379.

Prusya Kralı, 26 Ocak 1837 tarihli hükümet kararnamesiyle yukarıda isimleri açıklanmış olan dört subayın görevli olarak Türkiye'ye gönderilmesine karar vermişti ama, henüz hareket emrini vermemişti. Bu emir ancak 5 Temmuz 1837 tarihli hükümet kararıyla verildi.

Son hükümet kararında önceki kararnameden fazla olarak, iki kurmay subayın olasılıkla İstanbul'da kalacakları ve belki de Padişahın damatlarından Halil ve Sait paşaların yanlarına verilecekleri, üçüncü kurmay subay ile istihkâm subayının Çanakkale Boğazı' nda çalışacakları ayrıntılarıyla bildirildi. Görevin süresi iki yıl olarak saptanmıştı. Subaylar, İstanbul'daki Prusya Elçisi'yle irtibatı korumak ve faaliyetleri hakkında ona rapor vermekle yükümlü kılınmışlardı. Elçi devamlı surette Berlin'i durumdan haberdar edecekti.

Bu emir üzerine Genelkurmay Başkanı bazı düşüncelerini açıkladı. O, Prusya subaylarının olanak ölçüsünde bütün politik ilişkilerden uzak kalmasının istenmeye değer olduğunu düşünüyordu. Eğer Elçi onlara tamamen askeri bir iş için de olsa özel talimat verecek olursa, onların kesinlikle yanlış bir duruma düşmeleri tehlikesi vardı. Von Krauseneck, subayların çalışmalarını ayrıntılara girmeden Elçi'ye bildirmeleri, ama askeri konular hakkındaki raporlarını doğruca Berlin'e göndermelerinin uygun olacağı kanısındaydı. (21)

Prusyalı Öğretmenlere Verilen Talimat

Türkiye'ye gönderilen subaylara verilen talimatta bu subayların Türkiye'deki görevleri sırasında Prusya ordusunda şimdi sahip oldukları, yeri tamamen koruyacakları bildirilmişti. Bu suretle bir prensip kararı alınmış oldu. Bu prensip kararı, daha sonra Alman subaylarının Türkiye'ye gönderilmesinde bir müktesep hak yarattı ve 1880'den 1882'ye kadar süren "Kaehler Heyeti"nin gönderilmesiyle ilgili görüşmelerde, o zaman Genelkurmay Başkanı olan Moltke, bu prensip üzerinde önemle durdu. (22) Bu subaylar Türkiye'den aldıkları maaştan başka Prusya'daki maaşlarını ve kurmay ödeneklerini (günde 6 Mark) İstanbul'daki elçilikten alacaklardı. Buna rağmen Babıâli'ye pek güvenilmediğinden "yükümlülüğünü derhal yerine getirmemesi" olasılığına karşı subayların her birine 6.000 kuruş (yaklaşık 1.200 Mark) kredi açıldı. Belirli bir süre için Babıâli emrine verilmiş oldukları, nasıl kullanılacaklarının Türk Hükümeti tarafından saptanacağı ve güçlerini ve çalışmalarını tamamen Türk Hükümeti'nin çıkarına hasretmeleri gerektiği kendilerine bildirildi. Prusya ordusunda olduğu gibi Türk ordusunda da hizmetle ilgili sırları saklayacaklardı. Bütün politik ilişkilerden uzak kalmaları ve uygun davranışlarıyla herkesi bu tutumlarına inandırmaları kesinlikle emredildi. Durum müsaade ederse, ayrı

(21) Wagner; s. 30, 31.

(22) Bu konu için bir sonraki bölüme bak.

görevlerdeyken bile kişisel düşüncelerini birbirlerine bildireceklerdi. Fikir ayrılığı halinde tabii bunun açığa vurulmasından kaçınılmalıydı. Prusya Hükümeti'nin ilgilenebileceği askeri işler hakkında Berlin'e, şeflerine rapor vermeliydiler. (23)

Moltke'nin kendisi, Prusya subaylarının görevini şu şekilde saptamıştı: "Bizim işimiz eski ve biraz paslanmış palayı, kullanılabileceği olasılığına karşı istendiği kadar iyi, alafranga bilemektir." (24) Ama yukarıda sözü edilmiş olan 17 Mart 1837 tarihli mektubunda Türkiye'ye görevle gönderilmeyi yine de "şeref" olarak tanımlıyordu." (25)

27 ya da 28 Ağustos 1837'de üç yüzbaşı, von Vincke, Fischer ve von Mühlbach da İstanbul'a geldi.

Moltke Zamanındaki Türk Ordusu

Moltke, Türkiye'nin durumu hakkında kötü bir hükme genellikle çok erken varmıştı. 28 Nisan 1836 tarihli mektubunda annesine Türkiye hakkında şunu yazıyordu: "Burası tembelliğe en elverişli ülke ve bütün bir ulus terlikle dolaşıyor." (26) Padişah II. Mahmut'un yanında "yeniliklerinde yönetici ya da ona yardımcı olacak aydın bir kişi bulunmadığını" da anlamıştı. Türkiye'deki eğitim düzeyinin ne derece düşük olduğunu bir Avrupalı tasavvur edemezdi. "Hafız" denen okur yazar bir Türk, âlim sayılıyordu. En aydın kişi olarak göstermek istediği rütbe ve makam sahibi bir Türkün bile falcılara ve rüya tabircilerine hararetle inandığını ve dünyanın yuvarlak oluşunu tasavvur edemediğini bildiriyordu. "Biz inatla üzerinde durduğumuz için sadece nezaketinden, dünyanın bir tabak gibi düz olduğu iddiasından vazgeçti" diyordu. Yüksek makamlardaki birçok Türkler, kendi dilleriyle yazılmış mektupları okutmak zorundaydılar. Moltke, "bir Ferik (Korgeneral)'in, nasıl yazılacağını biraz önce kâtibinden ya da yazıcısından öğrendiği ismini, kamış kalemle durup dinlenmeden bir kâğıt üzerine yazdığından" söz ediyordu. (27)

Bu hale göre, Türk ordusunun acıklı bir durumda bulunmasına şaşmamak gerekir. Her şeyden önce sağlık koşulları tasavvur ve tahayyül edilemeyecek bir durumdaydı. Evvelâ doktor ve ilaç yoktu. Birlikler, Babıâli'nin hizmetine girmiş olan az sayıdaki doktorların yanında esas itibariyle doktor geçinen cahil ve şarlatan kişilerin bakımına terk edilmişti. Hastalık, birlikleri tahrip ediyordu. Mülbach, "bir savaşı barutsuz ve kurşun-

(23) Wagner; s. 31, 32.

(24) Moltke; Mektuplar, s. 245.

(25) Yukardaki 19 No. lu dipnotuna bak.

(26) Moltke; s. 486—487.

(27) a. g. e.; s. 433—434.

suz kaybettik" diye yazıyor. 1838–1839 kışının sonunda, Anadolu'da bulunan birliklerde her dokuz kişiden biri ölmüştü ve her dört kişiden biri de hastaydı. (28) Moltke, korkunç ölüm oranının, Reşit Paşa'nın emrinde savaşan ordunun iki yıl içinde üçte ikisini eritmiş olduğunu söylüyordu. (29)

Ordunun moral durumu da az kötü değildi. Moltke'nin deyimiyle, Türkiye'de acemi asker toplama işi o kadar güç bir operasyondu ki, hükümet bunu ancak ordu gücüyle zorlayabildiği yerlerde yapıyordu. Moltke'nin Türkiye'de kaldığı üç yılda asker ikmali hemen hemen ayrıcasız Kürdistan'dan yapılmıştı. Diğer bir deyişle, Tarsus Ordusu'nun yarısından fazlası Kürtlerden oluştuğuna göre, gerçekte yenilen, kuvvet kullanılarak hizmet zorlanmış başka dil konuşan bir ırk demekti. Askerler zincire vurularak getiriliyorlar ve bütün hizmetleri süresince tutsak işlemi görüyorlardı. Erat her fırsatta topluca kaçıyordu. Geri getirilen her kaçak grubu için başlangıçta 25, sonraları 100 altına kadar ödül veriliyordu. (30) Bütün bir birliğin, kısmen subaylarıyla, silah ve eşyalarıyla birlikte kaçtığı oluyordu. Ordugâhların etrafına, düşmana karşı değil, aksine, kaçışı önlemek için yüzlerce nöbetçi dikiliyordu.

Türk ordusunun en zayıf yeri subaylardı. Moltke anılarında şöyle yazıyor: "Türk ordusunun subayları, kötü giysileri içinde, hem dış görünüşleriyle, hem de genel kültürlerinin noksanlığıyla bizden farklıdırlar... Teğmenler ve yüzbaşılar dayak cezasıyla cezalandırılır. Albay atla giderken arkasından bir yüzbaşının çubuğunu, kavuğunu taşıması, çizmelerini çekmesi ve gerektiğinde de parlatması olağandır. Yüzbaşı da aynı şeyleri teğmeninden bekler... Öğretmen subaylar birliklerinin subaylarına karşı ısrarla sopa kullanıyorlar." (31)

Birliklerin donatımı kötüydü. Moltke, dağlarda beraber olduğu bir tugayın taşlık keçi yollarında çıplak ayak yürüdüğünü ve askerlerin eski kunduralarını ellerinde taşıdıklarını yazıyor. Tüfekler de kötüydü ve "çok az isâbet kaydediyorlardı". Erler de nişan almak için bir gayret sarf etmiyorlardı. Moltke, tahkimli bir köye taarruz ederken gelişi güzel havaya ateş eden ve niye böyle yaptığı sorulduğunda "hiç zararı yok babalık, Allah isterse rastgelir" diye cevap veren bir başçavuşun gülünç hikâyesini anlatır. (32)

Genel disiplin de kötüydü. (33) Moltke, tekrar tekrar uyarmış olmasına rağmen, nöbet hizmeti için yerleştirilmiş olan 60 kişilik bir kuvvetin binanın iç avlusunda tasa-

(28) Wagner; s. 190, 191.

(29) Moltke; s. 527, 528.

(30) a. g. e.

(31) a. g. e.

(32) a. g. e.; s. 291, 292.

(33) a. g. e.; s. 397, 398.

sızca yemek pişirip, tütün içtiklerinden, içinde 50 tondan fazla hazırlanmış mermi bulunan bir cephaneliğin havaya uçtuğunu bildiriyor. Wagner'de buna benzer olaylardan söz eder. (34)

Türk ordusunun, bundan sonra da devam edecek olan asıl kötü durumu, yukarıda da değinildiği gibi, yeniden teşkilâtlanmadan ne kastedildiğini üst makamlarda bulunanların kesin olarak bilmemesiydi. Moltke, bunu, isabetli bir şekilde dile getirmişti: "Rus ceketleri, Fransız talimnameleri, Belçika tüfekleri, Türk fesleri, Macar eyerleri, İngiliz kılıçları ve bütün uluslardan öğretmenlerle Avrupa örneğine göre bir ordunun yaratılması en bahtsız bir girişimdi". (35) Başka bir yerde Moltke, Avrupa'dan gelen her subayın Türk ordusuna yeni bir buluş sunduğunu ve bu yüzden eğitimin karmakarışık olduğunu söylüyor. Türkler, önerilen bütün yenilikleri kabul etmeye hazırdılar. Moltke, Prusyalı subayların görevlerinden birinin, Türk ordusunun eğitim talimnamelerini basitleştirmek olduğunu gördü. (36)

Gâvurlara karşı Türklerin yukarıda sözü edilen tutumları, tabii, Prusyalı subayların başarı umutlarını büyük ölçüde azaltıyordu. Devletin yüksek makamlarında bulunan kişiler onlara büyük saygı gösterdikleri için, genellikle dış görünüşte nazik karşılanıyorlardı; ama buna rağmen, Moltke'nin dediği gibi, "çok az değer verilen bir sınıfın en üstün kişileriydiler." (37) Moltke, danışman olarak yanına verildiği Hafız Paşa'ya, yenilik önerilerini bildiren bir muhtıra verişinden söz eder. Paşa, ilk satırları okuduktan sonra kabul eder görünür ve kendisi de içinde bulunulan kötü durum hakkında bazı örnekler verir; ama biraz daha okuyunca muhtırayı geri verir ve "yo! al muhtıranı, savul buradan, ne görmek ne de işitmek istiyorum; bu yazdıklarını yapacak olursam, bütün subayları kendime düşman ederim" der. Moltke'nin, kararların emir ya da kanun halinde İstanbul'dan yakında geleceğini bildirmesi üzerine Paşa, o zaman onu emir olarak kabul edeceğini söyler. (38) Zaman şimdi reform için herhalde uygun değildi. Bu duruma bakarak, daha sonra Türkiye'ye gelen Alman askeri reformcularının aynı olaylarla savaşmış oldukları hükmüne şimdiden varılabilir. 20 Kasım 1882'de o tarihte Türkiye'de çalışan Prusyalı General Kaehler, İstanbul'dan gönderdiği özel bir mektupta şöyle yazıyordu: "Son zamanlarda Moltke'nin Türkiye hakkındaki mektuplarını büyük bir ilgiyle yeniden okudum. Bugünkü durum, esas itibariyle o günlerdekinin tamamen aynıdır." (39)

---

(34) Wagner; s. 188.

(35) Moltke; s. 440.

(36) a. g. e.; s. 434—435.

(37) a. g. e.; s. 434—435.

(38) a. g. e.; s. 326.

(39) Freiburg'taki Federal — Askeri Arşiv — N — 65/11.

Hem Türk makamları hem de Prusyalı subaylar, kesin bir başarı kazanabilmek için öğretmen sayısının çok az olduğu görüşündeydiler. Subaylara ilaveten astsubay gönderilmesinin de zorunlu olduğu görülüyordu. Çok sayıda öğretmen gönderilmesi için Babıali' nin III. Friedrich Wilhem'e yaptığı yeni başvurunun kimin inisiyatifiyle olduğu belli değildir. Üç yıl kalmak üzere, kıtaları ve orduyu teşkilatlandıracak, tatbikat ve büyük manevraları yönetecek yeteneğe sahip birer piyade ve süvari üstsubayının, ayrıca bir normal piyade taburu, bir normal süvari grubu ve bir normal istihkâm taburunun teşkili amacıyla iki piyade, iki süvari ve bir istihkâm yüzbaşısıyla bunların her birisi için üç sınıftan dörder astsubayın gönderilmesi isteniyordu. Yeteri kadar topçuluk öğretmeninin bulunduğuna inanılıyordu; zaten normal bir batarya da vardı. Seçilecek subaylar evli olmamalı; ya da, von Vincke ve Fischer'in yapmış olduğu gibi, eşini ülkesinde bırakmalıydı. Bazı politik düşüncelerden sonra Prusya Harbiye Nezareti 17 Ocak 1839'da uygun nitelikteki personelin seçilmesini emretti. Kökleşmiş bürokrasi yüzünden bu seçim iki ay sürdü; sonra, seçilenlerin topluca yola çıkmalarına karar verildi. Bu emir 22 haziranda verilmişti. Kafile 15 temmuza kadar Berlin'de toplandı; fakat 17 temmuzda personel evlerine gönderildi; çünkü, bu arada, Tarsus Ordusu'nun 24 haziranda Nizip'te yenilmiş ve dağılmış olduğu haberi gelmişti. (40)

Gerçekte; Türkiye'deki Prusyalı subaylar, Mısırlı Mehmet Ali'ye karşı savaşta söz hakkına sahip değildiler; bu nedenle, dürüst ve vicdanlı olarak, sonunu kestiremedikleri bir savaşı ve Babıali'ye, savaş kadar felaket getirebilecek bir barışı önermekten çekindiler. Savaşlar sırasında önerileriyle Türk birliklerinin zaferine yardımcı olmaya çalıştılar. Fakat, çoğu kez bu öneriler dikkate alınmadı ve alay edildi. Nizip Savaşı da Moltke'nin önerisine karşıt, Ordu Komutanlığındaki müneccimin sözüne göre yapıldı ve Moltke'nin tahmin ettiği gibi felaketle sonuçlandı. Fakat, yalnız Nizip yenilgesinden doğrudan etkilenen birlikler değil diğer iki kolordu da birkaç gün sonra düşman etkisi olmadan silahlarını attı ve dağıldı.

Daha bu olaylardan önce ve Prusya Askeri Heyeti'nin kuvvetlendirilmesi için Babıali ile Prusya arasında görüşmeler devam ederken III. Friedrich Wilhelm, tabii subayların kendilerinin de kabul etmeleri koşuluyla, görev sürelerinin uzatılmasını Padişah açıkça önermezse, Türkiye'de bulunan subayların, iki yıllık görev sürelerinin bitiminde geri çağrılmalarının uygun olacağını söyledi. Bunun üzerine Prusya Savunma Bakanı von Rauch, yeni atanan subayları görevlerine alıştırmak için yalnız Moltke'nin ağustostan sonra İstanbul'da kalmasını emretti. Temmuz ortalarında Padişah II. Mahmut öldü ve aşağı yukarı aynı günlerde de Nizip yenilgisi Almanya'da duyuldu. Bu nedenle, yalnız yukarıda sözü edilen yeni subayların gönderilmesinden vazgeçilmekle kalınmadı; aynı zamanda, Prusya Kralı, ne durumda bulundukları hakkında o günlerde Berlin'de herhangi bir

(40) Wagner; s. 189—190.

bilgi bulunmayan Moltke, Vincke ve Mühlbach'ın da geri çağrılmasını emretti. Bu arada İstanbul'a dönmüş olan von Moltke ve von Vincke, her ne olursa olsun eylül başında yola çıkmaya karar verdiler; von Mülbach ise, şehri daha iyi tanımak için bir süre daha İstanbul'da kalmak istiyordu. (41)

Hareketlerinden önce şu husus Prusyalı subayları üzüyordu; "Bizim de katılmış olduğumuz savaş felaketle sonuçlanmış olduğu için bu kötü sonuçta bir payımız olmadığının resmi belgeyle onaylanmasında ısrar etmek zorundaydık". (42) Savaşın felaketle sonuçlanmasında onların bir suçları olmadığı, hareketlerinden önce açıkça belli olmuştu. Bunun üzerine 8 Ekim 1839'da Mühlbach'ın veda merasiminde Sadrazam ve Harbiye Nazırı, kendisinin yine geleceğini ve Türk varlığını ve istihkâm kıtalarını yeniden teşkilatlandıracağını umduklarını söylediler. Mühlbach, sonra Türk paşalığına nasbedilmek üzere şimdilik istihkâm albaylığına yükseltildi. Wagner'e göre, Müslüman olmayan biri Türk ordusunda ilk kez böyle bir ilgi görüyordu. (43)

Türkiye'de "Moltke Efsanesi"

Moltke'nin ve arkadaşlarının açıkça başarısız kalan çalışmalarına rağmen, kısa bir süre sonra Türkiye'de bir Moltke efsanesi doğdu. Bu, tabii, Moltke'nin daha sonra kazanmış olduğu şöhretin sonucuydu. Aralık 1868'de, yani 1870–1871 Alman-Fransız Harbi'nden önce, İstanbul'daki Prusya Elçisi, Padişah'a, içinde Alman büyüklerinin resimleri bulunan bir albüm sunduğunu ve Padişah'ın tesadüfen General Moltke'nin resmi bulunan sayfayı açtığını bildiriyor ve "bu resim, Padişahta gözle görülebilecek kadar hoş bir etki yaptı; çünkü Moltke, ekolünün bir bölümünü Türk hizmetinde yapmış olduğundan onun şan ve şerefinden kendilerine küçük bir pay çıkarmak Türkler arasında yerleşmiştir" diyordu. (44) 1880'de Padişah II. Abdülhamit (1876–1909)'de, yeni bir askeri heyetin gönderilmesi için Alman Hükümeti'yle görüşmeler yaparken, Türkiye'deki Alman Büyükelçisi von Hatzfeldt'e "Feldmareşal Graf Moltke'nin Türkiye'ye yapmış olduğu hizmetleri hiçbir zaman unutmadığını ve Feldmareşalın da burada bulunduğu günlere ait anılarını koruduğunu, bugünkü isteğinin gerçekleştirilmesinde kendisine yardımcı olacağını umduğunu" söyledi. (45) 30 Ocak 1883'te Padişah, Kaehler Paşa'ya "Büyükbabası

(41) a. g. e.; s. 290—291 (Fischer, daha önce Türkiye'den ayrılmıştı).

(42) Moltke; s. 427.

(43) Wagner; s. 293.

(44) İstanbul'daki Prusya Elçisinin 17.12.1868 tarihli mektubu, Bonn'daki Dışişleri Politik Arşivi, I. A. B. q. 95 No. 173.

(45) Alman İmparatorluğu Büyükelçiliği raporu No. 140 tarih : 14.5.1880, Bonn' daki Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol 1, a 2967.

II. Mahmut zamanında Feldmareşal Moltke'nin Türkiye'de bulunduğunu, bu şöhretli adamın büyük önemi o günlerde yeterince kavranamadığından hizmetlerinden yararlanmak fırsatının kaçırılmış, daha çok, çeşitli entrikalarla işinin güçleştirilmiş ve başarısızlığa mahkum edilmiş olduğunu, nihayet onu geri göndermekle büyük bir hata işlediğini ve böylece, bu seçkin güçten yoksun kalındığım" anlattı. (46) Buna benzer konuşmalar, Türkiye'de, daha sonra da yapılmıştır.

Doğrusu efsaneler, gerçeklerden daha kuvvetlidir!

Moltke ve Kaehler Heyetleri Arasındaki Dönemde Türkiye'deki Prusyalı Subaylar

II. Mahmut'un yerine geçen Sultan Abdülmecit (1839–1861), Türk ordusunu modernleştirmeye devam etti. 1839, 1843 ve 1844 tarihli ordu teşkilat fermanlarıyla genel askerlik yükümlülüğü koydu. O'nun yerine geçen Abdülaziz (1861–1876), 1869'da orduyu yeniden teşkilatlandırdı. Fakat, bu reorganizasyon da, bundan öncekiler gibi, kâğıt üzerinde kaldı. İstanbul'dan gönderilen 19 Kasım 1869 tarihli bir Alman raporunda şu hükme varılıyordu: "Daha önceki askeri kanunlarda olduğu gibi, bu nizamnamedeki hükümlerin büyük bir kısmı da lafta kalacaktır." (47) Avusturyalı Yzb. Zerbs'in 1869 yılında Avusturya Askeri Dergisi'nde yayımlanan raporu, Türk subaylarının hâlâ içinde bulundukları acıklı durumu anlatıyordu. İstanbul'da bulunan İngiliz Askeri Ataşesi, 1875 yılında verdiği bir raporda; Türk subayları, özellikle yaklaşık 150 kurmay subay hakkında çok küçük düşürücü şeyler söylüyordu. Görkemli Harbiye Nezareti binasının kurmaylar bölümünde, tek işleri kahve ve sigara içmek olan yarım düzine sabuy oturuyormuş. Erler iyi, fakat subaylar berbatmış. Pek çok top varmış, ama, toplara koşacak at ve dolduracak mermi yokmuş; tüfekler en iyi tiptenmiş, ama onların da fişekleri yokmuş. Son olarak İngiliz Ataşesi, Türkiye'nin müttefiki olacak birinin subayları, atları, arabaları, cephaneyi ve yöntemleri kısacası her şeyi göndermek zorunda olduğunu söylüyordu. (48)

Bu duruma ve bu dönemde Alman, Avusturya ve İngiliz raporlarında daima yabancı düşmanlığından söz edilmesine rağmen, yine de Türkiye'de Prusyalı subaylar vardı. Türk subayları ve erlerinin maaşlarını almak için aylarca bekledikleri bir dönemde

---

(46) Kaehler'in İstanbul'daki Alman Büyükelçisine verdiği 5.2.1883 tarihli rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5, A. 757.

(47) Dışişleri Politik Arşivi; I. A. B. q. 98 No. 131.

(48) Zerbs; Askeri Ataşenin Ekim 1975 tarihli raporu, Public Office, Londra, WO 106–1.

yabancı subayların yüksek ücret alması ve ödemenin Osmanlı Bankası tarafından garanti edilmiş olması, ordudaki yabancı düşmanlığını az kışkırtmıyordu. (49)

Prusya Krallığı'nın İstanbul'daki Elçisi, 16 Mart 1868'de Fransızların, Prusya kökenli öğretmenleri uzaklaştırmaya çalıştıklarını bildiriyordu. (50) Aynı yıla ait 4 Nisan tarihli raporda, Prusya Elçisi'nin Sadrazam'a başvurarak Türk topçusunu Prusya subaylarının mükemmel hale getirmiş olduğuna ve Kırım Savaşı (1853–1856) sırasında Padişah'a hizmet edebilmeleri için bu subayların istifalarını Kralın kabul etmiş olduğuna işaret ettiği ve 14–16 yıl sadakatle hizmet etmiş olan bu subayların hâlâ yükseltilmemelerinin doğru olup olmadığını sorduğu bildirilmektedir. (51) Ertesi günkü raporda Katolik Kilisesi'ndeki dini törene Elçilik personelinden başka Türkiye'de hizmet eden Prusya kökenli (aynen böyle yazıyor!) askeri öğretmenlerin de katıldıklarından söz ediliyor. (52) Birkaç gün sonra bir Albay von Malinowski (Prusya milliyetçiliğinin hocası)'den (53) ve bir süre sonra da bir Albay Blum'dan söz ediliyordu. (54) Elçinin yukarıda sözü edilen müdahalesi başarılı olmuştu. Prusyalı Albay Blum (ya da Bluhm), Grünwaldt ve Wendt (Nadir Bey de deniyordu) paşalığa yükseltildiler ve Lehmann, Lükling (Mahir Bey) ve Schwensfeuer (Ramin Bey) ismindeki Albaylar, paşalığa yükseltilmemekle beraber maaş ve ücret olarak aynı hakları kazandılar. Aynı günlerde Prusyalı Albay Gessler'in Girit'de öldüğü duyuldu. (55) 7 Ağustos 1870 tarihli bir raporda Prusya Kralı ve Veliahtı'nın, Türkiye'de çalışan Prusyalı öğretmenlerin gelecekleri ve onların terfileriyle ilgilendiklerinden söz ediliyordu. Bu münasebetle, yükseltilmemiş olan Albay Strecker (Reşit Bey) ve Albay von Malinowski (Emin Bey)'den söz ediliyor ve rapor, "öğretmenlerimizin Türk tebasına geçmiş oldukları tamamen unutuluyor" cümlesini kapsıyordu. İmparator'un 1873 yılındaki doğum gününde Protestan Kilisesi'nde yapılan kutlama töreniyle ilgili raporda beş "Prusyalı Öğretmen"in üniformalı olarak hazır bulundukları yazılıyor. (56) Buna karşılık İngiliz Ataşesi, Ekim 1875'te, "Türkiye'de görevli birkaç düzine Alman"

(49) Bunun için, örneğin, İstanbul'daki Prusya Krallığı Elçisinin 9.3.1868 tarihli raporuna bak. Dışişleri Politik Arşivi, Bonn, I. A. B. q. 95, No. 30. İngiliz Hobart ve Fransız profesörlerinin hizmete alınması ve Türk subaylarının tepkisi hakkında.

(50) Dışişleri Politik Arşivi; I. A. B. q. 95, No. 37.

(51) Dışişleri Politik Arşivi; I. A. B. q. 95, No. 43.

(52) Dışişleri Politik Arşivi; I. A. B. q. 95, No. 48.

(53) Prusya Krallığı Elçisinin 23 Nisan 1868 tarihli raporu.
Dışişleri Politik Arşivi, I. A. B. q. 95, No. 62.

(54) Prusya Krallığı Elçisinin 5 Mayıs 1868 tarihli raporu.

(55) Prusya Krallığı Elçisinin 5 Mayıs 1868 tarihli raporu.
Dışişleri Politik Arşivi, I. A. B. q. 95 No. 63 ve aynı rapor No. 87.

(56) 2.4.1873 tarihli rapor. Dışişleri Politik Arşivi, I. A. B. q. 107.

dan söz ediyor; ama, bu fazla abartılmış gibi görünüyor. (57) Fakat, 1888'de, yani Kaehler Heyeti'nin gönderilmesinden altı sene sonra ve "von der Goltz zamanında" bile Türkiye'de bu tür, kurumsal olmayan Prusyalı subaylar vardı. Wendt ve Strecker Paşaların tam ve kusursuz bir şekilde Türk hizmetine girmiş olduklarını ve aynen Türk subaylarının tâbi oldukları koşullar altında çalıştıklarını, Tuğgeneral von Heuser, Bnb. von Vietinghoff ve Yzb. Fitzau'n ise arkadaşları gibi resmi heyete dahil ve tekrar Prusya hizmetine girme hakkına sahip olmadıklarını, aksine, Prusya ordusundan tamamen ayrılmış olduklarını görüyoruz. (58)

Bütün bu subayların, kendilerinden öncekilerden daha başarılı olmadıkları görülüyor. Yukarıda değinilen diğer nedenlerin yanında Türk dilini bilmemeleri de hiç kuşkusuz bu başarısızlıkta küçüksenemeyecek bir rol oynuyordu. Avusturyalı Zerbs, 1869'da, Türkçeyi bilmediklerinden Türk subaylarının aracılığiyle ders veren bir Fransız Heyetinin okulda çok az başarılı olduğunu bildiriyor ve pek yerinde olarak "bu öğretmenlerin (Fransızları kastediyor) öğrencilerin ilerlemesine ne derecede etkili olabileceği bundan kolaylıkla anlaşılabilir" diyor. (59) Herhalde Alman öğretmenleri daha iyi durumda değildiler.

Türklerin Almanya'ya Silah Siparişi

Bununla beraber, Prusyalı subaylar, Türkiye'nin Almanya'ya silah siparişi konusunda hiç olmazsa vatanlarına iyi hizmet ettiler. Onların mevcudiyeti, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin bu konudaki kararlarını geniş olçüde etkilemiştir. Babıali'nin, değeri bir milyon lira tutarı (altı milyon Talerden fazla), cephanesiyle birlikte 500 topu Krupp'a sipariş etmiş olduğu 21 Temmuz 1873'te İstanbul'dan bildirildi. (60) İngiliz Askeri Ataşase'nin Ekim 1875 tarihli ayrıntılı raporunda Türk topçusunun Krupp toplarıyla donatılmış olduğuna işaret ediliyordu. (61) 16 Mart 1877'de İngiliz Askeri Ataşesi Albay R. E. William Lennox, Krupp'un Türkiye'ye değişik çapta yaklaşık 100 top göndermiş olduğunu haber verdi. (62)

---

(57) 48 No. lu dipnotuna bak.

(58) 23.8.1888 tarihli Rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol q.

(59) Zerbs; s. 298.

(60) 29.7.1873 tarihli rapor, Dışişleri Politik Arşivi, I. A. B. q. 107, No. 41.

(61) Public Record Office, Londra, WO 106—1.

(62) Aynı belge.

Bunlar önemsiz sonuçlar değildi; bu sonuçların daha da genişletilmesi için Alman ağır endüstrisi, gelecekte daha çetin mücadele vermek zorundaydı. Fakat, askeri heyetlerin yayılmasiyle alan bakımından daima genişledi. Askerler ve büyük sermaye el ele çalışıyorlardı.

İstanbul'da Bir Alman Askeri Ataşesinin Bulundurulması Sorunu

Prusya ve Alman İmparatorluğu'nun Türkiye'ye gösterdiği askeri ilgi karşısında, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'nin, Elçiliğe bir askeri ataşe atanmasını önermesi gayet doğaldı. Başbakan Prens von Bismarck, "istenmeyen çalkantılara sebebiyet vereceği, büyük devletlerin ve Avrupa basınının bunu, şimdiye kadar tarafımızdan Doğuda izlenen tutumu tartışma konusu yapacak şekilde yorumlayabilecekleri" nedeniyle bu isteği reddetti. İmparator da bu görüşe katıldı ve Büyükelçi de Türk ordusu hakkında özel ve yeterli bilgilerin elde edilmesinin zorunlu olduğu hallerde bu tür bilgileri göze çarpmadan toplayabilecek bir subayın Büyükelçilik sekreteri olarak atanmasının uygun bir çare olacağı görüşüne vardı. (63) Böylece, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne şimdilik askeri ataşe verilmedi. Baron Colmar von der Goltz, Türkiye'deki askeri heyetin üyesi bulunduğu sürece de böyle birinin atanmasına zorunluk yoktu. Goltz'un Almanya'ya dönmesinden sonra konu yeniden ortaya atıldı ve askeri ataşelik kuruldu. (64)

Bu bölümde ele alman dönem, Türkiye'ye resmi bir Prusya (Alman) Askeri Heyeti gelmeden sona erdi. II. Abdülhamit'in tahta çıkması ve özellikle 1877–1878 Türk-Rus Harbi'nin sonucu, bu konuda yeni atılımlara yol açtı. Fakat, buraya kadar anlatılan olaylarla, bir askeri heyetin varlığından doğan sorunların bazılarının herhalde artık farkına varılmıştı.

(63) Bunun için I. Wilhelm'in Danışmanı Berhard (Ernst) von Bülow'un 31.5.1875 tarihli mektubuna bak. (George W. F. Hallgarten'in "İmperialismus vor 1914" adlı kitabı, Münih, 1963, 2 nci baskı, c. II, s. 550—551).

(64) Bak. s. 70 — 71.

Kısım II

"Kaehler Heyeti"

Türkiye için talihsiz geçen 1877–1878 Rus Savaşı, tahmin edildiği gibi, Türk ordusunun çok kötü durumda olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Şimdi, başka bir Rus taarruzuna başarıyla karşı koyabilmesi için Türkiye'nin ordusunu düzeltmeye çalışması zorunluydu. Padişah II. Abdülhamit, ne pahasına olursa olsun artık İngiltere ve Fransa'ya bağlanmak istemediğinden, evvelce II. Mahmut'un yaptığı gibi O da, politik bakımdan daha az tehlikeli görünen ve ayrıca ordusu, 1870–1871 Fransız-Alman Savaşı'nda muharebe gücünü açıkça ispat etmiş olan Almanya'ya başvurmak eğilimindeydi. O halde Türk ordusunu, Alman ordusu örneğine göre yeniden teşkilatlandırmak için Alman yardımının rica edilmesi yakındı.

Diğer taraftan, bu dönemde –1880 başları– Bismarck da, "bir Pommeranya askerinin kemiğine değmez" diye değerlendirdiği Doğu sorunlarına karşı eski görüşünü değiştirmişti ve ilerde göreceğimiz gibi, bu bölgeye, seve seve müdahaleye hazırdı. Bu konuda, hem Almanların, güçlendirilmiş bir Türkiye'yi Ruslara karşı kullanabilecekleri (Birinci Dünya Harbi'nde bu umut gerçekleşmiştir) hem de, önceki bölümde değinildiği gibi, zaten Türkiye ile ticarete başlamış olan Alman silah endüstrisinin, bir askeri heyetin gönderilmesiyle bölgeye daha etkin şekilde sokulabileceği umudu kesinlikle rol oynuyordu (bunun da doğru olduğu görülmüştür).

Tabi Almanlar, ordunun ve donanmanın yardım ettiği bir saray ihtilâliyle, iktidara gelmiş olan II. Abdülhamit'in, günün birinde aynı şekilde tahttan indirilebileceğinden korktuğunu bilmiyorlardı. Bu korku nedeniyle orduda gerçek bir reform yapılmasını içinden istememesine rağmen Padişah, İstanbul'da bir Alman Askeri Heyeti bulundurmak suretiyle ülkesinin yönetimini düzeltmeye çalışan ileri fikirli bir hükümdar görünümü kazanmak istiyordu. Çünkü böyle bir reform halinde halktan bir paşanın, kendisine içten bağlı ve iyi eğitilmiş kıtaların başına geçmesi ve artık büyüyen Genç Türk Hareketi'ni despotlara karşı desteklemesi tehlikesi vardı.

Bununla beraber, Türkiye'ye bir Alman Askeri Heyeti'nin gönderilmesi için ilk adım Padişah tarafından atıldı. 1880 Mayısı'nın başlarında Padişah, eski bir Fransız Yarbayı olan askeri danışmanı Dreysse'yi, birkaç Alman subayının gönderilmesini Alman İmparatorluğu Hükümeti'nden rica etsin diye Alman Büyükelçisi von Hatzfeld'e gönderdi. Bismarck'ın "erin kemiği" tezinin etkisi altında bulunan Büyükelçi, konuyla pek ilgilenmedi. Büyükelçi'nin 11 mayısta huzura kabulü sırasında Padişah, ona yine birkaç

subay ve sivil memurun verilmesinden söz etti ve Hatzfeld'in bütün kaçınma manevralarını reddetti. Bu münasebetle, şimdi Feldmareşal olan Baron von Moltke'nin evvelce burada bulunuşundan söz etti. Hatzfeld, Alman Hükümeti'nin nasıl bir tepki göstereceğini kestiremediğinden, Padişahı incitmiş olmamak için "planının gerçekleştirilmesini ayrıntılı görüşmelerde desteklemeyi" önerdi. (1)

O günlerde Almanların Türkiye'de daha büyük bir etkinlik kazanmasından yana olan Bismarck, Viyana'daki müttefik hükümetin, bir Alman Askeri Heyeti'nin Türkiye'ye gönderilmesine karşı herhangi bir düşüncesi olup olmadığını öğrenmek istedi. Cevap, Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin, Türk ordusunun takviyesinde bir tehlike görmediği ve Doğudaki önemli yerlerde, diğer devletlerin tebaları yerine Almanları görmeyi tercih edeceği şeklindeydi. Türk ordusu, reorganize edilse bile, artık "eski İmparatorluğun parçalanmış topraklarını" biraraya getirmeyi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı bir sorun haline getiremeyeceğinden Avusturya için tehlikeli olamazdı. (2)

Başbakan Prens von Bismarck, Padişah tarafından yapılan ricanın olumlu karşılanmasını 1 Haziran 1880'de İmparator'a önerdi. Evrakın altına, bu göreve atanacak subaylara eğitim ve tecrübelerini alışık olmadıkları koşullarda uygulamak fırsatı sağlanacağını ve Hükümet'in Türkiye'yi etki altına almak için daha fazla olanağa sahip olacağını yazdı. Politik bakımdan bu isteğin kabulü prensip olarak uygundu. (3)

7 haziranda Hatzfeld'den, Türklerin isteklerini somutlaştıran bir telgraf geldi. Üç yıl için bir kurmay, bir piyade, bir süvari ve bir topçu subayı ile bir yüksek idari memurun gönderilmesi rica ediliyordu. Padişah, maaşların zamanında ödenmesi ve kendilerine ya da dullarına emeklilik hakkı tanınması için bunlarla özel bir kontrat yapacaktı. (4) Türklerin istihkâm subayı istememeleri dikkati çekti. Bu telgrafın kapsadığı bilgiler İmparator'u tatmin etmedi ve hem subaylara verilecek makamların hem de "Padişah'ın vereceği paranın" tam bir açıklıkla bildirilmesini Babıâli'den rica etmesi için Başbakan'a emir verdi. (5)

Büyükelçi, 16 Haziranda İstanbul'dan, bu dört subaya "tabur komutam" düzeyinde bir rütbe verilmesinin düşünüldüğünü bildirdi. Kontratla Türkiye'de çalışan subayların ve memurların maaşları daima dolgun tutuluyor ve Osmanlı Bankası tarafından ödeniyor-

(1) Türkiye'deki Alman Büyükelçisinin 14.5.1880 gün ve 140 sayılı raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. I. A. 2967.

(2) Viyana'daki Alman Büyükelçisinin 26.5.1880 ve 263 sayılı raporu. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. I.

(3) İmparator ve Kral'a sunulan 1.6.1880 tarihli yazı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A. 3173. Yazar tarafından ortaya çıkartılmıştır.

(4) İstanbul'daki Büyükelçiden Dışişlerine, 7.6.1880 gün ve 46 sayılı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1 A 3394.

(5) 14.6.1880 tarihli yazı; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A 3585.

du. Nihayet; "buradaki koşullar altında" zamanında ödeme büyük güvence altındaydı. Ayrıca Padişah, "kendi lütuf ve merhametine terk edilen subay ve memurların şikâyet edecekleri bir şey olmaması için hayatta kaldığı sürece elinden gelen her şeyi yapacağına söz veriyordu." (6)

Büyükelçi, bu işte aracı olan Dreysse tarafından kendisine verilen bir kontrat taslağını 6 Temmuz 1880 tarihinde Berlin'e gönderdi. Bu taslağa bir de Padişah'ın ek "istek listesi" iliştirilmişti; bu listeye göre Padişah, evvelce rica edilmiş olan subaylar ve idari memurdan başka bir jandarma subayı, bir askeri okul müdür yardımcısı, bir Almanca öğretmeni, bir deniz subayı, Dışişleri için bir hukuk danışmanı, bir maliye memuru ve Gümrük Genel Müdürlüğü için danışman olarak bir memur istiyordu. Kontrat tasarısı subaylara, her ay sonunda Osmanlı Bankası tarafından aylık taksitler halinde ödenecek şekilde, yılda 20.000 Frank verilmesini öngörüyordu; bundan başka Türk ordusunda adet olan rütbelerine karşılık tayını da alacaklardı. Ayrıca, görevle yapacakları geziler için yollukları Türk ordusu subaylarına verilenin iki katı olarak ödenecekti. Anlaşma üç yıl için öngörülmüştü; ama karşılıklı uzatma olanağı vardı. Maluliyet ve ölüm halinde yapılacak işleri de düzenliyordu. Hareket için yolluk olarak iki aylık maaş- kontratın bitiminde yurda dönüş için dört aylık maaş verilecekti. Maliye memuru, hukuk danışmanı ve Gümrük Genel Müdürlüğü danışmanı ilk yıl için 40.000 Frank, ikinci ve üçüncü yıllarda her yıl için 25.000 Frank alacaklardı. Subaylara sağlanan ödeme ve emeklilik koşulları aynen onlara da sağlanmıştı. Subaylar ve memurlar Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları aleyhine hareket edecek olurlarsa, Osmanlı Hükümeti anlaşmayı bozmak hakkına sahip olacaktı. Subaylar Alman askeri hukuk kurallarına, memurlar ilgili Alman kanunlarına tabi olacaklardı. Subaylar, Türkiye'deki rütbelerine karşılık olan Türk üniforması giyebileceklerdi. Raporun başlığındaki bir kenar notunda Başbakan, "koşullar uygundur" kaydını gördü, o da raporun sonuna bir diyeceği olmadığını, taraflar için faydalı olabileceğini yazdı ve "bize etki ve haberci kazandıracaktır" diye ekledi. (7) On gün sonra Büyükelçi, istenen deniz subayının Bahriye Nezareti'nde danışman olarak kullanılacağını ve askeri okullar için rica edilen müdür yardımcısının Türk askeri okullarını teşkilatlandırmakla görevlendirileceğini bildirdi. (8)

Bu arada Başbakan Türkiye'ye gönderilecek subayların genel statüsü hakkındaki düşüncelerini açıkladı. Bay Dreysse'nin anlaşma tasarısında da öngörülmüş olduğu gibi bu subaylar Türk üniforması taşıyacak olurlarsa, "tayin edilmiş Prusyalı subaylar olarak

(6) Türkiye'deki Alman Büyükelçisinin 16.6.1880 gün ve 161 sayılı raporu; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A 3736.

(7) Türkiye'deki Alman Büyükelçisinin 6.7.1880 gün ve 198 sayılı raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A 4170.

(8) 17.7.1880, Dışişleri Politik Arşivi; Türkei 139, vol. 2, No. 219.

görünmeyecekleri, aksine, son 50 yılda birçok örnekleri görülmüş olduğu üzere, Padişah'ın önerisini kabul etmiş ve geçici ya da devamlı olarak O'nun hizmetine girmiş eski Prusyalı subaylar gibi kabul edilecekleri" görüşündeydi. Prusya Harbiye Bakanı da aynı düşüncedeydi; bu subaylar ancak, Prusya Ordusundan ayrılmayı kabul ederlerse gönderilebilirlerdi. Hatta askeri kabinenin başkanından bu konuda bir talimat çıkarması rica edildi; çünkü, Türkiye'de geçici bir hizmetin söz konusu olduğu subaylar arasında yayılıyordu. (9) Bütün bu makam sahibi kişiler, "son 50 yıldan" söz ederken resmi olmayan Prusyalı subayları delil olarak gösteriyorlar, fakat, resmi Moltke Heyeti'nin dört üyesinin Başbakan'ın yeni heyet için kabul etmek istemediği statünün aynına sahip olduğunu gözden kaçırıyorlardı.

Her ne kadar Karadağ bunalımıyla bağlantılıysa da Avam Kamarası ve İngiliz Hükümeti, bir Alman Askeri Hevetinin Türkiye'ye gönderilmesine karşıt düşüncelerini beklenmeyen bir zamanda açıkladı. Londra'daki Alman Büyükelçisi, "Lord Granville ve Mr. Gladstone'nun, bu sırada Alman subaylarının Türk hizmetine girmesinin Türkiye'de ve burada (yani İngiltere'de) istenmeyen bir etki yapabileceğinden korktuklarını" 19 Temmuz 1880'de Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Avam Kamarası'nda da bir basın haberi nedeniyle soru açıldı. Lord Granville, bu soruyu, eğer İngilizler Türk hizmetine girecek olsalardı İngiliz Hükümeti'nin de bunu hiçbir zaman diğer devletlere bildirmeyeceği ve ayrıca Alman Hükümeti'yle görüştükten sonra "şu sırada hiçbir subayın yola çıkartılmadığını" haber verebileceğinden tamamen emin olduğu şeklinde cevaplandırdı. (10)

Bu diplomatik "sekmeler", aynı günlerde Başbakan'ın Friedrichsruhe'deki Çiftliği'nde, Alman Büyükelçileri ve basını tarafından kullanılmak üzere bütün bu olup bitenler hakkında bir bildiri kaleme almasına neden oldu. Türklerin ricasının ve Almanların kabulünün Karadağ olaylarından önce olup bittiğine ve bu nedenle, bu olaylarla bağlantılı gösterilemeyeceğine işaret etti. İsteklerini kabul etmekle Almanların, Babıali'yi karşı koymaya cesaretlendirmek gibi bir amacı olamazdı. Bismarck, hemen hemen 50 yıldan beri Alman subay ve memurlarının Türk hizmetine girmekte olduklarına işaret ediyordu. Bu kez de Alman subaylarının, Alman ordusuyla ilişkilerini koruyarak Türkiye'de çalışmaları söz konusu değildi; aksine, sadece Türk hizmetine girmek için istemiş oldukları reddi güç olan iznin verilmesi söz konusuydu. Padişah, ricasını 8 subayla sınırlamıştı ve

(9) Bülow'a 19.7.1880 ve 12 sayılı öneri; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A 4348.

(10) Londra'daki Alman Büyükelçisinden Dışişleri Bakanlığına, Nr., 67, tarih 19.7.1880. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A 4382.

Alman Hükümeti'nin bu istek karşısındaki yeri, her türlü politik düşüncenin ve bugünkü politik durumun dışındaydı. (11)

Dış politik karışmalara aldırmayan Harbiye Bakanı, bu arada piyade, süvari ve topçu sınıfından üç subayı ve bir idari memuru saptamıştı. Kurmay subay için henüz Başbakan'a bir isim verecek durumda değildi. (12)

Gönderilecek subayların statüsü sorunu İmparator ve Askeri Kabine tarafından bir kez daha ortaya atıldı. Askeri Kabine'nin Başkanı General von Albedyll, Türkiye'ye göndermeyi elverişli ve işe yarar subay bulmakta güçlük çektiğini söyledi. Bunu, iki nedene dayandırıyordu; birincisi kanısına göre, gidecek subayların Prusya hizmetinden tamamen ayrılmak zorunda bırakılmalarıydı; bu, konuyu olumsuz yönde etkiliyordu. Subaylarla yaptığı konuşmalardan edindiği izlenime göre, bunlar, Türk üniforması taşıma yükümlülüğüyle Türk hizmetine girmelerine, üç yıl için izinli sayılmaları şeklinde müsaade edilmesini ve ordunun yedeğine alınmalarını istiyorlardı. Moltke Heyeti'nin tabi olduğu durum da buydu. Subaylarla konuşmaya devam etmeden önce bu konuda açık bir karara varmak ve onlara bildirmek zorundaydı. İkinci neden olarak Albedyll, iyi subayların, Almanya'da da kazanma şansına ve iyi bir duruma sahip olduklarını, yıllık 20.000 Frank maaşın onlar için ancak makul bir zarar karşılığında fedakârlığa değer olduğunu ve çok az bir tasarruf olanağı sağladığını ileri sürüyordu. Dürüst ve işe yarar subaylar yerine büyük ölçüde, kendilerinden kuşku duyulan kişiler Türkiye'ye gitmek isteyeceklerdi; bu nedenle de Albedyll, olanak oranında güçlüklerin önlenmesini istiyordu. Kanısına göre en iyi özendirme, seçilen subayların, takdir edildikleri ve özellikle dikkatleri üzerlerine çekmek ve kendilerini tanıtmak için onlara bir fırsat tanındığı düygusuna sahip olmalarıydı. Fakat, Alman ordusundan tamamen ayrılmaları istenecek olursa, bu duygu onlarda yaratılamazdı. (13)

Bu arada Genelkurmay Başkanı Mareşal Baron von Moltke de bir kurmay subay aradı ve İmparator'a ve Harp Kabinesi'ne, aralarından birini seçmeleri için birkaç isim sundu. Kendisinin Türkiye'deki eski tecrübelerine dayanarak, böyle bir görevden Türkiye'den çok Alman subaylarının yararlanacağını söyledi. Yabancıların verimli etkisi için en büyük engel dil idi. Türk üniforması taşınmasını o da kabul ediyordu; fakat buna rağmen

(11) Bismarck'ın Schiling Prensine önergesi, 19.7.1880, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 1, A. 4376.

(12) Harbiye Bakanlığından Başbakanlığa 19.7.1880 tarihli yazı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 2, A 4546.

(13) Bülow'un Schilling Prensine yazısı, No. 19, 23.7.1880, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 2, A. 4546.

subaylar, Prusya subayı olarak hareket etmeliydiler; aksi takdirde diğer ülkelerin maceracılariyle aynı duruma düşerlerdi. Subayların, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğine bağlı olmalarını da istiyordu. (14)

Karadağ bunalımının çözümü için büyük devletler tarafından alınan kararların uygulanmasına Babıâli'nin karşı koyması, Alman subaylarının gönderilmesini Başbakan'ın bir süre daha geciktirmesine neden oldu. Ama Başbakan, Askeri Kabineyi adayları aramakla meşgul etti ve subayların tekrar Alman ordusuna girmelerine olanak sağlayacak uygun bir hal çaresinin bulunmasına çalıştı. Sivil memurların Türkiye'ye gönderilmesi hakkında Başbakan'ın bir diyeceği yoktu. Sadece, İstanbul'daki Alman Büyükelçisine, kendisinin ve diğer Alman makamlarının görüşmelere ve anlaşmanın imzasına katılmaya yetkili olmadıklarını açıkça bildirdi; çünkü, Alman hükümet organlarının bu işe karışması, kesinlikle kaçınılması gereken politik ilişki anlamı verilebilecek bir izlenim yaratabilirdi. (15)

Berlin Konferansında Türkiye'ye zorla kabul ettirilmiş olan Yunanistan'a toprak verilmesi işini Türkiye'nin savsaklaması, 1880 sonbaharında yeniden harp tehlikesi yaratmıştı. Türkiye'nin bu konudaki yükümlülüğü, tamamen değilse de bir ölçüde yerine getirmesinden sonra 1881 Ağustosu'nun başlarında Padişah, askeri heyetin gönderilmesi ricasını tekrarlayarak İstanbul'daki Alman Maslahatgüzarı (İşgüderi) von Hirschfeld'e başvurdu. (16) Bu ricanın Almanlar tarafından kabul edilmesi halinde dış tepkilerin ne olabileceği bakımından tekrar yapılan bir araştırma hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın 1880 yılındaki görüşlerinde bir değişiklik olmadığını, Türkiye'de Alman subaylarının bulunmasını diğer devletlerin tebalarına tercih ettiklerini gösterdi. Paris'te ve Londra'da yapılan güvenilir araştırmalarla, Karadağ ve Yunan sorununun yarattığı güçlüklerin giderilmesinden sonra Fransız ve İngiliz diplomasisinin bu işe karşı kayıtsız bir tutum takınmış olduğu saptandı. Yunanistan'ın da Alman subayları gönderilmesini rica etmesi üzerine Almanya'nın durumu yeniden karıştı. Bu ricaya olumlu bir cevap verilmesi Padişah'ın duyarlılığını çok arttıracaktı. (17) Prensip olarak daima Türklerin ricasının kabulünden yana olmasına rağmen Başbakan, bu yeni durumda, askeri heyetin teşkilinin geciktirilmesini Dışişleri Bakanlığına emretti. Fakat, bu arada Dışişleri Bakanlığı Müste-

(14) Moltke'nin I. Wilhelm'e 24.7.1880 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 2, A. 4650.

(15) Dışişleri Bakanlığından Hatzfeldt'e, 20.8.1880, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, viol. 3, A. 4396/4767.

(16) Alman Büyükelçiliği No. 165, 4.8.1881. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4, A. 4815.

(17) Dışişleri Bakanlığının 16.11.1881 tarihli notu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4, A. 6578.

şarlığına atanmış olan Kont Hatzfeldt, "büyük Avrupa politikasının bir unsuru olarak Türkiye'ye bugün Yunanistan'dan çok daha büyük bir dikkat gösterilmesi gerektiğini" söylüyordu. (18)

Nihayet 1882 başlarında yeni bir Alman askeri heyetinin yolu üzerindeki bütün engeller temizlenmiş gibi görünüyordu. 19 Ocak 1882'de Türk Dışişleri Bakanı İstanbul' daki Alman Maslahatgüzarına, istenen subay ve memurları kapsayan yeni bir liste verdi. Halen Türkiye'de bulunan idari memurlara ilaveten yenileri de isteniyordu. "Askeri yargının uygulanması ve disiplinin kuvvetlendirilmesi için" iki subay daha isteniyordu. Evvelce rica edilmiş olan bir kurmay, bir piyade, bir süvari subayının gönderilmesinde yine ısrar ediliyordu (bir açıklama yapılmış olmamakla beraber bu listede topçu subayı yoktu). Ayrıca kamu işleri, ticaret, orman ve madencilik işleri için iki danışman isteniyordu. Türkiye'de Alman jandarma sistemini kuracak üç subayın istenmesi de yeniydi. Nihayet, İmparatorluk Askeri Okulu Müdürüne danışmanlık edecek bir subay daha listeye eklenmiş bulunuyordu. Subayların rütbeleri, binbaşı ile albay arasında olmalıydı. Türk notasına eklediği yazıda Maslahatgüzar, Türklerden edindiği açıklayıcı bilgileri de belirtmişti. Kurmay subay ve üç sınıf subayının, Harbiye Nazırı da dahil olmak üzere yüksek rütbeli Türk subayları üzerinde gereken otoriteyi sağlayabilmeleri için üstsubay rütbesinde olmaları gerekliydi. Türk askeri eğitim tesislerinde kısmen tuğgeneral rütbesinde kimseler de çalıştığı için askeri eğitimi düzenlemekle görevlendirilecek subayların da yüksek rütbeli kimseler olması zorunluydu. Askeri yargıyı kuracak subaylarda, bir askeri ceza kanunu hazırlayacak ve bir askeri mahkeme kurabilecek hukuk nosyonu bulunması söz konusuydu. Jandarma subaylarından sarayın ne istediği tamamen belirsizdi. Padişah, bir taraftan normal polis birliklerinin kurulmasını, diğer taraftan da savaşta Alman seyyar jandarmasının görevlerini yapacak, Prusya sahra jandarmasına benzeyen, daha çok askeri nitelikte bir birlik kurulmasını istiyordu. Aradaki farklara dikkatleri çekilince Türk yetkililerinin bunların hepsine biraz olsun sahip olmak istedikleri ve rica edilen üç subay arasında tecrübeli bir polis danışmanı bulunacak olursa iyi olacağını düşündükleri görüldü.

Askeri heyetle ilgili sonraki olayların iyi anlaşılması için Maslahatgüzar von Hirschfeld'in, geleceğin reformcularının görevleri ve başarı umutları hakkında gözlerini açan uyarılarına değinmek çok yerinde olacaktır. Değişik sınıflardan üç subayın her şeyden önce teşkilatçı olmaları gerekliydi. Vilayetlere yapacakları denetleme gezileri kısıtlanmamış olmakla beraber bunlar çoğu kez İstanbul'da, merkezde çalışacaklardı. Etkileri, eğitim alanlarından çok bürolarda görülecekti. Eğitim tabur ve süvari bölükleriyle benzerlerinin kurulması ve büyük taktik manevraların onların yönetiminde yapılması bu subayların çalışmalarına bağlı olacaktı. Bunlar, birliklerle doğrudan doğruya irti-

(18) Hatzfeldt'in General Albedyll'e 23.11.1881 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4. A 6578.

bat halinde bulunmayacaklardı. Az çok Fransızca bilmeleri özel bir önem taşıyordu. Bu yalnız Türk makamlarıyla ve Padişah'ın çevresiyle ilişkide tek anlaşma vasıtası olmayacak, aynı zamanda da verimli bir etki aracı olacaktı. Bu, ilk günlerde esas itibarıyla dikkatle hazırlanmış kapsamlı muhtıraların, talimnamelerin vb. lerinin kaleme alınması bakımından da gerekliydi. Fransızca yazı diline tam bir sadakat, öneriler, anlaşıldığı ölçüde bir karara bağlanacağı için de önemliydi. Yetersiz bir Fransızca yetenekli Almanların Türkiye'deki etkinliklerini çoğu kez aksatır ve azaltır ve tabii durumlarını da sarsardı. (19)

Nihayet 11 Nisan 1882'de Askeri Kabine'nin Başkanı General von Albedyll, Türkiye'ye gönderilecek dört subayın ismini açıklayabildi. Diğer subaylarla ilgili isteklerin karşılanması şimdilik reddedilmişti. (20)

Subaylarını korumakla kendini yükümlü sayan İmparator, bir kez daha işe şahsen müdahale etti. İstanbul'da bulunan Maslahatgüzara; "Türkiye'deki görüşmelerde subaylara olanak içindeki her türlü yardımı yapması" emredildi. Özellikle subaylara vaat edilmiş olan rütbe yükseltmesinin gerçekleştirilmesinde yardımcı olmalıydı. Bundan başka, evvelce bir seyahat tazminatını vaat eder görünmüş olmalarına rağmen şimdi Türklerin birdenbire sadece seyahat avansından söz ettikleri İmparatorun dikkatini çekmişti. I. Wilhelm "bu tazminatın mümkün olduğu kadar yüksek tutulmasını" da istiyordu. (21)

Kaehler Heyeti Türkiye'ye Gidiyor

Evvelce söylendiği gibi 11 Nisan 1882'de (yani, Türkiye ile Almanya arasında görüşmelerin başlamasından hemen hemen iki yıl sonra) Askeri Kabine Başkanı, dört subayın Türkiye'ye gönderilmesine İmparatorun muvafakatini resmen açıkladığını Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Türklerin vereceği seyahat tazminatiyle İstanbul'a gidebilmeleri için bu subaylar, Almanya'dan aldıkları maaşlarının ödenmesine devam edilmekle beraber üç ay izinli sayılacaklardı. Üç ay sonra, Türk hizmetine girmek isteyip istemediklerini bildirmek zorundaydılar. Türk hizmetine girmek isteyecek olurlarsa, üç yıl içinde tekrar Alman ordusuna dönmeleri garanti edilmek şartiyle ordudan ayrılmış olacaklardı.

Askeri Kabine tarafından önerilen ve I. Wilhelm tarafından onaylanan subaylar şunlardı:

(19) Büyükelçiliğin 24.1.1882 gün ve 21 sayılı raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4, A 511.

(20) Albedyll'in Dışişleri Bakanlığına 11.4.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4, A 211.

(21) Askeri Kabinenin Başbakana 29.4.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi Türkei 139, vol. 4, A 2495.

Albay Kaehler, 6 No. lı Silezya 2 nci Hassa Alayı Komutanı; yüksek rütbeli kurmay subay olarak uygun görülmüştü.

Yüzbaşı Kamphövener, 79 No. lı 3 ncü Hanover Piyade Alayından; Piyade subayı olarak;

Süvari Yüzbaşısı von Hobe, 4 No. lı 1 nci Silezya Dragon Alayından ve 3 ncü Tümen Emir Subayı, süvari subayı olarak;

Yüzbaşı Ristow, 2 nci Pomeranya Sahra Topçu Alayından, topçu subayı olarak.

Kaehler, Türkiye'deki koşullara göre çok yararlı olabilecek üstün bilgili mükemmel bir subay olarak tanıtılıyor ve diğer subayların Türkiye'deki kullanma yerlerini düzenleyecek ve Türk makamlarına danışmanlık yapacak yetenekte görülüyordu. Kaehler'in "sadece parasal koşullar nedeniyle" bu görevi istediği açıkça belirtiliyor ve Askeri Kabine Başkanı, Türklerin ona "en az 30.000 Frank vermelerinin sağlanmasını" Dışişleri Bakanlığından istiyordu. (22) Gerçekten de Otto August Johannes Kaehler, o günlerde 52 yaşındaydı; evli ve iki oğlan bir kız babasıydı (bir kızı da 1876'da 13 yaşındayken ölmüştü). 35 yıllık bir askeri hizmetten sonra 1881'de Albaylığa yükseltilmişti. Mektuplarından onun, Prusya ordusunda mümkün olduğu kadar üst makamlara tırmanmak isteği ve çocuklarının geleceğini güvence altına almaya çalıştığı açıkça anlaşılmaktadır. (23) Şeflerinin Kaehler hakkındaki değer hükümleri genellikle olumluydu. 1872'den 1876'ya kadar Genelkurmayın Harp Tarihi Dairesi'nde bulunmuş ve aynı zamanda Harp Akademisi'nde Harp Tarihi öğretmenliği yapmıştı. Ayrıca askeri yazar olarak da çalışmıştı.

Diğer üç subay "seçkin" olarak tanıtılmış ve "ordumuzun en iyi subayları" diye nitelendirilmişlerdi. Hizmet süreleri o kadar ilerlemişti ki, ayrıldıkları sırada binbaşı olacaklardı. Yukarıda da değinildiği gibi, iki ordunun karşılaştırılması bakımından Askeri Kabine Başkanlığınca, Türkiye'ye gönderilen subayların hepsine orada daha yüksek rütbeler verilmesi, onların "Türkiye'de, yüksek durumlarına bir ölçüde uyan makamlara" getirilmeleri için gerekli görülüyordu. Böylece Albay Kaehler'e general, daha yeni binbaşılığa yükseltilmiş olanlara da Albay rütbesinin verilmesi istendi. (24) Gerçekten de Kaehler, 14 Haziran 1882'de Türk tuğgenerali (Mirliva) oldu. Fakat aynı senenin 29 ha-

(22) 20 No. lu dipnota bak.

(23) Otto Kaehler Paşa'nın geride bıraktığı evrak, No. 65, Freiburg'daki Federal Askeri Arşiv, Kaehler'in kendisi hakkında Priesdorf'un a. g. e., bak. c. 10, s. 242—244.

(24) 20 No. lu dipnota bak.

ziranında, (yani Kaehler'in Türkiye'de çalışmayı kabul etmesinden sonra) I. Wilhelm onu tümgeneralliğe yükseltti. (25) Bunun sonucu olarak da Türk Korgenerali ve Padişahın yaveri oldu. 1885 yılında vefat ettiği zaman Türk mareşali (müşir) idi.

Türkiye'deki Alman subaylarına bir üst rütbe verilmesinin Türk makamları tarafından kabulü ilerisi için hak yaratan bir örnek oldu. Almanlar, yurt dışına giden subayı bir üst rütbeye yükseltmeyi adet haline getirmişlerdi; böylece subayların çoğu birdenbire iki rütbe yükselmiş oluyorlardı.

Bu dört subayın izni 29 Nisan 1882'de yürürlüğe girdi ve İstanbul'a hareket ettiler. Türkiye'nin koşulları hakkında izlenime dayanan ilk dersi orada aldılar. Ancak Padişah tarafından kabul edildikten sonra göreve başlayabileceklerdi. Fakat bu kabul, boyuna geri bırakıldı ve ancak 1 haziranda yapıldı. Abdülhamit, subayların gönderilmesinden duyduğu sevinci ifade etti ve onları, ordusundaki eksikliklerin giderilmesi için Harbiye Nezaretinde kurmuş olduğu Reorganizasyon Komisyonu üyeliğine atayacağını söyledi. Çalışkan Prusyalı subaylar, kararları çıkmaza sokmak için komisyonlar teşkilinin tipik bir Türk yöntemi olduğunu o günlerde henüz bilmiyorlardı. Sonra Padişah, subayların derhal Harbiye Nezaretine takdim edilmelerini emretti (26) (ama bu arada tam bir ay geçip gitmişti!). Ayrıca Padişah, kendisini "baba" olarak kabul etmelerini ve Türk hizmetine girişlerinden ötürü maddi bakımdan hiçbir şey düşünmemelerini önemle belirtti (zamanla subaylar bu sözü, diğerlerinden daha çok ciddiye aldılar!) Kaehler'in eşine yazdığı özel bir mektuptan onun ancak 21 Haziranda Harbiye Nezaretinde göreve başladığını öğreniyoruz. (27)

İstanbul'daki büyükelçilik İşgüderinin bir raporuyla da birleştirilince bu tarih, büyük bir olasılıkla, Prusyalı subayların Babıâli ile üç yıllık anlaşma yapmış oldukları gündü. Almanların rütbe ve maaş istekleri dikkate alınmıştı. Albay Kaehler'e Türk tuğgenerali rütbesi ve 30.000 Frank yıllık ücret ve ayrıca tayın verildi. Diğer üç subay 23.000 Frank yıllık maaşla Türk albayı oldular. Anlaşmanın imzası münasebetiyle Kaehler'e ikinci dereceden, diğerlerine üçüncü dereceden Osmani nişanı verildi. Ayrıca Padişah, eşiyle İstanbul'da bir otelde kalmakta olan Süvari Yüzbaşısı (yeni Türk Süvari Albayı) von Hobe için bir ev tutulmasını emretti. (28) (Padişahın bu büyük lutuf ve inayeti de Almanlara sezdirilmeden geçiştirilmedi!).

(25) 29.6.1882 tarihli Kabine Kararı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkiye 139, vol. 4, A 3942.

(26) İşgüderin Başbakan'a 1.6.1882 tarih ve 125 numaralı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139.

(27) Kaehler'in eşine yazdığı 22.6.1882 tarihli mektup, Freiburg'taki Federal — Askeri Arşiv, N 65/11.

(28) Büyükelçilikten Başbakanlığa 23.6.1882 gün ve 148 sayılı yazı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4, A 3769.

29 haziranda I. Wilhelm, bir kabine kararıyle, dört subayın "geçici olarak Türk askeri hizmetine" girmelerine müsaade ettiğini, bunların kanuni emeklilik haklarıyle mevkilerinin saklı tutulduğunu ve eğer 1 Ekim 1885'e kadar geri dönmek isteyecek olurlarsa Prusya ordusunda faal hizmete alınmalarının garanti edilmiş olduğunu bildirdi. Ayrıca, evvelce de sözü edilmiş olduğu üzere Kaehler, tümgeneralliğe diğer üç subay binbaşılığa yükseltildi. (29)

Alman Subaylarının Türkiye'deki İlk Tecrübeleri

Kaehler'in hizmete girişinden kısa bir süre sonra, onun, Babıâli'ye karşı çok ciddiye aldığı yükümlülüklerinin Almanya'yı dış politik kargaşalara sürükleyebileceği görüldü. Türk Bakanlar Kurulu, Ağustos 1882 ortalarında Mısır'a bir Türk müdahalesinin zorunluluğunu görüşürken diğer Türk generalleriyle birlikte General Kaehler de görüşmelere katıldı ve askeri görüşlerini bildirdi. Bunu Alman işgüderinden öğrenen Bismarck, derhal harekete geçti ve General Kaehler'e; "Türkiye ile oradaki subaylar ve memurlar arasında yapılmış olan anlaşmanın, politik sorunlara karışılmasına müsaade etmediğini, Alman hükümetinin resmi bir açıklama yapmak zorunda kalabileceğini ve bu işin devamının olanaksız hale gelebileceğini" bildirdi. Bunun üzerine General Kaehler, yaklaşık olarak sekiz gün önce korgeneralliğe (ferik) yükseltilmesinden beri, Türk İngiliz anlaşmasiyle ilgili kabine toplantılarına çoğu kez kendisinin de çağrıldığını ve Padişah tarafından doğrudan doğruya kendisine verilmiş olan emir gereğince bu toplantılara katılmak zorunda olduğuna inandığını söyledi. Fakat katıldığı ilk toplantıda kendisinin politik bakımdan bir şey söyleyemeyeceğini ancak askeri - teknik konular hakkında, uzman kişi olarak düşüncelerini açıklayabileceğini sadrazama söylemişti. Bütün görüşmeler de böyle bir tutum içinde olmuştu ve bundan sonra bu şekilde hareket edecekti. (29 a)

Daha Harbiye Nezaretindeki (seraskerlik) ilk çalışma gününden sonra Kaehler, "askeri keşmekeş içinden Türk ordusu denilen şeyi doğru dürüst ortaya çıkarabilmek için uğraştığını" yazıyor. (30) Yapılan girişimin Türk ordusunun Prusya örneğine göre yeniden teşkilatlandırılması olduğunu fakat "bunun gerçekleştirilmesi için gerekli koşullar hakkında hiçbir anlayış bulunmadığını, sadece, çoğu kez de komik bir şekilde, kelime oyunları yapıldığım" Kaehler çok çabuk anladı. Karadağ ve Yunan olayları nedeniyle kesilen yeniden teşkilatlanma çalışmaları, geride "karmakarışık bir Fransız, Prusya kar-

(29) Askeri Kabine Başkanının Başbakan'a 29.6.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 4, A 3942.

(29 a) Hirschfeld'in Dışişleri Bakanlığına 28.8.1882 gün ve 138 sayılı yazısı, Bismarck'm Dışişlerine 30.8.1882 gün ve 51 sayılı yazısı; Hirschfeld'in Dışişlerine 31.8.1882 gün ve 216 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5.

(30) 27 No. lu dipnota bak.

ma kuruluşları" bırakmıştı; fakat bunların "hemen hepsi, daha başlangıçtan itibaren geleneksel Türk tembelliği ve kayıtsızlığıyla o derece bozulmuştu ki, ilk şekillerinin yeniden canlandırılması bile kolay değildi." Bu durumda Kaehler, görevinin, "bu kargaşalığı bir düzene sokmak" ve diğer üç subayın yardımiyle verilen yetki çerçevesinde "savaşabilir bir ordu yaratmak" olduğunu anladı. (31)

Yapacakları reform önerilerine esas teşkil edecek bilgileri edinmek için Prusyalı subaylar, Başkent'in dışındaki kışla ve birlikleri denetlediler. Gördükleri manzara cesaret kırıcıydı. Subay ve erat maaşlarının –en hafif deyimiyle– çok düzensiz ödendiğinin hemen farkına vardılar. Kaehler, eşine, "eratın bir kısmının insanın kalbini sızlatacak bir kıyafet içinde bulunduğunu" yazıyor. Tam "altı çeşit değişik üniforma saymıştı. Bazıları çizme, bazıları ayakkabı, diğer bazıları da burada köylülerin giydikleri gibi çarık giyiyordu; birçokları da adeta paçavralar içindeydi. (32)

Yüksek rütbe ve makam sahibi kişilerin de korkunç derecede rüşvet aldıklarını Almanlar çok çabuk anladılar. Harbiye Nazırı Osman Paşa, maaş, giyecek ve ordunun diğer gereksinmeleri için ayrılmış milyonlarca lira devlet parasını cebine atmakla suçlanıyordu. Gerçekten de ordu altı aydan beri maaş almamıştı ve erler gibi subaylar da sırf gıda maddeleri şeklinde verilen tayınla yaşıyorlar ve bununla kârlı ticaret de yapıyorlardı. Osman Paşa gibi kişilerin, düzen sağlayacak ve çıkarlarına engel olabilecek bir yeniden teşkilatlanmadan yana olmayacaklarını çalışkan reformcuların anlamış olmaları lazımdı. Kaehler'in dediğine göre, özel mevkileri nedeniyle itiraz edilemez bir durumda bulunan Alman subayları sanki bu kişilerin gözünde bir dikendi. (33)

Alman faaliyetini engellemenin bir yolu, önerilerin uygulanmasını geciktirmekti. Ağustos 1882 sonlarında Kaehler, şimdiye kadar edindiği tecrübesine göre "derhal" deyiminden aşağı yukarı 2–3 saatlik bir zamanın anlaşıldığını yazıyordu. (34) Türk ordusunun durumu ve reform önerileri hakkındaki muhtıralarını sunduktan sonra Kaehler ve arkadaşları Türklerin zaman anlayışı konusunda evvelce yaptıkları bu değerlendirmenin çok iyimser olduğunu gördüler. Geciktirmeler, saatlerle değil, (bir sonraki bölümde anlatılacağı gibi) aylar, hatta yıllarla ölçülüyordu. Ekim 1882'de serasker ile yaptığı bir görüşmeden sonra Kaehler, tam bir umutsuzluk içinde "Eğer bu insanlar tatlı, tatlı konuştuklarının yarısı kadar çalışmış olsalardı epeyce bir şey yapılmış olurdu" diyor. (35)

(31) Kaehler'in 4.7.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(32) Kaehler'in 13.7.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(33) Kaehler'in 27.6.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(34) Kaehler'in 29.8.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(35) Kaehler'in 8.10.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

Reformcular, ya da en azından ekmeğini namusuyla kazanmak isteyenler arasında umutsuzluk, yavaş ama yavaş olduğu kadar da kesin bir şekilde yayıldı. Kaehler'in Kasım 1882 başında gönderdiği bir mektupta şöyle bir cümleye rastlıyoruz: "Evet, harikulâde bir ülke, ama Türklerle meskun olmasaydı". (36) Daha önce de, Türklerin "tuhaf bir halk" olduğunu, "hiçbir şey yapmak istemediklerini, ama bu kendilerine söylenince de darıldıklarını" söylemişti. (37) Kasım sonunda da "iyi Türklerde de her şeyin, dış görünüşte yabancıları şeklen taklit etme olduğunu, bunun, onların iç yapılarında derin bir etki yapmadığını, bu nedenle modern giysiler içinde de göçebelik ve savaşçılık dönemlerinden kalma eski barbarlık alışkanlıklarını koruduklarını" açıkladı. (38)

Bu "dış görünüşte yabancılara benzemeyi" Kaehler, kendisinden Fransız Askeri Ceza Kanunu incelemesinin rica edilmesiyle ispat ediyordu. Türkler kendi kanunlarının, özellikle genel askerlik yükümlülüğünün kabulünden sonra çok eskimiş ve kullanılamaz bir hale gelmiş olduğunu herhalde anlamışlardı. Kaehler, kendi koşullarına ve âdetlerine uyan bir kanun üzerinde çalışmaları gerekirken Türklerin, doğrudan doğruya Fransız kanununun çevrilmesi ve uygulanmasını istemeleriyle alay ediyordu. "Despotça yönetilen bir ülke için Cumhuriyetçi bir kanun; çok gelişmiş bir duruma ve dünyanın en örnek ulusunun koşullarına uygun bir kanun, henüz büyük kısmı barbarlık içinde bulunan bir ülke için; bu ancak doğulu bir kafadan çıkabilecek bir fikirdi; tembellikle kararsızlık arasındaki yarışın, yabancıların koşullarıyla kendi koşullarını tanımamanın sonucuydu." (39)

Türklerin devamlı olarak tekrarladıkları, (1883'te von der Goltz'un Türkiye'ye gelişinden sonra süratle ele alınacak olan) askeri eğitim kurumlarında yenilik istekleri için Kaehler, "ordu olmadıktan sonra" bir anlamı olamaz diyordu. Gerçi bu konuda değişiklik zorunluydu ama önerilmiş olan diğer bütün reorganizasyon çalışmalarıyla bir bütün halinde yararlı olabilirdi. "Yönetecek bir ülkeye sahip olmadan taca sahip olmak sadece gülünç olurdu." Ama buradaki insanlar şimdi bu durumdaydılar. Akıllarına yakın gelen herhangi bir işe hemen sarılıyorlar, büyük bir gayretle işe başlıyorlar, fakat derhal göze çarpacak bir başarı görmeyecek olurlarsa çabucak vazgeçiyorlardı. Reform komisyonunun aklı başında üyeleriyle konuştuktan sonra Kaehler'in, mantıki bir sıraya göre yapmış olduğu önerilere üyelerin çoğunun anlayış göstereceğine dair pek az umudu kalmıştı. Başlangıçta uygulamayı gerçekten aksatacak olan ayrıntılar çıkartılabilirdi; ama bu da bir sonuç vermezse, kötü olanlarla birlikte iyiler de reddedilmiş olurdu. Türk Ferik'i (Korgeneral) kadere boyun eğerek "Bekleyelim, göreceğiz! ben elimden geleni

(36) Kaehler'in 8.11.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(37) Kaehler'in 14.9.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(38) Kaehler'in 23.11.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(39) Kaehler'in 8.10.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

yaptım! önerileri kabul etmezlerse, bu insanları, hükümünü çabuk icra edecek olan kaderlerine terk etmekten başka yapacak bir şey yoktur" diyordu. (40)

Padişah II. Abdülhamit

Reformcular, Padişahın gerçek amacının reform olup olmadığından da çok çabuk kuşkulandılar. Eylül 1882 sonlarında Korgeneral Kaehler Spandau'daki büyük barut fabrikasının bir benzeri olarak Yeşilköy'de yeni kurulmuş ve çok iyi donatılmış olan patlayıcı madde fabrikasını (Baruthane) gezdi. Fabrikanın müdürü olan generale takdirlerini söylediğinde müdür ona, zavallı Türkiye'nin parası olmadığı ve baruta da gereksinme duymadığı için yazık ki iş olmadığı cevabını verdi. Kaehler, Rus-Türk Savaşı'nın sona ermesinden beri piyadenin de topçunun da atış eğitimi yapmadığının sezdirilmek istendiğini derhal anladı. (41) Bu, gerçekte Padişahın bir silahlı ayaklanmadan duyduğu korkuyu yansıtıyordu. Bütün İstanbul garnizonu yalnız atış eğitimi yapmamakla kalmıyor, aynı zamanda hiçbir birlikte mermi de bulunmuyordu. Türk Müşiri İzzet Paşa, muhtıralarında orduda atış eğitimi ve muharebe atışının, büyük ölçüde sahra tatbikatının ve her türlü manevranın yasak olduğunu bildiriyordu. (42)

Güya şaka olarak von der Goltz, bu konuda şöyle diyordu : "Bizim gönderilmemiz sırasında Almanya'da Abdülhamit'in, modern fikirlere göre ordusunu gerçekten yenileştirmek istediğine inanılıyordu. Ama gerçek bu değildi! Konu daha çok şöyleydi: Efendimiz bir rüya görmüştü; Türkiye'de her şey Almanya'da olduğu gibi olmalıydı. Bu nedenle, tıpkı kendinden önceki Abdülaziz'in kaplanları, arslanları, timsahları etrafına toplayıp eğlendiği gibi o da Almanları getirtmişti. Efendimizin canı sıkılınca, sayısız reform önerilerinden biri ele alınıyor ve komisyonda Alman reformcularıyla görüşülüyordu. Bu bir süre için eğlendirici oluyordu. Sonra yine bir tarafa bırakılıyordu. İşin esasında biz Majestelerinin askeri soytarılarından başka bir şey değildik. Burada benim en ciddi rakibim karnından konuşan, elleri üzerinde yürüyen ve takla atan bir saray cücesidir; bense bunların hiçbirini yapamam." (43) 8 Haziran 1885 tarihli ciddi bir mektubunda da "Padişahın, ordusunu, kendisi için Ruslardan, Bulgarlardan ve İngilizlerden daha tehlikeli bir düşman kabul ettiğini" yazıyordu. (44)

Türkiye'nin iç yüzünü çok iyi bilen ve Türkçeye de hâkim olan Avusturya'nın İstanbul'daki tam yetkili askeri temsilcisi Baron Wladimir Gisel, Padişahın gizli amaçla-

(40) Kaehler'in 20.11.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(41) Kaehler'in 25.9.1882 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(42) İzzet Paşa; Mareşalın Muhtıraları, Leipzig, 1927, s. 94.

(43) Mareşal Colmar Freiher von der Goltz; Muhtıralar, Berlin, 1929, s. 134.

(44) Schmiterlöw; s. 112.

rıyla bir Alman askeri heyetinin getirtilmesi ve ordunun birinci sınıf silahlarla donatılması arasındaki çelişkiye işaret ediyor ve bunun "dostlarına ve Avrupa'daki sayısız düşmanlarına Türkiye'nin savaşa hazır olduğu izlenimini vermek ve öğretmenleri ve silahları gönderen büyük devletleri kendi yanma çekmek için yapıldığını" anlatıyor. "Ama bu tertip kendisine karşı dönmemeliydi; Abdülhamit bunu sağlamak istiyordu ve sağladı da." (45)

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Radowitz de 1 Mart 1884'te tam bir güvenle Başbakan'a, uzun zamandan beri farkında olduğu üzere Padişahın ruhi durumunun bozuk olduğunu, son zamanlarda daha da kötüleştiğini, hayali tehlikelerden korkunun Padişahın zihnini daima daha çok meşgul ettiğini bildirdi. Herkes, Padişahın her konuyu ilk önce kendi adamlarının yaratabileceği bir tehlike açısından incelemesinin acısını çekiyordu. Böylece Alman subay ve memurlarının bütün işleri, halledilmeden, sarayda takılıp kalıyordu. Alman subayları, yapılan hazırlıklara göre ordunun teşkilatlanması ve malzemenin tamamlanması için kullanılması gereken zamanın, askeri reformu gittikçe artan bir kuşkuyla karşılayan Padişahın kararsızlığı yüzünden pratik bir sonuç elde edilmeksizin geçip gitmesinden üzüntü duyuyorlardı. (46)

Faydalı çalışmalarının engellenmesinden duydukları bu üzüntüyü gidermek için Padişah, yabancıları para, nişan ve takdirlere boğuyordu. (47)

Kaehler'in Reform Önerileri

Kaehler ve arkadaşlarının Padişahtan aldıkları ilk görev Türk Ordusunun durumu hakkında bir muhtıra hazırlamak ve reorganizasyon için önerilerde bulunmaktı. Büyük bir gayretle ve esaslı olarak çevrelerini incelediler ve her biri kendi sınıfları için özel önerilerini saptadılar (daha önce Türkiye'ye gelmiş bulunan Prusyalı idari danışman von Schilgen, Harbiye Nezareti yönetiminin amaca uygun olarak değiştirilmesi ve ordunun maaş, giyim-kuşam, donatım ve silah bakımından reorganizasyonuyle ilgili önerileri hazırladı). (48) Ayrıca Kaehler, kurmay subay ve aynı zamanda Türk Genelkurmayının II nci Başkanı (ya da Başkan Yardımcısı) olarak reorganizasyon, seferberlik, eğitim vb.

(45) Baron Wladimir Gisel; Ortadoğuda İki Yıl, Berlin, 1927, s. 41.

(46) Radowitz'in Bismarck'a 1.3.1884 gün ve 25 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 6, A 1532.

(47) Goltz; Muhtıralar, s. 111.

(48) Haziran 1974 sonlarında Westefalya Katedralinde Dr. Hans Bleckwenn'den bir deri içine sarılmış, yarısı Almanca yarısı Fransızca, imzasız, kapsamlı, bir doküman aldım. Hem konusu hem de tarihi (24.3 — 5.4.1882) bakımından bu doküman, von Schilegen'in muhtırasının müsveddesine benziyordu. Bu dokümanı bana verdiği için Dr. Hans Bleckwen'e özellikle teşekkür ederim.

konularda genel öneriyi kaleme aldı. Fakat ne Alman makamları ne de Padişah ona askeri heyetin bir bütün olarak yönetimi görevini vermişti.

Arkadaşları gibi Kaehler de Türkçe bilmediği ve ona verilen Türk emir subayı da –Almanca değil de– Fransızca bildiği için yaklaşık 400 sayfa tutan muhtırasını Kaehler Fransızca olarak kaleme aldı (oldukça sıkıcı bir iş) ve emir subayı, aynı şekilde can sıkıcı bir çalışmayla bunu Türkçeye çevirdi. Kaehler Türkçe çevirivi kontrol olanağına sahip olmadığından tek kontrol çaresi olarak zaman zaman rastgele alınmış sayfaları kontrol ediyordu; yani Türkçe çevirinin gelişigüzel bir sayfasını alıyor ve Emir Subayından, Fransızca orijinal metinden yararlanmadan bunu Fransızcaya çevirmesini istiyordu.

Kaehler Türk Ordusunun durumu hakkında bilgi edindikçe yeni teşkilatın takdire değer bir gayretle ve dış görünüş ihmal edilmeksizin yapılmış olduğu kanısına vardı. Genel yükümlülük esası üzerine kurulmuş bir ordu için dış görünüş bakımından mümkün olanın en iyisi yapılmıştı; ama böyle bir ordunun iç yaşam koşulları için gerekli anlayış henüz yoktu. Her bakımdan sadece bugün bulduklarını yiyor, yarını düşünmüyorlardı. Savaş için önceden hiçbir şey hazırlanmamıştı. Birliklerin taktik eğitimi tamamen yetersizdi; birlik komutanlarının öğrenimi için hiçbir şey yapılmamıştı. Bu nedenle Kaehler, Prusya Ordusunun kurumlarını örnek alarak muhtırasında, genel yükümlülük esası üzerine kurulmuş modern bir ordunun teşkilat, eğitim ve savaş hazırlığını belirtmeye çalıştı. Bu örneğe göre Türk Ordusunda nelerin eksik olduğunu gösterdi ve nihayet, Türkiye'nin özel koşullarını da dikkate alarak, bu noksanların giderilmesi için önerilerde bulundu.

Kaehler, Orduda yapılacak yenilikler için genellikle çok ayrıntılı bir plan hazırladı. Bu plana göre ordu, on iki kolordu ve altı süvari tümeninden kurulacaktı. 1813'ten 1860'a kadar ki eski Prusya Ordusunda olduğu gibi her kolorduda nizamiye ve seferberlikte ilk önce silah altına alınacak redif tümenleri karışık bulunacaktı. Ülkenin çok geniş ve nüfus yoğunluğunun çok az olması nedeniyle sadece nizamiye birliklerinden kurulu bir kolordunun toplanması çok güç olduğundan (o günlerde yalnız Müslümanlar askere alınırdı) bu karışım amaca çok daha uygundu. Otuz yıl sonra von der Goltz, bu reform önerisini; "Doğunun koşullarına göre planın büyük bir hatası vardı, çok ayrıntılı dolayısıyla da çok uzundu" diye eleştirmiştir.

Araştırmaları sırasında Kaehler, Türk subaylarının kısmen astsubaylıktan, kısmen de askeri öğrenim kurumlarından gelmiş olduklarını saptamıştı. Birinci gruptan olanların her türlü genel ve askeri yüksek öğrenimleri noksandı. Bu nedenle bölük komutanlığından yukarı komuta makamları için yeteneksizdiler. Buna karşılık askeri öğretim kurumlarmdan gelen subayların pratik eğitimleri çok noksandı ve kıtaları hiç tanımıyorlardı. Harp Akademisi'nde okumuş olan subaylara bütün hizmetleri boyunca kıtalarla temasa gelmek için hiç bir şekilde fırsat verilmiyordu. Şimdiki generallerin büyük bir kısmını bu gruptan gelenler teşkil ediyordu. Kaehler, astsubaylıktan subaylığa yükselmeye tama-

men son verilmesini önerdi. Diğer grup da Prusya Ordusunda âdet olduğu üzere dengeli bir pratik ve bilimsel mesleki eğitime tabi tutulmalıydı.

Birliklerin yetersiz olan temel eğitimleri için arkadaşlarının örnek birlikler teşkil edilmesi önerisini Kaehler de kabul etti.

İsmen mevcut, ama esas görevinden habersiz olan Genelkurmay da Prusya örneğine göre yeniden teşkilatlandırılmalıydı. (49)

Kaehler muhtırasının sunulmasından birkaç hafta sonra Padişah, son harbin bitiminden beri Ordunun yeniden teşkilatlandırılması için çalışan komisyonu muhtırayı incelemekle görevlendirdi. Önerileri, uygulamaya koyacaklardı. Komisyon Kaehler'den başka 23 üyeden kurulmuştu. Kaehler normal olarak bütün oturumlara katılıyordu; diğer subaylar, kendi sınıflarıyla ilgili özel konular konuşulduğu zaman çağrılıyordu. Komisyon Başkanı, 1877–1878 Savaşı'nda başarı göstermiş tek ordu komutanı olan Mareşal Gazi Muhtar Paşa'ydı. Üyeler Serasker Osman Paşa ve diğer eski Harbiye Nazırlarıydı. Üyeler arasında yalnız Türkçe konuşabilen paşalar vardı. Kaehler'e göre komisyonun büyük bir kısmı "dekordu... işleri sadece tütün ve kahve içmek ve zaman zaman uyuklamak olan yüksek etiketli ve nişanlı kimseler..."

Komisyon Kaehler'in önerilerini genel olarak kabul etti. Padişah, Yıldız Sarayı'nda toplanan komisyonun çalışmaları hakkında devamlı bilgi alıyordu. 1882 Aralığı'nm sonunda Kaehler, eserinin başarılı olduğu ve yapmış olduğu önerilerin uygulanması için Padişahın emir vereceği izlenimini edinmişti. Tek engel olarak Türkiye'nin mali durumunu görüyordu; fakat, yetkili Türk makamları bu bakımdan onu rahatlatıyorlardı. Padişah reformları uygulamak için sabırsızlanır gibi görünüyordu. Rüşvetçi Osman Paşa bile mukavemetinden vazgeçmiş gibiydi. Bu Osman Paşa ile yaptığı uzun bir konuşmadan sonra haklı olarak General Kaehler, Askeri Heyetin etkinliği hakkındaki kesin hükmünü şöyle toparlayabileceğini hissetti: "Başarı kesinlikle olanaksız değildir; aksine, belki de şans önceki günlere göre daha kuvvetledir." (49)

Reorganizasyon Komisyonunun sonuç raporunu 11 Aralık 1882'de onaylayan Padişah, bu izlenimi vermeyi başarmıştı. Ertesi günü, Almanya'nın yeni Büyükelçisi von Radowitz şerefine verilen ve yüksek mevki sahibi Türklerin ve reformcu Alman subayla-

(49) Kaehler'in, Büyükelçiye 23.12.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142 vol. 1, A 7642. Kaehler'in reform önerilerinin özeti için 15.11.1913 tarihli Neue Freie Presse'de yayımlanan Maraşal Kolmar Freiherr von der Goltz'un "Türkiye'de Yeni Alman Askeri Heyeti" başlıklı yazıya bak.

rının katıldıkları resmi bir yemekten yararlanılarak Prusya subaylarının reform çalışmalarından Zatı Şahanenin özellikle memnun olduğu belirtildi. (50)

Uygulanması onaylanmış olan önerilerden hiçbiri Ocak 1884 sonuna kadar ele alınmayınca çok üzülen Kaehler, Padişahtan kabulünü rica etti. Bu kabul 30 Ocak'ta oldu. Padişah, reform planlarının uygulanmasını ciddi surette düşündüğüne Kaehler'i inandırmaya çalıştı. Şimdi o, söz konusu muhtırayı okumakla meşguldü ve kısa zamanda bitireceğini umut ediyordu. Fakat okurken, birkaç noktada ülkenin iç politik koşullarından doğan bazı kuşkulara kapılmıştı. Bu kuşkularını muhtıranın kenarına işaret ediyordu; okuması bittikten sonra, güçlükleri giderici uygun önerileri yapabilmesi için muhtırayı notlarıyla birlikte Kaehler'e verecekti. Bundan sonra derhal uygulamaya geçilecekti. Kendisinin "gerçek" amaçları hakkında ona bilgi veren kimselerin sözlerine kulak vermemesi için Kaehler'i uyardı. Aynı insanlar kendisine de geliyorlar ve Alman subaylarının "gerçek" amaçları hakkında türlü açıklamalarda bulunuyorlardı. Gerçekte bu kişiler sadece iyi işleri engellemek amacını güdüyorlardı. Bunlar kendisini –yani Padişahı– hiçbir şekilde etkileyemiyorlardı; çünkü, Alman subaylarının şimdiye kadar ki çalışmalarından çok memnundu ve onların çalışmalarından kendisinin ve ülkesinin çok yararlanacağını umut ediyordu. Tabii bu amacının uygulanmasında malzeme ve personel bakımından büyük güçlüklerle mücadele edecekti. Ayrıca kurnaz Padişah, kendi kişisel güvensizliğini açıklamak için başka bir yol da denedi. Reformları engellemek isteyen kimseler, zaman zaman olaylar yaratıyorlar ya da önemsiz olayları, hiç de öyle olmadıkları halde O'na, kendisine ve hükümetine karşı ihtilalci nitelikte bir hareketmiş gibi göstermek amacıyla şişiriyorlardı. Kendisine tehlikeli gösterilen bütün bu şeylerin önemli olmadıklarını çok iyi biliyordu; korkmuyordu da; çünkü, hayatı Allah'ın elindeydi; fakat buna rağmen, hiç istemediği halde bu işlerle ayrıntılı olarak uğraşmak zorunda kalıyordu ve bu da O'nun daha önemli işleri sonuçlandırmasına engel oluyordu.

Kaehler Padişahı, bütün entrikalara karşı en iyi korunmanın, hükümdara bağlılık bilincine sahip ve kendi personeliyle kaynaşmış subaylar tarafından yönetilen iyi düzenlenmiş bir ordu olduğu fikrine inandırmaya çalıştı. Prusya örneğini gösterdi. Fakat bu amaçla subaylar heyetinin bugün içinde bulundukları duruma göre sosyal bakımdan daha yüksek, maddi bakımdan daha iyi, maluliyet halinde gelecekleri bakımından daha güvenli bir duruma getirilmeleri zorunluydu. Padişah Kaehleri tasdik etti; fakat, bu istekleri yerine getirmek için olanaklarının çok sınırlı olduğuna işaret etti. Öyle bir mirasa konmuştu ki kendinden evvelkiler bu mirası sanki yiyip bitirmişti. Tahta çıktığında kendisini boş kasalar, büyük borçlar, morali bozuk memurlar ve teşkilatı bozulmuş bir ordu karşısında bulmuştu. İlk olarak devletin mali durumunu düzene sokmaya çalışmıştı. Rus Savaşı bu çalışmayı aksatmıştı. Bütün devlet sisteminin asıl derdi büyük kısmı sahtekâr,

(50) Radowitz'in Bismarck'a 13.12.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5, 7-172.

guvenilmez ve yeteneksiz olan, ama başka geçimleri olmadığından tehlikeli bir ihtilalci güruhu haline gelmemeleri için görevlerinden atamadığı çok sayıdaki memurlardı. Mücadele etmek zorunda olduğu en büyük güçlük para darlığı ve becerikli, işe yarar, güvenilir memur azlığıydı. Fakat iyi teşkilatlanmış, savaşa hazır bir ordu olmadan devletin iç düzeni için yapılacak bütün çalışmaların boşa gideceğini anlamış olduğundan bütün bu güçlüklere rağmen Alman subaylarının önerilerine göre Ordunun reorganize edilmesi olanaklarını araştıracaktı.

Bu konuşmadan birkaç gün sonra saf Kaehler Paşa, Abdülhamit'in samimi amacının yeni bir deliliyle karşılaştığını sandı. Yukarıdaki konuşma üzerinde sonradan kendi kendine düşündüğünü ve bu arada, reorganizasyon çalışmalarına büyük bir hızla hemen başlamasının Kaehler'in düşündüğü Berlin seyahatine engel olabileceğinin aklına geldiğini bildirmek üzere Padişah, ona özel sekreterini göndermişti. Padişah, Kaehler'in seyahatten vazgeçmesini istemiyordu ama Kaehler, ikisini nasıl birleştirebileceğini O'na önermeliydi. Padişahın reformları uygulamakta bu derece aceleci görünmesi Kaehler'i bir süre daha uyuttu. (51)

Bu olay, Alman Askeri Heyeti yardımıyla ordu reformunda Abdülhamit'in tutumunun en belirgin örneklerinden biriydi. Abdülhamit, ordu reformunun yönetimini en küçük ayrıntılarına kadar kendi elinde bulunduruyordu. Eğer önerisine ihtiyacı olduğuna inanıyorsa (ya da böyle bir izlenim vermek istiyorsa!) Askeri Komisyon üyelerinden birini ara sıra yanına çağırıyordu. Komisyonun bir bütün olarak yönetimi ve dolayısıyla da belli ve onaylanmış bir plana göre sistematik bir çalışması yoktu. Ne Kaehler ne de arkadaşları önerilerin ve planların uygulanması yetkisine sahipti.

Buna ilaveten, yaz ayları gelince İstanbul sosyetesi ve yüksek rütbeli devlet memurları, Boğaz'da ve Marmara Denizi kıyısındaki hoş sayfiye yerlerine dağıldılar. Böylece reformcuların birbirlerini bile görmedikleri haftalar geçip gitti. Bu arada Padişah, onların herbiriyle, diğerlerinin haberi olmadan tek tek görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sırasında reformcuların görüşleri arasında çelişkiler ortaya çıkıyordu; ama çoğu kez farklı cevaplar, farklı sorular sorulmasının sonucuydu. Bu çelişkiler, reform düşmanları tarafından büyütüldü; bu, kuşkulu Padişahta verimli ortamını bulan ve reform çalışmalarını felce uğratan bir faaliyetti.

Von der Goltz Türkiye'ye Geliyor

Türk Askeri Okullarına bir Alman subayının atanması hususundaki Türklerin eski istekleri yeniden ele alındı ve 1883 başlarında Alman Büyükelçiliği, Padişahın tekrarladığı, askeri öğretim ve eğitim sistemi için bir Alman subayı gönderilmesi ricasını bildirdi.

(51) Kaehler'in, Padişah ile konuşmasına dair Alman Büyükelçisine verdiği 5.2.1883 tarihli rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol 5, A 757.

(52) Almanya'da bu iş için Genelkurmay Başkanlığından Binbaşı Baron Colmar von der Goltz seçildi. Bu seçimin nedenlerinden birincisi, von der Goltz, 1877 yılında "Leon Gambetta ve Ordusu" adında bir kitap yayımlamıştı; bu kitap için hem iki hizmet yılını harcamış hem de Almanların "düşmanı" sayılan Gambetta'yı (x) kitabında çok övmüştü. Bu yüzden askeri çevrelerde, O'nun Türkiye'ye "sürülmesi" uygun görülüyordu. Nitekim bir ara Genelkurmaydan da uzaklaştırılmıştı. İkincisi, geniş bir ailesi olan von der Goltz, para sıkıntısı çekiyordu; Türkiye'de görev almakla maddi durumunu düzeltebilirdi. Ama hiç kuşkusuz öngörülen görevin gerektirdiği yüksek niteliklere de sahipti. Kendisine önerilen görevi kabul edip etmemeye yerinde karar vermesi için Türkiye'ye gitmesine 18 Mayıs'ta müsaade edildi. 18 Haziran'da Türkiye'ye vardı. 25 Ağustos'ta İmparator, von der Goltz'un geçici olarak Türk askeri hizmetine girmesine müsaade eden, onu yarbay olarak emekliye ayıran ve eğer 1 Ekim 1885'e kadar yurda dönecek olursa Prusya Ordusunda tekrar aktif hizmete alınmasını garanti eden bir kabine kararı yayımladı. (53)

Kendinden öncekiler gibi von der Goltz da ilkönce Türklerin zaman anlamı hakkında tecrübe sahibi olmak zorundaydı. Ağustos 1883 başlarında, yani İstanbul'a varışından hemen hemen iki ay sonra Genelkurmay II nci Başkanı Graf von Waldersee'ye verdiği bir raporda, buraya varışının daha ikinci günü Padişah tarafından "çok lütufkâr", Sadrazam ve Harbiye Nazırı tarafından "iltifatkâr" kabul edildiğini ve bu arada kendisine, kontratının "olağanüstü kolaylaştırılması ve çabuklaştırılması" için Padişah'ın emir verdiğinin söylenmiş olduğunu bildiriyordu. Ama o zamandan beri bu konuda başka bir şey duymamıştı. Bazı askeri okullar iki aylık tatilde oldukları için onun tayin edildiği ay pek uygun seçilmemişti. Bu mecburi tatili, Ordunun reorganizasyonuyla ilgili diğer işler hakkında bilgi almakla geçirdi. Fakat "Almanlar tarafından devamlı bir şey yapılamayacağının daha bugünden garanti edilebileceğine" inandı. Reorganizasyon komisyonunun hiçbir yürütme gücü yoktu. Inceliyor, üzerinde çalışıyor, iyi ya da kötü diyor, ama hepsi, sadece akademik bir inceleme değeri taşıyordu. Birçok muhtıranın, raporun ve planın ne olacağı hakkında kimse bir şey söyleyemiyordu.

Padişah saraydan ancak selamlık (camilerden birinde yapılan cuma namazı merasimi) için çıktığından ve bu nedenle de kendisi ve güvendiği en yakınları ülkelerini yakından görüp tanıyamadıklarından hemen bütün yönetim çok sayıdaki gizli polisin yardımıyla yürütülüyor ve emirlerin yapılması hiçbir şekilde kontrol edilmiyordu. Bu nedenle

(52) Alman Büyükelçisinin Dışişleri Bakanlığına 22.4.1883 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5.

(x) Fransız avukatı ve siyaset adamı (1838—1882), 1870—71 Savaşı'nda Paris düştükten sonra Cumhuriyetçilerin başına geçmişti (çevirenin notu).

(53) Albedyll'in Bismarck'a 25.8.1883 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5 A 4069.

her şey, verimsiz bir yarı cahiller takımını yanıltıyordu. Bu durum, Osman Paşa'nın Orduyu, hiçbir şeye aldırış etmeden eski âdetlere göre yönetmeye devamını sağlıyordu. Orduda ne atış ne de sahra hizmeti vardı; sadece nöbet hizmeti ve basit okul tatbikatlarıyla yetiniliyordu. Harbiye Nezareti'nde planlar, talimname ve talimatlar üzerinde yine çalışılıyordu; ama bundan Alman reformcularının hiç haberi olmuyordu. Osman, tamamen sınırsız bir otoriteye sahipti ve bütün dünyanın gözünü korkutmuştu. Bir Tuğgeneral ve Padişah yaveri olan Askeri Okullar Nazırı, Seraskerin rızası olmadan ders planında en küçük bir değişiklik yapmaya cesaret edemizdi. Osman Paşa makamında kaldığı sürece esaslı bir reformun yapılması kesinlikle söz konusu olamazdı. Padişah yeni bir teşkilatlanma planı emredince, Padişahın iradesini belki de güler yüzle karşılıyordu; ama, Padişah hükümeti, en yakın çevresinden ilerisini göremediği için, ne olursa olsun uygulamıyordu.

Von der Goltz; "Alman Heyetinin işe karışmasının bir bakıma zararlı olacağı" kanısına varmıştı; çünkü, "itirazlara neden olacak ve bundan sonra eski âdetlere göre de bir şeyler yapılmayacaktı." Askeri okulda, şu veya bu şekilde bir şeyler yapılmak istendiğini, ama kendisini bekledikleri için yapmadıklarını çok duymuştu. Birkaç yıl sonra – ve Osman Paşa'nın bertaraf edilmesinden sonra – Ordunun yenileştirilmesinde ilerleme kaydedilmesi mümkün olabilirdi. Ama şimdiden bu konuda hiçbir şey yapılamazdı. "Geniş çevrelerin daha şimdiden komik buldukları, Alman Askeri Heyeti'nin planlanmış faaliyetlerinin gerçekten de komik cereyan etmesi" tehlikesi vardı.

Her ne olursa olsun, Almanya'nın Rusya ile yapacağı bir savaşta Türk Ordusunun yardımı şimdilik hesaba katılamazdı. Almanya, Avusturya, İtalya ve Türkiye'nin belli ortak çıkarlarla büyük bir Orta Avrupa grubu halinde görünmelerinin politik yararları olabilirdi. Almanya'nın şimdi sahip olduğu güçlü ve becerikli politika bu durumdan büyük yararlar sağlayabilirdi. Fakat, askeri alanda hayallere kapılmak çok tehlikeli olabilirdi. "Almanya'yı aktif olarak destekleyecek bir Osmanlı ordusu bugün için mevcut değildir; mevcut olunca da, bugünkü komuta devam ettiği sürece, bir savaş halinde muharebeye katılıp katılamayacağı tamamen tesadüfe bağlı kalacaktır." Rusya'ya karşı bir savaş için hiçbir harekât planı yoktur. Türk Genelkurmay Başkanı Ethem Paşa, Osman Paşa'nın adamıdır "bir sıfırdır ve ciddi reform çalışmalarına kesinlikle karşıdır." (54)

Kontratın imzasından ve askeri okulların açılmasından sonra Goltz büyük bir şevkle işe başladı. Fakat, Türk tuğgeneralliğine terfi ettirilmiş olmasına rağmen çalışmasının büyük ölçüde engellendiğini çok çabuk anladı; o kadar ki, 1884 başlarında görevden alınması bile Padişah a önerildi. Çalıştığı kurumda, subaylar ve askeri öğrenciler hakkın-

(54) Goltz'un Waldersee'ye Ağustos 1883'te yazdığı yazı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 134, vol. 11, A 3603.

da Padişaha devamlı surette gizli raporlar veren hafiyelere mensup biri, bir nevi bir saray polisi vardı ve bu adam, Alman Büyükelçisinin Bismarck'a bildirdiği gibi, "General von der Goltz'un görevle ilgili işlerine daima doğrudan doğruya karışıyor ve ayrıca O'nun aleyhinde saçma sapan Jurnaller veriyordu." (55) Konu, bütün şehrin duyduğu bir skandal halini aldı ve dış basma da yansıdı. Padişah bakımından durum olağanüstü çirkindi; çünkü, bir taraftan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine karışmalarından beri adları çıkmış olan askeri öğrenciler üzerindeki gizli kontrolünden vazgeçmiyor, diğer taraftan da von der Goltz'un çekilmesini kabul etmek istemiyordu. Saray hafiyelerinin faaliyetlerine rağmen görevinde kalmaya von der Goltz'u razı etme gayretleri boşa çıkınca Padişah, Alman Büyükelçisinin aracılığını rica etti. Büyükelçi, General von der Goltz'un, tarafından bilinen durumuna ve Prusya subay geleneğine göre O'nun yaptığından başkasının yapılamayacağını anlattı. Büyükelçi, kendisine zaman tanınacak ve sıkıştırılmayacak olursa Padişahın vazgeçmeye hazır olduğu izlenimini edindi. Von der Goltz tarafından bu hususta kabul edilen süre geçtikten sonra Padişah, gerçekten vazgeçti ve hafiyeyi askeri okuldan uzaklaştırdı. Bu başarının Türk askeri çevrelerindeki etkisi, Alman Büyükelçisinin görüşüne göre çok olumluydu. (55)

Bu olay hakkında General Kaehler de "şimdi von der Goltz, reform çalışmalarının yanı sıra, Padişahın okulda büyük bir huzursuzluk yaratan hafiyesini oradan uzaklaştırmak için sarayla çetin bir mücadeleye girişmiş bulunuyor. Burada biz, yerel koşulları bilmeyenlere masal gibi inanılması güç gelecek çok şeyler gördük. Burası Binbir Gece Masalları'ndaki ülkelerden bir parçadır. Başarmasını dilerim. Bu hepimiz için çok yararlı olacaktır. Bana öyle geliyor ki, Padişahta bize karşı bir büyücü çırağı hissi var ve kendi çağırdığı Prusyalıları, uygun şekilde bir geri gönderebilse nefes alacak. Goltz'un burada oluşu beni çok sevindiriyor. O'nunla ilişki, çok ferahlatıcı ve uyandırıcıdır" diye yazıyordu. (56)

Aşağı yukarı bir yıl sonra, Haziran 1885'te von der Goltz, Yüksek Askeri Okul'un ikinci sınıfını küçük bir manevra ile kapamış olduğunu büyük bir gururla bildirdi. Ama daha henüz "kör" cephaneden başkasıyla atış yaptırabilmiş değildi. Bu hedefe ulaşmanın, kendisi için yeniden ayrılma tehlikesi doğurmasından korkuyordu. Her türlü kıta topluluğu, bir komutanın, askeri kurumlarda bulunması zorunlu olan herhangi bir muhtariyeti, Padişahda, bunun arkasında bir komplo olduğu kuşkusunu yaratıyordu. O'nun çabası, orduyu kuvvetlendirmekten çok zayıflatmaya, savaşamaz ve savunamaz bir hale getirmeye yönelikti. Bu nedenle tatbikatta büyük ilerlemeler yapılamazdı. Reformcular da bundan dolayı hiçbir şey yapamamışlardı. Her şey eskisi gibi kalmıştı; onların Türkiye'de bulundukları üç sene içerisinde gerileme aynen devam etmişti. Fakat reformcular

(55) Radowitz'in Bismarck'a sunduğu 7.3.1884 gün ve 31 sayılı rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 6, A 1605.

(56) Goltz: Muhtıralar, s. 119, 120.

da bu konuda tamamen suçsuz değildiler. Von der Goltz'a göre Kaehler, Kamphövener ve Ristow, yabancı ülkelerde bir şeyler yapmak için yaratılmış değillerdi. Ne önermişlerse hepsi Almanya'daki durumun kopyasıydı; Türkiye'deki koşullara uymuyordu. O da, yani von der Goltz da, fazla bir şey yapabilmiş değildi; ama yine de onun yetki alanında, Türklerin, Levantenlerin, Alman memur ve sivil personelinin de kabul ettiği birkaç şey yapabilmişti. Halbuki arkadaşları, bu durumu gölgelemek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Von der Goltz; "Bu yabancı topraktaki tecrit edilmişlikte Alman karakterinin, hoş olmayan ve saraya mensup Türklerin dikkatle izledikleri ve yararlandıkları çeşitli yanları görülüyor" diyor. Almanlar, bu saray mensuplarının bir "böl ve yönet;" politikası uygulamalarına müsaade ediyorlardı; Kamphövener, Ristow ve Hobe, Kaehler'e karşı tamamen resmi davranıyorlardı. Bu tutum, Kaehler'in etkisini azaltıyor ama diğerlerine de az zarar vermiyordu. Von der Goltz'a karşı da aynı şeyler yapılmıştı. Padişah tarafından Goltz Çanakkale Boğazı'na gönderilince, Kaehler bundan şikâyetçi olmuştu; çünkü bu görev, kendisine yakışırdı. Sonuç, bir daha ki sefere onun gönderilmesi olmadı; aksine, bütün Almanlar ilginç görevlerin dışında bırakıldılar.

Ama yine de von der Goltz, yalnız iki askeri uzmanlık dalında – tahkimat ve Turenne (x)'den sonraki modern harp tarihi dalında – sadece sayıların ve tarihlerin ezbere öğrenmesiyle sınırlı olarak ders yapılan Harp Akademisi'ne yeni dersler koydurmayı başardı. Kurmay hizmetleri, harp silah ve araçları, harp tarihi, harp sanatı tarihi, yabancı ordular teşkilatı, Osmanlı ordu bilgisi, stratejik coğrafya, istatistik, uygulamalı taktik ve arazide kurmay hizmetleri derslerini programa aldırdı. Bir "askeri edebiyat" kursu açmayı da amaçlıyordu. Bütün bu konular için öğretmen ve kitap temin etmek zorundaydı. Öğretmenlerin bazılarından son derece memnundu ve kendisi Türkiye'den ayrıldıktan sonra da onların dayanmak isteyeceklerini umduğunu açıkladı. Ayrıca, üç yıllık kontratının sona ermesinden önce Türk Ordusunda atış dersini tekrar canlandırabileceğini de umuyordu. (57)

Alman Deniz Danışmanları

Padişah evvelce de söylendiği gibi, Donanmaya karşı Ordudan daha çok güvensizlik duymasına ve gemileri tamamen hareketsiz durumda paslanmaya ve çürümeye terk etmiş olmasına rağmen Almanya ile ilk görüşmelerden itibaren bir deniz danışmanının gönderilmesini rica etmişti. Alman İmparatorluk Bahriyesi Amirallik Dairesi Başkam, Aralık 1883 sonlarında bu görev için, Güney Denizi Adaları Başkonsolosu olan bir deniz

(x) Fransız Mareşalı Henri Turenne, 1611—1665, (çevirenin notu).

(57) Schmiterlöw; 8.6.1885 tarihli mektup. s. 109—111.

albayını hazırlamıştı. (58) Bu kişinin hangi mesleki niteliklere sahip olduğundan tabii kuşku duyulabilir.

Türklerin, bir deniz subayı atanması hakkındaki ricasını yerine getirmek için Alman Hükümeti tarafından büyük bir hazırlık yapılmadığı da herhalde görülüyordu. Padişah, 1884 Haziranı'nın başlarında deniz subayı gönderilmesi işinin ne durumda olduğunu Alman Büyükelçisinden sordurdu. Büyükelçi kaçamaklı cevap verdi; fakat, raporunda, Kara Kuvvetlerindeki reform konusunda bir yıldan beri soyut hiçbir şey olmadığına Başbakanın dikkatini çekti. 1884 Martı'nda General Kamphövener ve von Hobe, birdenbire, kendi sınıflarına ait planlanmış alayların çabucak kurulmasıyla görevlendirildiler. Fakat, bu adımın Avusturya Veliahtının İstanbul'u ziyaretinden kısa süre önce atılmış bir girişim olduğu ve başlangıç halinde bırakıldığı çabucak anlaşıldı. Alman subaylarının, Türkiye'nin şu anda en küçük bir askeri harekâtı yapacak yeteneğe sahip olmadığı hususundaki hükümleri birbirini tutuyordu. Bunun sonucu olarak Radowiz, Başbakan'a, Donanmanın teşkilatlanması için bir Alman subayının atanmısından pratikte hiçbir yarar beklenemeyeceğini bildirdi. (59)

Ama Alman Amirallik Dairesi, görünüşe göre bir deniz subayının görevlendirilmesiyle ilgileniyordu (ve belki de daha çok Alman gemi inşa tezgâhları ?). Nihayet, Amirallik Dairesi Başkanı 15 Temmuz 1884'te, Türk Bahriye Nezareti'nde danışman olarak çalışmak üzere Deniz Binbaşısı Starcke'nin gönderilmesini İmparator'un kabul ettiğini Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na bildirdi. (60)

Türk tümamiralliğine yükseltilen Dz. Binbaşısı Starcke'nin Bahriye Nezareti'ndeki görevine başlamasından sonra, 1 Mayıs 1885'te, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, Türk torpido ve mayıncılığının teşkilatlandırılması için başka Prusya deniz subaylarının da gönderilmesini Padişahın rica etmekte olduğunu bildirdi. Stracke'nin ismini bildirdiği, Kiel'deki Deniz Okulu'nda görevli bir Dz. Teğmen, hem amaç bakımından düşünülmeye değerdi hem de görevi kabule hazırdı. Bu subaya yıllık 20.000 Frank maaş ve normal yolluk verilecek ve rütbesi üst dereceye yükseltilecekti. (61) Amirallik Dairesi, Starcke tarafından önerilen adayı çok genç ve tecrübesiz buldu ve daha tecrübeli bir Dz. Binba-

(58) Amirallik Dairesi Başkanlığı'nın Dışişleri Müsteşarlığına 6.12.1883 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 6, A 3806.

(59) Radowitz'in, Bismarck'a 6.6.1884 gün ve 91 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 6, A 3806.

(60) Amirallik D. Bşk. lığının Dışişleri Müsteşarlığına 15.7.1884 tarihli yazısı, Türkei 139, vol. 7, A 4556.

(61) Radowitz'in, Bismarck'a 1.5.1885 gün ve 103 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 7, A 3570.

şısını önerdi. Ama tabii bu adayın önerilen rütbeden daha başka bir rütbeyle çalışması lazımdı; çünkü, yeni aday, hizmet yılına göre Starcke'nin hemen gerisinde bulunuyordu. (62) Donanmanın Türkiye'ye yaptığı bütün atamalar da Amirallik Dairesi, konuya değil birinci derecede personel sorunlarına çözüm aramaktan kendini alamıyordu. Dört gün sonra Dışişleri Müsteşarı reddettiğini bildirdi. Kendisine gelmiş olan gizli haberler, bu arada Padişahın ilgisinin başka işlere yöneldiğini ve bu nedenle bir Alman deniz subayı gönderilmesi isteğinin arka plana itildiğini bildirdiğinden bu karara varmıştı. (63) Böylece bu iş şimdilik kalmış oldu.

Türk Subaylarının Almanya'ya Gönderilmesi

Daha 1882 Ekimi'nde Padişah, Kaehler ile yaptığı bir konuşmada Türk subaylarını eğitim için Almanya'ya göndermek istediğini açıklamış ve onu, İmparatorun kabinesine gerekli başvuruyu yapmakla görevlendirmişti. (64) İki ay sonra İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına, Alman subaylarının orduda ve askeri eğitim kurumlarındaki eğitim sistemlerinden geçirilmek üzere on genç Türk subayının Almanya'ya gönderilmek istendiğinin Padişah tarafından açıklanmış olduğunu bildirdi. Kaehler, bu ricanın kabul edilip edilemeyeceğini anlamak için el altından bilgi topladı. Askeri Kabine Başkanı, askeri bakımdan hiçbir engel olmadığı, ama, konunun bir de politik yanı olduğu cevabını verdi. Türk subaylarının tamamen Prusya hizmetine girmeleri ve eğitimleri sona erdikten sonra ayrılmalarını istemelerinin uygun olacağı görüşündeydi. Berlin'deki Türk Büyükelçiliği, Osmanlı Hükümeti'nin ricasını doğrudan doğruya Alman Hükümeti'ne bildirmeliydi.

Kaehler, Türk subaylarının gönderilmesinin Alman Askeri Heyeti'nin faaliyetini tamamlayacağını, eğer orduyu savaşabilir bir duruma getirmek için Türkiye'nin koşullarına göre ne yapılması gerektiğini pratik olarak öğrenmek fırsatını bulmuş olan Türk subayları yetişecek olursa ancak o zaman devamlı bir başarının umut edilebileceğini sözlerine ekledi. General Kaehler o günlerde henüz Padişahın reformları ciddi olarak düşündüğü izlenimini taşıyordu (65) ve bu nedenle de Türk subaylarının Prusya ordusuna kabulünün çok ateşli bir taraftarıydı.

(62) Amirallik Dairesi Bşk. lığının Dışişleri Müsteşarlığına 13.5.1885 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 7, A 3853.

(63) Dışişlerinin Amirallik Dairesine 19.5.1885 tarihli yazısı. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 7, A 3853.

(64) Kaehler'in 8.10.1882 tarihli mektubu. Federal Askeri Arşiv, N 65/11.

(65) Bak. s. 49 — 51.

Kaehler, gönderilecek subayların seçimi ve görevlendirmenin teknik ayrıntılarını (maaş garantisi vb.) düzenleme sorumluluğunu üzerine aldı. (66)

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı bu konuyu Başbakanla konuşmuştu. O'nun Askeri Kabine Başkam'na bildirdiğine göre Bismarck, "bugünkü durumda Padişahın isteğini olanak oranında olumlu karşılamakta daha çok kendi politik çıkarları olduğunu" düşünüyordu. Konuyu İmparatora açması ve İstanbul'daki Büyükelçiye ve Kaehler aracılığıyla da Padişaha ulaştırılmak üzere kararını alması General von Albedyll'den rica edildi. (67)

Türk subaylarının Alman Ordusunda görevlendirilmesi işi fiilen gerçekleştirildi. Almanya'da eğitim gören Türk subaylarının büyük bir kısmının daha sonraları genç Türk ihtilali sırasında ve bu ihtilalden sonra askerlikten çok politika ile uğraşmış olmalarına rağmen, bu, Türkiye'ye yapılan Alman askeri yardımının gerçekten en başarılı bir bölümüydü.

Alman Reformcuları Niçin Türkiye'de Kalıyor ?

Büyük hayal kırıklığına ve umutsuzluğa rağmen Prusyalı subayların niçin Türkiye' de kaldıkları sorulmaya değer.

Onlar da bu soruyu kendilerine soruyorlardı. Daha Kasım 1882'de, yani henüz çalışmalarının başarılı olacağına inandığı bir dönemde Kaehler, Türklerin hainee tahrip etmiş oldukları ülkelerine daha uzun süre sahip olmaları için onlara elini uzatmak hususunda kendi nefsiyle mücadele ettiğini yazıyor. O'na kalsa aksini yapmayı daha çok isterdi: "Bu düşüncelerden ya da daha iyisi isteklerden hareket ederek, ne yapıyorsam vatanımın çıkarı için yaptığım, vatanımın ise, bugün için bu idarenin burada korunmasını istediği kanısına vardım." (68)

Üç hafta sonra Kaehler yine aynı konuya değiniyor ve Alman anlayışına göre çoğu hain ve alçak olan bu adamlar arasında yaşamak ve üstelik de onlar için çalışmak gerçek bir üstünlüktür diyordu. Bu konuda sadece "dolaylı da olsa kendi vatanına hizmet

(66) Radowitz'in Hatzfeld'e 10.12.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5, A 7417.

(67 Dışişleri Bakanlığının General v. Albedyll'e 22.12.1882 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 5, A 7417.

(68) Kaehler'in 8.11.1882 tarihli mektubu, Federal - Askeri Arşiv, N 65/11.

ettiği" düşüncesinin yardımcı olduğunu söylüyordu. Ayrıca, O'na göre insan, eğer devamlı olarak temasta bulunursa zamanla en saçma ve en iğrenç şeylere anlayış ve tahammül gösteren dikkate değer bir alışma huyuna sahipti. (69)

Türkiye'de çalışmanın sağladığı parasal yarar da tabii gözden kaçırılmamalıdır. Kaehler'in her mektubunda önce parasal sorunlardan söz ediliyordu. Kontrat süresinin bitmesi yaklaştıkça ve kontratın bozulması ya da uzatılması sorunu ortaya çıktıkça maddi düşünceler de o derece de üstünlük kazanıyordu.

1882 yazında Türk hizmetine girmiş olan dört subay, Padişahın kendilerini geri göndermek istemediğini ve kalmaları için değer bir para ödemeye hazır olduğunu anlamışlardı. Artık çalışmalarının başarılı olacağını hayal etmediklerinden ve Padişahın, onların şimdiye kadar yaptıklarından memnun olduğu ve hizmet sürelerinin bir üç yıl daha uzatılmasının Türk Ordusu için gerçek bir kazanç olacağı hakkındaki sözlerine de inanmadıklarından şüphe edilemez. Padişah, Alman Büyükelçisine başvurdu ve Türkiye'deki Prusyalı subayların hizmet sürelerinin uzatılmasına aracı olmasını rica etti. Elçi, hizmet sürelerinin uzatılmasını isteyip istemediklerini subaylardan gizlice öğrenmek istedi. Cevapları; eğer İmparator, Türkiye'deki hizmetlerinin devamını kabul ederse ve yeni kontratlarının bitiminde tekrar Prusya ordusunda hizmete alınmalarını eskisi gibi garanti ederse, belli koşullarla Türk hizmetinde kalmaya hazır oldukları şeklindeydi. (70) Von der Goltz, kendine özgü iğneleyici üslubuyla bunun için şöyle yazıyor: "Alman reformcuları Kaehler ve Kumpanyasının kalıp kalmayacağı şimdi büyük ilgi çekiyor. Kontrat uzatmasından para istemek ve de çok para istemek söz konusu olunca ilk kez tek bir adam gibi birleştiler. Ben sadece daha iyi muamele edilmesini de istemediklerine üzülüyorum; bunun hiçbir zararı olmazdı." (71)

Alman Büyükelçisi'nin Başbakan'a bildirdiği gibi subaylar, bir taraftan Türk hizmetine alınmış sivil memurlarla eşit maaş, diğer taraftan da Türk hizmetinde daha uzun süre kalmakla Prusya'da uğradıkları emekli maaşı kaybına karşılık bir tazminat verilmesini istiyorlardı. Hepsi, tam bir birlik içinde Büyükelçi'ye kontratlarının yenilenmesinin bu isteklerinin dikkate alınmasına bağlı olduğunu söylüyorlardı. Büyükelçi, Başbakan'a yazdığı rapora, subaylar tarafından kendisine "ayrıntılarına kadar sayılarla anlatılan" bu istekleri haklı bulduğunu da ekledi. (70)

7 Mayıs 1885'te I. Wilhelm, dört subayın (Korgeneral Kaehler ve Tümgeneral Kamphövener, von Hobe ve Ristow) kontratlarının uzatılmasını kabul etti. Bu karar,

(69) Kaehler'in 1.12.1882 tarihli mektubu, Federal - Askeri Arşiv, N 65/11.

(70) Radowitz'in Bismarck'a 26.4.1885 gün ve 95 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 6, A 3341.

(71) Schmiterlöw; 8.6.1885 tarihli mektup, s. 112, 113.

Büyükelçi aracılığıyla Padişaha ve söz konusu subaylara bildirildi. Almanya'da dolaşan, maaşların düzensiz ödendiği dedikodusuna Büyükelçi kesinlikle karşı çıktı. Özel olarak Türk hizmetine girmiş olanların aksine resmi heyetteki Alman subayları, bundan asla şikâyet edemezlerdi. "Aksine ayrıcasız bütün bu subayların türlü vesilelerle Padişahın lütfu olarak, bazen gerçekten hatırı sayılır, maaş dışı ikramiye ve değerli hediyelerle taltif edildiklerini" Büyükelçi Bismarck'a verdiği rapora eklemişti. (72)

Artık pazarlık başlamıştı. 29 Temmuz 1885'te İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, Kaehler, von Hobe ve Ristow'un 1 Temmuz'da sona eren kontratlarının bir üç yıl için daha yenilenmiş olduğunu Bismarck'a bildirdi. Subayların maaşları, hatırı sayılır derecede yükseltildi: Prusya Tümgenerali Kaehler, şimdi yılda 40.000 Frank, Prusyalı binbaşıların her biri yılda 30.000 Frank alacaklardı. Ayrıca, Türkiye'deki hizmetleri sırasında Prusya'da kaybetmiş oldukları emeklilik haklarına karşılık bir yıllık maaşları tutarında bir para alacaklardı. Kontratların yenilenmesinin gecikmesine Büyükelçi iki neden gösteriyordu: birincisi, bütün işlerin sürüncemede kaldığı ramazan ayı, ikincisi, Serasker Osman Paşa'nın, ancak Padişahın üst üste verdiği emirlerle kırılabilen mukavemeti. (73)

Burnunda çıkan bir şirpençe yüzünden Otto Kaehler 3 Kasım 1885'te İstanbul' daki Alman Hastanesi'nde öldü.

(72) Radowitz'in Bismarck'a 14.5.1885 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 7, A 4001.

(73) Büyükelçinin Bismarck'a 29.7.1885 gün ve 155 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 7, A 6315.

Kısım III

VON DER GOLTZ DÖNEMİ

Kaehler'in Yerine Geçiş

Önceki kısımda anlatılmış olduğu üzere Kaehler, hiçbir zaman Alman Askeri Heyeti'nin resmi başkanı olarak görevlendirilmiş olmamasına rağmen, Heyetin en yüksek rütbeli ve en kıdemli subayı olduğundan âdeta bir başkan durumundaydı. Padişah tarafından da Genelkurmay II nci Başkanlığı'na atanmış bulunuyordu. Fransız eğitimi görmüş bir general olan Türk Genelkurmay Başkanı Ethem Paşa'nın yanında eşit haklarla çalışıyordu.

1885'te Kaehler ölünce O'nun yerine bir başkası atanmadı. Bir başkanları olmayan reformcu Alman subaylarına sahip olmak, herhalde Türklerin daha çok hoşuna gidiyordu. II. Abdülhamit'in, Tümgeneral von der Goltz Paşa'yı heyet başkanı olarak atadığına dair İstanbul'da dolaşan dedikodu, "Levand Herald" gazetesinin –Saraydan ilham edildiğine kuşku olmayan– bir makalesinde kesinlikle yalanladı. Bu yazıda "Heyetin bir şefi" olmadığı açıkça belirtiliyordu.

Ama birkaç ay sonra, 1886 Sırp-Bulgar Savaşı bitince von der Goltz, Padişahtan, ölen Kaehler Paşa'nın Türk Genelkurmayı'ndaki yerine geçmesi emrini aldı; hem de eşit haklara sahip II nci Başkan olarak değil, Başkan'ın yetkili temsilcisi olarak. Bu makam Türk yönetmeliklerinde öngörülmüştü; ama, o güne kadar boş tutulmuştu. Bu; Kaehler'in durumunun aksine, von der Goltz'un Türk Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesi demekti.

Baron von der Goltz'un bu yeni görevi; seferberlik, yığınak, harekât planları, harita alma ve genç kurmay subayların eğitimi konularını kapsıyordu. Padişahın sınırlamaları nedeniyle Goltz, hemen hemen her alanda büyük güçlüklerle karşılaşıyordu. Genç kurmay subayları, örneğin harp oyunu gibi öğretim amaçlarıyla bir araya toplamasına müsaade edilmiyordu. Eyaletlerde kurmay gezileri yapılıyordu, ama yalnız bir defa, 1894 yılında Yunan sınırında, hakikate uygun yapılması için O'nun tarafından yönetilmesi zorunlu olan bir geziye Goltz'un katılmasına müsaade edildi.

Yazın Padişah, von der Goltz'a eski bir Polonya soylusu olan Mustafa Paşa (1) ile birlikte ordunun düzeltilmesi için öneriler hazırlama görevi verdi. Fakat Abdülhamit, daha işin başında bazı sınırlamalar koydu. Örneğin, konuş durumuna dokunulmayacaktı; herhalde Padişah, teşkilat değişikliklerinin, hareketlerin ve silahlı birliklerin yer değiştirmesinin otoritesine ve şahsına karşı herhangi bir ihtilalci entrikaya yol açabileceğinden korkuyordu. Bu kısıtlamalara rağmen çeşitli önlemler kaleme alındı ve altı yıllık (!) bir çalışma sonunda bütün İmparatorluğun yeni bir bölge taksimatı hazırlandı. Fakat, von der Goltz'un yeniliklerin uygulanmasını doğrudan doğruya yönetmesine müsaade edilmedi. 1895'te Türkiye'deki hizmeti sona erinceye kadar da O'nun birlikler üzerinde resmi bir etkisi olmamıştı.

Daha önce von der Goltz, Avrupa'daki kara parçasından yapılacak bir taarruza karşı İstanbul'u koruyacak olan Çatalca Hattı'nın tahkimi için önerilerde bulunmak üzere kurulmuş bir komisyonun da üyeliğine atanmıştı. Tabii yerinde keşifler yapmak istiyordu; ama Padişahın hoşuna gitmiyordu. Goltz'un bu komisyona atanması tamamen Harbiye Nazırı'nın isteğiyle olmuştu. Kuşkulu Padişah, Goltz'u geçici olarak askeri okuldan uzaklaştırmak için bunun bir manevra olmasından korkuyordu; böylece O'nun yokluğundan yararlanarak, daima korktuğu ve görüşüne göre uzun zamandan beri planlanan ihtilali uygulayabilirlerdi. Bu nedenle Abdülhamit, von der Goltz'a, eğer Harbiye Nazırı O'nu Çatalca'ya göndermek isterse itaat etmemesini ve derhal kendisine haber vermesini emretti. (2)

Bununla beraber Türk Tümgenerali von der Goltz Paşa'nın esas çalışması askeri okullarla ilgiliydi.

Von der Goltz ve Türk Askeri Eğitimi

Bir önceki kısımda anlatıldığı gibi von der Goltz, Türkiye'de hizmete girdiğinde Türk askeri okullarında bilimsel derslerin iş görür kıta subayı yetiştirmeye değil, aksine, öğrencilerin kafasını çeşit çeşit ölü bilgilerle doldurmaya yaradığının farkına varmıştı. Olur olmaz modası geçmiş Fransız ders kitapları, doğrudan doğruya ezbere öğretiliyordu. Buna karşılık, örneğin binicilik, atıcılık, sahra hizmeti vb. gibi hiçbir uygulamalı ders yoktu. (3)

(1) Von der Goltz; evvelce sözü edilmiş olan 15.11.1913 tarihli "Neuen Freien Presse" Gazetesi'ndeki makalesinde böyle yazıyor; "Türkiye'nin Son Yenilgisi ve Tekrar Kalkınma Olanakları" adlı kitabında (Berlin 1913, s. 64) ise bu Polonyalı Kont Czaychowski'nın Türk adını Muzaffer Paşa olarak bildiriyor.

(2) Goltz; Muhtıralar, s. 121.

(3) a. g. e.; s. 113.

Harp Okulu o zamanlar iki ayrı bölümden oluşuyordu: Askeri Okul ve Kurmay okulu. Birincisinde subay adayları birkaç yıllık eğitim görüyorlar ve sonra bir kısmı kıtalara gönderiliyor, bir kısmı da en iyi öğrencilerin kurmay subay olmak için birkaç yıl daha eğitildikleri Kurmay Okulu'na alınıyordu. Her iki okulun ders planları arasında esaslı bir fark yoktu; sadece düzeyi farklıydı. Her iki okul da, kısa süre sonra birlik komutanı olacak kimseler için eğitim kurumu olmaktan çok mühendis akademisine benziyordu. Bu okullarda astronomi, diferans ve integral hesapları, inşaat ve biraz da topoğrafya öğretiliyordu. Genç kurmay subaylar, öğrenimlerini bitirdikleri zaman şaşılacak derecede kuramsal bilgilere sahip oluyorlardı; fakat bu bilgiler kendi görevleri için tamamen yararsızdı. Uygulamalı hizmetlerden hiç haberleri yoktu. (4)

Göreve başlarken O'na, askeri okullarda reform istemediğini açıklamış olmasına rağmen Serasker Osman Paşa, Goltz'un, dersleri uygulamalı bir duruma getirme isteğini kabul etti. Goltz, her iki okul için de ayrı ayrı ders planları düzenledi. Askeri okul için, subay adaylarının eğitildiği Alman Harp Okulu'nu ve Kurmay Okulu için Berlin Harp Akademisi'ni örnek aldı. Askeri olmayan dersler büyük ölçüde azaltıldı ve bir önceki kısımda sözü edilen (5) yeni askeri dersler kondu.

Türkiye'deki 12 yıllık öğretim çalışmaları sırasında Goltz, 4.000'den fazla Türkçe taş basması büyük ders kitabı yayımladı. (6)

Kurumun Türk Müdürü'nün aksine von der Goltz, beslenme ve sağlık gibi iç hizmetle ilgili sorunlarla da uğraştı. Yaşlı askeri öğrencilere bile en kaba şekilde uygulanan dayak cezasının askeri okullardan kaldırılmasını hizmete girerken şart koşmuştu. (7)

Askeri okullardaki çalışmaları sırasında von der Goltz, genç subaylarla temasa geldi ve onların saygısını kazandı. Gerçi daha sonraları, Abdülhamit tahttan indirildikten sonra, bazı Genç Türk çevrelerince Abdülhamit yönetiminin adamı olarak tanıtılmışsa da O'nun, becerikli bir şekilde genç Türk subaylarıyla dolayısıyla da Genç Turk subay grubuyla, sonunda Türkiye'deki Alman etkisinin ve Alman Doğu politikasının işine yarayan sıkı kişisel ilişkiler kurmuş olduğundan kuşku duyulamaz.

Goltz'un Kontratının İlk Uzatılışı

Babıâli ile von der Goltz arasında 1883'te yapılmış olan kontratın bitimi yaklaşınca, Goltz, 1886'da Padişaha Türkiye'de başarı vaat eden bir çalışma ortamı bulamadı-

(4) a. g. e.; s. 113.

(5) Bak. s. 46 — 47.

(6) Goltz; Muhtıralar, s. 114.

(7) a. g. e.; s. 115.

ğından Almanya'ya dönmek istediğini bildirdi. Padişah yine alışa geldiği yöntemi uyguladı: Caydırmaya çalışma, vaatler ve hediyeler. Ayrılma dilekçesi verdikten birkaç gün sonra von der Goltz, parktaki toprak kayması hakkında düşüncesini söylemesi için Yıldız Sarayı'na çağrıldı. Günlüğünde bunun için şunları yazıyordu: "Beni burada toprak kayması uzmanı olarak kabul etmeleri gerçekten gülünçtü; ama, Padişahın eski politikasıydı. Tamamen kişisel işlerinde benim önerilerime ne kadar değer verdiğini, ancak bu tür görevlerle ispat edebilirdi; bu durumda ben de kendimi tabii pohpohlamış hissedecektim. Ayrıca Abdülhamit, anlaşmazlıkları yumuşattığına inandığı hediyelerinden birini vermek için fırsat yaratmak istiyordu. Bu, kişisel ve objektif işlerin çirkin bir şekilde birbirine karıştırılması, burada resmi işleri büyük ölçüde güçleştiriyor. Bir Doğuluya yöntemlerinin doğru olmadığını anlatmaya çalışmak, hoş fakat boş bir gayrettir. Benim aldığım pırlantalı sigara tabakası, tabiatiyle, uslu dur! ayrılma! dilekçeni geri al! ve anlaşmanı uzat anlamına geliyordu. Ayrılma dilekçemi ara sıra yenileyecek olursam bir tabaka kolleksiyonu yapmak tehlikesinde kalacaktım." (8)

İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi Binbaşı Ritter von Manega, 1886 Haziranı'nın başlarında, von der Goltz'un, Türkiye'de kalması için aşağıdaki katı istekleri ileri sürdüğünü hükümetine bildirdi:

"a. Dışarıya ve içeriye karşı kişisel durumu, aynı rütbedeki yerli subayların sahip oldukları bütün unvanlara sahip olacaktır;

b. Görevlerini tam anlamıyla yapabilmesi için gelecekteki çalışma alanı açıkça tarif edilecektir;

c. Tarafından vazgeçilmez olarak belirtilmiş olan reformların (kurmay gezilerinin konması, tatbiki keşfin engellenmeden yapılması, harita alma vb.) Genelkurmay tarafından öncelikle yapılması."

Padişah Goltz ile yapılan görüşmeleri büyük bir ilgiyle izliyordu; O'nu alakoymayı çok istiyordu ama ileri sürdüğü istekleri de kabule yanaşmıyordu. Daha çok bunları, işi maddi ve şekli alana kaydıran ve sakıncasız yerine getirilebilecek anlaşmalarla azaltmaya çalışıyordu. Bu nedenle Goltz'a yılda 50.000 Frank ve Genelkurmay Başkanlığı'nın yetkili temsilciliği makamı önerildi; rütbesinin ferikliğe (korgeneral) yükseltileceği hissettirildi ve daha birçok şeyler verildi.

Avusturya Askeri Ataşesi, bu çekici önerilerin, parasızlığını ve kalabalık ailesini düşünen Goltz'un Türkiye'de kalmasını sağlayacağını kabul ediyordu; fakat O dayatıyordu ve koşullarının kabul edilmemesi halinde dönmeye kararlı olduğunu göstermek için İstanbul'daki evini toplamaya bile başlamıştı.

(8) a. g. e.; s. 134—135.

Binbaşı von Manega, "ne şekilde olursa olsun Goltz'un Türkiye'de kalması Avusturya bakımından istenmeye değer" olduğu için Avusturya-Macaristan Harbiye Bakanlığı'nın işe karışmasını rica edivordu. O'nu, Türkiye'deki Heyet için özellikle uygun ve yetenekli hale getiren, Alman arkadaşlarının çaba harcadıkları "Türk ordusunu Prusya yönetimine sokmak" isteğinden kendisini alakoyan açık görüşü ve Doğunun koşullarını doğru değerlendirişiydi. Bilinen nedenlerden ötürü Goltz'un yeteneği çok engellenmişse de muhtemel bir harpte büyük bir anlam kazanacaktı. Avusturya Askeri Ataşesi raporunu, "Türk ordusunun başarılı gelişmesinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yararlanacağı hemen hemen kesinlikle hesaba katıldığına göre, Harbiye Bakanlığı'nın Dışişleri kanalıyla, her ne olursa olsun Türklerle olan kontratını uzatması için Goltz'a talimat verilmesi isteğiyle Berlin'e başvurmasını rica ederim" şeklinde sürdürüyordu. (9)

Birkaç gün sonra Avusturya Hükümeti, yukardaki raporun bir kopyasını da ekleyerek, Viyana'daki Alman Büyükelçiliği'ne başvurdu ve eğer Berlin, Baron von der Goltz' un kararını etkileyecek bir girişimde bulunacak olursa teşekkürle karşılanacağını bildirdi. (10)

Bu arada II. Abdülhamit de, kontratını yenilemeye Goltz'u razı etmesi ricasiyle I. Wilhem'e başvurmuştu. Ayrıca, tuğgeneral rütbesi taşıyan bütün Alman subaylarının, yani Dz. Albay Starcke, Yarbay Baron von der Goltz, Binbaşı von Hobe, Kamphövener ve Ristow'un "yaptıkları hizmetin lütufkâr takdiri olarak" ferikliğe (tümgeneral ve korgeneral) yükseltilmelerini de kabul etmişti, Yeni feriklerin Büyükelçi Dadowitz'e, "kendilerine emanet edilen sınıfların teşkilatında son zamanlarda büyük ilerlemeler olduğunu ve uzun süredir sonuçsuz kalan gayretlerinin bundan sonra gözle görülür başarılar sağlayacağını", "hep bir ağızdan" söylemiş olmaları Türkiye'deki Alman reformcularının gülünç havasını gösterir. (11)

I. Wilhem, 1 Temmuz'da, Askeri Kabine Başkanı aracılığıyla Goltz'a, kararını etkilemeyi istememekle beraber, Türkiye'de kalmasının, istenmeye değer bir çözüm olacağı sanısında olduğunu bildirdi. (12) Böylece, bir Prusya subayı için konu artık itiraz kabul etmezdi ve olmuş, bitmiş demekti. Goltz, Türkiye'de kalmak zorundaydı. Fakat bunu

(9) Avusturya Askeri Ataşesi Bnb. Ritter von Manega'nın, İstanbul, 6.6.1886 gün ve 38 sayılı raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 8, A 7482.

(10) Viyana'daki Alman Büyükelçisinin Bismarck'a gönderdiği 17.7.1886 gün ve 253 sayılı yazı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 8, A 7482.

(11) Radowitz'in Bismarck'a gönderdiği 28.6.1886 gün ve 149 sayılı yazı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 8, A 8007.

(12) Albedyll'in, Bismarck'a 1.7.1886 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 8, A 9306.

Padişaha bildirmedi ve evvelce Ordu-Reorganizasyon Komisyonu tarafından onaylanmış olan Türk ordusu için büyük reform planını Padişahın kabulü ve uygulanmasıyla kendisini görevlendirmesi koşulu üzerinde ısrar etti. Uzun duraksamalardan ve görüşmelerden sonra Abdülhamit, gerekli iradeyi verdi ve özel bir emirle yeni Harbiye Nazırı'na, bu anlayış içinde "enerjik" çalışmasını bildirdi. 22 Temmuz 1886'da von der Goltz, Babıâli'yle üç yıllık yeni bir kontrat imzaladı. (13)

Aynı yılın sonbaharında gelen bir rapor, Goltz'un, bundan sonra da rahat çalışamayacağını gösteriyordu. Raporda, "büyük güçlüklerin yenilmesi gerekli olan bu yerde, mükemmel olmayan bir şeyle de memnun olmak zorunludur. Uzman olmayan, hastalık derecesinde kuşkulu bir hükümdar, ne dolaplar çevirecekleri düşünülemeyen bir saray kliği, çok karışık askeri yöntemler, dinsel önyargılar ve yüz çeşit kişisel düşmanlıklar... Bütün bunlar, içinde çalıştığımız koşulların bir bölümüdür. Ayrıca reform tasarılarının altı ayrı elekten geçirildiği düşünülmelidir: Piyade Dairesi, Genelkurmay, Harbiye Nezareti Konseyi, Reorganizasyon Komisyonu, Devlet Şurası ve Bakanlar Kurulu. Birçoklarının da buralarda takılıp kaldığına şaşmamalıdır" deniliyordu. (14)

Alman Reformcularının "Şantajı"

General von Hobe, Ristow ve Kamphövener'in 1885'te yenilenmiş olan sözleşmeleri 1 Haziran 1888'de bitti.

Beklendiği gibi Padişah, yeni bir uzatmanın yapılmasını istiyordu; uzatmaya razı olduğunu bildirmesini ve bu subayların, Türkiye'de geçecek üç yıllık yeni hizmet dönemlerinin sonunda yine Alman ordusuna girebileceklerini garanti etmesini Alman İmparatoru'ndan rica etti. Abdülhamit subaylarla daha önce konuşmuştu. Subaylar, ilke olarak uzatmaya hazır olduklarını söylemişler, ama aynı zamanda kontratlarının yenilenmesini, Padişahın pek aşırı bulduğu koşullara bağlamışlardı. Şimdiye kadar yılda 30.000 Frank almışlardı; ama şimdi yılda 40.000 Frank, yani von der Goltz'un aldığına eşit bir para istiyorlardı. Fakat von Hobe ve Ristow, her yıl aldıkları, ama Goltz'un almadığı 16.500 ya da 24.000 Frank tutarındaki olağanüstü maaş zammını, yani gerçekte maaşlarının Goltz'unkine eşit olduğunu hatta geçtiğini dikkate almıyorlardı. Kamphövener'e sadece 30.000 Frank maaş ödeniyorsa da Padişah, O'na da gelecekte olağanüstü bir zam vermeye hazırdı. Bundan başka bu üç subay, 1885'te olduğu gibi bu kez de, Prusya'da kaybetmiş oldukları emeklilik süresinin karşılığı olarak bir defaya mahsus olmak üzere bir tazminat akçesi almak istiyorlardı. Bu tazminat akçesi 1885 yılında subay başına 30.000 Frank tutmuştu. Padişah bu istekleri çok abartmalı gördü ve isteklerini azaltmaya subayları

(13) Radowitz'in, Bismarck'a 2.8.1886 gün ve 171 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 8, A 9306.

(14) Goltz'un 29.10.1886 tarihli raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Gizli, vol. 1.

razı etmesini Alman Büyükelçisi'nden rica etti. Büyükelçi bu haksız isteklere resmen karışmadı ama düşünce ve niyetlerini öğrenmek için subaylarla konuştu.

Von Hobe, sözleşmesini yenilemek istemediğini ve Prusya ordusuna dönmeyi tercih ettiğini söyledi. Buna rağmen Türk hizmetinde kalmaya karar vermesi gerekirse, bu ancak İmparator'un istemesi, üç yıl sonra yine Prusya ordusuna dönme hakkının garanti edilmesi ve ileri sürdüğü parasal koşulların Padişah tarafından kabul edilmesiyle olabilirdi. Yani şimdi gerçekten her yıl 30.000 Frank maaş ve 16.500 Frank olağanüstü maaş zammı alıyordu ama, maaşının bir sözleşmeyle 40.000 Frank olarak saptanmasını bugünkü duruma tercih ediyordu. Prusya'daki emekliliğinde acısını çekeceği kaybın karşılığı olarak bir tazminatın ödenmesinde ısrar etmek zorundaydı; ama tazminat yerine Türkler tarafından yaşam boyu bir emekli maaşının bağlanması da söz konusu olabilirdi. Ristow ve Kamphövener de bu isteklere aynen katılıyorlardı.

Alman Büyükelçisi, subayların isteklerinin "kendi kişisel durumları bakımından haklı olabileceğini" düşündü. Diğer taraftan, her kontrat yenilenişinde ileri sürülen daha büyük parasal istekler, ülkenin mali durumu hızla kötüleştiğinden çok kötü bir etki yaratıyordu. Olağanüstü darlık içinde yaşayan Türk subay ve memurları, yabancıların ayrıcalıklı durumlarına öfkeyle bakıyorlardı. (15)

Aynı tarihte, üçü general olmak üzere daha en az beş Alman subayı, resmi heyet eyelerinin çıkarlarına sahip olmadan Türk hizmetinde bulunduğu halde bu maddi ayrıcalığın sadece Alman Askeri Heyeti'nin altı üyesi için söz konusu olduğunun burada bir kez daha belirtilmesi gerekiyor. (16)

Türkiye'deki Alman subaylarının uyguladığı baskı taktiğinin yarattığı kötü etki, basında da yansıtılıyordu. Romanya'daki Alman Büyükelçisi, Rus Büyükelçiliği tarafından finanse edilen "L'Experss Orient" gazetesinin Türk hizmetinde bulunan Alman subaylarının son günlerde maaş konusunda Babıali'den ölçüsüz isteklerde bulunmakla suçladığını bildirdi. Fakat Türkiye, yerli subaylar açlıktan ölürken yabancı hassa subaylarının lüksüne müsaade edemezdi. (17)

Bununla beraber Prusyalı subayların pazarlığı, aksaksız devam etti. Onların gitmesini Padişahın istemediğini çok iyi biliyorlardı. Ama Padişah, sık sık tekrarlamasına rağmen çalışmalarından memnun olduğu için değil (hatta çalışmalarını gerçekte sık sık

(15) Radowitz'in Bismarck'a 26.5.1888 gün ve 138 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 9, A 6453.

(16) Bunun için, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 9, 23.8.1888 tarihli yazıya bak.

(17) Romanya'daki Alman Büyükelçisinin Bismarck'a 25.8.1888 gün ve 150 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 9, A 10599.

engellemişti bile!), altı sene oturduktan sonra Türkiye'nin durumunu çok iyi öğrendikleri ve yapacakları açıklamalarla Türkiye'nin saygınlığına zarar verebilecekleri için gitmelerini istemiyordu. Eninde sonunda Padişahın istenilen "sus parasını" ödeyeceğini biliyorlardı. Hatta Padişah, Alman Büyükelçisi'nin yeni Prusyalı subaylar sağlamak önerisini de reddetmişti. Bu nedenle onun ivedi önerilerine karşı kulaklarını tıkadılar. Padişah, ülkesinin içinde bulunduğu mali sıkıntı karşısında ve yabancıların şimdiye kadar sahip oldukları ayrıcalıklar yüzünden orduda gerginliğin zaten çok arttığı bir sırada Türk subaylarının maaşlarıyla son derece ölçüsüz olan isteklerden memnun olamazdı ve kimse de, O'nun şimdiye kadar Alman subaylarına sağlamış olduğu mali koşulların herhangi bir bakımdan yetersiz olduğunu iddia edemezdi. Nihayet dişlerini gıcırdatarak yıllık ücreti 40.000 Franka çıkarmaya razı oldu (tabii şimdiye kadar ödenen olağanüstü maaş farkı kaldırılacaktı). Fakat yeni bir para ödenmesini ya da başka bir emeklilik tazminatı verilmesini reddetti.

Tümgeneral von Hobe ve Ristow bu koşullar altında ilke olarak kalmaya hazır olduklarını bildirdiler. Tümgeneral Kamphövener, aynı şekilde, bu mali esası yeterli kabul ediyor; ama, Prusya Ordusundaki geleceğiyle ilgili olarak kontratını yenilememek ve Almanya'ya dönmek istiyordu. Fakat bu arada doktor, Bayan Kamphövener'in sağlığı bakımından birkaç ay daha uzun bir yolculuk yapamayacağını bildirdi ve böylece Kamphövener de şimdilik gelecek bahara kadar Padişaha hizmet etmeye karar verdi (sonra Kamphövener, zamanla Prusya soyluluğuna da yükseldi ve Türk mareşali oldu; 1909'a kadar, yani tam 27 yıl önemli bir etkisi olmaksızın Türk hizmetinde kaldı).

Radowitz, "burada yoğun konuşmalara neden olmuş ve basında da çeşitli açılardan tartışılmış olan bu olayların, Prusyalı subayların şimdiye kadarki durumlarında herhalde bir değişiklik yaptığını, bu konuda burada edindiği bütün izlenimlere göre saygınlığın aynı olduğunu, ama bunun, can sıkıcı uzun görüşmeler sırasında para hususunun aşırı derecede ön plana geçirilmesiyle kazanılmadığını" Bismarck'a bildirmekle kendini yükümlü hissetti. (18)

Rus Grandükü Sergiu'nun Türkiye'yi ziyaretinden sonra, yıl sonunda, St. Petersburg'daki Alman Büyükelçisi'nin, Osman Paşa'nın yüksek Rus misafirine Alman subay ve memurlarından memnun olmadığını söylemiş olduğunu bildiren haberi, Prusyalı subayların bu "kötü ticaretinin" acı sonucu olarak kabul edilmelidir. (19)

---

(18) Radowitz'in Bismarck'a 6.9.1888 gün ve 238 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, A 11170.

(19) St. Petersburg'taki Alman Büyükelçisinin, Dışişlerine 7.12.1888 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 159, Nr. 3, vol. 1.

İkinci kontratın bitmesiyle birlikte, 1889 baharında Goltz, yeni bir anlaşma yapmak istemediğini bildiren bir yazıyı Padişaha sundu. Bu yazısını gerektiren nedenleri üç maddede topladı:

1. Kendi yönetiminde meydana getirilmiş olan ordu reformunda iki yıldan beri hiçbir ilerleme kaydedilmemişti; çünkü, tekrar tekrar istemesine rağmen Padişahın uygulama emri çıkarılamamıştı.

2. Seferberlik hazırlıkları tamamen durmuştu.

3. Karadeniz'den gelecek ani bir darbeye karşı Başkenti korumak için alınması kesinlikle zorunlu önlemler, çok ivedi önerilerine rağmen alınmamıştı.

Padişah, bu yazıyı, kendine özgü şekilde cevaplandırdı. Tümgeneral von der Goltz Paşa'ya teklifsizce, çalışmalarından ne kadar memnun olduğunu, uzun süre kalmasını ne kadar çok istediğini, yeni bir anlaşmayla hiç olmazsa bir yıl, ama en iyisi beş yıl kalmasını bildirdi. Eğer kalmaya karar verecek olursa, şimdiye kadar almakta olduğu yıllık 40.000 Frank ücretten başka ona, kendi özel hazinesinden 1000 Türk Lirası (yaklaşık olarak o günkü 18.500 Mark!) bir maaş zammı verecekti.

Baron von der Goltz reddetti ve daha yüksek bir parasal istekte bulunmadığını, Türk askeri hizmetinde kalmasının paraya bağlı olmadığını açıkladı. Bunu sadece, kendisi tarafından planlanmış ve kendi yönetiminde başlatılmış, ama durdurulmuş olan reformların uygulanması halinde yapabilirdi. Ancak yararlı bir çalışma umudu verilecek olursa Türklerin hizmetinde kalabilirdi. Görüşmelerin devamı sırasında da bu nokta üzerinde ısrar etti.

Alman Büyükelçisi, ordunun harbe hazırlanması ve Başkentin korunması konusunda bir şeyler yapmaya Padişahı zorlamak için von der Goltz tarafından izlenen yolu tek olanak olarak gördüğünü Bismarck'a bildirdi. Yeni kontratın sessiz sedasız yapılması halinde, eski savsaklama sürer giderdi. Eğer Padişahın, Goltz'un hizmetine duyduğu gereksinme onun başlıca isteklerini yerine getirecek kadar kuvvetliyse, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin askeri önemi bakımından çok şey kazanılacaktı. Fakat, buna rağmen Radowitz, elde edilmesine çalışılan hedeflerde herhangi bir anlaşma olasılığı belirince, daha sonraki görüşmelerde, Padişaha çok daha müsait davranmasını ısrarla önerdi. Von der Goltz, Türkiye'deki çalışmasını sürdürmekle Alman Hükümeti'nin isteğini karşılamış olacağını anlamıştı. (20)

(20) Radowitz'in, Bismarck'a 9.5.1889 gün ve 87 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, vol. 9, A 6968.

Padişah ile von der Goltz arasındaki çekişme, burada da yine eski örneklere göre geliştiğinden, görüşmelerin bundan sonraki cereyanını ayrıntılarıyla anlatmak gereksizdir.

Von der Goltz Türkiye'de kalmıştı ama esas itibarıyla hiçbir şey değişmemişti (tabii, ilerde anlatılacağı gibi, Goltz'un, Alman savaş endüstrisine kattığı güç bir tarafa bırakılacak olursa). 1890 yılının Nisan ayı ortalarında verdiği rapor, kadere boyun eğerek şu cümleyle başlıyordu: "Askeri bakımdan, Türkiye'den bildirilecek yeni bir şey yoktur." Kıyı savunması amacıyla 1889 Aralığı'nda büyük bir hızla başlatılmış olan Karadeniz'e giden önemli bir yol şebekesi yapımı, yazık ki, durmuştu. Yani; Karadeniz Boğazı'nın iki tarafındaki kıyı kesimi, büyük bir olasılıkla, eskiden olduğu gibi yine korumasız ve savunmasız kalacaktı. Oradaki bataryalar, yanlarına gidilemez bir durumdaydılar. İvedi hareket edilmesi ve büyük bir gayretle çalışılması için yapılan bütün zorlamalar başarısız kalmıştı. Padişah, kendisini büyük bir devlet adamı olarak görüyor ve gerektiğinde Rusya ile işi diplomatik yoldan halledeceği umuduyle kendini avutuyordu. Günlük askeri işleri aşan konulara Harbiye Nazırı çok uzak kalıyordu; Genelkurmay Başkanı beş aydır hastaydı ve buna rağmen işlerin yönetiminden vazgeçmemişti. Büyük umutlarla yıllarca önce başlatılmış olan ordu reformu (von der Goltz başlangıç tarihini 1886 olarak alıyor!) bu koşullar altında hiçbir ilerleme kaydedemezdi. Bütün işler, bitip tükenmez bir şekilde komisyonlarda tartışılıyor, pek çok yazılıp çiziliyor fakat hiçbir karara varılamıyor, varılsa da uygulanmıyordu. Bu kâğıt üzerindeki çalışmaya göre Padişah, askeri bakımdan çok faal olduğunu ve ordusu için büyük işler yaptığını sanıyor ve çevresi de O'nu, buna inandırıyordu. Bu nedenle, yabancı reformcuların baskılarına çok az değer veriyordu. (21)

Ayrıca, hem yukarda sözü geçen raporunda von der Goltz ve ertesi günü Başbakan von Caprivi'ye verdiği bir raporda Radowitz, II. Wilhem'in Kasım 1889'da yaptığı ziyaret dolayısıyla ve bu ziyaret şerefine girişilmiş olan büyük askeri faaliyetlerin şimdi hemen hemen terk edilmiş olduğunu söylüyorlardı. Ama Radowitz, buna rağmen von der Goltz'un, sistemli ve inatçı çalışmalarının elde ettiği bazı başarılara değiniyor ve özellikle çalışkan genç subaylardan gördüğü saygı ve sevgiye işaret ediyordu. Fakat, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çabucak bir değer kazanacağı hakkında hayallere kapılmamalıydı. (22)

Ağustos 1890 sonlarında von der Goltz, cesaretini tamamen kaybetmiş olarak, Padişahın, anlaşmaların diğer amacının (tahkimat çalışmaları) yerine getirilmesi için bir irade çıkardığını, Maliye Bakanı Agop Paşa'nın bunu bir kenara koyduğunu, gerçekte

(21) Von der Goltz'un Radowitz'e 15.4.1890 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, vol. 3, A 5160.

(22) Radowitz'in Caprivi'ye 16.4.1890 gün ve 70 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, vol. 3, A 5160.

her ikisinin de ortak olduğunu, Padişahın emrini çıkarmakla ülkesi için iyi niyetlerini göstermiş olacağını umduğunu ve yazı tarzından da arkadaşlarının uygulamanın gizlice suya düşürüleceğini anlayacaklarını hesap ettiğini, Padişahın aynı oyunu diğer işlerde de, özellikle bütün reform sorunlarında baskı yapan dostları uyutmak için oynadığını, bu aldatmanın çoğu kez başarılı olduğunu, ama bu sakıncalı manevralarla Hükümdar iradesinin otoritesini yitirdiğini" bildirdi. (23)

Alman Reform Subayları Arasında "Sınıf Farkı"

Kaehler Paşa'nın ölümünden sonra O'nun yerine biri istenmemiş ya da gönderilmemişti. 1891'de Tümgeneral (Prusya Yarbayı) Ristow, Türkiye'de ölünce, Padişah, uygun bir topçu subayının en kısa zamanda gönderilmesini rica etti. Adayın seçimini Padişah, evvelce de olduğu gibi, Alman askeri makamlarına bıraktı; fakat, seçilecek subayın, rütbece Prusya Ordusunda çok ilerlemiş biri olmamasını önerdi; en iyisi genç bir yüzbaşı ya da yüzbaşı rütbesiyle gönderilecek bir üsteğmen olmalıydı. Büyükelçi tarafından düşüncesine başvurulan von der Goltz, Ristow'un yerine çabucak birinin gönderilmesine büyük değer veriyordu; çünkü, Türk Ordusuna topçu göndermek için Fransızların harcadıkları büyük çabalar karşısında, boşalmış olan bu makama, onların, bir Fransız topçu subayını yerleştirmek istemeleri tehlikesi vardı. Bu nedenle, gönderilecek Prusya subayının hem kale ve kıyı topçuluğunu iyi bilmesinin hem de topun yapısı ve sahra topçuluğundan biraz anlamasının büyük önemi vardı, böylece o, Türk Topçu Okulu'nda ders verebilecek durumda olurdu. Goltz, seçilecek subayın, şimdiye kadar Türkiye'ye ihracat yapan ve bundan sonra da rekabet halinde bulunacak olan Krupp, Gruson ve diğerleri gibi büyük Alman firmalarıyla şahsen tanışmasını "çok istenmeye değer" görüyordu. (24)

Askeri Kabine derhal harekete geçti ve hemen birkaç gün sonra Binbaşı Steffen "çok uygun" olarak önerildi. "Hiçbir koşul ileri sürmeden kabule" hazır olduğu ve "İstanbul'da anayurduna en önemli ve en iyi hizmeti yapacağı" açıklandı. Binbaşı Steffen'in, 1888 skandalı (x) karşısında büyük ve önemli bir tercih sebebi daha vardı: İstanbul'a bildirildiğine göre o çocuksuzdu ve çok zengin bir Amerikalı hanımla evliydi. Yani, "para onun için bir sorun değildi." (25)

(23) Von der Goltz'un 26.8.1890 tarihli raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Gizli, Bd. 2.

(24) Radowitz'in Caprivi'ye 9.8.1891 gün ve 118 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 10, A 7156.

(x) Bak. s. 57.

(25) Askeri Kabinenin 20.8.1891 tarihli kararı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 10, A 7419.

Steffen'in Türkiye'deki hizmeti çok kısa sürdü. 1891 sonlarında ölüm onu alıp götürdü. Hemen 1892 Ocağı'mn ortalarında Askeri Kabine Steffen'in yerine Binbaşı von Grumbckow'u atadı (herhalde Alman endüstrisi için önemli olan bu makamı Fransızlara kaptırmaktan hâlâ korkuluyordu!). Diğer olumlu niteliklerinin yanı sıra bu subay da "parasız sayılamayacak bir kadınla" evli olmak avantajına sahipti. (26) Binbaşı von Grumbckow, 6 Mart 1892'de İstanbul'a geldi. (27) Prusyalı reform subayları arasındaki son ölüm olayları karşısında, subayların, dul ve yetimlerinin emeklilik haklarına ait hükümler yeniden gözden geçirildikten ve anlaşma metnine alındıktan sonra, Mart ayı sonlarında Grumbckow, üç yıllık bir hizmet anlaşması imzaladı; derhal Türk albaylığına yükseltildi ve ilk fırsatta general rütbesinin verileceği de vaat edildi. (28)

Böylece, önemli olan topçu öğretmenliği makamı Almanya için şimdilik kurtarılmış oldu.

Prusyalı Reform Subaylarının Çalışmaları

Osmanlı Ordusunda 11 yıllık bir hizmetten sonra Kamphövener Paşa, çalışmalarının bir bilançosunu çıkarmaya kalkıştı. Aralık 1892'de II. Abdülhamit'e bir muhtıra sundu; kendi yazdığına göre, Padişaha, "gerçek bir hizmet" yapmak için bu "O'nun son girişimi" imiş (tabii bu "son girişim"den sonra daha 16 yıl Türk hizmetinde kalmaktan kendisini alıkoyamadı). Padişah bu muhtıraya bir cevap vermeyince, Mayıs 1893 sonlarında Kamphövener, bu muhtıranın bir özetini, yeniden hem Padişaha hem de (Başbakan'a gönderilmek üzere) Alman Büyükelçisi'ne verdi.

Kamphövener, muhtıranın esas anlam ve amacının gerçeği Padişahın gözleri önüne sermek olduğunu açıkladı. Türk Ordusunun komşu ülkelerin ordularıyla boy ölçüşemeyeceği gerçeğini sahte danışmanların çeşitli garantilerle O'nu oyalayarak kendisinden gizlemelerine müsaade etmemesini Padişahtan rica etti. Kamphövener'in Türkiye'de bulunduğu 11 yıl içinde, büyük komutanların eğitimi ve birliklerin durdurulmuş olan taktik öğrenimleri bakımından kesinlikle hiçbir şey yapılmamıştı. Büyük bir ordu için teşkilat ve malzeme esaslarını Padişah sağlamıştı, ama bununla hedefe doğru ilk adım atılmış ve arkası gelmemişti. Ordunun kendisi tam bir hareketsizlikte ısrar ediyordu. Faal ordunun harp hazırlıkları, sadece birkaç sınıf tatbikatından ve yaygın nöbet ve polis hizmetinden ibaretti. Subaylar, ne görevlere ne de hedeflere yararlı olan bir hizmetin can sıkıntısı

(26) Von Hahnke'nin Mareşal von Bieberstein'e 15.1.1892 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 11, A 440.

(27) Birkaç gün önce de Deniz Subayı Starcke'yi değiştirmek üzere Prusya Deniz Subayı Kalau von Hofe oraya varmıştı.

(28) Radowitz'in Caprivi'ye 30.3.1892 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 11, A 2945.

içinde harap oluyorlardı. İhtiyatların ve rediflerin hazırlıkları hâlâ noksandı; bunlar için kurulmuş olan subay ve astsubay kadrosu, hiçbir şey yapmamaktan ya da çiftçi vb. olarak, mesleklerinin dışındaki işlerle uğraşmalarından dolayı bozulmuştu. Hayal kırıklığına uğramış ve umutsuzluğa düşmüş bir adamın çizdiği bu karanlık tablo, sayfalarca böyle devam edip gidiyordu. Sonuç; iyi bir ordu için iyi bir asker kaynağı ve diğer bütün etkenler mevcut olmasına ve "Osmanlı İmparatorluğu Ordusunda hizmete başladığım 1882 yılından beri, kanımı ve isteklerimi bildiren sayısız raporlar vermiş, yazılı ve ağızdan önerilerde bulunmuş ve bunları daima tekrarlamış ve bugüne kadar da takipten vazgeçmemiş olmama rağmen kayda değer en küçük bir şey olmadı."

Bundan sonra Kamphövener'in önerileri geliyordu. Hazırladığı yeni Piyade Tatbikat Talimnamesi yayımlanmalı ve kullanılmalıydı; Pangaltı'daki askeri öğrenciler de derhal bu talimnameye göre eğitilmeliydi; kendisinin hazırladığı ve Genelkurmaya sunduğu tasarıya göre bütün ordu için belirli eğitim dönemleri uygulanmalı ve eğitimde ulaşılan derece üstler tarafından, eyaletlerdeki birliklerin bazıları bizzat kendisi tarafından denetlenmeliydi; bir miktar subayın, Almanya'da yeni yapılan tüfeğin bakım ve kullanma eğitiminden geçirilmesi zorunluydu; Tophane'deki Fişek Fabrikası manevra mermisi yapmalı ve bundan sonra yeni tüfekler birliklere dağıtılmalıydı. Kamphövener'in önerileri ayrıca şu hususları da kapsıyordu: Önerdiği ve komisyonun kabul ettiği piyade donatımının ithali, Piyade Atış Okulu'nun kurulması ve bütün orduda düzenli bir atış görevinin uygulanması ve son olarak, değişik arazide sahra hizmetlerinin ve karışık sınıflarla manevraların yapılması. (29)

Büyükelçi Radolin, bu muhtırayı Başbakan Kont von Caprivi'ye gönderdi ve gönderirken de, on yıl Türkiye'de kalmış olmasına rağmen Kamphövener Paşa'nın, Türk Ordusunda kendi düşündüğü gibi, yani Alman modeline uygun eğitime başlanmamış ve çabalarının hemen hemen boşa gitmiş olmasına şaşacak kadar buranın karakterini hâlâ yeterince öğrenmediğini" yazdı. Çalışmalarında Türk devletinin özel durum ve koşullarını hesaba katmayı arkadaşlarının bir türlü anlayamadığını General von der Goltz da O'na samimiyetle söylemişti. Türkiye'nin koşullarına göre uygulanması olanaksız ya da anlamsız şeylere değer veriyorlardı. Örneğin, kendisinin bulduğu bir arka çantası kullanılmayınca Kamphövener Paşa çok üzülmüştü (bu, Kamphövenerin yukardaki "piyade donatımının ithali" önerisiyle ilgilidir). Goltz, burada en önemli sorunun, Türk askerinin bu çantaya ne koyacağının cevapsız kaldığına işaret ediyordu.

Radolin, önerilerinin anlayışsızlık ya da pasif mukavemetle karşılaştığını göre göre reformcuların cesaretlerini yitirdiklerini bildiriyordu (sonraları ve Birinci Dünya Harbi'

(29) Dışişleri Politik Arşivi; Türkei 139, Bd. 12 ve Türkei 142, Bd. 7, A 5730, tarih : 31.5.1893.

nin sonuna kadar Alman demeç ve raporlarında boyuna tekrar edilecek olan "pasif mukavemet" sözünün burada ilk kez kullanıldığı görülüyor).

Büyükelçi, "olumlu bir değişiklik için akla gelebilecek tek önlemin, belki de, reformcuların (hiç olmazsa bir süre için) geri çağrılmaları ve Majeste Padişaha, Prusya subaylarının orada boşu boşuna oturmak için bulunmadıklarının, Ordunun düzeltilmesi için zorunlu kabul edilen ve her orduda ilk koşul olan şeyleri yapma olanakları kısıtlanan bu subayların orada kalmaları gereksiz görüldüğünün ve burada görevlendirilmelerine gereksinme duyulduğunun söylenmesi" olabileceğini düşünüyordu.

Bu, Askeri Heyetin geri çekilmesi fikri ileride de sık sık tartışılacaktır. Fakat, boş kalacak yerlerin diğer orduların subayları tarafından doldurulması tehlikesi olduğundan hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecektir. Radolin, von der Goltz'un daha iyi bir yöntem uyguladığına işaret ediyor. Goltz Türklere, işgal ettiği Türk makamına şahsen hiç de bağlı olmadığını, kendisinin onlara olan ihtiyacından çok onların kendisine muhtaç olduklarını açık açık söylüyordu. Yapmış olduğu reform önerilerinden bazılarının uygulanmasını ancak bu şekilde sağlamıştı. (30)

Hayal kırıklığına uğramış Osmanlı Mareşali Kamphövener Paşa, kendisi tarafından hazırlanmış ve esas itibariyle Alman Talimnamesi'nin kopyası olan bir Türk Piyade Tatbikat Talimnamesi'ni 1895 yılında "büyük bir sadakat ve itaatla" II. Wilhelm'e sundu. (31)

Türkiye'de olup bitenlerin eleştirmen bir gözlemcisi olan İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi'nin, Kamphövener'in etkisinin İstanbul Garnizonu sınırlarını aşmadığını on üç yıldır anlayamadığını ve bu garnizonda da gözle görülür bir sonuç elde edemediğini Mayıs 1895'te Viyana'ya bildirmiş olmasına şaşmamalıdır. Bu arada, o, Türk yüksek askeri makamlarınca sarılmış olduğu için artık ondan reformcu bir çalışma beklenemezdi. Kamphövener, bundan sonra "Padişahın elinde iradesiz bir alet" olarak kalacaktı. (32)

İstanbul'da 18 ay oturduktan sonra General von Grumbckow Paşa da Alman Büyükelçisi'ne henüz fazla bir şey yapamadığını bildirmek zorunda kalmıştı. Abdülhamit'in "kıtaların hareketleri ve silahlanmalarıyla ilgili" her şeyden kuşkulanması yüzünden İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda topçuluk hizmetine başlamak için hâlâ bir müsaade alamamıştı. Hatta, kişisel bilgi edinmesi için bir kere olsun bu tesisleri görmesi-

(30) Radolin'in Caprivi'ye 5.7.1893 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 12, A 5730.

(31) Büyükelçinin Başbakan'a 18.5.1895 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Bd. 9.

(32) Avusturya Devlet Arşivi; Harp Arşivi Kısmı, Viyana, İstanbul Askeri Ataşesi Bd. 46, Res. No. 21, tarih 9.5.1895.

ne müsaade edilmemişti. Görevle Çatalca Hattı'na gönderildikten sonra, o zamanlar, yani bir yıl önce oraya gitmişti; ama derhal telgrafla geri çağrılmış ve o günden beri de oraya gitmek için bir daha izin alamamıştı... İstanbul Garnizonu hiç araziye çıkmıyordu ve eğitim amacıyla bir tek hakiki mermi atmıyordu; ne tüfekle ne de topla. Türk Ordusu mükemmel silahlara sahipti; ama bunlar depolarda duruyordu. Bunun sonucu olarak bütün topçu alayları topsuz ve atsızdı. (33)

Radolin, General von Grumbckow Paşa'nın yukarıdaki raporunu Başbakan'a ulaştırdı ve mevcut koşullar altında, Prusya subaylarının gerçekleştirmeye çalıştıkları esaslı ve devamlı bir düzelmenin sağlanamaycağını ekledi: "Beklenenlere cevap vermeyen bir çalışmadan vazgeçmek politik nedenlerle amaca aykırı görülüyorsa, burada her şey Prusya'dan farklı diye cesaretini yitirmek ve tüfeği elden atmak yerine, yerini yabancılara kaptırmamak için değiştirilemeyen şeylere boyun eğmekten, en küçük başarıyla memnun olmaktan ve az şey beklemekten; ama, başlanmış ise inat ve gayretle sarılmaktan başka yapacak bir şey kalmıyor." Son olarak Büyükelçi, Türkiye'de, Prusya'dakinden tamamen başka ölçülerin kullanılması gerektiğini ve Osmanlı Ordusunda Prusya eğitiminin mükemmelivetine hiçbir zaman ulaşılamayacağını söylüyordu. (34)

İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi, 31 Ocak 1895 tarihli yıllık raporunda, biraz da alay ederek "Genelkurmay Başkan Yardımcısı Ferik von der Goltz Paşa hariç Alman Heyeti, bu geçtiğimiz yılda da hiçbir başarı gösterememiştir" diye yazıyordu. (35)

Von der Goltz'un Sözleşmesinin Üçüncü Kez Uzatılışı

Kendisine verilmiş olan sözlerin hâlâ lafta kalması karşısında von der Goltz, 1893 başında hizmetine son verilmesini istedi ve hukuken 15 Mayıs'tan itibaren kendisini Türk hizmetinden ayrılmış kabul edebileceğini bildirdi. Fakat O, Türkiye'de kalması için Padişahın II. Wilhelm'e yaptığı rıcanın, Alman Dışişleri Bakanlığı ve Askeri Kabine tarafından desteklendiğini bilmemezlikten gelecek kadar akıllı ve politik düşünceliydi.

Bu sırada von der Goltz, yine etrafını saran Padişah hafiyelerinden yakınıyordu. Bu türden önemli bir olay üzerine General kesin bir dille tepki gösterdi ve orduya savaş gücü ve ülkeye savunma yeteneği kazandırmak için büyük çaba harcanarak hazırlanmış

(33) Grumbckow'un Radolin'e 8.7.1893 tarihli raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 12 ve Türkei 142, Bd. 7, A 5925.

(34) Radolin'in Caprivi'ye 13.7.1893 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 12 ve Türkei 142, Bd. 7, A 5925.

(35) Avusturya Devlet Arşivi; Harp Arşivi Kısmı, Viyana, İstanbul'daki Askeri Ataşenin 31.1.1895 tarihli raporu, Bd. 46, Res. No. 6.

reformları uygulamasına bütün vaatlere rağmen müsaade edilmediğini üzüntüyle açıkladı. O'nu yumuşatmak için II. Abdülhamit bir irade çıkardı ve bu iradesiyle, asker alma bölgeleri için Baron von der Goltz tarafından hazırlanmış olan reorganizasyon planının bütün ülkede uygulanmasına müsaade etti. Büyükelçinin dediğine göre, bu işi Türkiye'deki çalışmasının önemli bir sonucu olarak gördüğünden von der Goltz, buna çok sevindi. (36) Bununla beraber Padişahın bu kararını İstanbul'daki çalışmasının sonu olarak kabul etti. Kontratının bittiğini Padişaha yazılı olarak haber verdi ve Askeri Kabine Başkanı General von Hahnke'ye, Türkiye'deki hizmetinin bittiğini bildirdi ve Alman Ordusuna tekrar kabulünü rica etti. Fakat Büyükelçi'ye, anayurdundan başka bir ülkeye hizmet etmenin O'na ne kadar ağır geldiğini, ama İmparator emrederse ve Padişah isterse tabii Türkiye'deki çalışmasını sürdürmeye hazır olduğunu söyledi. Radolin, von der Goltz'un sınırsız bir süre Türkiye'de kalabileceği ve Prusya Ordusuna dönmesinin acelesi olmadığı izleniminin yaratılmasından sakınılmasını önemle kaydediyordu; çünkü Abdülhamit, Generalin O'na ve O'nun merhametine terk edilmiş olduğunu zannedebilir ve bu yüzden de Goltz daha az iş görme olanağına sahip olabilirdi. Büyükelçi, "General von der Goltz' un burada kalması, Türk Ordusu üzerindeki etkimiz ve silah ihracatımızın devamı bakımından, şimdiye kadar olduğu gibi, paha biçilmez bir kazanç olacaktır; fakat askeri yöneticilerin, Generali mümkün olan en kısa zamanda tekrar Almanya'da görevlendirmeyi ısrarla istemelerine rağmen Majeste İmparator'un sırf Padişahın hatırı için bir süre daha kalmasına müsaade ettiğinin hemen açıklanması, Goltz'un buradaki mevkii ve etkisi için çok önemlidir" diyordu. (37)

Prens Radolin'e verdiği 19 sayfalık bir raporda von der Goltz, Padişahla yaptığı ve âdet olduğu üzere yıpratmanın, rüşvetin, şakşakçılığın ve vaatlerin vb.'lerinin tümünü kapsayan görüşmelerinin çeşitli safhalarını ayrıntılarıyla anlatıyordu (Goltz, yazı yazarak yıllarca kalabalık ailesine bir yan gelir sağlamış olduğundan hizmetle ilgili yazışmalarda da mümkün olduğu kadar "forma" sayısını artırmak istiyordu). Âdet olduğu üzere Alman Büyükelçisi ve Alman İmparatoru da işe karıştırıldı. Von der Goltz, diğer hususlar arasında Türk Ordusundaki rütbe ve kıdem sırasında kendisinin geriye konmasından da söz etti. Gittikçe kendi üzerinde toplanan ve etki alanının daralmasına neden olan Padişahın kuşku belirtilerinden de yakındı. Günler ve haftalar alan görüşmelerden sonra ancak bir koşulla kalmaya hazır olduğunu açıkladı: Eğer bir iradeyle kendisine önemli bir askeri görevin icra yetkisi verilecek olursa. Böyle bir göreve örnek olarak harita alma işlerinin idaresini yahut her düzeyde kurmay gezilerinin yönetimini, Genelkurmay'da sırayla bütün subayların katılacağı harp oyunlarının idaresini ya da seferberlik hazırlıkla-

(36) Radolin'in Caprivi'ye 13.5.1893 gün ve 57 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 11, A 4093.

(37) Radolin'in Caprivi'ye 20.5.1893 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 11, 4311.

rının, gerekli muhtelif teşkilat çalışmalarının yönetimini gösterdi. Abdülhamit'in, böyle bir duruma göre beş yıllık bir kontrat imzalaması isteğini, Büyükelçiliğin yardımıyla kesinlikle reddetti. (38)

Uzun tartışmalardan ve nihayet kurmay gezilerinin yönetiminin O'na verilmesinden sonra von der Goltz 1895 Ekimi sonuna kadar Türkiye'de kaldı. Ama bu kurmay gezilerinin gerçekte neye benzediğini, İstanbul'daki, Avusturya Askeri Ataşesi'nin, Viyana'daki İmparatorluk Harbiye Bakanlığı'na gönderdiği 17 Mayıs 1894 tarihli rapor açıklığa kavuşturuyor. "Kurmay Gezileri" başlığı altında şunlar okunuyor: "Genelkurmay Başkan Yardımcısı von der Goltz Paşa, Alosonya ve oradan da Yunan sınırı istikametinde bir kurmay gezisi yapmak için 11 Ocak Cuma günü Selânik'e gitti. Bu geziler son yıllarda yapılmamıştı; şimdi yeniden ele alınması hiç kuşkusuz Goltz Paşa'nın bir başarısı olarak kabul edilmelidir. Ama güvensizlikten ötürü buradan yalnız iki yaverin, Yarbay Enver ve İzzet Beyler'in ve bir kurmay subayın Goltz ile birlikte hareket etmesi ve bunlara oradan iki kurmay subayın daha katılması gezinin değerini azaltacak gibi görünüyor. Yani dört-beş haftasını alacak olan bu eğitim gezisine Goltz sadece üç kurmay subayla başlıyor." (39)

Gerçekten pahalı bir zafer!

"Von Hobe Olayı"

Evvelce sözü edildiği gibi kişisel maddi çıkarlarını çok düşünen Alman subay ve memurlarıyla Alman politik ve ekonomik çıkarlarını temsil eden Alman Büyükelçiliği arasındaki gerginlikler de, tahmin edileceği üzere, hiç eksik olmuyordu. İlk çatışma, Alman subay ve memurlarının, Prusya subay ve memuru niteliğini saklı tutmalarına rağmen, Büyükelçiliğin kendilerini çok yükselmiş olan Türk hizmet rütbelerine göre kademelendirmesini ve buna göre işlem yapmasını istemelerinden doğmuştu. Büyükelçiliği ilgilendiren ikilem, bu reformcuların Türk memurlarıyla ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye'deki yabancı makamlarla resmi temaslarında da Türk Hükümeti'nin kendilerine vermiş olduğu unvanı kullanmalarındaydı. Fakat Büyükelçilik, kendi vatandaşlarıyla iş ilişkilerinde onlara bu hakkı tanımak istemiyordu; özellikle bu hak, madamları tarafından da kullanılmak istenince. Çünkü, Türk uygulamasında böyle bir durum yoktu. Büyükelçi Radowitz, Alman Büyükelçiliği için bu kişiler henüz "Alman tebaası ve görevlisi" olduklarından Alman makamlarıyla hizmete ait temaslarında İmparator ve Kral tarafından kendilerine verilmiş olandan başka bir unvan kullanamayacakları görüşündeydi.

(38) Goltz'un Radolin'e 9.8.1893 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 12, A 6932 ve Müller'in Caprivi'ye 29.7.1893 tarihli yazısı, A 6440.

(39) Avusturya Devlet Arşivi; Harp Arşivi Kısmı, Viyana, İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesinin 17.5.1895 tarihli raporu, Bd. 46, No. 15.

Vergi Danışmanı Bertrom, Türk Gümrük Müsteşarı olarak Alman Büyükelçiliği'ne yazdığı bir yazıda, bundan sonra Büyükelçiliğin, işgal ettiği Türk makamıyla ilgili olarak kendisine yazacağı yazılarda "ekselans" unvanını kullanmasını isteyince iş çığırından çıktı. Bu zat, kartvizitine de "Majeste Padişahın Gerçek Gizli Danışmanı" yazısını yazdırmıştı ve bu kartviziti, anayurdunda izinli bulunduğu sırada da kullanmıştı. Büyükelçi, bir Prusya devlet memurunun bu tutumunun meşruluğundan kuşkulandı. Bir "müsteşar"ın teklifsizce bir Alman "gerçek gizli danışmanı" yapılması, herhalde Vergi Danışmanı beyin çok yukarılara el atması demekti. Türk ilişkilerinin kolaylıkla yarattığı birini olduğundan fazla değerlendirme eğilimine ve formalitenin abartılmış, çarpıcı gösterişine hiç olmazsa Alman Büyükelçiliği için bir sınır konmasının zorunlu olduğunu Başbakan'a yazdı. (40)

Askeri Heyetin subaylarıyla da bu tür çatışmalar, daha önce ve daha sonra önlenememiştir.

Kaehler Paşa'nın ölümünden sonra heyetin sorunları için artık merkezi bir adres mevcut olmadığından, Berlin makamları etkin bir kontrolü hemen hemen kaybetmişlerdi; Goltz Paşa hariç rapor gönderme işi, rastlantı şeklinde ve tek tük oluyordu. Büyükelçi'nin önerisi üzerine Hükümet, Askeri Heyet üyelerinin hizmetle ilgili çalışmaları hakkında von der Goltz'a düzenli rapor vermelerini ve Goltz'un bu raporları birleştirip Berlin'e bildirmesini emretti. Bu emir, ilgili subayların mukavemetiyle karşılaştı; bunlar, Padişahın müdahalesi ve protestosuyla rapor gönderme işinin engellenmesi için bu gizli emri O'na bildirmekten çekinmediler. Görünüşe göre en şiddetli mukavemet von Hobe' den geliyordu.

Gerçi Hobe seçkin bir süvari subayı olarak tanınmıştı ama süvari öğretmeni olarak Türkiye'de başarılı bir çalışma gösteremediğinin farkında değildi. İlk başarısız girişiminden sonra diğer bütün arkadaşları gibi O'nun da hızı çabucak kesilmişti. İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi'nin raporuna göre Türk süvarisi O'na bir reform ya da herhangi bir kıpırdanış için teşekkür borçlu değildi. Çok yaşlanmış olan Nuri Paşa, 1892'ye kadar Padişahın Hassa Ahırları'nın komutanıydı ve sorumlu olduğu işleri ve dışa karşı temsil görevini, kendisine yardımcı olarak verilmiş olan Hobe'ye o kadar bırakmıştı ki, herkes O'na, gerçekte olmadığı halde, Hassa Ahırları Komutanı diyordu (ondaki gösteriş eğilimi bu etiketi kartvizitine yazdırmaktan onu alakoyamadı). Nuri Paşa'nın, normal olarak görevden ayrılmasından sonra Fransa'da eğitim görmüş olan İzzet Paşa, Hassa Ahırları Komutanlığı'na atandı. Yeni komutanının atanmasından sonra Habe Paşa, şimdi, ya kızdığını belli etmemek ve Padişahın emrine boyun eğmek ya da saray hayatının rahatlığından vazgeçerek yeniden kendisini, sadece Ordudaki hizmetine vermek hususunda bir seçim yapmak zorundaydı. Fakat o sarayda kaldı ve İzzet Paşa ile araları tama-

(40) Radowitz'in Caprivi'ye 14.11.1891 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 10, A 10163.

men bozulduğu ve artık kendisine de hiçbir şey danışılmadığı için orada bir gölge gibi yaşadı.

Büyükelçiyle von Hobe arasında "rapor kavgası" denilen çatışma 1894 ortalarında o dereceye vardı ki, Prens Radolin, İmparator'dan Hobe'nin geri çağrılmasını istedi. II. Wilhelm bu isteği yerine getirdi. (41) Bir yıl önce de Radolin, Türkiye için alınacak 50 damızlık aygırın, Hobe'nin tutumu yüzünden Fransa'ya sipariş edildiğini Başbakan'a şikâyet etmişti. (42)

Genellikle çok iyi haber alan Avusturya Askeri Ataşesi, Viyana'ya verdiği raporda Hobe'nin geri çağrılışının "rapor kavgası" yüzünden olduğunu bildiren Alman resmi açıklamasını kuşkuyla karşıladığını yazıyordu. Sebat ve mukavemeti Büyükelçi tarafından kabul edilmiş olan Hobe'nin "oldukça pürüzlü bir örtülü ödenekle" suçlandığını öğrenmişti. Bunun üzerine Büyükelçi, heyetten derhal ayrılmasını Hobe'den istemiş ve Hobe, reddedince de Padişahtan Generali azletmesini rica etmişti. Ama bilindiği gibi, bir kere İstanbul'un çalışma tarzını kavramış olan bu kişiyi kimse geri çekmeyince Büyükelçi, II. Wilhelm'in kararını rica etmek zorunda kalmıştı. Avusturyalı subay, anlaşmazlığın üzücü nedenini inkâr etmekle bütün Alanların birleştiğine işaret ediyor ve raporunu şu sözlerle bitiriyordu: "Hobe'nin birdenbire çekilmesinin gerçek zararını Türk Ordusu değil, Alman heyetinin moral saygınlığı ve Avrupalı subaylar çekti. Türk Ordusunun geniş tabakalarında Avrupalı isminin yalnız saygı kazanması değil, gerçekten tanınması, bütün kuşku ve güçlüklerin üstesinden gelinmesi ve sadece vazife duygusuna bağlı üstün bir kudretin saygınlığı, uğraşa didine elde etmesi eğer şimdiye kadar çok az başarılı olmuşsa, bundan sonra bu iş iki kat güç olacaktır." (43)

Gelecekte de ve sonuna kadar da Büyükelçilikle Askeri Heyet arasında (rütbe sorunu da dahil olmak üzere) devamlı gerginlikler çıkacağı şimdiden burada söylenebilir.

İstanbul'da Bir Askeri Ataşelik Kurulması

Kıdem ve yaşma uygun olarak tekrar Alman Ordusuna katılmak üzere Korgeneral von der Goltz, 1 Kasım 1895'te Türk hizmetinden ayrıldı.

---

(41) Dışişleri Politik Arşivinde bulunan bununla ilgili belgelere bak. Türkei 139, Bd. 14, yıl 1894.

(42) Radolin'in Caprivi'ye 22.5.1893 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 11, A 4430.

(43) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 46, Res. No. 27, tarih 5.7.1894. Radolin'in 22.5.1893 tarihli raporunda (42), Padişahın özel sekreterinin gizlice ona söylediğine göre Hobe, daima yeni istekler ve dileklerle Padişahı kızdırıyormuş. Hobe 1900'de tekrar Padişahın özel hizmetine girdi.

Büyükelçi, –kendi deyişine göre– von der Goltz, Osmanlı Ordusunun durumu hakkında Alman Büyükelçiliği'ne ya da doğrudan doğruya yüksek Alman askeri makamlarına bilgi vermekten çekinmeyen tek reformcu olduğundan onun ayrılmasıyla bu alanda gerçek haberlerin alınması için uygun bir organdan yoksun kalınacağı tehlikesine dikkati çekti. Türk Ordusu hakkında devamlı bilgi edinme Alman yüksek komuta heyeti için büyük değer taşıdığından, diğer büyük devletlerin sahip olduğu gibi İstanbul'a özel bir askeri ataşe gönderilmesi şimdi kaçınılmaz bir zorunluk olmuştu. (44)

Böylece Goltz'un Türkiye'deki mirasının korunması Alman Askeri Ataşelerine kaldı. Von Morgen, von Strempel, von Leupzig, von Lossow gibi Askeri Ataşeler ve Deniz Ataşesi Human, yalnız Türk Ordusu ve donanması hakkında rapor verme görevini yerine getirmekle kalmadılar, aynı zamanda Almanların elinde bulunan makamların işgalini büyük bir gayretle gözettiler, yeni makamlar yaratmaya çalıştılar; Alman endüstrisi için her türlü silah siparişleri yaratmakta çok etkili oldular ve daha sonra, Genç Türk ihtilalinden sonra da önder kişilerle (özellikle Strempel ve Humann Enver Paşa ile) doğrudan doğruya kişisel bağlantı kurdular. Bağdat demiryolu sorununda ve bunun Alman sermayesine verilmesinde de canlı ve uyanık bir çalışma yaptılar. Çoğu aynı zamanda İmparatorun fahri yaveri olan askeri ataşelerin doğrudan rapor verme hakkı, onlara, gözden kaçırılmaması gereken bir güç veriyordu.

Von der Goltz'un Ayrılmasından Sonra Alman Askeri Heyeti

1898'de Türkiye'de sadece üç resmi reformcu bulunuyordu: Müşir Kamphövener ve Ferik von Grumbckow ile Kalau von Hofe. Alman Askeri Ataşesi'nin bildirdiğine göre, ayrıca dört eski Alman subayı Türkiye'de çalışıyordu: Ferik Baron von Brockdorff Paşa, önerileri hiç dikkate alınmadığı için 1 nci Süvari Tümeni'nde öğretmen olarak çok az bir başarıyla çalışıyordu; Ferik Heuser Paşa, daha önce Harp Okulu'nda Almanca öğretmeniydi, oradayken bir beyin tıkanması geçirmiş fakat Padişah onu şeklen Hara Müdürlüğü'ne atamıştı ve dolayısıyla 12.000 Mark Ferik maaşını alıyordu. Kolağası (Süvari Kd. Yzb.) Hausschild Bey, Harp Okulu'nda tabiye öğretmeniydi; 1893 yılma kadar Harp Okulu'nda çalışan Yüzbaşı Fitzau'un o zamandan beri resmi bir işi yoktu.

Bu durumu özetleyen Alman Askeri Ataşesi Yüzbaşı Morgen, Almanya'nın, Türkiye'de daha çok, ama her şeyden önce, genellikle daha iyi subaylar görevlendirebileceğini söylüyordu. Türk Ordusunun geçim kapısı yapılmasına karşı Hükümetini uyarıyordu. Bu gibi şeylere karşı Türk subaylarında çok ince bir duygu vardı ve Alman Ordusunun saygınlığını zedeleyebilirdi. Hobe'nin ayrılmasından sonra boş kalan süvari reformcusunun

(44) Saurma'nın Schiling Prensi Hohenlohe'ye 7.8.1895 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 16, A 9091.

ve Goltz Paşa'nın, Genelkurmay ve Harp Okulu'ndaki eski yerinin tekrar Alman subayları tarafından doldurulmasının üzerinde öncelikle durulmalıydı. Özellikle bu son makam, ordu üzerinde Alman etkisinin sağlanması için çok önemliydi. (45)

Bir ay sonra Morgen, tekrar bu konuya değindi ve görüşüne göre Padişahın, Genelkurmay'da Başkan Yardımcılığı makamıyla Pangaltı'daki Askeri Okul Müdürlüğü görevini yine von der Goltz Paşa'ya vermeye hazır olduğunu bildirdi. Ama Morgen, Türkiye'deki acı tecrübelerinden sonra von der Goltz'un bu isteği kabule razı olacağından kuşku duyuyordu. Fakat gerekli takviyelerle Goltz'un buraya gelmesini askeri politika bakımından zorunlu görüyordu. Özellikle von der Goltz'un, Türkiye'nin Almanya'ya silah siparişindeki başarısına (46) ve O'nun Türk subayları üzerindeki etkisine dikkati çekiyordu. Şu andaki politik durumda Alman Askeri Heyeti'nin General von der Goltz'un başkanlığında yeniden kurulması, dışarıya karşı Türk Ordusunun değerini iki katma çıkarır ve Padişaha, "Rus isteklerine karşı sağlam bir dayanak sağlardı." "Rus ihtirası" karşısında ağırlığını koymayacak olursa Almanya'nın Türkiye'deki ve öncelikle Türk Ordusundaki etkisini büyük ölçüde yitirmesinden korkulmalıydı. Yüzbaşı Morgen; "Her ne kadar Pommeranyalı erin kemiğini doğrudan doğruya tehlikeye sokmak istemiyorsak da, buradaki saygınlığımızı ve etkimizi korumak için birkaç becerikli subayın bir süre Almanya'dan ayrılmasını kabul edebiliriz" diyordu. (47)

Askeri Ataşe yine reformcu subayların niteliği konusuna değindi. Ferik von Grumbckow Paşa, 1897 ortalarında bir felç geçirmişti ve bir yanı kötürüm kalmıştı. Almanya'da geçirdiği 9 aylık izinden sonra hâlâ görevini yapabilecek bir durumda değildi; buna rağmen Babıali ile kontratını yenilemek istiyordu. Morgen, "malül bir Alman subayı ile bağlantı kurmak" istemediği için Padişaha kızılamayacağı fikrindeydi. Türkiye'nin, malül ya da yetersiz Alman subayları için toplama kampı olarak kabul edilmesinin kesinlikle yanlış olduğunu yeniden önemle kaydetti. Bu yüzden "reformcu ve reformcu olmayanların" yerleri tehlikeye girebilirdi. Kendine özgü koşullar yüzünden gücünün en başarılı kısmını henüz ortaya koymamış olduğu için, Almanya'nın daha iyi kişileri Türkiye'de görevlendirmemesi hatalı olabilirdi. Alman becerisi meshur olmustu ve etkisi yararlı olacaktı. General von Grumbckow Paşa'nın değiştirilmesi kesinlikle zorunluydu. Gerekli olan topçuluk yeteneğinin yanı sıra üç nitelik daha aranmalıydı: Sakin bir yaradılış, gösterişli bir vücut yapısı ve iyi bir Fransızca bilgisi. (48) Fakat bu

(45) 10.1.1898 gün ve 1 sayılı Askeri Rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 17, ad. A 505.

(46) 107 No. lu dipnota bak.

(47) 3.2.1898 gün ve 6 sayılı Askeri Rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 18, A 1695.

(48) 29.4.1898 gün ve 31 sayılı Askeri Rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 18, ad A. 5329.

istek, bir süre için başarısız kaldı. Malül von Grumbckow Paşa, üç yıl sonra (Nisan 1901) hâlâ Türk hizmetindeydi ve Morgen, Türkiye'deki öğretmenliklerin hasta ve yetersiz Alman subayları için geçim kapısı olarak kabul edilmesini uygun görmediğini yeniden belirtti. Almanya'nın birçok düşmanları, Almanların sadece Türkleri sömürdüklerini buna karşılık bir şey vermediklerini hemen hemen açıkça Türklere söylüyorlardı. Türkiye'deki Alman subaylarının kendileri yerlerini dolduracak durumda olmazlarsa, bir Alman reformcusu, vücudu artık askerliğe elverişli olmayan bir Türk subayının görevden alınmasını nasıl önerebilirdi? Çok şiddetli olan ikinci felçten sonra Grombckow, bir zamanların bu kazançlı subayı, emekliye ayrılmasıyla, gitmek zorunda kaldı. (49)

Piyade Yüzbaşısı von Mesmer-Saldern ve Süvari Yüzbaşısı von Rüdgisch'in Türk hizmetine girmeleriyle 1899 Şubatı'nda Askeri Heyete biraz taze kan verilmiş oldu. Ayrıca Alman Büyükelçiliği, Padişaha yaptığı aracılıkta, bu subayların eyaletlerde çalışmak zorunda olduklarını ve şimdiye kadar heyetin diğer bütün üyelerine yapıldığı gibi hiçbir etkileri olmaksızın İstanbul'da alıkonmamalarını şart koşmuştu. (50) Büyükelçiliğin amacına göre Anadolu ve Rumeli'de faaliyette bulunacaklardı. Fakat, yabancı subayların oralara sızmasını ve oralarda çalışmasını istemeyen Padişahın emri üzerine her ikisi de Şam'daki 5 nci Ordu'ya gönderildiler (51) (daha önceki ve daha sonraki bütün durumlarda olduğu gibi Türk makamları, kendi çıkarları aleyhine Almanların bir adım atmasını kabul etmiyorlar ve daima kendi isteklerini uygulamak için bir çıkar yol buluyorlardı).

1901 yılında Askeri Heyete üç yeni üye daha katıldı; Piyade Binbaşısı von Ditfurth, Topçu Binbaşısı Imhoff ve İstihkâm Binbaşısı Auler.(52) Fakat bunların fiili çalışmaları kendilerinden öncekilerden daha şanslı olmadı. Sözleşme gereğince bunlar eyaletlere gönderileceklerdi. Ama gerçekte, denenmiş eski yöntemle yerinden kımıldayamaz bir duruma getirildiler; yeni kurulan bir "Tahkimat Komisyonu"na dahil edildiler ve burada kendilerine, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın takviyesi ve kentin tahkimi için son on yılda muhtelif yerlerden verilmiş olan önerileri inceleme görevi verildi. Almanların hali-

(49) Askeri Ataşenin Elçilik raporuna eki, tarih 19.4.1901 sayı 43. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 19, A 6037.

(50) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi'nin 7.12.1898 tarihli raporu, Bd. 47, Res. No. 120.

(51) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesinin 17.5.1899 tarihli raporu, Bd. 48, Res. No. 71.

(52) Hanke'nin Bülow'a 14.3.1901 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 19, A 3919.

ne gülen bir tutum içinde Avusturya Askeri Ataşesi, "bu beyler herhalde birkaç ay içinde bu kuramsal uğraşla yetinmeyi öğrenecekler" diye yazıyordu. (53)

Bu nedenle; Türk Yarbayı Mesmer-Saldern'in hayal kırıklığı ve öfkeyle "şimdi Türk birliklerini yakından tanıyorum; hiçbir yabancı onları kalkındıramaz ve Avrupalı anlayışa çeviremez; bunu ancak Hükümdar yapabilir, eğer o da ancak Osmanlı değilse... En iyisi buradan ayrılmalıyım. Türkiye'yi şimdi tanıyorum; bu ülkenin sisteminde bir Hıristiyana ve aklı başında bir insana yer yoktur" diye yazması, şaşılacak bir şey değildir. (54)

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, 1903 sonlarında Türkiye'de çalışan reformcuların sayısını daha da artırmakta kesinlikle Almanların çıkarı olmadığı görüşüne vardı. Özel koşullar sonucu Türklere resmi müdahalesi çok sınırlı olduğundan ve bu nedenle de, Babıali'nin her yıl ödediği "gerçekten büyük paralarla" Almanların yaptığı iş arasında hiçbir orantı bulunmadığından Türk Hükümeti ve askeri çevrelerinde reformculara karşı uzun zamandan beri belli bir muhalefet vardı. Büyükelçi, bu uyumsuzluk üzerinde ne kadar çok duruluyorsa, Alman subaylarının reformcu olarak şimdiye kadar Türk hizmetine giriş ilkelerinde de bir değişiklik ve bir genişletme yapılmasının o kadar gerekli olduğunu" öneriyordu. (55)

Uzun zamandan beri Türkiye'de bulunan, koşulları çok iyi bilen ve Türkçe de konuşan Avusturya'nın İstanbul'daki Askeri Yetkilisi Pomiankowski, anılarında, bu dönemde Alman öğretmen subaylarının "tam bir figüran" olduklarını ve Türk Ordusunun teşkilat, eğitim ve harp hazırlıkları üzerinde hiçbir etkileri olmadığını yazıyordu. (56)

1905 Ağustosu'nun ortalarında Padişah, Almanya'ya sipariş edilmiş olan seri ateşli toplar üzerinde meleke sahibi olmaları için Türk astsubaylarını oraya göndermek istediğini açıkladı. Ayrıca, bu topların teslim alınmasında yardımcı olmak üzere Alman astsubaylarının Türkiye'ye gönderilmesini de istiyordu. Alman Askeri Ataşesi, bu tasarıların Türkiye'ye gönderilmesini de istiyordu. Alman Askeri Ataşesi, bu tasarıların ikisini de sakıncalı buldu. Dil güçlüğü bir yana bırakılsa bile, Müslüman astsubaylar, Hıristiyanlardan ders almayı ve tamamen farklı yaşam tarzları yüzünden ve bunun gibi, kökeni dini ve milli karakterlerinde bulunan nedenlerden ötürü Hıristiyan bir kişinin emrine girmeyi

(53) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesinin 4.11.1901 tarihli raporu, Bd. 49, Res. No. 101.

(54) Yb. v. Mesmer-Saldern'in 21.3.1903 tarihli raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 21.

(55) 17.11.1903 tarihli mektup; Dışişleri Politik Arşivi,Türkei 139, Bd. 21, A 17 272 pr.

(56) Joseph Pomiankowski; Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, Zürih, 1928, s. 32.

reddedeceklerdi. Yalnız bir şey öğrenmemekle kalmayacaklar, eğitimleriyle görevlendirilen birliklerin disiplinini de tehlikeye sokacaklardı (on sene önce Faslı astsubayların Prusya alaylarında çıkarmış oldukları benzer olaylara işaret etti). Diğer taraftan, dil bilmemeleri ve yabancı koşullara çok az uyabilmeleri nedeniyle Alman astsubaylarından Türkiye'de çok az bir başarı beklenebilirdi. Askeri Ataşe'nin önerdiği çözüm, çok sayıda Türk topçu subayının kısa bir süre için Alman sahra topçu alaylarında görevlendirilmesi ve Türkiye'deki Alman topçu reformcusu General İmhoff Paşa'ya, Başkentin dışındakiler de dahil olmak üzere Türk topçu subay ve astsubaylarının çoğunun esaslı şekilde öğretimi için araç ve fırsat verilmesiydi. (57)

General Ditfurth Paşa'nın Numune Taburları kurulması önerisini, Ocak 1907'de Padişahın kabul etmesi Alman öğretmenlerin çalışmaları için yeni bir teşvik oldu. Bu taburlar, Almanya'da eğitilmiş Türk subayları tarafından yönetilecek ve subay ve astsubayların eğitimine ayrılacaktı. Padişahın iradesiyle altı numune taburunun kurulması saptandı ve General von Ditfurth Paşa, Selânik'teki Numune Taburu'nu denetlemek üzere iki ay için oraya gitme emri aldı. (58) Böylece Almanya'da eğitilmiş Türk subayları, daha çok ön plana geçirilmişlerdi. Alman Büyükelçisi'nin o günlerde kaleme alınmış bir raporundan, yaşlı –hatta açıkça yaş haddini geçmiş– Türk generallerinin bu subaylardan hoşlanmadıkları anlaşılıyor. Yarbay von Alten, Selânik'teki 3 ncü Türk Kolordusu Komutanı Hayri Paşa'nın, Almanya'da eğitilmiş Türk subaylarını sistemli olarak izlediğinden ve kasten işlerini güçleştirdiğinden şikâyet ediyordu. (59)

Bununla beraber, İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi 1908 başlarında İmparatorluk Harbiye Bakanlığı'na, öğretim ya da numune taburlarının şimdiye kadar iyi sonuçlar aldığını bildiriyordu. Tek er eğitiminden, tabur çerçevesine kadar tatbikatlar da dahil olmak üzere dokuz aylık kuramsal ve pratik kurslar düzenleniyordu. Her kursiyer, daireli hedefe 60 da mermi atıyordu. Mart 1908'de üçüncü dönem başlamıştı; böylece, bütün Türk Ordusunda bölük başına dört onbaşı, iki başçavuş ve tabur başına ancak iki subay bu kurslardan geçirilmiş olacaktı. Ferik Ditfurth Paşa, muhtelif kolordulardaki numune taburlarını devamlı surette denetliyordu. Sahra topçusu için de buna benzer bir kuruluş vardı; ama onun eğitim programında hakiki mermiyle atış yoktu. (60)

(57) Bodman'ın Bülow'a 11.8.1905 tarihli yazısı; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 23, A 14 409.

(58) Büyükelçi'nin Dışişlerine 10.1.1907 tarihli yazısı; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Bd. 24 ve K. Drogoman'ın Dışişlerine 11.1.1907 gün ve 305 sayılı telgrafı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 23, A 531.

(59) Büyükelçi'nin Dışişlerine 12.1.1907 tarihli yazısı; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Bd. 24.

(60) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 55 Res. No. 53, tarih : 25.3.1908.

İngiliz "Daily Chonicle" gazetesinin İstanbul'daki muhabiri, 17 Nisan 1907 tarihli raporunda kamuoyunun Alman subaylarından yana olmadığını, "Refah ve Bolluk İçindeki Almanlar –Padişahın Gözdelerine Karşı Kışkırtma" başlığı altında bildirdi. Padişahın Alman yanlısı politikasını reddeden, Türkçe basılmış bir bildiri ellerine geçmişti. Bu bildiride Osmanlı Ordusundaki yüksek rütbeli altı Prusya subayının bir yılda toplam 17.400 lira aldığına, halbuki aynı rütbedeki Türk subaylarına sadece 4.300 lira verildiğine; Alman subaylarının Başkentte oturduklarına, Padişahın Hassa Ahırı'ndan atlar, arabalar aldıklarına ve görevleri sadece haftada bir Padişahın selâmlık töreninde bulunmaktan ibaret olduğu halde maaşlarını düzenli olarak aldıklarına işaret ediliyordu. Diğer taraftan, Türk subayları yılda sadece altı ay maaş alıyorlar ve Yemen'de Trablus'da (Libya) ve İmparatorluğun diğer uzak yerlerinde çalıştırılıyorlardı. Bildiri ayrıca, Türkiye'yi ziyaret eden çok sayıda Alman ek heyetinin, daima devlet misafiri sayıldıkları gerçeğine de değiniyordu. (61)

II. Wilhelm'in Türkiye'yi Ziyareti

1898'de Alman İmparatoru, kalabalık bir maiyetle ikinci kez Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaretin, genel politik amacının ayrıntılarına girmek incelememizin dışında kalır. Bu resmi ziyaretin Türk Ordusu üzerindeki etkisini ve onda meydana getirdiği çalkantıyı Avusturya Askeri Ataşesi o kadar anlamlı ve isabetli bir şekilde anlatıyor ki, hiçbir yorumda bulunmadan onun raporlarından üç bölümü aynen buraya aktarmak uygun olacak gibi geliyor.

Rapor, II. Wilhelm'in gelişinden öncesini şöyle anlatıyor:

"...Buradaki birlikler, yıllardır unutulmuş olan Prusya merasim geçişini büyük bir gayretle talim ediyorlar ve fizik bakımından seçkin insanların –yeni üniformaları ve İstanbul'daki birliklerin Selâmlık merasimi için iyi terbiye edilmiş olmaları nedeniyle– gösterileri görkemli oluyor; ama, Türk Ordusunun savaş yeteneğini de tamamen yanlış yansıtıyor... Padişahın, Alman olan her şeye karşı sevgisi de zaten subayların çoğunluğu tarafından paylaşılmıyor. Bu ziyaretin ülkeye çok pahalıya mal olacağını (5–10 milyon Frank tahmin ediliyor) ve bu yüzden subay ve memurların yine maaş alamayacaklarını bilmesine rağmen mali bakımdan çökmüş bir ülkeye misafir olarak gelecek ve birçok hediyelerle geri dönecek olan Hükümdar hakkında çok sert sözler duyuluyor." (62) "Bu yıl ancak iki aylık maaşını almış olan Ordu, İmparatorun ziyareti dolayısıyla harcanan

(61) Dışişleri Politik Arşivi; Türkei 139, Bd. 23.

(62) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 47, Res. No. 94, tarih : 21.9.1898.

büyük paralardan çok az memnun, Donanmada ise açıkça küfür ediliyor. İmparator ve İmparatoriçe ve onların yakınları için saptanan hediyelerin tutarı, şimdiden 180.000 TL. (2 milyon Gulden)'ye varıyor; Suriye ve Filistinde birkaç cadde ve kışla yeniden yapılıyor veya onarılıyor ve İstanbul (63) sokaklarından çamur, geçici olarak uzaklaştırılıyor." (64)

Geçit resminden sonra Avusturyalı subay, yalnız bu hususta değil, İmparator'un patavatsız tutumu hakkında da bilgi veriyor:

"...Birlikler yeni üniformaları, koşum takımları vb. ile iyi görünüyorlardı. Ama topçu ve özellikle süvari, eğitiminin kötü yanlarını gizleyemiyordu. Bütün resmi dostluk bildirilerine rağmen Alman İmparatoru'nun, iç koşullar ve Ordu hakkında katı hükümler vermekten kendini çok az alıkoymuş olması bana dikkate değer göründü. İç koşullar hakkında yüksek kişilere, örneğin Avusturya Büyükelçisi'ne, reformları uygulama yerine birkaç yüz paşanın asılmasının daha iyi olacağını söyledi. Orduyu ise İmparator, sadece iyi insan deposu olarak değerlendirdi ve çevresindeki Almanlarla, tamamen küçümser bir şekilde, Türk Ordusunun eğitimi ve özellikle subayları aleyhinde konuştu..." (65)

Genç Türk İhtilali ve Reformcu Alman Subayları

Temmuz 1908'deki Genç Türk ayaklanmasından kısa bir süre sonra Türk basınında, Alman Askeri Heyeti'nin görevden alınmasının çabuklaştırılması istekleri görülmeye başladı. (66) Hiç kuşkusuz böylece, geniş Türk askeri çevrelerinin herkesce bilinen istekleri dile getirilmiş oluyordu.

Bu ruh hali, İstanbul'daki Alman makamlarınca fark edilmeden de geçiştirilemezdi. Yeni Askeri Ataşe Binbaşı von Strempel, kontratı bitince General Auler Paşa'nın Almanya'ya döneceğini Prusya Krallığı Harbiye Bakanlığı'na bildirdi. (67) Yıllardır artık bir iş görmeyen, bir yıldır hasta olan ve sekiz aydır Almanya'da izinde bulunan Mareşal

(63) Ataşe burada, yabancıların İstanbul için çoğu kez kullandıkları (Cospolis) deyimini kullanıyor. Kostantinopel'in kısası.

(64) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 47, Res. No. 99, tarih: 4.10.1898.

(65) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 47, Res. No. 107 tarih : 26.10.1898.

(66) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 55, Res. No. 150—08, tarih : 4.8.1908.

(67) Görünüşe göre İstihkâm Subayı Auler Paşa Türkiye ve Almanya'ya iyi hizmet etmişti, özellikle Hicaz demiryolunun yapımında.

Kamphövener Paşa ve Korgeneral von Ditfurth Paşa ile Imhoff Paşa ve yine yıllardır hiçbir iş yapmayan Rüdgisch Paşa Türkiye'de kalmaya devam ediyorlardı. Ama kabahat, yalnız iş görmeyen ya da çok az bir şey yapan paşalarda değil, aynı zamanda sistemdeydi. Alman subaylarının yüksek maaşları yüzünden yeni kurulan Millet Meclisi'nde soru önergesi verileceğine şüphe yoktu. Birçok yüksek rütbeli Türk subayı, bu konu üzerinde Strempel ile samimi konuşuyorlardı. Bunların hepsi de, her iki devletin çıkarları bakımından reformların devamını ister görünüyorlardı. Hatta; General von der Goltz'un iyi dostu olan Ferik Osman Nizami Paşa, bu konuda Alman basını, kendi girişimiyle yeni reformcular ya da hiç kimse sorusu üzerinde bir tartışma açacak olursa olağanüstü bir etki yapacağını düşünüyordu. Yeni yönetimi överek pohpohlamak için haftalık Askeri Dergide yahut diğer uygun bir gazetede aşağı yukarı şöyle bir yazı yayımlanmalıydı: Hemen hemen 25 yıldan beri Alman Ordusunda yüzden fazla seçkin, genç Türk subayı eğitilmiş bulunuyor. Şimdi yaş ve makam bakımından bu subaylar, bugüne kadar Alman subaylarıyla birlikte üzerinde çalıştıkları reorganizasyonu artık kendi kendilerine yürütebilirler. Alman İmparatoru başta olmak üzere bütün Alman subayları, bugüne kadar hiç kimsenin başarma olanağı bulamadığı reorganizasyonu Almanya'da eğitim görmüş subayların bu sistem içinde uygulayacak durumda olduklarına tamamen güvenmektedirler.

Strempel, bu işin von der Goltz'a da danışılmasını öneriyordu. Bu konuda belli bir tutum içine girebilmek için İstanbul'un kendisi de henüz çok huzursuzdu. Kontratların bozulması da pek kolay değildi. (68)

Düşüncelerini öğrenmek üzere Strempel'in raporu kendisine havale edilmiş olan von der Goltz, Ataşenin önerisini "dikkate değer" olarak niteledi. Zorla çalışamaz duruma getirilmiş olmalarına rağmen Alman reformcularına yıllarca büyük paralar ödenmiş olmasından dolayı Türkiye'de esen hoşnutsuzluk havası görmemezlikten gelinemezdi. Kısa yoldan gençler Türk Ordusunun yüksek makamlarına terfi ettikten sonra, artık Alman reformcularına hiç gerek kalmadığı duygusuna kapılınması da mümkündü. Hepsi Alman ya da Avrupa askeri eğitiminden yararlanmış olan bu gençler, bugün hâlâ Türkiye'de bulunan Alman reformcularını eski, devrik yönetimde olduğu gibi otorite olarak kabul etmek istemeyebilirlerdi. Von der Goltz, Strempel tarafından önerilen basında yapılacak yayımı uygun görüyordu. Bu yayım, mevcudun yerini almak üzere daha genç Alman subaylarının rica edilmesine ve yardımcı olarak bunların iyi kabul görmelerine neden olabilirdi. Fakat, Padişahın kırılmasına meydan vermemek için, von der Goltz'un düşüncesine göre, şimdiye kadarki reformcuların geri çağrılmasının düşünüldüğünü, ama bunun, eğer arzu edilirse, yeni atanan genç Türk komutanlarıyla daha iyi anlaşabilecek

(68) 5.8.1908 gün ve 105 sayılı Askeri Rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, ad. A 12635.

daha genç reformcuları yerlerine koymak amacıyla yapılacağını gizlice ona bildirmeliydi. (69)

İmparator, konunun basında yer almasını kesinlikle reddetti. Fakat, Padişah isterse, Albay Ditfurth ile İmhoff'u ve Binbaşı Rüdgisch'i ilk fırsatta tekrar Prusya Ordusunda görevlendirmek suretiyle Prusyalı subayların hizmet ilişkilerinin çözülmesini kolaylaştırmaya hazırdı (von Kamphövener'den hiç söz edilmediği dikkati çekiyor). (70)

Yukarıdaki önerilere rağmen Piyade Öğretmeni Ditfurth Paşa'nın, 1 nci Ordu için bir silah eğitim programı hazırlamış ve birliklerin buna göre eğitime başlamış olmaları ilginçtir. Yeni tutulan yola artık hiç uygun olmadıkları halde hâlâ yabancı öğretmenlerden yararlanılmakta olması, yeni Türk komutanlarının bu dönemde her şeyden önce pratik başarılar kazanmaya çalıştıklarını gösteriyor. (71)

1909 Ocak ayının ortalarında "Münchener Neusten Nachrichten" gazetesi, "Doğu' da Olanlar-Sadrazamın Açıklaması" başlığı altında, Kâmil Paşa'nın Ordu sorunları üzerinde de konuştuğunu ve bu arada Kurmay Okulu ve Levazım hizmetleri için Alman subayları sağlanacağından ve ayrıca Alman öğretmenlerinin görevlendirilmesinde ve Türk subaylarının Almanya'ya gönderilmesinde daha ileri adımlar atılacağından söz ettiğini yazdı (Donanma için olağanüstü bir bütçe kabul edildiğini ve İngiliz Koramirali Gamble ile iki İngiliz Deniz subayının görevlendirildiğini de bildirdi). İki gün sonra aynı gazete Sadrazamın açıklamalarını sert bir şekilde eleştirdi ve onu, yanlış yol tutmakta yani Alman dostluğunu terk etmekle suçladı. Gerçi o 15–20 Alman subayı çağırmak istiyordu ama bunlar, yalnız kıta hizmetlerinde kullanılacaklar ve albaydan daha yüksek bir rütbeye sahip olmayacaklardı. Gazete, Türkiye'nin teşkilatlanmasında yüksek makamlara İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların getirilmesi düşünülürken küçük görevlerle yetinmek Almanya'nın askeri önemine uyar mı diye soruyordu. Ayrıca, Almanya' ya düşman bir koalisyona hiç çekinmeden katılan bir devletin silahlı kuvvetlerinin Alman subayları tarafından eğitilmesi ve güçlendirilmesinin akla yakın olup olmadığının düşünülmesi gerekirdi. (72)

Fakat bu gazete haberi, acayip bir şekilde, şimdiye kadar ayrıcasız Prusya subaylarının çalıştıkları Türkiye'ye gitme işiyle Bavyeralı subayların da ilgilenmeye başlamaları-

(69) Goltz'un Hülsen-Haseler'e 18.8.1908 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, A 14120.

(70) Hülsen'in Bülow'a 31.8.1908 tarihli yazısı; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, A 14129.

(71) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 55, Res. No. 164.

(72) Münchener Neuste Nachrichten, Nr. 21, tarih 15.1.1909 ve Nr. 25, tarih: 17.1.1909.

na neden oldu. Bavyera Harbiye Bakanlığı Berlin'deki yetkili Askeri Temsilcisini, Bavyera Ordusuna da bir kontenjan ayrılmasının sağlanması için Prusya Harbiye Bakanlığı ve Türk Büyükelçiliğinde bir araştırma yapmakla görevlendirdi. Prusya Harbiye Bakanlığı'ndan biri kaçamaklı cevaplar verdi; Türk Büyükelçisi de sadece, Türkiye'nin son günlerde bir levazım memuru rica etmiş olduğunu ve Türkiye ile Avusturya arasındaki kriz nedeniyle bu memurun gönderilmesinin de Dışişleri tarafından şüpheli görüldüğünü biliyordu. (73)

Beş ay süren bu krizin atlatılmasından (ve Kâmil Paşa'nın devrilmesinden) sonra, Nisan 1909 başlarında, İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güçlenmesini kolaylaştırmakta Merkezi Devletlerin her bakımdan çıkarı olduğunu önemle bildirdi. Türk Ordusunun bütün düşünen ve yöneten çevrelerinde, eğer İtalya, Üçlü İttifak'tan çekilecek olursa onun yerini tamamen doldurabilmesi için Silahlı Kuvvetlerin geliştirilmesine çalışılmak istendiği açıkça söyleniyordu. (74) Uzun yıllar süren Alman politik çabalarının, şimdi, iktidara geçmiş ve bir kısmı Almanya'da eğitilmiş olan genç Türk subaylarında kökleştiği ve yer tuttuğu görülüyor.

İstanbul'daki 1 nci Ordu'nun karşı devriminden iki gün önce Binbaşı von Strempel, birkaç hafta içinde Türk Hükümeti'nin 12–16 Prusya subayının gönderilmesini rica edeceğini ve bunların bir kısmının askeri okullarda bir kısmının da İstanbul, Edirne, Selânik, Erzincan, Erzurum ve Şam'daki tatbikat birliklerinde çalışacaklarını bildirdi. Bu kadar çok sayıda memur ve subayın, ancak başlarında bir Prusyalı general bulunacak olursa gerçekten yararlı kullanılabilecekleri şeklinde cevap verilmesini önerdi. İki, üç genç subay tasarruf edilebileceği için bu çok kârlı görünüyordu. Şef olarak akla General von der Goltz geliyordu. Halen Türkiye'de bulunan reformculardan hiçbiri bu göreve uygun değildi; çünkü onlar 8–25 yıldan beri Prusya Ordusundan ayrılmış durumdaydılar. 12–16 Prusya subayı başkansız olarak Türkiye'ye gelecek olurlarsa, tamamen seçkin ve çok anlayışlı kişilerin seçildiği kabul edilse bile bunlardan çok az bir başarı beklenebilirdi. Türk Ordusunun 200 yıldan beri yabancılar tarafından onarıldığı düşünülmeliydi. Türk Ordusunun reorganizasyonu için şimdi Almanlara bir fırsat daha verilirse, tarihi örneklerden doğru mantıki sonuçlar çıkarmalı ve şimdiye kadar Alman veya diğer bir askeri heyetin yaptığından daha büyük bir sıçrama yapılmalıydı. Bütün Alman öğretmenler üstün yetenekli kişiler olurlarsa ve yetkili bir baş tarafından topluca yönetilirlerse ancak o zaman başarı umut edilebilirdi. Subayların teker teker şefe bağlanması sert bir disiplin bağlantısı şeklinde olmalıydı. Yeni subayların yukarıdaki kosullar altında

(73) Bk - Mkr. 1950, sayı 99, tarih : 21.1.1909 —Daha bir yıl önce Bavyera Harbiye Bakanlığı, Türkiye'de bir öğretmenlik kadrosu boş olup olmadığını Harp kabinesine sormuştu— Bk. Mkr. 1950, sayı 97/98 tarih : 8.4.1908.

(74) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 58, Res. No. 209, tarih : 3.4.1909.

Türkiye'ye gelmeleri halinde çok iş çıkarılabilir, Alman etkisi için daha çok şey yapılabilir ve Alman saygınlığını zedeleyen şeylerden de kaçınılırdı. Strempel, bugün ordunun başında bulunan subayların Alman yanlısı olduğunu önemle belirtiyordu. Fakat daha ne kadar başta kalabilirlerdi? En çok, şimdi Parlemantoda mevcut olan Genç Türk çoğunluğu devam ettiği sürece. Bu, tahminen üç buçuk yıldı. Ordunun Alman askerliğine sempatisi dolayısıyla Alman etkisini kuvvetlendirmek için ne yapılırsa bu üç buçuk yılda yapılacaktı. O halde işe çabuk ve sıkı sarılmalı, tek tek öğretmenlerle değil, aksine, bütün halinde bir askeri heyetle işi ele almalıydı. (75)

Sonra, 13 Nisan 1909'da, İstanbul'da karşı devrim olunca Kamphövener, Ditfurth ve Imhoff, disiplini tamamen çökmüş bir orduya mensup olmayı Alman subayı olarak şereflerine yakıştıramadıklarından görevden affedilmelerini Padişahtan rica edeceklerini Alman Büyükelçisine bildirdiler. Büyükelçi, son olaylardan sonra, Türk Ordusunda belki de Alman subaylarına hiç yer kalmayacak bir anın gelebileceğini kabul etti; ama o an henüz gelmemişti. Fakat, şu anda Alman subaylarının görevden alınma ricaları, Türk-Alman Orduları arasında bugüne kadar sürdürülen bağı belki de koparır ve parti farkı gözetmeksizin bütün Türkler, bunu kendi Ordularına karşı ağır bir hakaret kabul ederlerdi. Politik nedenlerden ötürü Mareşal, böyle bir girişimden hemen vazgeçmeliydi. (76)

"İttihat ve Terakki Komitesi" karşı devrimi bastırdıktan ve Abdülhamit tahttan indirilip sürgüne gönderildikten sonra Türk devletinin başına geçenler arasında Goltz'un eski talebeleri az değildi. Genelkurmay Başkanı İzzet Paşa, Goltz'un tekrar Türk hizmetine alınmasını teşvik etti; Harbiye Nezareti'nin mukavemeti O'nun tarafından kırıldıktan sonra Türk Hükümeti, bu arada Almanya'da orgeneralliğe yükseltilmiş olan Baron von der Goltz'un gönderilmesi için Mayıs 1909'da gerekli resmi müracaatı yaptı. (77)

Goltz'un Ayrılmasından Sonra Türkiye ve Goltz

Türkiye'de, kısım I'de anlatılan "Moltke efsanesine" benzeyen bir de "Goltz Paşa efsanesi" doğdu.

Goltz'un Türkiye'den ayrılmasından daha 17 ay sonra, Girit İsyanı ve müzmin Türk - Yunan Savaşı tehlikesi üzerine, 1897 başlarında Türk başkentinde, Yunanistan karşısındaki Ordunun komutasını vermek üzere Padişahın General von der Goltz'u Tür-

(75) 11.4.1909 gün ve 162 sayılı askeri rapor; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 25, ad. A 6872.

(76) Mareşal'in Dışişlerine 16.4.1909 tarihli telgrafı; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 25, A 6885.

(77) İzzet Paşa; s. 162, 163.

kiye'ye davet ettiği dedikodusu dolaşıyordu. Alman Büyükelçisi Başbakan'a, Padişahın gerçekten Generali geri çağırmış olduğunu, ama ona Makedonya'daki Türk kuvvetlerinin başkomutanlığını vereceğinin doğru olmadığını bildirdi. Padişahın davetini reddetmekle beraber von der Goltz, Alman İmparatoru'nun müsaadesiyle ve aşağıdaki koşullarla Makedonya'da bir başkomutanlık görevi almaya hazır olduğunu açıkladı:

1. Verilecek makam şimdi O'nun Prusya'da sahip olduğu makama benzeyecekti;

2. Harp ilan edildikten sonra yola çıkacaktı;

3. Makedonya'ya gidişi veya harp bittikten sonra Berlin'e dönüşü sırasında İstanbul kendisini görevden almayacaktı.

Padişah, bu koşullara galiba hiç cevap vermedi. Müslüman olmayan birinin Müslüman birliklere komuta etmesinin dinsel nedenlerden ötürü hemen hemen olanaksız olmasından başka, Yunanistan'a karşı kazanılacağından kuşku duyulmayan bir zaferin şerefini bir Türk generalinden alıp bir yabancıya vermek için de hiçbir neden yoktu. (78)

Bununla beraber 1908'de, Genç Türk İhtilali'nden kısa bir süre önce von der Goltz tekrar Türkiye'ye geldi; Padişahın konuğu olarak II. Abdülhamit tarafından alışılmış tantana ile kabul edildi ve nişanlara hediyelere boğuldu. Bu fırsattan yararlanarak, manevralar, kurmay gezileri, atış eğitim ve seferberlik hazırlıklarına olan gereksinme hakkında, özel kabulde Padişaha maruzatta bulundu. Âdeti olduğu üzere Padişah, cevap olarak, yüzbaşı rütbesinde uygun bir kurmay subayın gönderilmesini rica etti. (79) Goltz'un 1908'de Türkiye'ye yaptığı ziyaret, aynı zamanda, İmparator II. Wilhem'in önerisiyle 1905'te başlamış olan Türk-Alman ittifakı görüşmeleriyle de ilgiliydi. (79 a)

Genç Türk İhtilali'nden kısa bir süre sonra, Türk Hükümeti'nin, Orduyu yeniden teşkilatlandırma amacıyle von der Goltz'un derhal İstanbul'a dönmesine müsaade etmesini Alman İmparatoru'ndan rica etmek niyetinde olduğu Viyana'daki Genç Türk çevrelerinden öğrenilmişti. (80) Yeni kurulmuş olan Yüksek Türk Harp Şurası, 24 Eylül 1908'de, Orgeneral von der Goltz'un gönderilmesini İmparator'dan rica etmeye oybirliğiyle karar verdi. Büyükelçi bu kararın, Komitenin isteğiyle alınmış olabileceğini Dışişlerine bildirdi. Buna dayanarak ricanın, politik nedenlerden ötürü kabul edilmesini tavsiye etti. Düşünen bütün Türk vatanseverleri, ülkelerinin geleceğinin Ordunun reorganizas-

(78) Savunma'nın Schillingst Prensi Hohenlohe'ye 31.3.1897 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 16, A 4453.

(79) 8.6.1908 gün ve 84 sayılı Askeri Rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, A 9127.

(79 a) Dışişleri Politik Arşivi; Türkei 158, No. 1, Gizli.

(80) Viyana'daki Alman Maslahatgüzarının Dışişlerine 22.8.1908 gün ve 231 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, A 13465.

yonuna bağlı olduğu görüşündeydiler. Genç Türk devrimiyle başa geçen subaylar yetenekliydiler; ama bu büyük işi tek başlarına yapamayacaklarını kendileri de anlıyorlardı. Bunun için her şeyden önce otorite ve saygınlıkları noksandı. General von der Goltz, Türk Ordusunda her ikisine de sahipti. (81) Fakat o zamanlar Komite, Yüksek Harp Şurası'nın kararını reddetmiş ve dolayısıyla da von der Goltz için Alman Hükümeti'ne ricada bulunulmamıştı.

İstanbul'daki karşı ihtilalden kısa bir süre önce Türk askeri çevreleri von der Goltz'un tekrar çağırılmasını düşünür gibi görünüyorlardı. Bu sırada, askeri okullar için iki Alman subayı ve birlikler için 17 öğretmenin gönderilmesi hakkında Alman Büyükelçiliği'yle görüşmeler yapıldığından Büyükelçilik, von der Goltz'a izin verilmesinin İmparator'dan rica edilmesi fikrini yeniden Türk Hükümeti'nde canlandırdı. (82) Bu amaç, karşı ihtilalden birkaç gün evvel Strempel tarafından kaleme alınmış olan 162 sayılı askeri raporun, açıkça, art nedenini teşkil ediyordu. Rapor şu başlığı taşıyordu: "Goltz Paşa'sız Türk Ordusunun Reorganizasyonu Olanaksızdır." Hemen her gün Türk subayları Goltz Paşa'nın geri gelmesinin zorunlu olduğunu söylüyorlardı. Buna karşılık yetkili kimselerden en küçük bir sezdiri gelmiyordu. Çünkü o gün iktidarda bulunanlar, ama hepsinden önce Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Goltz'un yanında bir sıfır gibi kalmaktan korkuyordu. Buna rağmen Goltz'un gönderilmesi resmen rica edildi. Strempel, O'nu çoktan kafasında İstanbul'daki Askeri Heyet'in şefi olarak görüyordu. (83) Von der Goltz'dan hemen görüşmelere başlamasını rica etti. Avusturya ve Alman askeri raporlarının ifadesinden, o günlerde bunun Türk girişiminden çok Alman baskısıyla olduğu izlenimi edinilir. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra, Mayıs 1909 sonlarında, Goltz'un gönderilmesi için Türkler resmen müracaat edince Başbakan, kabul etmesini Orgeneral'den rica etti. Goltz, eğer şimdi kesin olarak Türk hizmetine girecek olursa gereken otoriteye sahip olacağını sanmadığını söyledi. Fakat, Prusya Krallığı Orgenerali olarak İstanbul'a gidecek ve bir sene önce yaptığı gibi önerilerini bildirecek olursa herhalde tam bir otoriteye sahip olacaktı. Goltz, Temmuz ayında kendisine dört hafta kadar, sonra, sonbahar veya kışın üç - dört ay izin verilmesini önerdi. Bu süre içerisinde bütün bilgileri toplayabileceğini ve yeterli bir sonuç alabileceğini umuyordu. Eğer gerekirse ertesi yıl da aynı yöntemi tekrarlayabilirdi. Kesin olarak Türk hizmetine girme kararı, şimdilik ertelenmeliydi. Bu yöntemin yararı, koşullar etkili bir çalışmayı olanaksız hale getirince onun her an geri dönme olanağına sahip olmasındaydı. Dış politika bakımından da bu tutum

(81) Mareşal'in Dışişlerine 25.9.1908 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, A 15550.

(82) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 58, Res. No. 209, tarih : 3.4.1909.

(83) 75 No. lu dipnota bak.

zararsız görünüyordu. II. Wilhelm'in kenar notundan İmparator'un bu öneriyi kabul ettiği anlaşılıyor. (84)

Von der Goltz'un İstanbul'a gelişi, Türk basını tarafından inceden inceye işlendi. Almanya tarafından desteklenen "Osmanische Lioyd" Goltz'un eski gözde öğrencilerinden Pertev Paşa'nm bir yazısını yayımladı. Yazı, Orgeneral'in tam bir övgüsüydü ve diğer gazetelere de aynen aktarılmıştı. Bazı gazeteler, Abdülhamit zamanında da Türkiye ile Almanya arasında dostça ilişkiler sürdürülmüş ve bundan iki ülkenin de yararlanmış olduğuna değiniyorlardı. Von der Goltz, o zamanlar saray hafiyelerinin entrikalarına karşı çok direnmiş ve bu konuda büyük hizmetler görmüştü. Abdülhamit'in aksine yeni Hükümdarın, von der Goltz'un mantıki ve entrikasız mevkiini hesaba katacağı görülüyordu. Yukardan verildiği belli olan bir işaretle bütün Türk gazeteleri, ziyaretin herhangi bir politik anlamı olmadığını belirtmeye çalışıyorlardı. Özellikle bir Alman-Avusturya-Türk ittifakı dedikoduları yalanlanıyordu. (85)

Alman Askeri Ataşesi'nin büyük bir hayranlıkla bildirdiği gibi, von der Goltz, gelir gelmez danışmanlık görevini üstlendi. Yeni bir kadro kanunu hazırlamaya başladı ve dikkatini, subaylar arasında disiplinin korunmasına verdi. Son uğraşı O'na, özellikle Türkiye'deki yeni çalışmasının başarı vaat edip edemeyeceğini saptama fırsatı verdi. Tabii yine ziyafetler ve resmi yemekler eksik değildi. Türk subayları, kendi deyişleriyle eski hocalarına karşı duydukları saygıyı çok parlak bir şekilde gösteriyorlard. (86) Fakat Avusturya Askeri Ataşesi, General von der Goltz'un gelişinin büyük tartışmalara neden olduğunu Avusturya Genelkurmay Başkanı General Conrad von Hötzendorf'a bildirdi. Goltz'un kendisi de "sorumsuz genç subayların önderliğinde politik partiler tarafından yönetilen ve baştan çıkmış olan şimdiki Ordunun, Avrupa eğitiminin önderliğinde öğrencilerinin henüz politik akımlara kapılmadıkları, eski yönetim zamanının Pangaltı Okulu'ndan çok daha verimsiz bir çalışma alanı teşkil ettiğini" anlamıştı. Yeni bir Alman Askeri Heyeti'nin hemen gönderilmesi, Alman etkisinin tehlikeli bir şekilde artmasına karşı Fransız yanlısı komite üyelerinin gizli mukavemetini canlandırırdı. Bu ancak, halen bütün komuta makamlarıyla kurmay mevkilerini işgal eden Almanya'da eğitilmiş ya da Alman öğretmenlerden eğitim görmüş subayların iktidarı elde tutmalarıyla zamanla giderilebilirdi. Girit sorununun çözümüne ve bir askeri iç sorun olan yeni bir rütbe düzenlemesi işine de von der Goltz karıştırılacak olursa, kendisine düşman çev-

(84) Bülow'un II. Wilhelm'e 30.5.1909 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 25, A 9349.

(85) Miquel'in Bülow'a 14.7.1909 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26, A 11940.

(86) 16.7.1909 gün ve 208 sayılı askeri rapor, Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26, ad. A 12 197 09.

relerde O'na karşı bir tepki doğabileceğini önemle kaydediyordu. Daha ilk günden itibaren von der Goltz, dört hafta sonra dönmek niyetinde olduğunu bildirmiş ama evvelce düşünüldüğü gibi, Kasım sonunda dört ay için tekrar gelip gelmeyeceğini henüz bildirmemişti. Diğer Alman subayları ancak Ekim ortalarında gelebileceklerdi. Yeni heyete Avusturya subaylarının katılması görüşüne karşı Avusturya Askeri Ataşesi, Almanya'nın Türk Ordusunda bir kere kazanmış olduğu "üstün etkiyi" paylaşmak istemeyeceği kanısındaydı. (87) Yeni heyetteki subayların görevlerine, öncekilerden daha iyi hazırlanabilmeleri için von der Goltz, İstanbul'dan ayrılmadan önce "Öğretmen Olarak Türk Hizmetine Giren Subaylara Öğütler" isimli bir not yazdı. (88) Türk askeri yazarlarından aktarmalar yaparak Türk halkının karekterini geniş ölçüde inceledi ve Alman öğretmen subaylarının tutum ve davranışları için bazı kurallar koydu.

Askeri Kabine Başkanı von Lyncker, bir albay hariç hepsi yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde çeşitli sınıflardan 11 Prusyalı subayın ismini kapsayan bir listeyi Ekim başlarında Başbakan'a verdi. Geçici olarak Türk askeri hizmetine girmek üzere bu subaylar 14 Ekim 1909'da Hükümet kararıyla ve kanuni emeklilik haklarıyla görevden alındılar. Bunların 1 Kasım 1912'ye kadar tekrar Prusya hizmetine dönmeleri garanti edildi. (89) Bavyeralıların önerilerine ve Bavyeralı adaylara rağmen bu heyet de tamamen Prusyalıydı. (90)

Yeni heyetin subayları, 1909 Ekimi'nin ikinci yarısında, hemen hemen von der Goltz'un ikinci ziyaretiyle birlikte Türkiye'ye geldiler. Mareşal von Kamphövener Paşa, Korgeneral Aular Paşa ve Rüdgisch Paşa artık Türk hizmetinden ayrılmışlardı; Korgeneral Ditfurth Paşa ve İmhoff Paşa ayrılmak üzereydiler. Ordunun ilk dört kolordusunun her birinde üç taburlu bir Piyade Tatbikat Alayı, bir Süvari Tatbikat Bölüğü ve bir Tatbikat Bataryası ile Atış Okulları, Askeri Okullar, Astsubay Okulları ve Merkezi Süvari Okulu Alman reformcularının emrine verildi. Aynı zamanda 14 Türk subayı – 8 Piyade, 3 süvari, 1 sahra topçusu, 1 istihkâm ve 1 demiryolu subayı– Prusya Ordusunda eğitim görmek üzere Berlin'e gönderildi. (91)

Sonbahar manevralarını ziyareti sırasında von der Goltz, daha önce von Strempel' in açıklamış olduğu bir heyet başkanı fikrini Türk makamlarıyla görüştü. Bir Alman ge-

(87) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 58, Res. No. 357, tarih : 21.6.1909 ve No. 334, tarih : 15.7.1909.

(88) Ek - A'ya Bak.

(89) Lynker'in, Bethmann Holweg'e 5.10.1909 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26, A 16351.

(90) Bk. Mr. 1950, sayı 104, tarih : 29.8.1909.

(91) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 58, Res. No. 435, tarih : 10.10.1909.

neralinin atanması için yaptığı öneri olumlu karşılandı. Türkler, harp tarihi yazılarından tanıdıkları General von Freytag - Loringhofen'i seçtiler. Fakat birkaç gün sonra Harbiye Nazırı Şevket Paşa, bu fikirden vazgeçilmesini von der Goltz'dan özel olarak rica etti; çünkü bu, geniş çevrelerin karşı koymasına neden olabilirdi. Belki de Komite böyle düşünüyordu. Türk Donanması, o günlerde, İngiliz Hükümeti tarafından şart koşulan haklarla Amiral Gamble'e ve Türk Jandarması da bir İtalyan generaline teslim edildikten sonra Ordunun da bir yabancı generalin otoritesine verilmesi istenmiyordu. Bu yüzden Heyet için merkezi bir kurum kurulmadı ve bundan sonra da Harbiye Nezareti, Alman reform subaylarıyle tek tek meşgul oldu. (92) Bu nedenle Strempel, Orgeneral von der Goltz'un Türkiye'de bulunmadığı zaman için bir tür vekâlet müessesesi kurulmasını önerdi. Bu görev için halen kolordu kurmaybaşkanlığı görevinde bulunan tecrübeli bir Prusyalı albayı düşünüyordu. Bu subay Türkiye'de paşalığa yükseltilmeli ve yanına yardımcı olarak "yüksek yetenekli" iki genç subay verilmeliydi. Ancak bundan sonra Goltz, garnizonlara gidebilir ve her yerde zihinleri canlandırır, harp oyunları ve tatbikat gezilerini yönetebilirdi. Bu öneri de Türk Hükümeti'nce olumlu karşılanmadı. (93)

Ekim 1909 ortalarından Ocak 1910 ortalarına kadar Türkiye'de kaldığı üç ay içinde von der Goltz, kapsamlı bir program uygulamıştı. Kasım başlarında Edirne'de Türkiye'nin koşullarına göre büyük bir tümen manevrası, Selânik, Manastır, Serez ve Üsküp'te garnizon tatbikatları, birçok küçük tatbikat ve ateşlar, Ocak ayı ortalarında İstanbul'da kapanış manevrası. Yeni iktidar sahipleri, Müşir Goltz Paşa'nın mevcudiyetinden eski rejime nazaran daha çok yararlandıklarına dikkati çekebiliyorlardı. (94)

Türkler, 1910 yılı içinde, iki kolordunun birbirine karşı savaşacağı bir ordu manevrası yaptırmasını von der Goltz'dan rica ettiler. O'nun gözetim ve yönetiminde bu da yapıldı. Goltz Paşa'nın üzerinde çok durduğu bir fikir de Numune Alayları yanında birer subay talimgâhı kurmaktı; bu fikrini 1910'da gerçekleştirdi. Aynı şekilde bunların başında da öğretmen olarak herhalde üst rütbeli bir Alman subayı bulunuyordu. Her dönemi üç ay süren bu talimgâhların bir döneminde yaklaşık 120 piyade subayı eğitiliyordu. (95)

---

(92) "Neuen Freien Presse" 'de Goltz, tarih : 15.11.1913.

(93) 31.12.1909 gün ve 238 sayılı askeri rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26, A 1494.

(94) 25.1.1910 gün ve 245 sayılı askeri rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26, A 1494 ve Avusturya Harp Arşivi, İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 59, Res. No. 457, tarih : 8.11.1909.

(95) Federal - Askeri Arşiv (Freiburg); N. 155/3, vd. Goltz, Aralık 1910.

Birinci Dünya Harbi çıkıncaya kadar von der Goltz bir daha Türkiye'ye gelmedi. Her ne kadar Alman makamları Türkiye ile ilgili işlerde esas itibariyle onun fikrine başvurdularsa da bu "mektupla reform" yönteminin çok az bir değer taşıdığına şaşmalalıdır.

"Schlichting Olayı"

Yeni yönetimin yol açtığı ve olanak sağladığı, reformcu Alman subaylarının birliklerle sıkı temasının beraberinde getirdiği sorunlar kanlı bir olayla birdenbire aydınlığa çıktı. Mart 1911 sonlarında Üsteğmen von Schlichting Yıldız Kışlası'na girerken nizam karakolunu denetledi. Askerler tüfekle selamladılar von Schlichting de askerlerin tüfek tutuşlarını düzeltti. Birdenbire askerlerden biri tüfeğini indirdi ve çok yakından Alman subayına ateş etti. Subay derhal yere yıkıldı, hastahaneye götürüldü ve ameliyat edildi ve nihayet yarası kapandı. Fail, Türkçe konuşamayan acemi bir Arnavut eriydi. Bu nedenle, Türk Harbiye Nazırı tarafından tercüman yardımıyla sorguya çekildi. Asker, Schlichting'in tüfeği kafasına vurduğunu söyledi. Onu vurarak bu kötü muamelenin intikamını almak istemişti. Harbiye Nazırı ve olayın cereyan ettiği Tümenin Komutanı, derin üzüntülerini bildirmek için Alman Büyükelçisi von Wangenheim'i ziyaret ettiler. Askeri mahkemede dava açılmıştı ve kanun hükümlerine göre suçlu kurşuna dizilecekti.

Tabii Alman basını ve uluslararası basın da olayı ele aldı. Yerli ve yabancı basın bu acı olayın nedenini "Prusyalının onbaşı zihniyetinde" görüyordu. Yabancıların durumları hakkındaki anlayışsızlıkları nedeniyle Alman subayları, baska orduların yeniden teşkilatlandırılmasında hiçbir zaman görevlendirilmemeliydi. Fakat, "Kölnische Zeitung" gibi hükümet yanlısı gazeteler, değişik kültür düzeyleri arasında bir köprü kurabilmek için doğru yolu bulmak hususunda bunun büyük bir tecrübe olduğunu yazdılar. Eğitim amacıyla 30 yıldan beri Prusya Ordusunda görev almış olan yüzlerce Türk subayına Prusya birliklerine dağıtılmadan önce bir süre Berlin'de dil, ülke ve halk ve yeni görevlerinin gerekleri hakkında bilgi verilmişti. Buna karşılık Alman reformcularına böyle bir şey yapılmıyordu. Yabancı subayların maksatlı olarak birliklerden uzak tutulduğu eski yönetim zamanında bu noksanlığın farkına varılmamıştı. Mutlak idareden, Genç Türkleri işbaşına getiren meşruti sisteme geçildikten sonra bu sorunun yeniden düşünülmesi lazımdı. (96)

(96) Wangenheim'in Dışişlerine 28.3.1911 gün ve 71 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26 A 5161. ve 27.4.1911 tarihli "Kölnische Zeitung" (Türk Hizmetinde Alman Subayları).

Türk Donanması ve Alman Danışmanları

1891 yılının ikinci yarısında Alman Dz. Albayı ve Türk Feriği Starcke Türkiye'den ayrılmaya karar verdi. Alman Amirallik Dairesi tabii bu makamı derhal doldurmak istiyordu. Fakat, Türkiye'ye görevle personel gönderme işinde Amirallik Dairesi'nin her şeyden önce kişisel sorunların çözümüyle uğraştığına daha önce de değinilmişti. Starcke'nin yerine Emekli Tümamiral von Werner önerildi. Werner, Dz. Albayı iken 1887'de tümamirallik rütbesi verilerek Alman Donanmasından çıkarılmıştı. Ama, Amirallik Dairesi'nin Başbakanlığa bildirdiğine göre "zihnen çok canlıydı" ve İstanbul'daki görev için uygun görünüyordu; ayrıca kendisi de görevi kabule hazırdı. (97) Fakat Türkler başka türlü düşünüyorlardı. Bahriye Nazırı Hasan Paşa, kendi kötü idaresinin hatalarını yüksek rütbeli bir Alman deniz subayının etki ve çalışmalarının, Starcke'den daha çok ortaya çıkarabileceğinden korkuyordu. Bu nedenle daha iyi anlaşabileceğini umduğu genç ve küçük rütbeli bir deniz subayının atanmasından yanaydı. II. Abdülhamit, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine yardım eden Donanmadan kişisel güvenliği bakımından korkarak onu tamamen çalışamaz duruma getirdiği ve kendisine "Donanmanın Celladı" denilen Hasan Paşa da O'nun önemli adamlarından biri olduğu için, Paşa'nın istememesine rağmen Werner'in atanması olanaksızdı. (98)

Gerçekten de Amirallik Dairesi, İmparatorluk Donanması'ndan Binbaşı Kalau von Hofe'yi gönderdi; bu subay 21 Şubat 1892'de İstanbul'a geldi ve üç yıllık bir kontrat imzaladı. Derhal Türk Albaylığı rütbesi verildi ve ilk fırsatta Amiralliğe yükseltileceği vaat edildi. (99) Üç yıl sonra kontratını yeniledi; ama, ordudaki arkadaşlarının alışılmış yöntemlerine uyarak, maaşı 24.000 Franktan 30.000 Franka çıkartıldıktan sonra Avusturya Askeri Ataşesi, bu kontrat uzatmasından Osmanlı Donanması'nın önemli bir yarar sağlamayacağını düşünüyordu. (100)

Bahriye Nazırının düşüncesinin aksine Türk Amirali Kalau von Hofe bir işte tamamen ona karşı çıktı. 1897 Türk-Yunan Harbi çıktıktan sonra Çanakkale Boğazı'nda Türk Donanmasının yanında bulunduğu bir sırada Bahriye Nazırı Hasan Paşa, Donanma-

(97) Amirallik Dairesinin Caprivi'ye 16.8.1891 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 10, A 7302.

(98) Radowitz'in Caprivi'ye 18.10.1891 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 10, A 9251 ve Radowitz'in Caprivi'ye 15.11.1891 gün ve 198 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 10, A 10165.

(99) Radowitz'in Caprivi'ye 30.3.1892 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 11, A 2945.

(100) Avusturya Harp Arşivi; İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 46, Res. No. 21, tarih : 9.5.1895.

nın derhal Ege Denizi'ne açılmasını ve Yunan gemilerine taarruz etmesini emredince Kalau von Hofe, bu emre karşı itirazını Padişaha bildirdi. Türk donanması denize ve savaşa yetenekli değildi; verilen emir Türk Devleti'ne ihanetti (Ama büyük paralar karşılığında Kalau von Hofe'nin beş yıldır ne yapmış olduğunun sorulması gerekirdi). Padişah bu itiraza ve suçlamaya bir tepki göstermediği gibi Amiral'e, Bahriye Nazırı ile uygun şekilde anlaşmasını bildirdiği için Kalau von Hofe istifa dilekçesini verdi ve ailesininin yanına döndü. (101)

Ama bundan sonra da Türk hizmetinde epey kaldı ve 1901'de yine hoş olmayan bir duruma düştü. Eski Türk harp gemilerinin, planlandığı gibi İtalyan tersanesi tarafından değil de Kiel'deki Alman gemi tezgâhları tarafından modernleştirilmesi kararlaştırıldıktan sonra (101 a) Türk Amirali Kalau von Hofe Türk gemileriyle Kiel'e geldi. Fakat, bunların iaşeleri için gerekli parayı Türk makamları O'na vermemişti. Türklerin borcu gitgide artınca Alman müteahhitleri sevkiyatı kestiler; subaylar ve erat açlık tehlikesiyle karşılaştı. Dokuz aydır da maaş almıyorlardı. Amiral'in, Türk Bahriye ve Maliye Nezaretlerine ve Padişah'a yaptığı, durumu acı yanlarıyla anlatan bütün başvuruları sonuçsuz kaldı. Belki de Türkler, bir Alman deniz subayının komutasında Almanya'da bulunan Türk gemilerinin aç bırakılmayacaklarını kabul ediyorlardı. Berlin'deki Türk ve İstanbul'daki Alman büyükelçiliklerine yapılan müracaatlar da bir başarı sağlamadı. Durum o kadar dayanılmaz bir hal almıştı ki, namuslu Alman subayı –Alman üstlerine bildirdiği gibi– "kandırma suretiyle" yeni bir müteahhit buldu; verilen sözün tutulmayacağını bildiği halde Klau von Hofe'ye, dört haftalık ödemelerin ay sonunda yapılacağı kontrat hükmü olarak vaat edildi. Yine Türk hizmetinden çekilmekle tehdit etti. Nihayet küçük paraların damla damla gönderilmesiyle tekrar yumuşatıldı. (102)

İstanbul'daki Avusturya Askeri Ataşesi Giesel, anılarında, Türk-Alman ilişkilerini parlak şekilde aydınlatan, biraz acıklı ama oldukça gülünç olan bu dönemden söz ediyor. 1895 yılında İmparator Wilhelm kanalının açılmasına Türk donanmasının da katılması söz konusudur. Giesel bu hususta şunları yazıyor: "...Bu tören için yapılan daveti kabul etmemek iyi olmayacaktı; fakat, Kiel'e kadar gidecek bir gemi nereden bulunacaktı! Nihayet, her zaman Boğaz'da İmparatorun sarayı önünde yatmakta olan 'Fuat' ismindeki yandan çarklı küçük yat seçildi. Denize yetenekli hale getirildi, yeni baştan boyandı ve yeni gemi adamlarıyla donatıldı. Kanalın açılmasından üç hafta önce gemi hareket etti. Hangi sebepten olduğunu şimdi hatırlamıyorum, belki de makine arızasından yolculuk o kadar uzadı ki, Fuat' ancak açılış töreninden üç gün sonra kanal ağzına vardı.

(101) Saurma'nın Dışişlerine 20.4.1897 gün ve 205 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 16, A 5160.

(101 a) Giesel; s. 51/52.

(102) Kalau v. Hofe'nin 12.7.1901 tarihli iki mektubu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Bd. 18, A 8971.

Yabancı gemiler çoktan yurtlarına dönmüşler ve karşılama hazırlıkları da kaldırılmıştı; çünkü artık kimse Türklerin geleceğini düşünmüyordu. Gemiyi Türk ulusal marşıyla selamlamak için alelacele bir bando tedarik edildi. Ama gerekli notalar yoktu ...fakat bir şeyler çalınması lazımdı. Yönetmen, hilâlli sancağı görünce hemen "iyi ay, sen ne sessizsin" şarkısını çaldırmaya karar verdi..." (102 a)

Durumu gözünüzde canlandırabiliyor musunuz ? Dost Türkler Kiel'deki törene davet ediliyor, ama orada Türk ulusal marşı bilinmiyor! Giesel'in sonunda yapıldığını söylediği şey, Afrikalı devletler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra bu devletlerden birine ait delegasyonun "on küçük negrocuk" melodisiyle karşılanmasına benzetilebilir.

Askeri Heyet ve Alman Ekonomisinin Türkiye'ye Sokulması

Almanların Türk Ordusundaki reform çalışmalarının bilançosu birçok alanda nispeten az başarı gösteriyorsa da ekonomik alanda özellikle silah ihracatında, Alman ağır sanayii ve büyük sermayesi için çok başarılı olmuştur. Lothar Rathmann'ın yazdığı gibi burada askerler, Alman endüstri ve banka sermayesine yolu açmışlardır. (103)

Türklere özel koşullar altında –bunları von der Goltz tarif etmişti– sorunlar objektif olarak değil, kişisel etkiyle bir karara bağlanıyordu. (104) Siparişlerin verilmesinde Goltz'un etkisi çok büyüktü. Ama Alman silah endüstrisi yalnız O'nun kişisel ilişkilerinden ve silah temini konusunda Padişaha danışmanlık eden komisyonlardaki (105) etkisinden yararlanmıyordu aynı zamanda Goltz tarafından yönetilen ordu reformu kolordu sayısını iki katma çıkarmış olduğundan tabii harp malzemesi ihtiyacı da iki katına çıkmış bulunuyordu. Bunun için gerekli siparişleri Alman endüstrisine yöneltmenin usulünü de Goltz biliyordu. (106) Askeri Ataşe Morgen'in hesabına göre 1885–1895 yılları arasında –yani von der Goltz döneminde– Askeri Heyet, tutarı 100 milyon Franktan az olmayan harp malzemesinin (torpidobotlar, sahra ve kıyı topları, tüfek,

(102 a) Giesel; s. 51.

(103) Lothar Rathmann; Berlin - Bağdat, s. 19.

(104) vd. Goltz'un 4.1.1889 tarihli raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Gizli, vol. 1.

(105) Grumbckow'un 8.7.1893 tarihli muhtırası (Genişletilmiş Muayene Komisyonu kanalı ile 72 obüsün, tahkim malzemesi ve cephanenin Almanya'ya siparişi önceden hazırlanmıştı), Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 12, A 5925.

(106) George W. F. Hallgarten; op. cilt, Bd. II, s. 166.

piyade ve topçu cephanesi) Almanya'ya siparişini sağlamıştı. (107) Bu siparişlerden en çok yararlananlar her çapta topları ve bunların cephanelerini sevk eden Krupp, tüfekleri ve cephanelerini yapan Loewe ve Mauser, Türk Filosu'nu torpidobotlarla donatan Schichau Tersanesi'ydi. (108) Rothmann, Çanakkale Boğazı'nın tahkimi için 1885'te von der Goltz'un 500'den fazla ağır ve en ağır topu kapsayan bir silah siparişini gerçekleştirdiğini, 1886'da Türklerin Krupp'tan (yüksek fiyatla) 426 sahra topu ve 60 havan aldıklarını, aynı yıl Elbing'teki Schichau Tersanesi'ne torpidobotlar sipariş ettiklerini hesapla buldu. Askeri heyet tarafından önerilen Türk Ordusunun yeni silahlanma projesinin sonucu olarak Mauser ve Loewe Alman silah fabrikaları 1887'de yarım milyon tüfek ve 50.000 filinta gönderdiler. Türklerin Almanya'ya silah siparişleri 1888'de 2,2 milyon Markı bulmuştu. II. Wilhelm'in 1889'da İstanbul'u ziyareti, Krupp'a –Wilhelm, bu firmanın hisse senetlerinin büyücek bir kısmına sahipti– yeniden bir hayli top, Mauser ve Loewe firmasına tüfek ve Schichau tersanesine torpidobot siparişine yol açtı. Hepsi 15,3 milyon Mark tutan bu siparişler için Deutsche Bank, yeteri kadar borç verdi. Almanların Türkiye'ye silah sevkiyatları 1891'de 5,9 milyon Mark tutmuştu; 1892'deki sevkiyatın tutarı 10,1, 1893'teki 13,1, 1894'teki 6, 1895'teki 2,2, 1896'daki 4,4 ve 1897'deki 1,6 milyon Marktı. (109) Daha fazla ibret almak için, 1905'te Padişahın, Girit önünde yapılan uluslararası donanma gösterisine Almanların katılmaması karşılığında Alman silah endüstrisine 60 milyonluk bir sipariş vermeye zorlandığına ve 1910'da Almanların, Alman donanmasından çıkarılmış eski gemileri yüksek fiyatla Türklere devrettiklerine dikkat edilmelidir. (109 a)

Krupp'un Askeri Heyet üzerindeki etkisi, bazen dolaysız da oluyordu. Topçuluk öğretmeninin tayininde yeni adayın Krupp, Gruson vb. leriyle tanıştırılmasını von der Goltz'un önerdiğinden daha önce söz etmiştik. (110) 1908'de Krupp A. Ş. Dışişleri Müsteşarı von Schoen'e başvurdu ve yedi yıl Türk Ordusunda hizmet etmiş ve beş yıldan beri de Krupp firmasının memuru olan emekli Prusya Topçu Yüzbaşısı Hauschild'in, Alman Askeri Heyeti kadrosunda tekrar Türk hizmetine girmesini istediklerini bildirdi: "O'nun teknik öğretim çalışmalarından ve silahlanma alanında vereceği bilgilerinden Türkiye'ye yaptıkları sevkiyatta yararlanacaklarını umduklarından, firmanın O'nun tayinini çok istediğini" söyledi. Kendisinin tekrar göreve alınmasını sağlamak için Hauschild

(107) 3.2.1898 tarihli 6 sayılı askeri rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, vol. 3 ve vd. Goltz'un 15.4.1890 tarihli raporu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, vol. 3, A 5160.

(108) Goltz; Muhtıralar, s. 140 ve Hans von Kiesling, Feldmareşal vd. Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İranda, Leipzig 1922, s. 13.

(109) Lother Rathmann; Berlin - Bağdat, s. 16—19.

(109 a) George W. F. Hallgarten; s. 431—432.

(110) Bak. s. 62.

İstanbul'a hareket etti. Firma da, bu amacın desteklenmesi için Alman Büyükelçisi'ne yetki verilecek olursa müteşekkir kalacağını Dışişlerine bildirdi. (111) 1912 başlarında Dışişleri Bakanlığı, bütün büyük Alman firmalarının imza ve mühürlerini taşıyan aşağıdaki mektubu aldı:

"Türk hizmetinde yarbay olarak çalışan Prusyalı Binbaşı J.F. Muth'un Türk Harbiye Nezareti'nin bütün alımlarında Alman endüstrisinin üstünlüğünü amaca uygun şekilde açıklama, destekleme ve bu suretle uluslararası rekabete rağmen, sonucun olanak oranında ülkemiz endüstrisi yararına alınmasını sağlama hususunda göstermiş olduğu bitip tükenmez çaba, Alman ağır endüstrisinin yetkili temsilcilerini, bu endüstrinin Türkiye'de ilerlemesi ve gelişmesiyle ilgili olarak sözü geçen Binbaşıda buldukları olağanüstü desteği bir övgü olarak Dışişleri Bakanlığı Yüksek Makamına bildirmeye sevk etmiştir." (112)

Endüstri her zaman teşekkür mektuplarıyla yetinmiyordu. Goltz'un dostu ve biyografisinin yazarı Schmiterlöw, von der Goltz Loewe Firması'na büyük bir tüfek siparişi sağladıktan sonra ihtiyar Loewe'nin O'na geldiğini, teşekkür ettiğini ve hisse senedi verilmesi suretiyle O'nun Firmaya ortak edileceğini ve bu senetlerin elde edilecek büyük kazançlarla O'nun adına satın alınmasının doğru olacağını söylediğini anlatıyor. Schmiterlöw'e göre, bir Prusya Subayı bahşiş almayacağı için von der Goltz kesinlikle reddetti. (113)

Fakat Alman endüstrisi, Türk alışkanlığına uyarak makam sahibi Türklere bahşiş denen büyük komisyonlar ödüyordu. 1900 yılında Padişah, top fiyatları için Krupp ile pazarlık ediyordu. Fiyatları indirmesi için Krupp'a "emir" vermesini rica etmek üzere kendi Mareşali Kamphövener'i Alman İmparatoruna gönderdi. Aracı kimselere bahşiş ödenmemesi suretiyle de fiyatları düşürmek istemiş olmalıydı. Kamphövener, bu durumda Padişahın çevresinde bulunanlardan kimlere ve ne kadar para ödeneceğini herhalde Krupp'tan öğrenecekti. Wangenheim, Kamphövener planından dehşete kapıldı. Askeri bakımdan kuşkusuz doğru ve dürüst bir hareketti, ama Bahriye Nazırı ile Padişahın İkinci Kâtibi İzzet Bey ve bunların bu işten kazanacakları yarım milyon Mark söz konusuydu. Onların açıklanması, sadece bu kişilerin amansız düşmanlıklarını davet ederdi. Onlardan sonra gelecekleri –yine ancak bahşiş karşılığı– kendilerine hizmet edecek bir duruma getirinceye kadar çok zaman geçecekti. Özellikle İzzet Bey, sarayda, "Alman çıkarları konusunda Padişah üzerinde büyük etkisi" olan tek adam olduğundan Bağdat demiryolu için muhakkak lazımdı. Wangenheim, Mareşal Kamphövener'in hareket tarzının ön-

(111) Fried. Krupp A. Ş. Müdürlüğünün Schoen'e 7.9.1908 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 24, A 14499.

(112) Schmiterlöw; s. 117.

(113) Schmiterlöw; s. 117.

lenmeye çalışılmasını Dışişlerinden istedi ve İstanbul'daki acentası aracılığıyla Krupp Firması'ndan bahşiş alanlar hakkında Mareşal'a hiçbir şekilde açıklama yapılmamasını rica etti. (114)

Türk demiryolu yapımında ve özellikle Bağdat demiryolu projesinde Alman hedeflerinin elde edilmesi için de von der Goltz etkisini kullanmıştı. Ama, dostu ve biyografisini yazan Schmiterlöw'e bildirdiği gibi "bunu herkesin anlayacağı şekilde yapmamıştı." (115)

(114) Wangenheim'in Bölow'a 30.6.1900 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 19, A 8541.

(115) Schmiterlöw; s. 105.

Kısım IV

REFORMCU ALMAN SUBAYLARI VE BALKAN HARBİ

1909'da Askeri Heyetin Takviyesi

Berlin'deki Türk Büyükelçisi Osman Nizami Paşa, 1910 Aralık ayının sonunda, Türk Hükümeti'nin daha bir miktar Alman öğretmenini Türk Ordusunda görevlendirmek istediğini bildirdi. Aynı zamanda Münih'teki Bavyera Harbiye Bakanlığı'na da doğrudan doğruya müracaat ederek, Binbaşı ve Piyade Tabur Komutanı Otto von Lossow'un Türk hizmetine girmeye hazır olduğunu açıkladığını, eğer Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın buna karşı bir diyeceği yoksa, kontrat yapılması amacıyla Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'ne başvurması için Binbaşıya talimat verilmesini istedi. (1)

Bavyera Harbiye Bakanlığı, von Lossow'un Türk hizmetine girmesinde politik ya da askeri bir sakınca olup olmadığını öğrenmek için, Kraliyet Devlet Bakanlığı ya da Dışişleri Bakanlığı yoluyla değil de doğrudan doğruya Prusya Harbiye Bakanlığı'yla temasa geçti. Bununla ilgili yazışmalarda "acele!" işaretinin bulunması Bavyeralı subayların Türkiye'deki Askeri Heyete girmeyi ne kadar çok istediklerini gösterir. (2) 1911 Ocağı'nın başlarında Mareşal von der Goltz ile bu konuda görüştükten sonra Lossow, ayrılma dilekçesini vereceğini fakat, Türk Harp Okulu'ndaki öğretmenlik görevinin yanında yarbay olarak Türk Genelkurmayı'nda da çalışacağından kurmay üniforması taşımasına müsaade edilmesini de rica edeceğini bildirdi. Fakat bunun için Bavyera'dan kurmay subay olarak ayrılması şart koşuldu. Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın bu ricaya bir itirazı yoktu. (3) İki gün sonra von Lossow'un Türk askeri hizmetine girmesine müsaade edildi. Kanuni emeklilik ve kurmay subay üniforması taşıma hakkıyla geçici olarak görevden

(1) Türk Büyükelçiliği'nin Bavyera Harbiye Bakanlığı'na 22.12.1910 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, BK - Mkr. 1950, sayı 166.

(2) Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın 28.12.1910 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, BK - Mkr. 1950.

(3) Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın Prusya Harbiye Bakanlığı'na 7.1.1911 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, BK - Mkr. 1950, sayı 170.

çıkarıldı. Ayrıca, üç yıl içinde kendi isteyecek olursa tekrar faal hizmete girme hakkı da saklı tutuldu. Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'ne de durum bildirildi. (4)

"Bavyera subaylarını yabancı ülkelerde en iyi şekilde temsil edecek" bir kişiliğe sahip olduğunu Harbiye Bakanı garanti ettikten sonra, von Lossow'un Türk hizmetine girmesi için gerekli Kraliyet emrini Bavyera Prensi Luitpold 19 Ocak 1911'de imzaladı. Harbiye Bakanı yine kenarına "çok acele!" ve "Lossow derhal hareket etmeli" diye yazmıştı (Prusya'nın entrikalarından mı korkuluyordu ?). (5) 21.1.1911'de Lossow, resmen Türk hizmetine girdi.

İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi Binbaşı von Strempel Temmuz 1912 başlarında Askeri Heyet hakkında ayrıntılı bir rapor gönderdi. O sırada Türkiye'de, başka başka tarihlerde gelmiş toplam 24 Alman subayı çalışıyordu. 1909'da gelen grubun üç yıllık kontratı bitmek üzereydi. Strempel, üç yıl önce kurulan Numune alaylarının, artık yabancı yardımı olmadan görevlerini yapabilecek kadar yerleştiği kanısındaydı. Böylece boşalacak dokuz Numune Alay Komutanlığı makamı yerine yeni ve daha önemli yerler açılmalıydı. Örneğin üçüncü bir kurmay subay için Harp Akademisi'nde bir yer ve Harp Okulu'nda iki öğretmenlik gibi. Türkler şimdiye kadar Harp Okulu'na yabancı subay atamak istemediklerinden özellikle iki öğretmenin bu kuruma atanmasına razı olmaları "anılmaya değer" bir başarı olurdu. Strempel'in görüşüne göre dokuz Numune Alay Komutanlığı'nın kaldırılması halinde yeni ve daha önemli üç görev yerinin teşkiliyle denge tamamen sağlanmış olacaktı. Türkiye'de kaldığı süre uzadıkça Strempel, Alman reformcularının sayısından çok, insan ve subay olarak sahip oldukları değerin ve Türklere öz garip koşullara uyuşlarının önem taşıdığı görüşünü benimsemişti. Türkler, ilk gruba dahil 14 subaydan beşini alıkoymak istiyorlardı. Türk düzeyinin yükselmesi sonucu artık genç Türkiye'de reform subayı olmak kolay değildi. Moltke ve Goltz gibi kimselerin yaptıklarının hatırlanması da "bir dereceye kadar" Alman reformcularının "değerini düşürüyordu." Hatta bir Türk generali, hiçbir kontratın uzatılmamasını önermişti. Tekrar bir Moltke ya da bir Goltz buluncaya kadar yeni Alman subaylarının denenmesine devam edilmesi daha iyi olacaktı. Süresi biten 14 kontrattan sadece beşinin uzatılacağını yabancı basın duyacak olursa bu konuyu "dostça olmayan" bir şekilde işlemeleri tehlikesi vardı. İyi düşünülmüş bir formülle haberin ilkönce Alman basını tarafından verilip verilmemesinin tartışılması gerekiyordu. (6)

(4) Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın Lossow'a, Türk Büyükelçiliğine, Devlet ve Dışişleri Bakanlıklarına ve II nci Kolordu Komutanlığıyla Berlin'deki Bavyera Askeri Temsilcisine 9.1.1911 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1950, sayı 171.

(5) Bavyera Harbiye Bakanlığının Prens Luitpold'a 19.1.1911 tarihli yazısı; tasdik 21.1.1911, BK - Mkr. 1950, sayı 172.

(6) 4.7.1912 gün ve 579 sayılı askeri rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 11968.

1 Ekim 1912'de Türk Harp Akademisi'nde göreve başlamaları öngörülen öğretmenlerden biri Bavyeralı Üsteğmen Franz Endres idi; O da yüzbaşı olarak ve kurmay subay üniformasıyla Bavyera hizmetinde çıkartılacaktı. (7) Endres, Bavyera Harbiye Bakanlığı Personel Dairesi'ne Türk binbaşısı olarak görev alabilmesi için yüzbaşı olarak çıkarılmasının zorunlu olduğunu, aksi takdirde çok az maaş alacağını söylemişti. Bu işte de Türk Büyükelçiliği'nin ricası doğrudan doğruya Bavyera askeri makamlarına yapılmış olduğu için (belki de bunun arkasında von Lossow vardı) genel uyumu sağlamak üzere bu sefer de Münih, Prusya Harbiye Bakanlığı'na başvurdu. (8)

Fakat, durumdan haberdar olan Dışişleri Bakanlığı bu kez duraksadı. 1911 Eylülü' nün sonundan beri Trablusgarp'ta devam eden Türk-İtalyan Harbi nedeniyle Başbakan, henüz harp devam ederken bir Alman subayının Türk hizmetine girmesinin tarafsızlık ilkeleriyle bağdaştırılamayacağını sanıyordu; "belki de İtalyanlar üzerinde hoş olmayan etkiler yapacaktı." Bavyera Krallığı Devlet ve Dışişleri Bakanlığı da bu görüşe katıldı. (9)

Emir subayının yazdığı gibi, "güvenilir kişilerden duyduktan" sonra Mareşal von der Goltz işe karıştı. Dışişlerinin düşüncesine katılmadığını emir subayı ile Bavyera'nın Berlin'deki yetkili Askeri Temsilcisine bildirdi ve "Üsteğmen Endres lehine harekete geçmesini" önerdi. Fakat Bavyera Harbiye Bakanlığı, politik makamların görüşlerine uydu ve Endres lehine herhangi bir girişimde bulunulmamasını emretti. (10)

Balkan devletlerinin gittikçe artan harp tehdidi karşısında Türkiye, İtalya ile bir barış anlaşması yapmaya razı olduktan sonra Endres'in Türk hizmetine girmesine müsaade edildi. Ama Dışişleri, Bavyera ile askeri ilişkilerini tamamen kesmesini ve sadece öğretim işiyle meşgul olmasını şart koştu. Birinci koşul için Bavyera Harbiye Bakanlığı, "bu Dışişlerini hiç ilgilendirmez!" dedi. Ancak, Kraliyet emrindeki Bavyera hizmetine tekrar giriş garantisini şeklen çıkarmaya hazırdı; ama bu hakkın kendisine tanındığı Endres'e ağızdan bildirdi. Artık Enders'in Türk Ordusuna girmesinden doğacak her türlü sansasyon önlenmişti. Ekim ortalarında, yani Birinci Balkan Harbi'nin çıkmasından birkaç gün önce Enders'in Türk Ordusuna geçişi onaylandı. (11)

---

(7) Bavyera'nın Berlin'deki yetkili askeri temsilcisinin 24.6.1912 tarihli telgrafı, BK - Mkr. 1951.

(8) Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın Dışişlerine, Prusya Harbiye Bakanlığına ve Bavyera Devlet ve Dışişleri Bakanlığına 25.6.1912 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 2.

(9) Zimmermann'ın Bavyera Devlet ve Dışişleri Bakanlığına 4.7.1912 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 6.

(10) 17.7.1912 gün ve 16442 sayılı Harbiye Bakanlığı Protokolü ve Yetkili Askeri Temsilcinin 20.7.1912 tarihli mektubu, BK - Mkr. 1951, sayı 7.

(11) BK - Mkr. 1951, sayı 12 - 14, tarih 10, 11 ve 13.10.1912.

Bu arada Türkiye'de, Alman Askeri Heyeti'nin varlığını tehlikeye sokabilecek bir iç politika olayı cereyan etti. Yeni bir karşı devrim "İttihat ve Terakki Komitesi"nin egemenliğine geçici olarak son verdi. Babıâli yanındaki yeni Alman Büyükelçisi von Wangenheim, 28 Ağustos 1912 tarihli raporunda bu durumu ayrıntılarıyla açıkladı. Bu rapor Wangenheim'in tutumuna ve O'nun, Alman reform çalışmalarını kendi politik çerçevesinde mütalaa eden görev anlayışına ışık tutuyor; bu anlayışın bütün metinde yansıtıldığı görülüyor. Rapor, Wangenheim'in sonraki çalışmalarının birçoğunu da açıklığa kavuşturuyor :

"Abdülhamit gibi İttihat ve Terakki Komitesi de Ordu tarafından devrildi. Şimdiki Hükümet de Ordunun kontrolünde bulunuyor. Askeri İttifakın emrinde onunla beraber görünen dört general, daha birkaç gün önce İçişleri Bakanı Hüseyin Hilmi'yi görev ve yetkilerini terke zorladılar. Orduyu bu yönetici durumdan kimin uzaklaştıracağı kestirilemez. Bütün olasılıklara göre Ordu, daha uzun süre Türkiye'de son ve kesin karar unsuru olacaktır. Türkiye üzerinde etkili olmak isteyen yabancı hükümetler bunu hesaba katmak zorundadırlar.

Ordu önder rolü oynadığı sürece Almanya, kendisiyle rekabet halinde bulunan ülkelere karşı ayrıcalıklı bir durumda bulunacaktır. Çünkü Türk anlayışına göre, Türk ve Alman orduları arasında bir silah arkadaşlığı vardır. Subayların çoğu, bizim askeri gücümüzün kesin üstünlüğüne inanıyorlar. Fakat, ordunun aynı zamanda büyük politik önemi de olduğunu anlayan düşmanlarımız kımıldamaya başladı. Alman ve Fransız orduları arasındaki iyi ilişkiler hakkında İngiliz basınında görülenlere benzer hükümler, artık şurada burada Türk subayları arasında da duyuluyor. Meşhur Osman Paşa, Alman Ordusunda gelişmenin durduğundan ve diğer ülkelerin O'nu geçmekte olduğundan kimsenin şüphe etmemesi gerektiğini kısa süre önce büyük bir subay topluluğu karşısında açıkladı.

Yukarıda ana hatlarıyla belirtilen durumda Türk Harbiye Nezareti'ndeki değişiklik Almanya için çok önemli bir olaydır; hatta hükümetin, komitenin elinden Hürriyet ve İtilâfçılara geçişinden belki daha da önemlidir. Buraya gelişimin ilk haftalarında yeni Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın Büyükelçiliğimiz'e ve reformcularımıza karşı takındığı soğuk tutumdan biraz rahatsızdım. Kabinenin diğer yetkili üyelerinin aksine Nâzım Paşa benimle temasta bulunmaktan kaçındı. Türk rütbe ve makam sahipleri için yapılan kabul resmine, özür dileyerek, gelmediği gibi kendisine vekâleten makamından bir tek subayı da göndermedi. Alman öğretmenlerine karşı da doğrusu kaba davranıyordu. Kendisine takdim edilmek üzere, tarafından tespit edilmiş olan saatte Harbiye Nezareti'nde hazır bulunan subayları üç saat bekletmiş ve sonra özür bile dilememişti. Bunun sonucu olarak Nâzım'ın Alman Heyeti'ne tamamen düşman olduğu ve belki de askeri bakımdan Almanya'dan yüz çevirmek niyetinde olduğu korkusu Alman subayları arasında yayılmaya başladı. Bu arada o korkunun abartılmış olduğu anlaşıldı. Nâzım gerçi Alman

politikasından yana değildir. Bakan arkadaşlarının çoğu gibi, İtalya ile harpte Almanya'yı işe karışmamış buluyor. Partici olarak Almanya'nın ve onun burdaki temsilcilerinin devrik Komitenin dostları olduğundan kuşkulanıyor. Nâzım'ın Alman Büyükelçiliği'yle toplumsal ilişkilerinde uzun zamandır mevcut olan soğukluk da buna ekleniyor. Fakat Bakan'ın Alman fobisi askeri işleri etkilemiyor. Asker olarak Nâzım, milliyetçidir. Türk askerinin doğal bakımdan diğer bütün ülkelerin askerlerinden üstün olduğuna inanır ve bu yüzden de Osmanlı birliklerinin –ister Alman, ister başka ulustan olsun– yabancı reformcular tarafından eğitilmesine çok az değer verir. Bu nedenle Türk birliklerinin komuta makamlarında bulunan –Alman reformcularının sayısını– yerlerine herhalde başka ülkeden subay atamayı düşünmeden– azaltmaya çalışacağı kabul edilebilir. Buna rağmen subaylarımızın, özellikle kurmay hizmetindeki bilimsel üstünlüğünü açıkça kabul ediyor ve Türk Ordusunu bundan sonra da Alman askeri bilim kaynaklarından yararlandırmak istiyor. Nâzım Paşa hakkında yukarıdaki istihbaratı, onun politik düşmanı Asım Bey'e ve ayrıca Ferit Paşa'ya borçluyum. Nâzım'ın bize karşı düşüncelerinden kuşkulandığını gizli konuşmamızda Ferit Paşa'ya açıklamıştım. Ferit bana, Nâzım'ın gerçi Kâmil'in adamı olduğu; ama hiçbir zaman Türkiye'nin bugüne kadar ki dış politikasının özüne ve Türk ve Alman Orduları arasındaki ilişkilere dokunmayacağı cevabını verdi. Ferit Paşa'nın bugünlerde Harbiye Nazırıyla görüşmüş olduğu anlaşılıyor. Birkaç gün önce von Strempel rica edince Harbiye Nazırı O'nu olağanüstü bir şekilde dostça kabul etti ve konuşma sırasında reform çalışmalarımız hakkında takdirlerini ifade etti. Bu arada, yüksek rütbeli subaylar için açılacak bir talimgâhı yönetecek albay rütbesinde bir Alman kurmay subayının daha Türkiye'ye gönderileceğini umduğunu söyledi. Bununla ilgili müracaat muhtemelen yakında Berlin'e bildirilecek ve von Strempel tarafından rapor halinde de açıklanacaktır. Ben ancak bu işin mümkün olduğu kadar çabuk dikkate alınmasını tavsiye edebilirim; aynı zamanda şimdiye kadar cevapsız kalmış olan, Türk Genelkurmayı için iki subay gönderilmesi önerisinin de bununla birlikte ele alınmasını rica ederim. Reformcu subaylarımızın çalışmaları konusunda burada gördüklerim ve işittiklerime göre sadece Nâzım'ın, Türk Ordusunun, kıtalarda görevlendirilen Alman subaylarından, Genelkurmay'da ya da askeri eğitim kurumlarında çalışanlara nazaran daha az yararlandığı görüşüne katılabilirim. Gerçi birinci gruba dahil subaylar bazı Türk kıtalarının eğitiminde olağanüstü hizmetler görmüşlerdir ama, bu arada, Alman ve Türk anlayışı arasında sık sık sürtüşmeler de meydana gelmiştir. Bu sürtüşmeler subaylarımızı sevimsiz yapıyor. Bundan başka onların çalışmaları daima kısa süreli oluyor ve ancak sınırlı bir alanda hissediliyor. Yetkisiz ve amatörce kanıma göre, Türk subay ve erlerini Alman talimnamelerine göre eğitmektense yetenekli Türk subaylarını Almanya'da ya da burada Alman öğretmenleriyle eğitmek daha iyi olacaktır. Böylece onlar Alman bilgisini Türk düşünüş şekline aktarabilirler ve astlarına daha iyi anlatabilirler. Ama gelecekte subaylarımızın esas görevi, bugünkünden de çok politik nitelik taşıyacak ve nazik ve arkadaşça tutumlarıyla, Türk Ordusunda mevcut Alman sempatisini sürdürmek ve derinleştirmekten ibaret olacaktır.

Türk-İtalyan Harbi sona ermeden Türkiye'ye yeni reformcular göndermek hususunda bizdeki endişeye karşılık, İngiliz Deniz Heyeti'nin, İtalyanların hoşnutsuzluğuna sebep olmadan aynı şekilde harbin devamı sırasında yenilenmiş olduğuna dikkati çekmek isterim. Reformcularımızdan sekizi şimdi Almanya'ya dönüyor. Bu nedenle üç, dört subayın yeniden gönderilmesi hiçbir zaman şimdiye kadarki mevcudun tamamlanması anlamına gelmez. Türklerin isteğini yerine getirmekte duraksarsak bu arada barış aktedilebilir. Afrika eyaletinin kaybından Türkler bizi sorumlu tutarlar ve her şeyden önce Alman subaylarıyla yeni anlaşmalar yapmaya çok az bir eğilim gösterirler. Kararın geciktirilmesi nihayet Nâzım Paşa'yı da kızdırabilir ve bu yüzden de geri kalan reformcularımızın işi güçleşir." (12)

18 Ekim 1912'de Balkan Harbi çıktı. Alman Hükümeti şimdi, Türk hizmetindeki Alman subaylarının fiilen savaşa katılıp katılamayacaklarına karar vermek zorundaydı.

Alman Subaylarının Türk Savaşlarına Fiilen Katılması Sorunu

Daha önce Moltke ve arkadaşları asi Kürtlere ve Mısır'ın Mehmet Alisi'ne karşı açılan seferlere fiilen katılmışlardı. Fakat bu katılma hiçbir şekilde uluslararası anlaşmazlıklara neden olmamıştı. 1897 Türk-Yunan Harbi sırasında bu ilişkilerde daha nazik bir durum hasıl oldu. General Grumbckow Paşa, Hükümet kararnamesine göre "Türk harp hizmetinde" görevlendirilmiş olmasına rağmen Padişah'tan Yunan sınırındaki birliklere gitmesi emrini alınca Alman Büyükelçiliği aracılığıyla Berlin'deki Askeri Kabine'ye, bir itirazları olup olmadığını sormuştu. Daha önce sözü edildiği gibi (13) Amiral Kalau von Hofe de Çanakkale Boğazı'ndaki Türk donanmasına gitmişti. Kamphövener Paşa'nın da Girit'deki birliklere gönderilmesi düşünülüyordu. Politik kuşkular, Türklerin Müslüman olmayanlara hiçbir zaman gerçek sefer komutanlığı vermek istemedikleri ve Alman generallerini sadece yüksek askeri danışman olarak kabul ettikleri ve öyle kullandıkları şeklinde yumuşatılıyordu. (14)

Balkan Harbi'nin çıkışından birkaç gün önce Genelkurmay Başkanı von Moltke (küçük), Türk hizmetindeki Alman subaylarının savaşa fiilen katılmaları sorununa Prusya Harbiye Bakanı'nın dikkatini çekme gereğini duydu. Bu yazıdan; savaşı gözleriyle görmek istediklerinden Harp Akademisi'nde bulunan genç Alman subaylarının, Türkiye'

(12) Wangenheim'ın Bethmann Hollweg'e 28.8.1912 gün ve 282 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 15123. Yazarın ehemmiyetle kaydettikleri.

(13) Bak. s. 88.

(14) Saurma'nın Dışişlerine 6.3.1897 gün ve 121 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 16, A 2817 ve Sauma'nın Dışişlerine 10.4.1896 gün ve 183 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 16, A 4740.

de bir harp hali olursa katılmak niyetinde oldukları anlaşılıyordu (Almanya 41 yıldan beri harbe girmemişti). Ne Türkiye'ye ne de Alman subaylarına yarar sağlayacağından Moltke bu isteği kabul etmiyordu. Subaylar, Türk Ordusunda ancak eğitim ve öğretim görevleriyle çatışmayan ast roller oynamalıydılar. Ayrıca, Almanya'nın Türk-İtalyan Harbin'ndeki tutumu nedeniyle Almanlara karşı Türkiye'de artan antipati, Alman subaylarını, kendileri için hiç de elverişli olmayan bir duruma sokabilirdi. Türklerin yabancılara karşı güvensizliği yüzünden bu subaylar, önemli yerlerden uzak da tutulabilirlerdi. Maddi bir çıkar da umulamazdı; aksine subaylar, kendi olanaklarından büyük harcamalar yapmak zorunda kalabilirlerdi. Türk Büyükelçisi'nin şimdiye kadar, Türkiye'ye gönderilmek üzere Prusya Ordusundan terhis edilen genç subaylara Türkiye'deki maaşlarını ödemeyi, bu subayların özgeçmişleri hakkında bir bilgi edinmeden kabul etmiş olmasına rağmen Türklerin bu tür önerileri kabul edecekleri hiç belli değildi.

Fakat diğer taraftan da Moltke, halen Türk hizmetinde bulunan eski Alman subaylarından hiç olmazsa birkaçının seyyar ordu birliklerinde görevlendirilmesine müsaade edilmesinin çok yararlı olacağını düşünüyordu. Böyle bir durum olursa, tarafsızlık nedeniyle bu subayların geçici olarak hizmetten ayrılmış subay olarak mı kalacakları yoksa daha önce emekliliklerini mi istemek zorunda oldukları düşünülebilirdi. Ama böyle bir durumda Almanya tarafından onlara emekli maaşı ödenmesi bazı güçlükler çıkaracaktı. Fakat bu müsaade verilmeyecek olursa savaş sırasında Alman subayları, çalıştıkları yerlerde işsiz güçsüz kalmış olacaklardı. Bu; Alman görüşüne göre, hiç de istenen bir durum değildi. Genel bir Balkan Savaşı halinde bu subayların geri çağrılmaları söz konusu olabilirdi. Ama, kontrat tek taraflı olarak bozulduğunda Türk Hükümeti hiçbir tazminat ödemekle yükümlü olmayacağı için bu, kişisel ağır maddi zarara yol açardı. Ayrıca subayların çoğu uzun süreli kira kontratlarıyla bağlıydılar. (15)

Bu düşünsel tartışmalara Bavyera Binbaşısı ve Türk Albayı von Lossow'un sebebiyet vermiş olduğu anlaşılıyor; çünkü, cephede görev alması ona önerilmişti. Fakat, Genelkurmay Başkanı'nın yukarıdaki yazısından üç gün öncę Alman Büyükelçiliği, Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na danıştıktan sonra ona, reformcuların ancak Alman Ordusundan kesin olarak ayrıldıktan sonra savaşta sahra ordusuna katılabileceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Lossow, Bavyera Harbiye Bakanlığına başvurdu ve harbe katılmamaları halinde Alman reformcularının İstanbul'da kalacaklarını ve Türk Harbiye Nezareti emrine verileceklerini, bunun da her türlü faaliyete son verilmesi ve tamamen dondurulmuş bir duruma düşmeleri demek olacağını önemle bildirdi. Harbin devamı süresince Ordudan ayrılmasının kabulünü rica etti. (16)

(15) Moltke'nin Harbiye Bakanlığına 15.10.1912 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, 3350/12 g. A. 1.

(16) Lossow'un Bavyera Harbiye Bakanlığına 12.10.1912 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 15.

Üç gün sonra Lossow, Bavyera tabiiyetinden çıkartılmasını da rica etti. Türkler, harp alanında bulunan bir reformcunun herhangi bir politik nedenle Almanlar tarafından geri çağrılmasını her hal ve koşulda önlemek istedikleri için bunu şart koşmuşlardı. Lossow, Ordudan ayrılmasının da tabiiyetten çıkmasının da sadece bir formalite olduğunu ve harp biter bitmez eski ilişkilerin yeniden kurulmasını rica edeceğini önemle kaydetti. Trakya'daki Ordunun Başkomutanı Abdullah Paşa'nın karargâhına katılmayı uzun ve zorlu görüşmelerden sonra başardığını gizlice bildirdi. Şimdilik O, savaş alanına gitme izni alan tek reformcuydu. (17)

Hemen aynı gün Bavyera Harbiye Bakanlığı, aynı nedenlerle Yüzbaşı Endres'in de Bavyera Ordusundan ayrılmasına müsaade edilmesi için Prens Luitpold'un naibine başvurdu; çünkü Yzb. Endres'in Türk Sahra Ordusunda çalışması "ısrarla isteniyordu ve O'nun savaş tecrübelerinden ilerde anayurt ordusunda da yararlanılabileceğinden bunun memnuniyetle karşılanması lazımdı." Her iki subaya da Ordudan ayrıldıktan sonra emekli maaşı bağlandı ve geri dönüşlerinde tekrar Bavyera Ordusuna alınacakları hakkında daha önce kendilerine verilmiş olan garanti kesin olarak yenilendi. (18) Emekliye ayrılmasının kabul edildiği, 16 Ekim 1912'de telgrafla Lossow'a bildirdi. (19)

Aynı zamanda her iki Bavyeralı subayın "Bavyera devlet tabiiyetinden çıkarılmaları" da sağlandı. Heyecana meydan verilmemesi için bu ayrılma Harbiye Bakanlığı emir bültenlerinde yayımlanmadı. (20)

Balkan Harbi'nin sona ermesiyle Ekim 1913 sonlarında Lossow ve Endres tekrar Bavyera tabiiyetine ve Ordusuna alınmalarını rica ettiler ve bu ricaları kabul edildi. (21)

Balkan Harbi ve Alman Reformcuları

1912 yılı Kasım ayı sonlarında Wangenheim, beş Alman subayının harbe aktif olarak katılmaya kararlı olduklarını bildirdi. Bu subaylar von Lossow, Lehmann, Veit, von Hochwaechter ve Graf Preysing idi. Wangenheim'in ifadesine göre, her ne kadar Türk

(17) Lossow'un Bavyera Harbiye Bakanlığına 15.10.1912 tarihli yazısı, BK - Personalakt Nr. 44185.

(18) Harbiye Bakanlığı'nın Luitpold'e 15.10.1912 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 15, 16.

(19) Harbiye Bakanlığı'nın Lossow'a 16.10.1912 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 17.

(20) Bavyera Devlet Bakanlığı'nın Dışişlerine 26.10.1912 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 22.

(21) Lossow'un Harbiye Bakanlığına 30.10.1913 ve Harbiye Bakanlığı'nın Ludwig'e 1.11.1913 tarihli yazısı, BK - Mkr. 1951, sayı 34.

Ordusundaki yabancı düşmanlığından söz edilebilir ve "Türklerin, Alman subaylarının işe karışmalarını ne kadar az istedikleri" söylenebilirse de bu beş subayın hepsi de Türk âmirleri tarafından çok öğülmüş, olağanüstü yüksek değerlendirilmişlerdi. (22)

Nihayet von Endres de harekât alanına gitmeyi başarmış olduğunu "1912–1913 Balkan Harbi'ne Katılışım Hakkında Rapor" başlıklı yazısında teyit ediyor. Endres Raporu'nda "Nâzım Paşa, Orduda Alman subayı istemediğinden harbin ilk yarısında bir görev alma olanağı bulamadım" diyor. Buna, açıkça Harbiye Nezareti'ni de katıyordu. Ancak Nâzım Paşa'nın devrilmesinden sonra Alman reformcularıyla temasa geçildi. Yeni Sadrazam, bir kabul resminde Endres'e, Alman subaylarının büyük ölçüde harbe katılmalarından nasıl vazgeçilebildiğini anlamanın güç olduğunu söylemişti. Şimdi Endres de Çatalca Ordusu'nda görevlendirilmişti. O, operativ ve taktik danışman olarak düşünülmüştü. Fakat bu Endres'in fiili kullanılması ve O'nun harbe aktif olarak katılması sorununu çözümlemiyordu. Ordu Kurmay Başkanı Endres'in gelişinden memnun değildi ve O'nu İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'ne atamak suretiyle dondurmak istedi. Bu suretle Endres'in, çoğu zaman kendisine başvurma zorunda kalmasını ve ayrıca, çok işi olduğundan kritik keşif gezilerine zaman ayıramamasını sağlamış oldu. Şube Müdürü olarak Endres'in çalışmaları tamamen amaçsızdı; çünkü Kurmay Başkanı, sadece uygun gördüğü haberlerin O'nun eline geçmesine müsaade ediyordu. Birkaç gün sonra Endres, bu "şerefli görev"den vazgeçti. Ordunun durumu dolayısıyla Enders, bir operatif taarruzun aleyhinde konuşunca Kurmay Başkanı bu konuda görüşünü almak üzere, O'ndan gizli olarak Lossow'a yazdı; ama Endres'in söylediklerini Lossow'a bildirmedi. İki Alman subayını birbirine karşı kullanabileceğini umuyordu. Endres'in yetiştiği okuldan çıkmış olan Lossow da aynı görüşü açıklayınca Türkler, ikisi arasında gizli bir anlaşma olduğunu kabul ettiler ve artık Endres'in mektuplarının Lossow'a iletilmesine müsaade etmediler. Ordu emirlerini de Endres'ten gizlediler. 23 Şubat 1913'te, Kurmay Başkanı ama gerçekte komutanı Enver Bey olan yeni bir kolordu kurulduğunda bunun teşkilatı Endres'ten gizli tutulmuştu. Yeşilköy civarında toplanmış olan bu yeni Kolordu, Endres'in görüşüne gire –ki, tamamen doğruydu– Komitenin politik muhafız birlikleriydi; Bulgarlardan çok Çatalca Ordusu'na karşı düşünülmüştü; çünkü Çatalca Ordusu'na güvenilmiyordu ve bir gün Başkente yürümesinden korkuluyordu. Endres, Genç Türklerin kuvvet kullanarak gerçekleştirdikleri yeni hükümet darbesinin politik gerginliği çok yükselttiği bugünlerde Ordu yüksek makamlarında bulunan yabancı subayların durumlarının –düşünülebileceği gibi– hoş olmadığını ekliyordu. (23)

(22) Wangenheim'in Bethmann Holweg'e 22.11.1912 gün ve 376 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 21008.

(23) Endres'in "1912 - 1913 Balkan Harbine Katılışım Hakkında Rapor" adlı yazısı Bavyera Harp Arşivi, Gnkur., Bd. 42.

Lossow, kendisinden on yaş küçük olan Bavyeralı arkadaşından daha şanslıydı. Lüleburgaz Savaşı'nda Abdullah Paşa'nın karargâhında çalışmış ve sonra Çatalca hattında bir piyade tümenine komutan olmuştu. Türklerin durumu hakkındaki hükmü, hemşerisininkinden az yıkıcı değildi. Alman gazeteleri, Türklerin bu Harpten "şerefle" çıkacaklarını yazınca çok kızdı. Türklere gerçekten yardım etmek isteyenlerin –"başka türlüsü zaten olamaz"– pohpohçuluktan ve durumu toz pembe göstermekten sakınmaları gerektiğini, aksine, çok acı ve üzücü de olsa onlara gerçeği söylemek zorunda olduklarını düşünüyordu. Alman parasıyla İstanbul'da yayımlanan, Türklere dalkavukluk eden ve sanki parası Genç Türk Komitesi tarafından veriliyormuş gibi yazılar yazan "Osmanlı Lloyd" gazetesine de çok kızıyordu. Bu gazete, kendisine verilen zafer haberlerini yayımlıyor ve Komite'yi desteklemek ve onun istediği fikirleri yaymak suretiyle Alman davasına kötülük ediyordu.

Son asker alınalardan sonra ülke, insan kaynakları gibi hayvan kaynaklarını da hemen hemen tüketmişti. Bu husus, farkına varılmadan geleceğe, dünya harbine şimdiden büyük bir gölge düşürüyordu. Alman Yarbayı Bischoff'un yönetiminde ulaştırma taburlarının teşkilatlandırılmasıyla iaşe işleri düzeltilmiş olmasına rağmen erlerin ve yük hayvanlarıyla birlikte bütün bir birliğin düşman tarafına kaçış olayları hem Batıda hem Doğuda artıyordu. Arnavut subaylar, Arnavutluk'ta çalışmak için kaçıyorlardı.

Lossow da "İttihat ve Terakki Komitesinin" hafiyelik etmesinden şikâyetçiydi. Raporu açıkça kötümser bir şekilde bitiriyordu:

"Harpten önce Türkiye hakkında iyimserdim; fakat, 21 ay İstanbul'da Türklerle ve Orduyla devamlı temas halinde yaşamış olmama rağmen ülkeyi, halkı ve orduyu tanımıyordum. 6 aydan beri gece, gündüz ve hayatın düşünülebilen hemen her durumunda Türklerle beraberim; kendi gözümle görmek ve incelemek için elime pek çok fırsat geçti. Bir halkla ilgili her şeyi öğrenmek için hiç bir fırsatı kaçırmadım. Türkiye'nin geleceğiyle ilgili kötümserliğim günden güne arttı." (24) Bir mektubunda Lossow annesine, yetersizliklerle savaşın sinirleri bozduğunu yazıyor. (25)

(24) İkinci Balkan Harbi Hakkında Lossow'un Raporu, Bavyera Harp Arşivi, Gnkur., Bd. 43 - Lossow, ayrıca Harbiye Bakanlığına, bu raporun, güveni kötüye kullanma olduğunu bildiğini; ama Türkiye ile ilgili politik ve askeri durumlar mümkün olduğu kadar açık görülürse anayurduna yararlı olacağına inandığından bunu yaptığını yazdı.

(25) Lossow'un annesine 8.7.1913 tarihli mektubu, Bavyera Harp Arşivi, Gnkur., Bd. 43.

Almanların Türk Yenilgisini Açıklayış Tarzı

Daha Balkan Harbi'nin çıkışından ve Türklerin geri atılmasından kısa süre sonra İstanbul'daki Alman İşgüderi von Mutius, Alman düşmanı yabancı basının Türk yenilgisinden, Türkiye'deki Alman reformcularının çalışmaları ve Almanya'dan alınan savaş malzemesinin niteliği hakkında olumsuz sonuçlar çıkaracaklarını yazdı. Gerçi görünüş Almanya'nın aleyhindeydi; ama gerçekte askeri başarısızlığın sorumluluğu Almanların omuzlarına yükletilemezdi. Türk Ordusu, levazım ve iaşe hizmetinin hiç işlememesi yüzünden yenilmişti. Fakat bunlar, Mutius'un görüşüne göre, "Doğu'ya özgü ilgisizlik ve düzensizlik karşısında Alman teşkilat ilkelerinin geçerli olamadığı" alanlardı. (26) Bu yolda Alman öğretmenlerinin karşısına Genç Türklerin onarılmaz gururu dikiliyordu. Ordunun başarısızlığından Türk çevrelerinin, Mareşal von der Goltz okulunu suçlamak için yararlanmaları, harbin başlangıcında açıkça Alman subaylarını işe karıştırmamak ya da ast makamlarda kullanmak eğilimi göstermiş olan meşhur Alman düşmanı "Nâzım Paşacılığın geri" gelmesine neden olabilirdi. (27)

Fakat; iki ay sonra Askeri Ataşe Binbaşı von Strempel, askeri felakete rağmen Türklerin gözünde Almanların değeri daha da arttı diyordu. Bunun esas nedenini, Tümen Komutanı olarak Lossow'un yaptıklarında görüyordu. "Eğer serbest bırakılırsa becerikli bir Alman subayının neler yapabileceğini o göstermişti!"(28)

Bavyeralı subaylar da politik nedenlerden ötürü ve cesaretlendirmek amacıyla bütün Avrupa basınının Türk Ordusundan esirgemediği övgünün, Türk subaylarında öğüt dinlemez bir gurura neden olduğunu ayrıntılarıyla anlatıyor. (29)

Genellikle suçlamaların dışında bırakılan (Alman çevrelerince de) Mareşal von der Goltz'un kendisini, Türk çöküşünü açıklamakla yükümlü hissedeceği düşünülemizdi; ama 1913 yılında Berlin'de yayımlanan "Genç Türkiye'nin Çöküşü ve Tekrar Kalkınma Olanakları" başlıklı bir yazısında Türkiye'nin beklenilmeyen yenilgisinin nedenlerini ayrıntılı olarak araştırdı. (30)

---

(26) Fakat Almanların 1882'den beri bu alanlarda çalışmakta oldukları unutulmamalıdır. II nci kısıma bak.

(27) Mutius'un Bethmann Hollweg'e 5.11.1912 gün ve 353 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 19571.

(28) 3.1.1913 gün ve 674 sayılı askeri rapor Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 396.

(29) Bavyera Harp Arşivi; Gnkur., Bd. 41.

(30) Mareşal v. d. Goltz; Genç Türkiye'nin Çöküşü ve Yeniden Kalkınma Olanakları, Berlin, 1913 —sonraki açıklamalar bu yazıdan alınmıştır—.

Esas nedeni Abdülhamit sisteminde görüyordu. Yüksek rütbeli subayların birliklerle teması yasaklanmıştı. Buna rağmen biri buna cesaret edecek olursa, onun gizli ihtirasından kuşku duyulur ve en azından ülkenin uzak bir köşesine sürülürdü. İlk yönetim değişikliğinden sonra askeri okullarda eğitilmiş genç subaylar terfi ettirilmişlerdi. Bunlar birliklerdeki yaşamı bilmiyorlardı; eratın yapısal nitelikleri ve alışkanlıklarına yabancıydılar, astsubaylıktan yükselen arkadaşlarına tepeden bakıyorlar ve onlarda yeni dönemin hamalları oldukları bilincini yaratan böbürlenmeleriyle onları yaralıyorlardı. Askerleri onları âmir olarak, cezalandıran olarak tanıyordu; ama koruyucu olarak tanımıyordu. İş saatlerinden sonra, daha önce bilmedikleri özgürlüğün zevkine varıyorlardı.

Bundan başka İstanbul'daki Genelkurmay'da öteden beri görülen ama Goltz'a göre genişliği derinliğinden fazla olan kuramsal bir iç yapı egemendi. Sefer planları, özellikle son çağın amatörce taklitiydi. Napolyon savaşlarını büyük bir çabayla okumuş olanlar, düşmanla karşılaşılınca Napolyon gibi yapılmasının zorunlu olduğunu çabucak kabul ediyorlardı. Ulaşılabilecek hedefi kestirmekteki yetersizlik ve hayali ya da tamamen nazari düşüncelerle ipin ucunu kaçırmak da buna ekleniyordu. Yakın ve basit olandan yararlanmaya itibar edilmiyordu. Genellikle planlar çok büyük ve pratik gereksinmelerle uyumsuzdu; mevcut koşullar dikkatle gözden geçirilmeden yapılmışlardı. Bu nedenle de hemen işe yaramaz hale geliyorlar ve başlangıçta tıkanıp kalıyorlardı.

Goltz, son defa Türkiye'yi ziyaretinde, (31) eski öğrencilerinin öğrencisi olan genç askeri kuşağın, kendi kurtuluşlarını bizzat kendilerinin sağlaması için eski hocayı güzellikle başlarından savmak istediklerini açıkça hissettiğine işaret etmişti. Bu; psikolojik bakımdan tamamen anlaşılır bir süreçti; ama aldatıcı, baştan çıkartıcıydı.

Von der Goltz'un, pratik çalışmalarına Genelkurmayı dahil etmesini Abdülhamit de engellemişti. Hatta kendi döneminde Goltz bir harp oyunu yönetmişti; bu oyun sadece bir Türk-Bulgar Harbi'ne dayandırılmış olmakla kalmamış, aynı zamanda taraflara, Balkan Harbi'nde isimleri çok geçen Nâzım ve Abdullah Paşalar komuta etmişlerdi. Fakat oyunun araziye nakli Padişah tarafından, bütün katılanların çok çirkin bir kontrolden geçirilmesine bağlı kılınmıştı. O zaman Goltz, binbir güçlükle Padişahı bir komplonun söz konusu olmadığına ikna edebilmişti.

Bununla ilgili olarak von der Goltz, daha eski Türk kurmay subaylarını suçlamanın haksızlık olacağını söylüyordu; çünkü güç meslekleri için yeteri kadar hazırlanmış değildiler; mevcut koşullar altında başka bir şey yapamazlardı.

Fakat, bu savunucu Alman açıklamaları ve Almanların kendilerine ait her suçu reddetmeleri, Türkiye ve Berlin'deki Alman askerlerinin Türk yenilgisini Alman Ordusu için bir rezalet olarak kabul ettiklerini ve Alman reformcularının Türkiye'den geri çağı-

(31) Önceki Kısma Bak.

rılmasının bütün dünya tarafından Alman başarısızlığının ispatı olarak yorumlanacağından korktuklarını saklayamaz. Böylece bu kötü duruma isimleri karışmış olan Almanlar, derhal düşüncelerini, Türk Ordusundaki reformun bir Alman Askeri Heyeti'yle sürdürülmesi üzerinde topladılar; ama bu kez tamamen değiştirilmiş çalışma olanaklarıyla.

Yeni Bir Alman Askeri Heyeti Hakkında Düşünceler

Daha önce sözü geçmiş olan "1912–1913 Balkan Harbi'ne Katılışım Hakkında Rapor" başlıklı yazısının son kısmında Endres, Balkan Harbi'ne katılan herkesin "Alman reform çalışmalarının tam bir fiyasko ile sonuçlandığını ve Almanların bunda suçu olmasa da Alman saygınlığının yitirildiğini" açıkça görmüş olduğunu yazıyordu.

Alman reform çalışmalarının devamı, sadece, değişen koşullar altında da Alman Hükümeti'nin, daha geniş çerçevede yeni bir çalışmaya başlayacak kadar Türkiye'ye ilgi duymasına bağlıydı. Türkiye'nin Asya'daki topraklarının paylaşılması da ancak birkaç yıllık bir sorun olduğu için, Almanya'nın Türkiye'de büyük bir askeri heyet bulundurmasının kendisine bir kolaylık sağlayıp sağlamayacağının düşünülmesi lazımdı. Endres, sağlamayacağı kanısındaydı. Paylaşmada Almanya uygun bir hisse isteyince, Alman Askeri Heyeti'nin varlığı, Alman politikasının ahlaki ilke ve değerleri umursamamakla suçlanmasına neden olabilirdi. Diğer taraftan böyle bir suçlamanın mümkün olabileceği duygusu, büyük bir çekingenlik doğurabilirdi. Bu durumda, askeri heyet olmazsa, Alman politikasının moral hususları dikkate almaması çok daha kolay olacaktı.

Fakat buna rağmen reformlara devam edilmesine karar verilecek olursa, Alman reformunun temel ilkeleri tamamen değiştirilmediği takdirde gelecek bir harpte aynı şekilde büyük bir fiyasko ile karşılaşılacağı şimdiden belliydi. İlkelerin değiştirilmesi halinde bile reform çalışmaları çok güçtü ve hiçbir şekilde başarı garanti edilmiş değildi. Alman reformcuları tarafından giderilemeyecek birçok noksanlar ve reformcuların hiçbir etki yapmayacakları hususlar vardı.

Türk Ordusunda İzzet Paşa'dan başka ciddiye alınacak bir general bulunmadığından, hemen hemen sınırsız bir yetkiyle bir Alman genel müfettişi gerekliydi. Bu, bir kurmay başkanından istenilenleri karşılayacak aktif bir general olmalıydı; mali yönden o kadar bağımsız olmalıydı ki, her şey istediği gibi olmayınca ailesini filan düşünmeden çekilebilmeliydi (Türkiye'deki Alman reformcu subaylarının kuşaklar boyu açıkça bilinen zayıf bir yanı). İsteklerine uymayan her paşayı görevden almak hakkına sahip olmalıydı. Ekmeğini kaybetme tehlikesi hatta paşaları bile çalışmaya zorlayacaktı.

Alman reformcular komuta mevkilerine geçmeli ve yalnız Alman generallerin emrine girmeliydiler. Tamamen yeteneksiz ve kısmen de hiçbir işe yaramaz kişilere şimdiki

bağımlılık ne Alman subaylarının ne de Alman Devleti'nin onuruna yakışıyordu. İki ya da üç kolorduda komutan ve tümen komutanları Alman olmalıydı. Rütbeler, bir değil üç derece yükseltilmeliydi.

Bütün askeri okullar Alman komutanlarının emrine verilmeliydi. Eğer bu okullar Almanların yaptıklarını yıkan bir Türkün emrinde olursa Alman askeri öğretmenleri reform yapamazlardı.

Büyük bir açıklıkla Endres, bu koşulların askeri himaye demek olduğunu ve Türkiye'nin kuşkusuz buna yanaşmak istemeyeceğini itiraf ediyordu. Fakat bir orta yol yoktu. Bıçağı Türkiye'nin göğsüne dayamalı ve "ya askeri heyeti bizim sana verdiğimiz gibi kabul edersin ya da seni tamamen kendi haline bırakırız" demeliydi. (32)

Bu düşünceler kuşkusuz, daha 1913 Ocak ayı başlarında reformcuların ellerinin serbest kalmasından" ve "bütün Alman reform çalışmalarının birleştirilmesinden" söz eden Strempel'in fikirlerine tamamen uyuyordu. (33)

Mayıs 1913'te Lossow da "Türkiye'deki Reformlar Hakkında Düşünceler" adıyla ayrıntılı bir muhtıra kaleme alınmıştı. Bu belgenin birinci kısmında Lossow, hatta biraz da hor gören ifadeler kullanarak iğneleyici bir tarzda Türkiye'nin durumunu anlatıyordu.

Von der Goltz'un erlikten gelen subaylar hakkındaki görüşüne katılmadığını da önemle belirtiyordu.

Yine Almanlar tarafından yeniden teşkilatlandırılacak bir ordu ikinci defa ağır bir fiyaskoyla karşılaşırsa bunun Alman Ordusunu ve Alman isimlerini ilgilendirip ilgilendirmeyeceğini Lossow da soruyordu. Ayrıca, Türkiye'nin taksimi halinde Almanya'nın politik durumunun reformcular olursa mı, olmazsa mı daha kuvvetli olacağını da soruyordu. Hal ve şartlara göre bu sorular, Türk Ordusunun yeniden teşkilatlandırılması için Almanya'nın izleyebileceği iki hareket tarzının mevcut olduğu şeklinde cevaplandırılıyordu :

1. Türklerle ilgili bütün sorunlar oyalanır, sürüncemede bırakılır; şimdiye kadarki reformcuların kontratlarını uzatmalarına ve yeni subayların kontrat yapmalarına müsaade edilmezdi. Artık genç Türk subayları eğitim için Almanya'ya kabul edilmezlerdi. Son kontratın bitmesiyle iki-üç yıl içinde reform işi kendiliğinden sona ermiş olurdu. Konu, bir heyecana ve kamuoyunda büyük bir tartışmaya yer vermeden kapanırdı.

(32) 23 No. lu dipnota bak.

(33) 23 No. lu dipnota bak.

2. Başarı umudunun çok az olmasına ve hiç kuşkusuz bazı tehlikeleri bulunmasına rağmen büyük ölçüde reform çalışmaları bütün hızıyla yeniden başlatılırdı.

İkinci olasılık için Lossow şunları öneriyordu :

1. Almanlar hiçbir şekilde kendilerini Türklere takdim etmemeliydiler. Türkler, yalvararak –hem de çok yalvararak!– Almanya'ya başvurmak zorundaydılar. Eğer Almanya bir kez daha yardıma hazır olursa Türkler bunu bir lütuf olarak kabul etmeliydiler.

2. Eğer –sadece bir gösteriş! değil– gerçekten ciddi bir reform yapılmak isteniyorsa, reformcular, Türkiye'deki çalışmaları sırasında devletin koruyucu elinin ve ilgisinin arkalarında olduğunu bilmeliydiler. Reformcuların Alman silah endüstrisinin bir tür gezgin yardıcıları olduğu duygusuna artık hiç yer verilmemeliydi.

3. Büyük ölçüde bir reform ancak bir heyet başkanının yönetiminde mümkün olabilirdi. Bu kişinin en yüksek Türk askeri rütbesini taşıması zorunluydu. Hatta, reform çalışmaları zorunlu kılarsa Harbiye Nazırı veya Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesini sağlama olanağı bile ona tanınmalıydı. Bu sonuncusu devletler hukuku bakımından belki güç olacaktır; ama, bu koşuldan ve bu hususta gerekli garantilerden vazgeçilmemelidir. Heyet başkanı Türk Ordusunun bütün personel ve diğer işlerinde kesin etki sahibi olmalıdır; örneğin, Ordunun yeni şekli, bölge savunması, kolordu bölgeleri, barış kadrosu, seferberlik yığınak, seter planları, demiryolu inşa ve işletmesi, tahkimat vb. gibi işlerde. Bundan başka, bütün reformcular ve Almanya'da eğitim görmüş bütün Türk subayları üzerinde sınırsız emir yetkisine ve tümen komutanlarından itibaren daha yukarı makamların bütün personel sorunlarında veto hakkına sahip olmalıydı.

4. Genelkurmay, Alman subayları tarafından yeniden teşkilatlandırılmalıydı.

5. Bütün askeri eğitim ve öğretim kurumları Alman komutanların yönetiminde olmak üzere tamamen Almanların eline verilmeliydi.

6. İstanbul ve Halep'teki Kolorduların komutanlıkları ve tümen komutanlıklarına Almanlar atanmalıydı.

7. Şimdiye kadarki örneğe göre diğer iki, üç kolorduda da subay talimgâhları kurulmalıydı; ama, daha geniş yetkilerle.

8. Hiçbir Alman subayı bir Türkün emrine verilmemeliydi. Yalnız Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı için bir tür "göstermelik" (aynen böyle yazıyor!) bir makam kabul edilmeliydi.

9. Yaş ve hizmet yılları bakımından Alman subayları birçok Türk paşasından ilerde olduklarından, yetenek ve bilgi bakımından da onlardan yüz kat üstün bulunduklarından rütbeleri büyük ölçüde yükseltilmeliydi.

10. Maaşların yükseltilmesi, yükselen rütbelere ve reformcuların uzun süredir Türk hizmetinde bulundukları dikkate alınarak yapılmalıydı. (34)

Bu çok büyük çaptaki isteklere Alman Büyükelçisi ve onun Askeri Ataşesi de katılıyordu. 1909'da genç Türk Komitesi'nin reddetmiş olduğu bir heyet başkanının gereğine, görünüşe göre, Türkleri de inandırmışlardı. (35) Fakat Sadrazam, Türkiye'yi hiç tanımayan bir Alman generali gelirse çok daha iyi olacağına dikkati çekti. Bu suretle seçilen generalin, zamanında Mareşal von der Goltz'un yapmış olduğu gibi, önceden tanıdığı bir Türk subayına pek fazla dayanması önlenmiş olurdu. Bununla Pertev Paşa'yı ima ediyordu; son gelişinde Mareşal, bütün uyarılara rağmen Pertev Paşa'ya ayrıcalık tanımış ve bu suretle de yüksek askeri çevrelerde hoşnutsuzluk ve geçimsizlik yaratmıştı. Bu sözler açıkça, yeni iktidarın von der Goltz'un gönderilmesini önlemek istediğini gösteriyor. Fakat Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bu izlenimi vermek istemiyordu.

Bu yüzden von Strempel'e, yeni Reorganizasyon Komisyonu, yeni öğrenilenlerin ilk denemelerini takdime hazır olur olmaz, teftiş için von der Goltz'un davet edilmesini Padişah V. Mehmet (1909–1918)'e önereceğini söyledi. (36)

Bu konuşmadan daha birkaç gün önce von Wangenheim, bir Alman generali için Sadrazamın resmi ricasını almıştı. Dolayısıyla bu generalde aranan bütün nitelikler de açıklanmıştı. O kıta ve karargâh tecrübesi bulunan, en iyisi bir kolordunun kurmay başkanı olarak tek başına kurmay gezilerini üstün başarıyla yönetmiş "en seçkin bir askeri kabiliyet" olmalı ve "tuttuğunu koparacak sağlam bir karaktere" sahip bulunmalıydı. "Binbaşı von Strempel'in kişiliğinde yerel koşulları çok iyi bilen bir yardımcı bulacağından" dil bilgisi ve ülkeyi tanıması ille de gerekli değildi. Wangenheim, bir Alman generalinin atanmasıyla, Türk yenilgisinden Alman reformcularını sorumlu tutan bütün seslerin susturulmuş olacağını düşünüyordu. İngiliz etkisinin genişleme tehlikesine karşı da bu en iyi bir çare olacaktı. Almanların bu öneriyi reddetmesi halinde Babıâli'nin başka devletlere başvurmasından korkulurdu. Bu iş için Avusturyalıların çaba harcamaları tehlikesi de vardı. (37)

(34) Lossow'un "Türkiye'deki Reform Hakkında Düşünceler" başlıklı ve 19.5.1913 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Gnkur., Bd. 43.

(35) Bak. s. 85 — 86.

(36) 26.5.1913 tarih ve 716 sayılı askeri rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 26, A 10886.

(37) Wangenheim'in Dışişlerine 22.5.1913 gün ve 282 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27. A 10443.

Almanların, Türk Ordusunun yeni baştan teşkilatlandırılmasını ellerinden kaçırmak istememeleriyle "Liman von Sanders Heyetine" yol açılmış oldu.

Almanya'ya Silah Siparişleri

Daha önceki bütün durumlarda olduğu gibi bu kararda da tabii silah politikasıyla ilgili düşünceler etkili olmuştu. Türk savaş kuvvetlerinin yeniden kurulması, hiç kuşkusuz, kaybedilen savaş malzemesinin yerine konulması ve eskiyenlerin değiştirilmesi için büyük siparişleri de gerektirecekti. Başkent ve Boğazların tahkimi için bir istihkâm üst-subayının gönderilmesi hususunda Sadrazamın yaptığı ricayı Mart sonunda Askeri Ataşe destekledi; çünkü, bu işi Alman subayları ele alacak olursa "topların Almanya'dan alınması" şansı artardı. (38)

Fakat silah siparişi için mücadele bu kez sadece ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda bir prestij meselesiydi. Dış basın ve hatta bazı Türk çevreleri –askerler de dahil–, Türklerin sahip olduğu Krupp toplarının karşı taraftaki Fransız toplarına yenilmiş olduklarını iddia ediyorlardı. (39) Bu nedenle Almanya'ya yeni silah siparişi sorunu Almanların suçsuzluklarını ispat etmeleri ve onurlarını korumaları bakımından Alman Askeri Heyeti'nin yenilenmesinden daha az önemli değildi.

(38) 29.3.1913 gün ve 687 sayılı askeri rapor, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 6568.

(39) 14.11.1913 gün ve 268 sayılı "B. Z. am Mittag" gazetesinde yayımlanan "Alman Askeri Heyetine Hücumlar" başlıklı yazı.

Kısım V

TÜRKİYE HARBE GİRİNCEYE KADAR "LİMAN von SANDERS HEYETİ"

Yeni Alman Askeri Heyeti'nin Atanması

Araştırmacılar, yeni Alman Askeri Heyeti'nin, Alman Büyükelçisi von Wangenheim ve Askeri Ataşe von Strempel tarafından Türkiye'ye "zorla" mı kabul ettirilmiş olduğu, yoksa Türklerin inisiyatifiyle, daha doğrusu, 23 Ocak 1913'te yaptıkları yeni hükümet darbesinden sonra Genç Türklerin inisiyatifiyle mi Türkiye'ye gelmiş olduğu hususunda bir fikir birliğine varamamışlardır. Bir önceki kısımda anlatılmış olan nedenlerden ötürü her iki olasılığın da bu işte payı olduğu görülüyor. Her ne sebeple olursa olsun 22 Mayıs 1913'te Türkiye, bir Alman Askeri Heyeti'nin gönderilmesini resmen önerdi.

Birinci Dünya Harbi sırasında Türkiye'nin kaderini ellerinde tutan Genç Türk üçlüsünün üyelerinden biri ve Almanlara oldukça karşıt ve Fransız yanlısı olan Cemal Paşa, anılarında o zamanki Sadrazam Şevket Paşa ile bir gece konuşmasından söz ediyor. Sadrazam Paşa bu konuşmada, 30 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra Türk Ordusunun artık Alman metotlarından ayrılamayacağını önemle belirtmiş ve bu nedenle geniş kadrolu bir Alman Askeri Heyeti getirmeye ve eğer gerekirse bir Türk kolordusunun komutasını bir Alman generaline teslim etmeye karar verdiğini söylemiş. Bu kolordunun bütün birliklerinin başına da birer Alman subayı getirilecek ve böylece bir örnek kolordu kurulmuş olacaktı. Ayrıca, bu heyetle birlikte, Harbiye Nezareti'nin muhtelif şubelerinin, Genelkurmay'ın, askeri okulların ve askeri fabrikaların yeniden teşkilatlandırılmasıyla görevlendirilecek birçok uzmanlar da getirtmek niyetindeydi. Cemal'in deyişine göre Sadrazam, heyetin gönderilmesi için gerekli koşulların saptanmasını Almanlara bırakmayı uygun görüyordu. (1) O zamanki Genelkurmay Başkanı İzzet Paşa da anılarında, Mahmut Şevket Paşa'nın, Avrupa ile bir anlaşmaya varmak için görüşmeler yaptığını kendisine anlattığından söz ediyor. İtilâf Devletleri'ne tanınan ödünler nedeniyle Almanlar, Almanya için hangi hak ve ödünlerin saklı tutulduğunu sormuşlar; bunun üzerine o da "Sizin için Ordu!" cevabını vermiş. Sadrazam Genelkurmay Başkam'na, emrine eğitimci subaylardan bir karargâh da verilmek suretiyle bir Alman generalinin Başkomutan etiket ve yetkisiyle görevlendirilmesi hakkında ne düşündüğünü sormuş. Bunun üzerine İzzet Paşa, Ordunun Başkomutanlığı bir Almana teslim edilirse, Sadrazamlık ve Dışişleri Ba-

(1) Ahmet Cemal Paşa; Bir Türk Devlet Adamının Anıları, Münih, 1922, s. 69, 70.

kanlığı makamları da yabancılara verilebilir diye sert bir tepki göstermiş. Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesinden sonra Harbiye Nazırı olan İzzet Paşa, Almanlarla görüşmeleri bir hayli uzattı ve nihayet Veliaht Yusuf İzzettin ve Talât Bey'in baskısıyla sonuçlandırdı. İzzet Paşa Alman Ordusunda hizmet etmiş ve hatta 1893'te birkaç ay 22 nci Tümen'de Liman von Sanders'in emrinde çalışmıştı. Daha sonra, 1910 manevralarında, yeni Alman Askeri Heyeti'nde önemli bir rol oynayacak olan Albay Bronsart von Schellendorff ile tanıştırılmıştı. (2) Alman Askeri Heyeti'ni İstanbul istasyonunda karşılayan da İzzet Paşa'ydı. Ama, hemen hemen bir ay sonra Enver Paşa tarafından Harbiye Nezareti'nden uzaklaştırıldı. (3)

O halde; ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'un, Almanya'nın Talât'a duyduğu gereksinmeden çok Talât ve kumpanyası Almanya'ya muhtaçtılar şeklindeki tanımlaması doğru görünüyor. Daha 30 - 40 yıl önce Türkler, Balkan Harbi sonundakine benzer bir duruma düşmüş olsalardı yardım için İngiltere'ye başvururlardı. Fakat şimdi İngiltere, Türkiye'den Mısır'ı alan, Balkan eyaletlerinin ayrılmasına engel olmayan, Rusya ile birlikte İran'ı kontrol eden ve yavaş yavaş da yatırımlarını Türkiye'den çeken bir ulustu. Daha önce Türkiye, Rusya'ya karşı koruyucusu olarak İngiltere'yi görürken, İngiltere Rusya ile müttefik olduktan sonra bu rol şimdi Almanya'ya düşüyordu. (4)

Her ne olursa olsun, o zamanlar Kassel'deki 22 nci Tümen'in Komutanı ve kendi deyişine göre "Alman Ordusundaki en yaşlı tümen komutanlarından biri" olan General Liman von Sanders'e Askeri Kabine, 15 Haziran 1913'te, II. Wilhelm'in tahta çıkışının yıldönümü günü, Alman Askeri Heyeti'nin Başkanı olarak Türkiye'ye gitmeye hazır olup olmadığını sordu. Türkiye'yi hiç görmemişti; ancak oradaki koşulları biraz incelemişti ve bu soru üzerine de çok şaşırmıştı. (5) Wangenheim, Heyet Başkanı'nın, kimliğini gizleyerek derhal İstanbul'a gelmesini istiyordu. Türkler bunu kesinlikle reddettiler ve Alman generalinin ancak barış anlaşmasının imzasından sonra gelebileceğini söylediler. 30 Haziran 1913'te Askeri Kabine Başkanı von Lyncker, İstanbul'a gitmeye hazır olduğunu bildiren Liman von Sanders'i İmparator'un Heyet Başkanlığı'na atamış olduğunu gizlice Başbakana bildirdi. Fakat konu çok gözli tutuldu ve Başbakan, Askeri Kabine Başkanından haber alıncaya kadar hiçbir girişimde bulunmadı. (6) Bütün yazışmalar ve

(2) İzzet Paşa; s. 225 ff. İzzet Paşa'nın Kassel'deki hizmeti için Liman von Sanders'in "Türkiye'de Beş Yıl" isimli kitabına da bak.

(3) Cemal Paşa; s. 70.

(4) Henry Morkenthau; "Büyükelçi Morgenthaun Öyküsü", New York, 1918, s. 25 - 27.

(5) Liman von Sanders; s. 9.

(6) Lyncker'in Bethmann Hollweg'e 30.6.1913 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 27, A 13190.

sonraki gelişmeler, Liman Heyeti işinin İmparator ve askeri kabine de dahil olmak üzere O'nun yakın çevresi tarafından yönetildiğini, Başbakan ve Dışişlerinin bu işe karıştırılmadığını gösteriyor.

10 Eylül 1913'te Wangenheim, Alman generalinin atanmasıyla Türk Veliahtının çok yakından ilgilendiğini bildirdi. Veliaht,Generale verilecek tam yetki hakkında ilgili makamlarla konuşmuştu. Konu, İmparatorun amacına uygun bir biçimde karara bağlanmalıydı. Önceki Alman öğretmenlerinin otoriteleri eksikti. Bu nedenle Mareşal von der Goltz'un çok yerinde önerileri boşa gitmiş ve Harp kaybedilmişti. (7) Dokuz gün sonra Büyükelçi, Türkler tarafından Alman Askeri Heyeti Başkanı'na tanınan yetkileri bildirdi. Alman reorganizasyon çalışmalarının –şimdiye kadar sağlanmasına çalışılan– bir elden idaresi için General Liman von Sanders, Türk hizmetindeki bütün Alman subaylarının doğrudan doğruya âmiri olacak ve Türkiye'nin her yerinde denetlemeler yapabilecekti. Kabul etmediği hiçbir yabancı subay Türk Ordusuna alınmayacaktı. Atış okulları, talimgâhlar ve gösteri birlikleri de dahil olmak üzere bütün askeri eğitim ve öğretim kurumları emrine verilecekti. Alman sisteminin ve Alman dilinin yayılması için de bu çok önemliydi. General Liman, Yüksek Askeri Şura'nın da üyesi olacaktı. Türk subaylarının, özellikle generallerin yükseltilmesinde O'nun da oyuna başvurulacaktı. Kolordu komutanlarının ceza yetkisine sahip olacaktı. Kontratı beş sene için yapılacak ve yüksek rütbeli Türk subaylarının değiştirilme ve işten çıkarılmaları Kabine ya da Harbiye Nazırı'nın değişiminden sonra altı ay içinde ancak O'nun kabulüyle yapılabilecekti. Hükümet ve Harbiye Nazırı, askeri işlerin tam uyuşumunu ve devamlılığını sağlayacaktı. Şimdiye kadar bütün Alman subayları yılda 30.000 Marktan az bir para ile idare etmek zorunda oldukları halde generallerin eğitimi, bütün kurmay subayların kuramsal eğitimlerinin devamı ve kurmay gezilerinin yapılması ve benzeri amaçlar için Alman Generalinin emrine yılda yaklaşık bir milyon marklık götürü bir tahsisat verilecekti. (8)

27 Ekim 1913'te Türk Bakanlar Kurulu Alman Askeri Heyeti'nin çağrılmasına kesinlikle karar verdi. Kasım sonunda Tümgeneral Liman von Sanders İmparator tarafından kabul edildi. Personel sorunlarının konuşulması sırasında II. Wilhelm O'na şu talimatı verdi : "İster Genç Türkler, ister yaşlı Türkler iktidarda olsun, sizin için ikisi de birdir. Sizin işiniz yalnız orduyladır. Türk subaylarını politikadan uzaklaştırınız. Politikaya bulaşmış olmaları onların en büyük hatasıdır. İstanbul'da, İngiliz Deniz Heyeti'nin başında bulunan Amiral Limpus ile karşılaşacaksınız. Birbirinize karşı iyi davranın. O donanma için çalışıyor, Siz ordu için çalışacaksınız. Çalışma sahalarınız ayrıdır." Bundan dolayı

(7) Wangenheim'in Dışişlerine 10.9.1913 gün ve 519 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 28, A 18408.

(8) Wangenheim'in Dışişlerine 19.9.1913 gün ve 543 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 28, A 15877.

Liman von Sanders, gelecekteki görevini tam bir askeri görev olarak kabul etti. Fakat yine de Askeri Heyetin politik bir faktör olarak etki yapacağını bilmesi gerekiyordu. (9)

Bu arada Askeri Kabine, büyük bir gayretle heyete dahil edilecek subayları seçmeye çalışıyordu. Bunlar 42 kişi olacaktı. 1913 Aralığı'nın başında, İstanbul'da bulunan Askeri Ataşe von Strempel de dahil olmak üzere yedi Prusyalı subay ve bir Prusyalı Levazım Binbaşısı; ayrıca, Bavyeralı bir Tabip Binbaşı ve Saksonyalı bir Topçu subayı saptanmıştı. Bunlar 8 Aralık'ta İmparator tarafından yeni saraya kabul edildiler ve sonra geçici olarak Ordu ile ilişkileri kesildi. (10)

Aynı gün İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir L. Mallet, General Liman von Sanders'in Yüksek Askeri Şura üyesi olacağını ve –Fransız Büyükelçisi'nin daha çok önem vermesine rağmen– bunun "doğal ve hemen hemen kaçınılmaz" olduğunu bildirdi. Von der Goltz'un da Şuranın II nci Başkanı olduğunu ama gerçekte toplantılara çok az katıldığını hatırlattı. (11)

Ertesi gün Wangenheim, Liman von Sanders'in atanması için Padişahtan irade çıkmış olduğunu bildirdi. Ayrıca Türk Hükümeti, Liman için Berlin Büyükelçiliği'ne 5.000 TL. tahsis etmişti. Tartışmalara meydan verilmemesi için Sadrazam, Heyetin mümkün olduğu kadar çabuk gelmesini rica etti. (12) İrade, şu şekilde kaleme alınmıştı: "Prusya Krallığı Tümgenerali Liman von Sanders, Birinci Ferik olarak beş yıllık süreyle, Türk Ordusunda Reform Komisyonu'nun Başkanlığını da yapmak üzere karargâhı İstanbul'da ve birlikleri İstanbul ve civarında bulunan 1 nci Kolordu Komutanlığı'na ve Yüksek Askeri Şura Üyeliği'ne atanmıştır. Harbiye Nazırı'nın vekili olarak Bahriye Nazırı Mahmut Paşa ile sözü geçen General arasında bu yılın 15 - 28 (x) Ekim ve 14 - 27 Kasım tarihlerinde imzalanan ve karşılıklı alınıp verilen anlaşmanın bütün maddeleri, Kabine kararı gereğince bu irade ile onaylanır. Bu iradenin uygulanmasıyla Harbiye Nazırı görevlendirilmiştir." (13)

---

(9) Liman von Sanders; s. 11.

(10) Lyncker'in Kassel'deki XI. Kolordu Komutanlığı'na 3.12.1913 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 29, A 23994.

(11) Mallet'in Grey'e 3.12.1913 tarihli yazısı, Londra Devlet Arşivi (Public Record Office) - FO 371 - 54670.

(12) Wangenheim'in Dışişlerine 4.12.1913 gün ve 670 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 29, A 24054.

(x) Birinci sayılar rumi, ikincileri milâdi tarihi gösteriyor (çevirenin notu).

(13) Wangenheim'in Dışişlerine 5.12.1913 gün ve 671 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 29, A 24077.

Türk Bahriye Nazırı Mahmut Paşa ile Tümgeneral Liman von Sanders arasında yapılan anlaşmanın birinci maddesi, Türk korgenerali rütbesini alan Liman ile anlaşmanın beş yıl için yapılmış olduğunu, bütün hak ve yetkileriyle O'nun Askeri Heyetin Başkanlığı'na getirilmiş bulunduğunu ve bu sürede 1 nci Kolordu'nun Komutanlığı'nı da üzerine alacağını saptıyordu. Aynı zamanda Yüksek Askeri Şura'nın üyesi olacaktı ve kararlar her ne kadar oy çoğunluğuyla alınıyorsa da, disiplin, yükseltme, ödüllendirme ve cezalandırma, teşkilat, reorganizasyon, eğitim ve tatbikat, silahlanma, giyim kuşam, iaşe ve ikmal, sıhhiye, veteriner ve hayvan ikmali, asker alma ve kura çekme, seferberlik hazırlıkları ve tahkimat, istatistik, demiryolu, telefon ve telgraf, ulaştırma, uçak ve balon sistemi konularında O'nun oyu öncelikle dikkate alınacaktı. General, bütün askeri okulların öğretim birliklerinin, Numune Alaylarının ve Talimgâhların ve Osmanlı İmparatorluğu Ordusunda bulunan bütün yabancı subayların da doğrudan doğruya âmiri olacaktı. Müstesna olarak yabancı subayların, Türk subaylarının âmiri olması gereken birliklerde hizmet ilişkileri, özel surette düzenlenecekti.

İkinci madde, General Liman'a, beş senelik kontratı süresince Türk Ordusu için gerekli yabancı subayları sağlamak; bunların kullanılmasını saptamak ve görevden çıkarmak hakkını tanıyordu. Her rütbe için maaş tavanı –Liman'ın kendisi için özel maaş da dahil–, tayın ve erzak ile yolluklar da saptanıyordu. Ayrıca emeklilik sorunu da düzene konulmuştu (Liman için yine ayrı bir statü yapılmıştı).

Generaller ve yüksek rütbeli üstsubaylar için kurslar açılması; kurmay gezileri, özel tatbikatlar, harp oyunlarının yapılması ve emrine verilen subayların yollukları için General Liman von Sanders'e her yıl 50.000 TL. lık bir banka kredisi açılacaktı.

Anlaşma gereğince Türk Harbiye Nezareti Liman von Sanders'e aşağıdaki yetkileri tanıyordu:

Emrinde bulunan ve eğitim kurumlarında kullanılan Osmanlı subayları ancak O'nun kabulü halinde değiştirilebilecekti; Almanya'ya eğitime gönderilecek Osmanlı subaylarını da o seçecekti. Terfi imtihanları için gerekli programlar, O'nun tarafından düzenlenecekti.

Korgeneral Liman von Sanders'in doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'ndan sonra gelmesi saptanmıştı. Fakat Genelkurmay Başkanı, Liman'dan kıdemli olacak olursa Liman, Genelkurmay Başkanı'ndan sonra gelecekti; yani Osmanlı Ordusunda ya ikinci ya da üçüncü yüksek subay olacaktı.

Alman Askeri Heyeti'nin Başkanı; birlikleri, tahkimli yerleri, demiryollarını ve diğer ulaştırma araçlarını, garnizonları vb. lerini denetlemek hakkına sahipti. Harekâtı, denetlemeleri ve hizmetini "gizli" tutmakla yükümlüydü. Bütün kurmay subayların kuramsal eğitimlerini ve bu eğitimin devamını üzerine almış ve bir kolordu komutanının bütün ceza yetkilerine sahip olmuştu.

Almanya'nın Avrupa'da bir harbe katılması halinde Alman Hükümeti, Heyet Başkanı'nın ve Askeri Heyet üyelerinden bazılarının ya da hepsinin kontratını bozmak hakkına sahipti. Böyle bir durumda ayrılış gününe kadar maaşlar ve taahhüt edilmiş olan yollukların yarısı ödenecekti. (14)

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin haber aldığına göre, Türk general ve subayları arasında Alman Heyeti'ne karşı belli bir isteksizlik vardı. Bu subaylar Hükümete, bir muhtıra vermişlerdi. İstanbul Komutanı Cemal Bey'in de bu gruba yakın olduğu hakkında bir dedikodu dolaşıyordu. (15)

Heyetin Türklerle karşılıklı ilişkileri ve yetkileri saptandıktan sonra, Alman makamları yine Heyetin iç sorunlarına döndüler. Heyete bir kurmay başkanının atanması özellikle önemli görünüyordu. Halen Türk hizmetinde bulunan Binbaşı Lossow, Türk Ordusundaki büyük tecrübesi nedeniyle, haklı olarak bu makama geçmek istiyordu. "Kaba yaradılışı" nedeniyle ve özellikle ilk günlerde yüksek Türk makamlarıyla Heyet arasında bütün Türklerin itimadını kazanmış bir kişi aracılık edebileceği için Wangenheim Lossow'un söz konusu olmayacağını düşünüyordu. Büyükelçi bu makam için daha önce kendi Askeri Ataşesi Binbaşı von Strempel'i önermişti; şimdi de "Heyet, von Strempel' in hizmetinden yoksun kalacak olursa, çalışmasının kesinlikle olanaksız olduğunu" kabul ediyordu. Aksi takdirde General von Liman, daima O'na danışma zorunda kalacaktı. Heyet Başkam'yla Askeri Ataşe arasındaki bu devamlı işbirliği nihayet Türklerin ve yabancıların gözünde, kaçınılması gereken politik bir karakter alabilirdi. Büyükelçilikle Askeri Heyet arasındaki ilişkilerin, dışa karşı sadece sosyal ilişkilerle sınırlandırılması zorunluydu. Heyetin başarısı ya da başarısızlığı Almanya'nın politik durumunu doğrudan doğruya etkilememeliydi. Bu nedenle Wangenheim, Lossow'un Kurmay Başkanlığı' nın kabul edilmemesi ve bu makamın Strempel'e verilmesi için çalışılmasını Dışişlerinden rica etti. (16)

42 kişiden kurulacak Askeri Heyetin teşkilinde Münih ile Berlin arasında yeniden anlaşmazlık çıktı. Berlin'deki Bavyera Yetkili Askeri Temsilcisi, Türkiye'ye bir askeri heyet gönderileceği hakkında gazetelerde çıkan haberlerin doğru olup olmadığını Ekim 1913 sonunda Askeri Kabine'ye sordu. Kendisine, General Liman von Sanders ile ismen istenmiş olan beş subayın gideceği cevabı verildi. Henüz belli olmayan bir miktar subay

(14) "Osmanlı İmparatorluğu Ordusunun Reorganizesi Amacıyla Bir Alman Askeri Heyetinin Kurulması İçin Anlaşma" Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30, A 478.

(15) Mallet'in Grey'e 3.12.1913 tarihli ve 600 sayılı yazısı, İngiliz Devlet Arşivi (PRO) - FO 371 - 54654.

(16) Wangenheim'ın Dışişlerine 5.11.1913 gün ve 534 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 28, A 22134.

da sonra gönderilecekti. Bavyera Yetkili Askeri Temsilcisi, Bavyera Ordusunun bu Heyette uygun şekilde temsiline Bavyera Harbiye Bakanlığı'nın değer verdiğini önemle bildirdi. Cevap; Lossow ve Endres ile Bavyeralıların yeterince temsil edildiği şeklindeydi. Yetkili Askeri Temsilci buna karşı çıktı ve 25 Alman kolordusundan yaklaşık 30–40 öğretmeni kapsayan bir heyette üç Bavyera Kolordusu'nun en az dört subayla temsil edilmesi gerektiğini hesap etti. Hatta dışarıda, eğitimleri bakımından bütün Almanların eşdeğerde oldukları izleniminin yaratılmasında Devletin büyük çıkarı vardı. Bavyera Yetkili Askeri Temsilcisi, Saksonyalı ve Württembergli arkadaşlarından da aynı şekilde baskı yapmaları istedi. Askeri Kabine Başkam'yla yaptığı bir konuşmada Bavyera Askeri Temsilcisi, örnek Türk Kolordusu'nda bir tümen komutanlığının Bavyeralılara verilmesinin zorunluluğu ve bir ulaştırma subayı ya da levazım memuruyla temsilin Bavyera'nın dış ülkedeki saygınlığı için yeterli olmadığı üzerinde durmuştu. Bavyera ve Prusya makamları arasında cereyan eden yazışmadan sonra Bavyeralıların, bir tabip binbaşıyla Heyete katılmaları kabul edilmiş ve Bavyera Harbiye Bakanlığı da buna razı olmuştu. (17) Yıl sonunda Askeri Kabine Başkanı, Liman von Sanders'in Türk Sahra Topçu Okulu'na bir komutan gönderilmesini rica ettiğini ve bir Bavyera binbaşısı ya da yarbayının atanmasının düşünüldüğünü Bavyera Harbiye Bakanlığına bildirdi. Binbaşı Baron Friedrich Kress von Kresenstein böylece Türkiye'deki Alman Askeri Heyetine katılmış oldu. (18)

Daha önce de sözü edilmiş olduğu gibi İmparator, Türkiye'ye gidecek subayların ilk grubunu, hareketlerinden önce, 8 Aralık'ta kabul etti. (19)

İstanbul'daki 1 nci Kolordu'nun komutasının General Liman von Sanders tarafından teslim alınması için Türkiye'nin, bir iç sorununu çözümlemesi gerekiyordu. Şevket Paşa'nın Haziran 1913'te öldürülmesinden beri Türk Başkenti'nde sıkıyönetim vardı. 1 nci Kolordu'nun Komutanı Cemal Bey'di ve bu sıfatla aynı zamanda sıkıyönetim komutanıydı. Liman'ın Türkiye'ye gelişinden iki gün sonra Cemal Bey Kolordu Komutanlığı'ndan çekildi ve tabii sıkıyönetim komutanlığının da bir Alman generaline verilmesi olanaksız görüldüğünden, bir Türk albayı tümen komutanı yetkisiyle mevki komutanlığı'na atandı ve sıkıyönetimin kontrolü bu subaya verildi. (20)

7 Ocak 1914'te Padişah'ın, Liman'ı 1 nci Kolordu Komutanlığı'na atayan ve bundan başka bir süre önce (tabii Genç Türk Komitesi'nin kabulüyle) Harbiye Bakanlığı'na atanmış olan Enver Paşa aracılığıyla, Genelkurmay'ın da işlerini üzerine almasını bildi-

(17) Bavyera Harp Arşivi; Mkr - 1952, sayı 1 - 4, 31.10.1913; 1.11.1913; 6.11.1913 ve 14.11.1913.

(18) Bavyera Harp Arşivi; sayı 20, tarih 30.12.1913 ve sayı 24, tarih 17.1.1914.

(19) Goshen'in Grey'e 9.12.1913 gün ve 448 sayılı yazısı, Devlet Arşıvı, F : 371 - 55794.

(20) Cemal Paşa; s. 71.

ren iradesi açıklandı. Yaklaşık 200 general ve yüksek rütbeli subay emekliye ayrıldı. İstanbul'da –sonradan General Bronsart von Schellendorff'un atanmasıyla gerçekleşecek olan– Enver'in, Genelkurmay II nci Başkanlığı'na bir Almanı atayacağı dedikodusu dolaşıyordu. (21)

"Berliner Tageblatt" gazetesi, Mart 1914 ortalarında, Şubat sonunda Askeri Heyette çalışan 22 subayın ismini açıkladı. (22) Mart sonunda İstanbul'daki İngiliz Askeri Ataşesi, Alman meslektaşından Askeri Heyet'de bulunan 47 Alman subayının bir listesini aldı (eski heyetten olan altı subay da bunlara dahildi). İngiliz Askeri Ataşesi, Türk Genelkurmayı'nda II nci Başkan ve şube müdürlerinin Alman subayları olduklarına; iki kolordunun kurmay başkanıyla, üç tümenin komutanın Alman olduğuna; kale topçusu, sahra topçusu, istihkâm, süvari, ulaştırma ve demiryolu müfettişliklerinin Almanların elinde bulunduğuna âmirlerinin dikkatini çekti. (23) Aşağı yukarı aynı günlerde Berlin' deki İngiliz Askeri Ataşesi de, az çok "Berliner Tageblatt" 'da açıklanana uyan 22 subaylık bir liste bildirdi ve başka subayların da gönderileceğini söyledi. (24) O halde İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi'nin İngiliz meslektaşını biraz acele haberdar etmiş olduğu görülüyor. Bununla beraber, Liman von Sanders'in bizzat bildirdiğine göre 1914 yılının ilk yarısında Askeri Heyet 42 subaydan 70 subaya çıkarılmıştı. (25)

Büyük bir gayretle işe başlayan yeni Alman Askeri Heyeti, eninde sonunda başarılarını etkileyecek olan bazı ciddi engelleri, ilk günden itibaren gidermeye çalıştı.

Birincisi; bu Heyet, Balkan Harbi'nden sonra Türkiye'nin tamamen çöküp de yardım istediği ve her türlü koşulu kabul edecek durumda bulunduğu bir sırada kurulmuştu. Liman von Sanders ile imzalanan anlaşma hemen hemen bütün Ordu teşkilatını Almanların eline bırakıyor ve Heyet Başkanı'nın hemen bütün askeri işlere karışmasına müsaade ediyordu. (26) Böylece gerçekte, Endres'in "askeri himaye" dediği (27) ya da Türkiye'nin "Mısırlaştırılması" denilen –1882'den sonra İngilizlerin Mısır'daki egemen-

(21) Mallet'in Grey'e 8.1.1914 gün ve 15 sayılı yazısı, Devlet Arşivi, FO 371 - 1064/88.

(22) 13.3.1914 tarihli "Berliner Tageblatt", "Türk Savunma Reformcuları."

(23) Türkiye'deki İngiliz Askeri Ataşesinin 24.3.1914 gün ve 14 sayılı raporu, Yarbay Cuncliff - Owen, Devlet Arşivi, FO 371 - 13879/88.

(24) Berlin'deki İngiliz Askeri Ataşesinin 27.3.1914 gün ve XIV sayılı raporu, Yarbay Alick Russel, Devlet Arşivi, FO 371 - 13856/88.

(25) Liman von Sanders; s. 32.

(26) Seeckt; "Türkiye'nin 1918 Sonbaharında Çöküşünün Nedenleri", Federal Askeri Arşiv, Freiburg, N 247/202 c.

(27) Bak. s. 106 — 107.

liklerine benzeyen– husus sağlanmış oluyordu. (28) Bu husus, er geç milliyetçi Türklerin karşı koymasına neden olacaktı.

İkinci; Askeri Heyet üyelerinin seçilmesinde yine büyük hatalar yapılmıştı –ve ilerde göreceğimiz gibi bu hatalar bundan sonra da devam edecektir. (29) Bundan da fazla olarak, önceliklerin tecrübelerinden ders alınması reddedilmişti. Her ikisi de Liman Heyetinin üyeleri olan Kress von Kressenstein ve Mühlmann anılarında, kendilerinden öncekilerin "Türkleşmiş" olduklarının kabul edildiğini, karamsar görüldüklerini ve onların hiç de toz pembe olmayan raporlarıyla çalışma heveslerinin sarsılmaması için uyarıldıklarını yazıyorlar. İklimin, ırkın ve kültürün yarattığı özel koşullar dikkate alınmadan Alman Ordusunda bulunan her şeyin Türk Ordusunda uygulanabileceğine inanma hatasına daima düşüldü. Kress, az beslenen Türk askerine Pomeranya bombacılarının talim adımını yaptırmanın Liman'ın özel ihtirası olduğunu, eleştirici şekilde anlatıyor. Sahra Topçu Atış Okulu'ndaki ilk subay kursundan sonra Kress, Alman talimnamelerinin doğrudan doğruya Türkçeye çevrilmemesini, orta derecedeki Türk subayının eğitim düzeyine uygun talimnamelerin hazırlanmasını önerince, Heyet Başkanı, bunu şiddetle reddetmiş ve O'nun, yüksek harp üsdatları tarafından kabul edilenden daha iyisini yapacağını –haksız yere iddia edemeyeceğini söylemiş. Her şeyi güçleştiren, Türk dilini bilmemek de buna ekleniyordu. (30)

Her ne kadar Askeri Heyet, Dünya Harbi çıkıncaya kadar bazı başarılar göstermişse de bunlar, esas itibarıyla, Başkentte ve Başkent yakınında bulunan birliklerle sınırlıydı. Askeri Heyet'in eyaletlerdeki etkisi hem Kress von Kressenstein'm hem de Türkiye'deki İngiliz Askeri Ataşesi'nin görüşüne göre sıfırdı. (31) Osmanlı İmparatorluğu Yarbayı von Thauvenay Bey de, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı'na gönderdiği 20 Nisan 1914 tarihli mektubunda, devamlı Alman baskısı altında bulunan seçkin Türk subaylarıyla İstanbul'da elde edilen başarının gözleri kamaştırmamasını yazıyordu. Ülkenin içlerine doğru bakar bakmaz insanın "tüyleri ürperiyordu." (32)

---

(28) Rober J. Kerner; "Liman von Sander Heyeti" Slovonic Review, VI (1927 - 1928), s. 16.

(29) Baron Friedrich Kress von Kressenstein; "Türklerle Süveyş Kanalına", Berlin 1938, s. 37.

(30) a. g. e.; s. 29 ve s. 36, 37 ve aynı zamanda : Carl Mühlmann, "Dünya Harbinde Türk-Alman Silahlı İttifakı" Leipzig 1940, s. 294, 295.

(31) Kress; s. 35 ve Yarbay Suncliff Owen'in 21.4.1914 tarihli raporu, İngiliz Devlet Arşivi, FO 371 - 18252 - 2097.

(32) 20.4.1914 tarihli mektup, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 32, A 8065

Buna rağmen Liman von Sanders tarafından İstanbul'da büyük bir beceriyle sahneye konan geçit resmi, Türk Ordusunun gerçek durumunu –Alman "misyonerleri" için de tehlikeli bir kendi kendini aldatma sayılacak şekilde– yanlış yansıttı.

23 Temmuz'da Wangenheim, belli bir gurur içinde İmparatora şu telgrafı çekti: "Türk Anayasası'nın yıldönümü münasebetiyle bugün Majeste Padişahın huzurunda bir geçit resmi yapıldı; Alman Askeri Heyeti'nin çalışmaları, birliklerin kusursuz tutumlarıyla bu geçit resminde beklenmeyen parlak bir zafer kazandı. General von Liman herkes tarafından kutlandı. Üçlü itilâfın büyükelçileri, hoşlarına gitmeyen bu manzarayı uzaktan seyrettiler." (33)

Bir görev gezisinde bulunması nedeniyle geçit resmini kendi gözüyle görmemiş olan, Askeri Heyet üyelerinden Kannengiesser Paşa da "askerlerin mükemmel duruş ve eğitimlerinin bütün seyirciler, özellikle yabancı askeri ataşeler üzerinde çok büyük bir etki yaptığını" duymuştu. Yabancı askeri ataşeler böyle bir gelişmeyi olanaksız görüyorlardı. Bununla beraber Kannengiesser, İstanbul'dan uzaklaştıkça reorganizasyonun etkisinin azaldığını da söylüyordu. (34)

ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau da çok etkilenmişti. Altı ay içinde Türk Ordusunun tamamen "Prusyalaşmış" olduğunu saptamıştı. Daha Ocak ayındaki disiplinsiz ve yırtık pırtık yığın şimdi kaz adımıyla yürüyordu. Subaylar ve erat, Alman hakisi ve tepesi sivri Alman çelik başlıklarını andıran hotoz gibi bir başlık taşıyordu. Alman subayları geçit resminden dolayı çok gururluydular. Zavallı Türk askerinin, Ocaktan bu yana iyi giyinmiş, yaman yürüyen, olağanüstü hareketler yapan birlikler haline gelmesinin gerçekten de büyük bir askeri başarı olduğunu düşünen Morgenthau, tebaasının bu olağanüstü görünümünden ötürü Padişahı tebrik etti. (35)

Burada özel surette seçilmiş, yeni üniformalar giydirilmiş ve özel yetiştirilmiş adamlar ve bir alay sahra topçusuyla bir alay süvariyi donatmak için bütün ülkeden toplanmış hayvan ve koşum takımlarıyla bir "gösteri" yapıldığını bilen tek kişi, dilbilgisi, ülke ve halkı tanıması nedeniyle gözü boyanamayan Avusturya askeri yetkilisiydi.

(33) Wangenheim'in II. Wilhelm'e 23.7.1914 gün ve 363 sayılı teli, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 14515.

(34) Hans Kannengiss Paşa; "Gelibolu, 1915 Savaşlarının Cereyanı ve Önemi", Berlin 1927, s. 18.

(35) Henry Morgenthau; s. 46 - 47.

Daha 1913 Mayısı'nın sonlarında, bir heyet başkanı için Wangenheim'in ilk girişimlerde bulunduğu sıralarda, Büyükelçi bu başkanın niteliklerini şöyle belirtmişti: "en seçkin bir askeri güç olmalı" ve "tuttuğunu koparacak sağlam bir karaktere" sahip olmalıydı. (36) Acaba Otto Liman von Sanders bu niteliklere sahip miydi ?

1855'te Stolp'te (Pomeranya) bir büyük çiftlik sahibinin oğlu olarak doğan Otto Liman, (37) 1874'te Orduya ve 1887'de Genelkurma'ya girdi; 1904'te Albay, 1908'de Tuğgeneral ve 1911'de Tümgeneral oldu ve Kassel'deki 22 nci Tümen Komutanlığı'na atandı. 16 Temmuz 1913'te, II. Wilhelm'in tahta çıkışının 25 nci yıldönümünde soyluluk unvanına yükseltildi ve 1906'da ölen karısı Amalie von Sanders'e olan bağlılığından ötürü, kendi orta sınıfa mensup ismi Liman'ın yanına von Sonders soyluluk ismini koydu. (38) Daha önce de söylendiği gibi O kendisini "Alman Ordusunun en yaşlı Tümen Komutanı" olarak tanımlıyordu. (39)

General von Seeckt'in, önemi dolayısıyla buraya aynen aktardığım öldürücü hükmü okunursa bu son tanımlama anlam kazanır :

"Ne yazık ki Askeri Heyete başkan seçimi iyi bir sonuç vermemişti. Almanya'da kolordu komutanlığı için uygun görülmeyen biri, bütün Türk Ordusunun yeniden teşkilini üzerine alacaktı. Daha da kötüsü, kuvvetli bir ulusun dış ülkelerde en iyi şekilde temsili için gerekli ilkeleri anlamamış olduğumuzun söylenmesi, ya da kabul edilmesinde gösterilen kayıtsızlıktır. General Liman'ın ne olduğu, emrinde hizmet edecek iyi kimseleri korkutacak kadar Alman Ordusunda biliniyordu. O'nunla, her şeyden habersizler, coşkun kişiler, maceracılar ya da yüksek maaşa tamah edenler gitti." (40)

Wangenheim çabucak, kendi yarattığıyla artık kendi başa çıkamayan büyücü çırağı durumuna düştü. "Üzerinde durulan generaller arasında Heyet Başkanı olarak, hiç kuşkusuz politik bakımdan en uygun olmayanının seçildiğini" O da saptamıştı. Yönetimden de anlaşıldığı gibi Liman, yeterince inceliğe sahip olmadığı için, Genelkurmay

(36) Bak. s. 110.

(37) Siegmund Kaznelson'un "Alman Kültüründe Yahudiler" (Berlin, genişletilmiş 2 nci baskı, 1959, s. 816 - 817) adlı kitabında iddia ettiği gibi Liman'ın babasının ve dedesinin din değiştirmiş Yahudi olduğuna dair bir belge bulamadım.

(38) Lord Acton 26.2.1914'te Darmstadt'tan Grey'e Amalie von Sanders'in İngiliz olduğunu yazmıştı. İngiltere Devlet Arşivi, FO 371 - 9159/88.

(39) Bak. s. 112.

(40) 26 No. lu dipnota bak.

yüksek çevrelerinden uzaklaştırılmıştır (bu niçin Dışişlerinden sorulmamıştı ?). Bu O'nun, tamamen özel bir incelik isteyen büyük makamlar için yaratılmadığını gösteriyor" diyordu. (41)

Liman'ın emrindeki Kress von Kressenstein, Liman von Sanders'in bir diplomat olmadığını tasdik ediyordu. Yabancı koşullara uymakta ve biraz da olsa Doğunun düşün dünyasını sezmekte yeteneksizdi. Kress O'nu "kendine güvenli ve gururlu, hararetli ve öfkeli, kuruntulu ve alıngan" olarak nitelemişti. (42)

İstanbul'daki Alman İşgüderi von Mutius da Liman'ı "çok gururlu ve çok kuruntulu bir adam" olarak nitelemiş ve O'nun "karakter bakımından büyük makamlar için yetişmediği" kararına varmıştı. (43) Liman von Sanders'in kişisel nitelikleri bir yana; Wangenheim'ın haklı olarak dediği gibi, Alman Genelkurmayı'nın yeni Heyet Başkanı'na Büyükelçinin yeri ve O'nun özel ilişkileri hakkında bilgi verilmemiş olmasında bir kötü niyet aranmalıydı. Liman İstanbul'a, üstün değilse bile Heyetinin, Büyükelçilikle bir tutulduğu kanısı içinde geldi. (44) İlk andan itibaren Büyükelçilikle Heyet arasında daima sertleşen bir karşıtlık doğdu. Liman'ın gururu, daha Askeri Heyet'in İstanbul istasyonunda karşılanması sırasında Büyükelçiliğin temsil edilmemesiyle kırılmıştı. (45) Bu nedenle anılarında, Türkiye'deki hizmetinin beş yılının da, yalnız Dünya Harbi'ndeki düşmana karşı değil, aynı zamanda, devamlı surette Alman Askeri Heyeti'nin etkinliğini azaltmaya çalışmış olanlara karşı da birer savaş yılı olduğunu iddia edecek kadar ileri gitti. (46)

General Liman von Sanders, hiyerarşi konusuna özellikle büyük değer viriyordu. Türk Ordusu ile ilgili olarak bunu Heyetin anlaşmasına gayet açık bir şekilde koydurmuştu. (47) Fakat bununla yetinmemiş, Alman Büyükelçiliği ve İstanbul'daki uluslararası diplomatik toplum için de aynı istekte bulunmuştu. İleride anlatılacak olan uluslararası bunalımdan kurtulmak için Alman Korgeneralliği'ne ve Türk Mareşalliği'ne yükseltildikten sonra yeni rütbesinin verdiği bütün hakları kullanmakta ısrar etti. Böylece Büyükelçiliği, sık sık hoş olmayan durumlara soktu. ABD Büyükelçisi Morgentau,

(41) Wangenheim'ın 30.12.1914 tarihli özel mektubu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, AS 46.

(42) Kress; s. 23.

(43) Mutius'un Jagow'a 10.2.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, AS 234.

(44) 1 No. lu dipnota bak.

(45) Liman von Sanders; s. 12.

(46) a. g. e.; s. 5.

(47) Bak. s. 115.

18 Şubat 1914'te, İstanbul'daki ilk diplomatik akşam yemeğinde, iki kızıyla birlikte davet edilmiş olan General Liman von Sanders'in Morgentau'n kızının yanına oturtulmuş olduğunu, kızının, Mareşalle konuşmak için gösterdiği bütün çabaların başarısız kaldığını bildirdi. "Koskoca askeri komutanın tutumu şımartılmış bir çocuğunkine benziyordu." Yemekten sonra Alman Büyükelçiliği Başkâtibi, İmparatorun kişisel temsilcisi olarak protokolde Büyükelçi ve bakanların önünde bulunmasına rağmen masada bunlardan sonra oturtulduğu için Mareşal'in çok kırılmış olduğuna Morgenthau'un dikkatini çekti. (48) Liman'ın bu nezaketsiz tutumu büyük bir heyecan yarattı ve hatta Alman basınında da yer aldı. (49) Fakat bu, Mareşal'i bundan sonra da aynı yolu izlemekten ve hatta O'nu daha da sertleşmekten alıkoymadı. Büyükelçi, Liman von Sanders'e yabancı elçilerin önünde yer verilmesini, Babıâli'ye kabul ettirdikten sonra, şimdi O, bütün Türk bakanlarının, anlaşma gereği –olanaksız olmasına rağmen– Harbiye Nazırı da dahil olmak üzere bütün bakanların önünde bir yer istiyordu. Büyükelçiye, "kendisinin eski reformcular gibi Türk subayı olmadığını, Alman Askeri Heyeti'nin Başkanı olarak Prusyalı bir korgeneralin haklarını isteyebileceğini" bildirdi. Kendisine Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan önce yer verilmediği için, Türk çevrelerinin ve diplomatik çevrelerin bütün resmi yemek davetlerini boykot etti; hatta Padişahın bu tür davetlerine bile gitmedi. (50)

Liman'ın kızıyla ilgili bir olay da ilginçtir. Günün birinde, bir gezinti sırasında üç asker, zorla Liman'ın kızının parasını almışlardı. İstanbul'da, bunun yalnız soygunla kalmadığı dedikodusu dolaşıyordu. Wangenheim'ın von Jagow'a bildirdiğine göre bu kuşkular Mareşal'i "tamamen çileden çıkarmıştı." Beyoğlu'ndaki bir Alman kitapçısında memurlardan biri, kızıyla ilgili bir şeyler olduğunun doğru olup olmadığını sorunca Liman, tabancısını çekti ve satıcıdan bu iftiraları kimin yaydığını bildirmesini istedi. (51)

Mareşal Liman von Sanders'in özel ilişkilerinde de hasis ve biraz alışılmamış şekilde hareket ettiğini şu olay açıkça gösteriyor : Liman İstanbul'da, Berlin'deki Türk Büyükelçisi'nin evinde oturuyordu. Mayıs 1918 sonunda Dışişleri, Liman'ın birikmiş dört aylık kirayı ödemesine aracı olmasını Türkiye'deki Alman Büyükelçisi'nden rica etmek zorunda kaldı. Ayrıca evde, Türk uzmanlarının 1.000 TL.'den fazla değerlendirdikleri zarar meydana geldiği ve eşyanın kaybolduğu ortaya çıkarılmıştı. Alman uzmanlarının tespitine göre de; "Liman ailesi ve uşaklarının evi ve eşyayı bakımlı kullanmadık-

(48) Morgenthau; s. 43.

(49) 19.3.1914 gün ve 131 sayılı "Badische Presse Gazetesi"nde yayımlanan "Askeri Heyetin Geleceği" başlıklı yazı.

(50) Wangenheim'ın Dışişlerine 12.5.1914 gün ve 206 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 32, A 9305.

(51) Wangenheim'ın Bethmann Hollweg'e 8.3.1914 gün ve 86 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, A 4977 ve Jagow'a 16.3.1914 tarihli yazısı AS 450.

ları" belli olmuştu. Liman'ın bu parayı ödemek niyetinde olmadığı anlaşılıyordu. Türk Büyükelçisi resmen şikâyetten kaçındı ve Alman Dışişlerinden kendisine yol gösterilmesini rica etti. Dışişleri "konu güzellikle halledilemeyecek olursa kendileri için çok çirkin olacağını" düşünüyordu; fakat, aracılık edilmesi, Mareşal'in karakteri nedeniyle bazı güçlükler doğuracaktı. Şu ya da bu şekilde, ama herhalde Liman kirayı ödemek zorundaydı ve zarar ve ziyanı ödemekten de kaçınamazdı. (51 a) Liman, kendisinin cephede olduğunu, bunun için ilgilenemediğini; ama kızının konu ile meşgul olacağını bildirdi. Bu arada Türk Büyükelçisi Berlin'de öldü ve kızının acele paraya ihtiyacı oldu. Liman'ın kızı şimdi zararın miktarını inkâr ediyor ve ödenecek parayı üçte birine indirmek istiyordu. Nihayet, Türkiye ile hoş olmayan yeni politik anlaşmazlıkları önlemek için Mareşal'in borcunu Dışişleri Bakanlığı ödedi.

Böyle bir heyet başkanının ilk bunalımda sendelemiş olmasına şaşmamak lazımdır. Ama önce Liman'ın, ancak ikinci derecede rol oynamış olduğu uluslararası "Liman von Sanders Bunalımı" denilen olayı kısaca gözden geçirmek gerekiyor.

"Liman von Sanders Bunalımı"

Bu bunalımın bütün aşamalarını ve art nedenlerini yeniden ele almanın görevimiz olmadığını sanıyorum. Başka yayınlarda bu iş, şimdiye kadar yeterince yapılmıştır. (52) Bu nedenle biz, doğrudan doğruya Askeri Heyet'le ilgili hususlar üzerinde duracağız.

Liman von Sanders anılarında, Türk subaylarının eğitilmesi için başkentte tatbiki bir muharebe eğitimi örneği yaratılması amaca uygun düştüğünden, I nci Kolordu'nun komutasını üzerine almak istediğini yazıyor. Bu komutanlığın neden olduğu politik gelişmelerle ilgili bir düşüncesi yokmuş. Liman, önceki Alman reformcularının raporlarından Türk Ordusunda eğitimin nazariyata boğulduğu, çok az tatbikat yapıldığı izlenimini edinmişti. Birlik eğitimi üzerinde şahsen etkili olmak suretiyle çabuk ilerleme sağlanabileceğine inanıyordu. (53) Ama "Badische Presse" gazetesinin sonradan yazdığına göre, Alman Tümgenerali –Alman Ordusundaki en yaşlılardan biri– bir Türk Kolordu Komutanlığı'na atanmada kişisel bir yükselme görüyor ve bir Türk Kolordusu'na komuta etmesinin, görevini kolaylaştırmaktan çok zorlaştıracağı yolundaki bütün uyarıları duymamazlıktan geliyordu. (54) Politik sonuçları ise hiç düşünmemişti.

(51 a) Dışişleri Bernstorff'a (elden, özel) tarih : 31.5.1918, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, A 22877.

(52) Bak. "Avrupa Kabinelerinin Büyük Politikası 1871—1914" 38 nci kitap, CCXC nci bölüm, (Liman von Sanders Olayı, Ocak 1913 - Haziran 1914) s. 191—318.

(53) Liman von Sanders; s. 14.

(54) 49 No. lu dipnota bak.

Kişisel bakış açısından yapılan bu iş, yersiz göründüğü kadar, bir Alman kolordu komutanının Türk Başkenti'nde ve Boğazlarda görünmesiyle Rus diplomasisini de korku ve paniğe sürükledi. Rusların diplomatik girişimleri Alman Başbakanını ve Dışişlerini tamamen hazırlıksız yakaladı; çünkü, bizzat Bethmann Hollweg'in itiraf ettiği gibi, "bu iş sadece askeri makamlar tarafından hazırlanmıştı." (55) Gerçekten de sadece İmparator ve O'nun Askeri Kabinesi tarafından ele alınmış ve Askeri Kabine Başkanı General von Lyncker'in Bavyera Askeri yetkilisine temin ettiğine göre kısmen de Harbiye Bakanlığı ilgili personelinin dışında yürütülmüştü. (56) Liman von Sanders'in İstanbul'a Kolordu Komutanı olarak atanmasına karşı Rusya'nın Fransa ve İngiltere ile birlikte harekete geçmek istemesi, İngiltere'nin kararsız tutumuyla karşılaştı. Önce; İstanbul'daki İngiliz Askeri Ataşesi, I nci Kolordu Komutanlığı'nın Alman Generalini, sadece bir danışman olmasından daha çok, diğer görevlerinden alıkoyacağına inanıyordu; ayrıca, Türkiye'deki İngiliz Deniz Heyeti Başkanı Amiral Limpus'un sadece danışman ve öğretmen değil aynı zamanda Türk Donanmasının Başkomutanı olduğu gerçeğini de İngiltere örtbas edemezdi. (57) O halde İngiltere, Liman'ın komutanlığına itiraz edilince Almanya'nın da Limpus için aynı iddiaları ileri süreceğinden korkuyordu. Bundan başka Trumpener, 1914 yılında İngiliz Deniz Heyeti'nin sayıca Alman Askeri Heyeti'ne denk olduğunu hesap etmişti. (58) Boğazların Liman'ın komutasına verilmeyeceği açıklandıktan sonra da İngilizler O'nun makamını az tehlikeli olarak nitelemişlerdi. (59)

General Liman von Sanders'in Yüksek Askeri Şura Üyesi olmasına karşı da bazı itirazlar oldu. Fakat bu itirazları Almanlar daha önce von der Goltz'un da Yüksek Askeri Şura Üyesi, hatta Şura'nın II nci Başkanı olduğunu ve buna karşı herhangi bir politik itirazda bulunulmadığını ileri sürerek reddettiler. Türkiye'deki İngiliz Askeri Ataşesi, bu Şura'nın önemli bir kurum olmadığını ve orada, gerçekte Genelkurmay ve Harbiye Nezareti'nde kararlaştırılan işleri sonuçlandırmaktan çok zaman öldürüldüğünü açıklayarak hükümetini yatıştırdı. (60)

---

(55) Bethmann Hollweg'in 18.11.1913 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 28, A 23090.

(56) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1952, sayı 1, 1.11.1913 gün ve 3311 sayılı.

(57) Mallet'in Grey'e 5.12.1913 tarihli yazısı, Londra Devlet Arşivi F : 371—54955.

(58) Ulrich Trumpener; "Almanlar ve Osmanlı İmparatorluğu 1914—1918" Princeton 1968, s. 12—13.

(59) Mallet'in Grey'e 15.12.1913 tarihli yazısı, Londra Devlet Arşivi, FO 371—56616.

(60) Askeri Ataşe Yarbay E. Tyrrell'in 9.12.1913 tarihli raporu, Londra Devlet Arşivi, FO 371—55451.

Von Wangenheim, jagow'a, Rus karşıtlığının genellikle Alman Askeri Heyeti'ne yönelik olduğunu yazdı. Liman Kolordu Komutanlığı'na atanmamış olsaydı, Ruslar itiraz etmek için başka bir neden bulacaklardı. Almanların kolaylıkla vazgeçebilecekleri bu konuyu seçmiş olmalarını Wangenheim kârlı bir durum olarak görüyordu. Bir Alman generalin'in Türk kolordu komutanlarının arasına girmekle mevkiini biraz kaybedeceğine ve çalışma gücünün bir kısmını ikinci derecede bir görevde harcayacağına inandığı için başından beri O, bu komutanlığa karşıydı. Bütün eski reformcular da bu görüşü paylaşıyorlardı. Fakat Türkler Kolordu Komutanlığı'ndan daha yüksek bir komutanlık vermek istemiyorlardı. Wangenheim, Liman'ın bir ordu müfettişliğine getirilmesini önerdi. Bu yeni düzenleme, Rusya karşısında geri çekilmeksizin Liman'ın mevkiinin yükseltilmesi anlamına gelecekte ki; Ruslar da, kolordu komutanlığından vazgeçilmesini, kendi açılarından bir başarı sayabileceklerdi. Bu suretle müzminleşmiş bunalımdan çıkılmış ve iyi niyet gösterilmiş olacaktı. Fakat bu planın uygulanması için iki engelin aşılması lazımdı: Birincisi, Liman'ın karşı koyması; Liman, büyük bir heyecanla Dışişlerinin boyun eğişinden söz etmiş ve mevkiinin indirilmesi değil, aksine yükseltilmesine çalışıldığına güçlükle ikna edilebilmiştir. İkinci güçlük, iktidarda bulunan Genç Türklerdi; Wangenheim'e göre bunlar, "sonuna kadar devletlere karşı dayan! Ülkenin iç işlerine karışılmasına yine müsaade etmektense batmak daha iyidir" parolasını ortaya atmışlardı. Eğer Rusya karşısında bir gerileme olduğunu zannederlerse önerilen çözümü kabul etmezlerdi. (61)

Bethmann Hollweg, yıl sonunda Wangenheim'ın önerisini İmparatora sundu. (62) Bu arada İstanbul'daki Alman İşgüderi von Mutius –Wangenheim Berlin'deydi–, General Liman von Sanders'i "işledi." Yanındaki askerlere karşı General'i bir gevşemeye zorlamaktan kaçınmış olmak için Mutius, bir özel mektupla konuyu başbaşa konuşmalarını rica etti. Bu konuşmada Mutius, çok daha genç olan Enver'in bu arada Harbiye Nazırı olmuş bulunmasından yararlandı. Enver'in yükselme hırsını ve diktatörce gidişini çok canlı bir şekilde anlattı; yarım saat sonra Liman kolordu komutanlığından vazgeçmeye hazırdı; ama, Almanya'da korgeneralliğe yükseltilmesi ve dolayısıyla Türk Mareşali olması ve bu suretle de kolordu komutanlığının kendiliğinden geride kalmasıyla saygınlığını yitirmesi önlenmeliydi. (63) 9 Ocak 1914'te Mutius, başarısını Berlin'e bildirdi. Liman'ın Enver'le sürtüşme korkusu ve terfi umudu O'na bu başarıyı sağlamıştı. (64) İki gün sonra Mutius, "Rusya'nın Babıâli üzerindeki baskısının bahanesini ortadan kaldıracağından"

(61) Wangenheim'ın Jagow'a 17.12.1913 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30, AS 1487.

(62) Bethmann Hollweg'in II. Wilhelm'e 31.12.1913 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30 A 62.

(63) Gerhard von Hutius; "Türkiye 1911—1914" Prusya Yıllıkları, c. 236, H. 3, Haziran 1934, s. 218/219.

(64) Mutius'un Dışişlerine 9.1.1914 gün ve 15 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30, A 588.

Liman'ın bir an evvel terfi ettirilmesi için Berlin'i tekrar sıkıştırdı. (65) 13 Ocak tarihli Bakanlar Kurulu kararı bu isteği yerine getirdi. Liman von Sanders Korgeneralliğe yükseltildi (66) ve bunun üzerine Türkiye'de Müşir (Mareşal) oldu. Kolordu Komutanlığı yerine Türk Ordu Müfettişliği'ne atandı.

Türkiye'nin bu çözümü kabul etmekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Bütün bu işler Alman basınında ayrıntılı olarak tartışılınca (67) Türkiye, Askeri Heyete katılacak Alman subayları hakkında basına bilgi verilmemesini Alman makamlarından rica etti. (68) Uluslararası yeni politik baskılarla karşılaşmak istenmiyordu. Daha önce de söylendiği gibi, bu bunalımın sonuçlarından biri de Türk Harbiye Nazırleğı'na, generalliğe yükseltilen genç Enver Bey'in getirilmesi oldu.

Liman ve Enver

Alman politikasını yönetenler, Genç Türkleri Alman dostu olarak görmeye alışmışlardı. Bu nedenle, olayların sonraki cereyanında bunların –haklı olarak– yalnız Türk çıkarlarını gözönünde tuttuklarını anlamak onlara güç gelmiştir. Komite üyeleri arasında Alman yandaşlarının lideri Enver'di. Enver, 1909'dan 1911'e kadar Türk Askeri Ataşesi olarak Berlin'de çalışmış, Alman dilini öğrenmiş, Prusya'nın her şeyine hayran kalmış ve Alman Ordusunun kesin üstünlüğüne inanmıştı. İngiliz yanlısı bir kabineyi Ocak 1913'te Enver'in liderliğinde deviren Genç Türkler, Hükümet darbesinin –bu olayda Enver şahsen Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı öldürtmüştü– (x) arkasında Almanya'nın bulunması pek olanaksız görünmüyor.

1881'de doğan Enver çok çabuk şöhret yapmıştı; birçok kaynak –örneğin von Lossow, Endres, Büyükelçi Morgenthau– bunu haklı görmemekle beraber halk arasında "Hürriyet Kahramanı" unvanını taşıyordu. Fakat çalışmalarında itici güçlerden birinin

(65) Mutius'un Dışişlerine 11.1.1914 gün ve 17 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30, A 588.

(66) Lyncker'in Bethmann Hollweg'e 13.1.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30, A 881.

(67) 21.1.1914 tarihli "Kölner Zeitung" ve makalenin özeti Goschen'in Grey'e 22.1.1914 tarihli raporunda Londra Devlet Arşivi, FO 371—3528/88.

(68) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1952, sayı 94, Tarih : 22.1.1914.

(x) Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Bnb. Enver Bey tarafından değil İttihat ve Terakkinin fedailerinden Yakup Cemil tarafından öldürülmüştür (çevirenin notu).

kişisel ihtirası olduğu kuşkusuzdur. Morgenthau, dostlarının O'na "Napolyoncuk" adını taktıklarını bildiriyor. (69) 1914 Ocağı'nda Genç Türkler Komitesi, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'yı görevden aldı ve ancak 33 yaşındaki Binbaşı Enver Bey'i, Tuğgeneralliğe yükselterek Harbiye Nazırlığı'na getirdi.

Böylece; Alman çıkarları bakımından, karar makamlarından birine önemli bir şahsiyet gelmiş oldu. Alman Askeri Heyeti Başkanı'nın bu gerçeği hesaba katmış olduğu kabul edilmişti. Fakat Liman, politik düşünmeye alışmadığı ve kendi yüksek askeri şefleri de O'nu politik düşünmekten açıkça alıkoymuş oldukları için Türkiye'deki hizmetinin sonuna kadar çalıştığı ülkenin iç işlerini bir türlü kavrayamadı. (70)

Eski Prusyalı asker Liman von Sanders ile Genç Türklerin amatör Enver Paşası arasında, tabii Liman'ın karakterinin ve Türk âdet ve geleneklerine ve dini kurumlarına olan güvensizliğinin daha da ağırlaştıran katkısıyla, sürtüşmeler çok çabuk başladı. (71) İlk çatışma, Liman'ın Çorlu'da bulunan 8 nci Tümen'de yaptığı bir denetleme dolayısıyla oldu; Liman, bu denetlemesinde Türk askeri yönetiminin korkunç hatalarını saptamıştı. Bu konuda Enver'e bilgi verince, Enver, Tümen Komutanı'nı emekliye sevk etti. Gerçeği söyleyen subaylar emekli edilecek olurlarsa Türkiye'de çalışması olanaksız hale geleceğinden Liman bunu protesto etti. (72) Enver Harbiye Nazırlığı görevine başladıktan sonra daha Ocak 1914 başlarında Liman von Sanders, şefi olan Prusya Askeri Kabinesi Başkanı'na, kendisinin görevle dışarıda bulunduğu bir sırada Enver'in, Albay Lossow'u yanına çağırarak O'na Türk Genelkurmayı'nın II nci Başkanlığı'nı önermiş olduğundan şikâyet etmişti. Lossow'un, bunun için Heyet Başkanı'nın muvafakatinin gerektiği şeklindeki cevabını Enver reddetmemiş, düşünmek için zaman rica etmişti. Bunun üzerine Liman, "kontratın kapsadığı hükümlerin bütününe" Enver'in dikkatini çekmişti. (73)

Bundan kısa bir süre sonra yeni sürtüşmeler çıktı; bu kez sürtüşmenin nedeni Bulgaristan'a karşı savaşta operatif yığınak sorunuydu. Bir anlaşma sağlanamadığından Liman von Sanders, Türkiye'nin seferberlik ilan etmesi halinde Alman Genelkurmay Başkanı General von Moltke'ye gönderilmek üzere kendi görüşünü ihtiva eden mühürlü bir zarfı Alman Askeri Ataşesi Binbaşı von Laffert'e teslim etti. Liman von Sanders, yaklaşık 50 Türk subayının Almanya'ya gönderilmesini de ancak bütün subayların birikmiş maaşları ödendiği takdirde kabul edeceğini Türk Harbiye Nezareti'ne bildirdi. (74)

(69) Morgenthau; s. 31.

(70) Bak. s. 113 — 114.

(71) Bunun için Pominakowski'nin hükmüne bak., s. 40.

(72) Liman von Sanders; s. 19, 20.

(73) Liman'ın Lyncker'e 8.1.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 30, A 1041.

(74) 25.2.1914 tarihli Askeri Rapor — 2, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, zu A 4178.

Temmuz sonlarında ya da Ağustos 1914 başlarında Enver, Mareşal Liman Paşa'ya, Türkiye'nin bir harbe girmesi halinde Başkomutanlık Vekâleti'nin kendisi (Enver) tarafından yürütüleceğini bildirdi (Başkomutan Padişahtı). Genelkurmay Başkanlığı'nı kabul edip etmeyeceğini Mareşal'a sordu. Liman reddetti ve savaşta birliklere komuta etmeyi yeğleyeceğini bildirdi. (75) Kress, bu reddin zorunlu olduğunu, çünkü, Enver ile Liman arasındaki bir işbirliğinin başarısız ve çok kısa ömürlü olacağının tasavvur edilebileceğini düşünüyordu. Birbirleriyle anlaşamıyorlar ve birbirlerine güvenmiyorlardı. Aralarındaki ilişki kimi kez o kadar gergin oluyordu ki, çalışma yerleri aynı binada olduğu halde haftalarca birbirleriyle konuşmuyorlar ve yüz yüze gelmekten kaçınıyorlardı. Harp başladıktan sonra da bu değişmedi. (76)

Fakat Enver ile Liman arasındaki sürtüşme Askeri Heyet'in tek gerginlik unsuru değildi.

"Strempel Olayı"

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin Askeri Ataşesi Binbaşı von Strempel Askeri Heyet'in mimarıydı ve bu yüzden Liman von Sanders'in kurmay başkanlığına atanacağını hesap ediyordu; Büyükelçi tarafından da bu makam için hararetle önerilmişti. (77) Türkiye'deki büyük tecrübesi ve yeni rejimin şahsiyetleriyle olan ahbaplığıyla yeni Heyet Başkanı'na büyük ölçüde yardımcı olacağı umut ediliyordu. Fakat bu gerçekler tamamen ters sonuç verdi; Liman Strempel'in başına kâhya kesilmesinden ve Büyükelçi'yle olan temasından korktu. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi de von Strempel'i "politik bakımdan Heyetin en önemli üyesi" olarak tanımlıyordu. (78)

9 Şubat 1914'de Liman von Sanders, Askeri Kabine Başkanı'na, yazılı olarak, uzun zaman kıta hizmetinde bulunmamış olan Yarbay Strempel'in "kendi çıkarı için" tekrar Alman Ordusunda görevlendirilmesini önerdi. Bundan başka, Strempel'in, ileri gelen Türk şahsiyetiyle ilişkileri o kadar yakındı ki, ayrıcasız bütün Askeri Heyet üyelerinden istenen politik tarafsızlığa uymuyordu. Daha önceden kurulmuş olan bu ilişkileri çözebileceği umut edilemezdi.

---

(75) Liman von Sanders; s. 34.

(76) Kress von Kressenstein; s. 22.

(77) Bak. s. 115 — 116.

(78) Mallet'in Dışişlerine 19.2.1914 tarihli yazısı, Londra Devlet Arşivi, FO 371 - 7584/88.

Tabii Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçi, kendileri için önemli olan Strempel'in geri çağrılmasını istemediler ve II. Wilhelm de Mareşal'in ricasını şimdilik yerine getirmemeye karar verdi. (79)

Birkaç gün sonra Mutius, bu arada Liman tarafından izin verilmiş olan Strempel'in geri çağrılması konusunda Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na karşı yeni bir durum aldı. Bütün Askeri Heyet'in topluca Strempel'e karşı olduğu açıkça belli olmuştu. Fakat Mutius, Strempel olmadan Heyetin Türklerle ve özellikle Enver ile ilişkilerinin nasıl sağlanacağından endişeli görünüyordu. Türkiye'nin koşullarını bilen ve Türkleri tanıyan birinden kurtulmak kendisini herhalde rahatlatacağı için şu sırada Enver'in Strempel'i tutmayacağını kabul ediyordu. Fakat, yeni biri için Enver'e yaklaşmak çok daha güç olacağından Almanların yönünden O'nsuz çalışmak pek kolay değildi. Bu nedenle Mutius askeri amaç her şeyin üstünde tutulduğuna göre, General Liman'ın Türkiye'deki görevleri hakkında askeri otoriteler tarafından aydınlatılmasını önerdi. "Askeri sonuçlar kadar Türkiye'deki politik etkimizin de önemli olduğu, Türkiye'nin sallanan devlet yapısını ayakta tutan tek güç Ordu olduğundan Türkiye'deki etkimizin büyük bir kısmının Ordu ile anlaşmaya bağlı olduğu" O'na açıkça anlatılmalıydı. Bunun için Türk subayları ve özellikle Harbiye Nazırı ile iyi ilişkiler kurulması geçici askeri sonuçlardan daha önemliydi. Türkler, kendi yurtlarında otoriter bir tutumun uzun süre devamından hoşnut olmayacaklardı. Mutius, Strempel'in Heyetteki görevine hatalı başlamış olduğunu da ekledi. O kendisini, Heyetin sorumlu yöneticisi sanmış ve Generali aşarak kendi keyfine göre iş görmüştü. Diğer subaylar da askeri konuların diplomatik tarzda ele alınmasına alışık değildiler. Strempel'e karşı kızgınlık, ayrıca, bir toplum psikozu şeklini de almıştı. Bunun kökü, şimdi ayrılmış olan eski reformcuların o zamanki askeri ataşeye karşı besledikleri düşmanlıktaydı. (80)

"Sağlık nedeniyle" kendisine üç aylık bir izin vermiş olduğu Strempel'in geri çağrılmasını Liman, 23 Şubat'ta kesinlikle istedi. Mareşal, II. Wilhelm'e Strempel'in Heyete zarar verdiğini bildirdi. Genç Türklerin partisiyle (x) çok sıkı ilişki kurmuştu. Strempel, Harbiye Nazırı ve bu partinin diğer üyelerine karşı tarafsız olmayan tutumu nedeniyle Heyet Başkanı'nın "itimadına dayanan mevkiini istenilen şekilde idrak edemizdi." "Ne Harbiye Nazırı'nm gerçek görüş ve amacından açıkça haber verebilmiş ne de, böyle bir makamda muhakkak politik yönden bağımsız bir kişilğin bulunmasını isteyen Heyet

(79) Liman'ın von Lyncker'e 9.2.1914 tarihli ve Lyncker'in, Bethmann Hollweg'e 15.2.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, AS 248.

(80) Mutius'un Dışişleri Müsteşarına 7.2.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, A 3650.

(x) İttihat ve Terakki Fırkası kast ediliyor (çevirenin notu).

subaylarının itimadını kazanabilmişti." Askeri Kabine Başkanı 5 Martta Strempel'in kontratının bozulması için yapılacak işleri, İmparatorun, General Liman'ın takdirine bıraktığını Başbakan'a, bildirdi (81)

Mart ortalarında Wangenheim, Strempel anlaşmazlığından söz eden, hatırlatma şeklinde bir mektupla yeniden Jaow'a başvurdu. Reform subaylarının Askeri Ataşeye karşı, eski reformculardan gelen düşmanlıklarının kökenini O da öğrendikten ve Liman' ın, Strempel'i "kâh kendisini kontrol etmek için yerleştirilmiş Büyükelçilik ajanı, kâh Enver Paşa'nın mutemet adamı olarak kabul eden" güvensizliğini de gördükten sonra Strempel'in Heyetten ayrı olarak İstanbul'da kalmadığına üzülüyordu. "Türklerle olağanüstü ilişkileri nedeniyle Alman endüstrisine daha pek çok milyonluk siparişler sağlayabilirdi." Büyükelçi, "Krupp ve diğer silah fabrikaları, Strempel'in ayrılmasından çok üzgün olmalıdırlar" diyordu. (82)

Binbaşı Strempel, Almanya'da askeri eğitim görecek olan üç Türk şehzadesinin yöneticisi olarak Wiesbaden'e gitti.

İyi haber alan Pomiankowski'nin bildirdiğine göre Strempel'den sonraki Askeri Ataşe Binbaşı von Laffert de Liman'ın baskısıyla Ağustos 1914'te görevinden alınmıştır. (83)

"Kübel Olayı"

Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçiliğin Askeri Heyet'le ilişkilerini ağır şekilde zedeleyen "Strempel Olayı" Liman von Sanders'in istediği gibi halledilir edilmez yeni bir anlaşmazlık ortaya çıktı.

Babıâli ile Heyet arasındaki anlaşmaya göre Heyet Başkanı, demiryolu ve ulaştırma sistemi üzerinde de söz sahibiydi. Bu görevin yerine getirilebilmesi için Heyetin, tecrübeli demiryolu subayı olan bir üyesinin Türk demiryollarının ıslahı için çalışması ve bu subayın Türk Harbiye Nezareti'nde Sahra Demiryolu Şubesi'nin başına getirilmesi gerekiyordu. Bu görev için, Türk demiryollarında yaptığı çok kapsamlı incelemelerini mesleki dergilerde yayımlamış olan Bavyeralı Binbaşı Theodor Kübel seçildi. Fakat bu Binbaşı, şimdilik altı ay için Türkiye'ye gitmeye hazırdı; demiryollarının genişletilmesi için gerekli malzemenin bulunamayacağından korktuğundan boşu boşuna orda üç yıl geçir-

(81) Liman'ın II. Wilhelm'e 23.2.1914 tarihli ve Lyncker'in, Bethmann Hollweg'e 5.3.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, AS 337.

(82) Wangenheim'ın Jagow'a 16.3.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi Türkei 139, Bd. 31, AS 450.

(83) Pomiankowski, s. 56.

mek istemiyordu. (84) Ama Bağdat ve Anadolu demiryollarının inşa imtiyazı Almanların ve esas itibariyle de Deutsche Bank'm elindeydi.

Kübel, Türk demiryollarının bazılarında seyahat ettikten sonra, Bağdat ve Anadolu demiryollarının, Türk Hükümeti'nin haklı olarak ileri sürdüğü askeri istekleri karşılamadığı görüşüne vardı. Alman Büyükelçiliği'nin bildirdiğine göre hazırladığı muhtıradaki öneriler, 100 milyon Marklık bir ek ödeneği gerektiriyordu. Bu nedenle demiryolu şirketi Kübel'in fikirlerine katılamazdı. Kurmay Başkanı General Bronsart von Schellendorff ve Türk kurmay subayları da yanında olmak üzere Harbiye Nazırı'nın yaptığı bir demiryolu seyahatinde Binbaşı Kübel, Anadolu Demiryolları Müdürü Bay Huguenin'e çok sert davrandı ve demiryollarının yönetimini Türk askeri idaresine vererek O'nu devre dışı bırakmakla tehdit etti. Wangenheim, Kübel'in yakışıksız çıkışının "temyiz kudreti" (x) hakkında kuşku yarattığı düşüncesindeydi. Kübel, Alman demiryolu idaresini şimdiye kadar hiç görülmemiş bir tehlikeye düşürmüştü; kontratının geciktirilmeden bozulması için General Liman'a telgrafla emir verilmeliydi. (85)

Büyükelçilik raporunu Jagow, daha geldiği gün, Bavyera'nın Alman Parlamentosu'ndaki (Reichstag) Elçisi, Kont Lerchenfeld'e gösterdi; O da bunu, İmparatorun kararının beklendiği notuyla Münih'e, Kont Hertling'e ulaştırdı. "Türkiye'deki görevinin sadece teknik olmadığını, politik görüşlerin de dikkate alınması gerektiğini" Kübel'in nasıl olup da düşünemediğine şaşırmış görünüyordu. Kübel tarafından yapılan eleştiriyi Dışişleri Bakanlığı'nın "çok çirkin ve Binbaşı Kübel'in tutumunu Enver Paşa da benimsediğine göre, hatta daha kötü olarak" değerlendirdiğini de ekledi. (86)

Beklenildiği gibi Mareşal Liman von Sanders, Kübel'in yanında yer aldı ve emrinde bulunan subaylar hakkında yalnız kendisinin karar vereceğini Büyükelçiye bildirdi. Anadolu Demiryolları'yla ilgili olarak Huguenin ile Liman arasında da ayrılıklar vardı. Wangenheim, Kübel'in Liman tarafından tutulması halinde Deutsche Bank ile Askeri Heyet arasında bir anlaşmazlığın kaçınılmaz olduğunu Dışişleri'ne bildirdi. Bu takdirde kendisinin (yani Wangenheim'ın) Bağdat demiryolunun yanında yer alacağı kuşkusuzdu. Bu hat, İmparator tarafından uygulanan Doğu politikasının belkemiğiydi. Askeri Heyet, başlı başına bir amaç değil sadece bu Doğu politikasının bir aracıydı. Askeri Heyet'in faaliyetinin politik çıkarlara göre düzenlenmesi kesinlikle zorunluydu. Bu görüş, Heyet

(84) Kübel'in Bavyera Harbiye Bakanlığına 29.1.1914 tarihli telgrafı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1952, sayı 35.

(x) İyi ve kötüyü birbirinden ayırt etme gücü (çevirenin notu).

(85) Wangenheim'ın Dışişlerine 8.5.1914 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Kübel Şahsi Dosyası, No. 32616.

(86) Lerchenfeld'in Hertling'e 9.5.1914 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Kübel Şahsi Dosyası, No. 32616.

tarafından yine dikkate alınmamıştı. Wangenheim, çok az da olsa politik konulara değinen bütün sorunlarda, harekete geçmeden önce Büyükelçilikle temas etmesi ve Kübel gibi politik yönlere kayan subaylarını sorumlu tutması için General Liman'a ivedi talimat verilmesini rica etti. (87)

Wangenheim, Jargow'e gönderdiği bir özel mektupta, Alman harp gemisi "Goben" 'in ziyareti şerefine Büyükelçilikte verilen resmi yemek davetini, Liman'ın, Kübel işi hallolmadan elçilik binasına ayak basamayacağı gerekçesiyle reddetmiş olduğundan şikâyet etti. Bu Doğuya özgü red, Büyükelçilikle Askeri Heyet arasındaki gerginliği kamuoyuna açıklamıştı; Kübel Olayı hakkında nihayet bir karar verileceğini umut ediyordu. (88)

İmparator tarafından ne düşündüğü sorulan Liman von Sanders, büyük bir kararlılıkla Binbaşı Kübel'e sahip çıktı ve O'nun geri çağrılmasının aleyhinde bulundu. Askeri Kabine Başkanı General von Lyncker'in de O'na katılması Dışişleri Bakanlığı'nı şaşkına çevirdi. Dışişleri, önerisini kabul ettiremeyecek gibi görünüyordu. (89) Ancak Deutsche Bank'm İmparatora önemli bilgiler vermesinden sonra Kübel'in, altı aylık süresi dolunca Türkiye'den ayrılmasına karar verildi.

Kübel'in yerine gelen Yarbay Böttrich'in de demiryolu idaresiyle sık sık çatıştığı derhal göze çarpmıştı. Gerçekte Türk demiryollarının yetersizliği, Türkiye'nin askeri yenilgisinde kesin bir rol oynamıştır. Kress von Kressenstein anılarında; "Bağdat demiryolunun uzatılması hakkında Harbin başlangıcında yapılan görüşmelerde kapsamlı bir ileri görüşten ve ön sezgiden yoksun kişilerin kendilerini büyük bir sorumluluk altına soktuklarını" yazıyor. (90)

Kübel, 1915 yılı sonlarında Mısır'a karşı ya da Mezopotamya'daki Türk cephelerinde bir görev almak için uğraştı; fakat tekrar Türkiye'ye gelemeden 1918 Ağustosu'nda bir Piyade Alay Komutanı olarak Batı Cephesi'nde çarpışırken öldü. (91)

---

(87) Wangenheim'ın Dışişlerine 13.5.1914 gün ve 208 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 32, AS 911.

(88) Wangenheim'ın Jagow'a 22.5.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 32, AS 911.

(89) Bavyera Askeri Yetkilisinin Bavyera Harbiye Bakanlığına 31.5.1914 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Kübel Şahsi Dosyası, No. 32616.

(90) Albay Baron Kress von Kressenstein; "Harbin Başlangıcından 1917 Yılında Kudüs'ün İngilizler Tarafından İşgaline Kadar Sina Cephesi'ndeki Olaylara Kısa Bir Bakış" c. 1, Kafkaslar ve Sina Arasında, Asya'da Savaşanlar Derneninin Yıllığı, Berlin 19121, s. 19.

(91) Kübel'in 4 ncü Bavyera İhtiyat P. A. K. 'na 21.12.19115 gün ve 4 sayılı mektubu, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1959.

Büyükelçilikle Askeri Heyet arasındaki gerginlik, Dünya Harbi çıktığında da hâlâ devam ediyordu.

Türkiye'nin Savaş Yeteneği Hakkında Almanların Görüşleri

Harp halinde Türkiye'nin müttefik olarak değerinin ne olacağı sorusu, bütün yetkili Alman makamlarını meşgul ediyordu.

Mart 1914 ortalarında, yani Liman von Sanders görevine başladıktan hemen birkaç ay sonra Alman Genelkurmay Başkanı Orgeneral von Moltke, Avusturyalı meslektaşı General Conrad von Hötzendorff'a şunları yazdı : "Türkiye askeri bakımdan bir sıfırdır! Askeri Heyetimizin raporları tamamen umut kırıcıdır. Ordu, anlatılması olanaksız bir durumdadır. Daha önce Türkiye'den Hasta Adam olarak söz edildiğine göre şimdi ölen adamdan söz edilmesi gerekiyor. Artık yaşam gücü kalmamıştır ve kurtarılması olanaksız bir can çekişme halinde bulunuyor. Askeri Heyetimiz, şifasız bir hastanın ölüm döşeği başında bulunan doktorlar heyetine benziyor." (92)

İki ay sonra Moltke hâlâ aynı düşüncedeydi; Karlsbad'daki görüşmelerinde Conrad'a "Türk Ordusu kesinlikle değersizdir. Silahı, cephanesi, elbisesi yok. Subay eşleri sokaklarda dileniyor" dedi. (93)

II. Wilhelm'e Korfu'dan gönderdiği 3 Nisan 1914 tarihli bir özel mektupta da buna benzer şeyler yazıyordu : "Türk Ordusu hakkında çok gizli olarak elde ettiğim haberler, durumu tamamen üzücü olarak gösteriyor –doğrusunu söylemek gerekirse– hiç kurtarılamaz ve tamamen umutsuz; özellikle büyük kitleler salgın hastalıklardan ölüyor; yalnız Edirne'de 2000'den fazla hasta var. Bunun 60'ı kolera vakası." (93 a)

Bu hükümler, Türkiye'deki Alman subaylarında büyük bir hayal kırıklığı yaratıyor ve Askeri Heyet Başkanı'nın ilk raporunda bildirdiği görüşleri yansıtıyordu. Daha 18 Mayıs 1914'te bir muhtırada Moltke; "yakın bir gelecekte Türkiye'yi Üçlü İttifak'ın ya da Almanya'nın yararına hesaba katmak tam bir yanılgı olacaktır" diye yazmıştı. (94)

---

(92) Moltke'nin Conrad'a 13.3.1914 tarihli mektubu, Mareşal Conrad, "Hizmet Günlerimden 1906—1918" c. III, Viyana 1922, s. 612.

(93) a. g. e. s. 662.

(93 a) Dışişleri Politik Arşivi; Türkei 142, Bd. 28; İmparatorun istihbaratının, Liman'ın 23.2.1914 tarihli raporuna dayandığı görülüyor; Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 31, AS 337.

(94) Carl Mühlmann; "Türkiye'de Alman Askeri Heyeti" Wissen un Wehr Dergisi, 1938, sayı 12, s. 580.

Fakat Temmuz sonlarında, herhalde Padişah Geçit Resmi'nin (95) hazırlıkları nedeniyle olacak, Liman fikrini değiştirmiş ve Büyükelçi de "Türk Ordusunda reorganizasyonun şimdi çok ilerlemiş olduğunu ve Türkiye'nin bir fâcia tehlikesi olmaksızın iyi donatılmış ve tamamen hareket kabiliyetine sahip 4 - 5 kolordu çıkarabileceğini" kendi adına bildirmişti. Büyükelçi, kısa bir süre önce Askeri Heyetin, Türkiye'nin birkaç yıl daha harp edemeyeceği kanısını taşıdığını da ekliyordu. (96)

Bu iyimser görüşler, 31 Temmuz 1914'te Başbakan'ın telgrafla Wangenheim'e, bir Alman-Türk Silahlı İttifakını (bu konu ilerde ele alınacaktır) derhal imzalamaya yetkili olduğunu bildirmesine neden oldu. Ama daha önceden Büyükelçi, şimdi başlamış olan Harpte Türkiye'nin "Rusya'ya karşı dikkate değer bir faaliyette" bulunup bulunamayacağını da saptamış olmalıydı. Hemen bunu izleyen günlerde Bethmann Hollweg, "Rusya ile artık içinde bulunduğumuz savaşa, Türkiye'nin aktif ve etkin bir şekilde katılacağına General Liman inanıyorsa" ancak o zaman Büyükelçinin ittifak akdine yetkili olduğunu açıkça belirtti. (97)

Ağustos 1914 başlarından beri Türkiye'nin savaş yeteneği ve harp hazırlığı hakkındaki haberler Alman basınında çoğalıyordu. 800.000 kişinin silah altında olduğundan ve Alman öğretmenlerin sayesinde öncekinden daha iyi bir ordudan söz ediliyordu. Mısır'ın İngiliz boyunduruğundan "kurtarılması" ve buna benzer daha birçok şeyler olanak dahilinde görülüyordu. (98)

Bu düşünce değişikliği nasıl açıklanabilir ?

Kress anılarında, ayrıcasız bütün Askeri Heyet Üyeleri'nin, kendi kişisel tecrübelerine, Türk Ordusunun zayıf yerleri hakkındaki bilgilerine dayanarak ve felaketle sonuçlanmış uç harpten sonra Türk halkındaki savaş yorgunluğunu da dikkate alarak Türklerin İttifaka yapacakları katkıya çok az değer verdiklerini, hatta Türkiye ile bir ittifakın reddedilmesi görüşünü savunduklarını yazıyor. (99)

Gayet doğal olarak soruna tamamen politik yönden bakan Büyükelçi von Wangenheim, başka bir görüşü savunuyordu.

---

(95) Bak. s. 120 — 121.

(96) Büyükelçinin Dışişlerine 21.7.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 142, Bd. 39.

(97) Mühlmann, "Dünya Harbinde Türk-Alman...." s. 14.

(98) Bunun için Federal Arşiv'deki gazete küpürlerine bak. Schwertfeger'in terekesi, No. 58.

(99) Kress von Kressenstein; s. 11 ve s. 15, 16.

Kiesling; "Almanya'daki yetkili askeri makamların, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve idari faaliyetlerinin kusursuz bir örneğine sahip olmadıklarını" iddia ediyordu. "Türk Ordusunun Balkan Harbi'ndeki başarısızlıklardan sonra umulandan daha kuvvetli olduğu yavaş yavaş kendini gösterecekti... Eski küçümsemeyi şimdi de fazla değer verme izliyordu; o kadar ki, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Ön Asya'da geniş hareketler yapacağı kabul ediliyordu." (100)

Gerçekten de Alman askeri yönetimi Türkiye'den çok geniş bir harp faaliyeti bekliyordu. Türkler, Boğazları kapamalı ve bu suretle Ruslarla Batılı müttefiklerinin en kısa irtibat yolunu kesmeliydiler. Bundan başka Türk Silahlı Kuvvetleri, Avrupa harekât alanlarında Rusya'ya karşı kullanılmalıydı. Türkler, Almanların yönetiminde savaşı Mısır'a, İran'a, Afganistan'a, Kafkasya'ya ve hatta olanak bulunursa Hindistan'a götürmeliydiler. Almanların yönetici rolünü garanti altına almak için Alman Askeri Heyeti Türkiye'de kalmalı ve bu suretle gerçek Başkomutanlığı elinde tutmalıydı. "Cihat" ilanının, İslam âleminde İtilaf Devletleri'ne karşı bir ayaklanmaya neden olacağı da umuluyordu. Gelecekteki olayların ispat edeceği gibi, bu umutların ve niyetlerin birçoğu hiç kuşkusuz boş hayallerdi.

Harp çıkar çıkmaz Alman Başkomutanlığı'nın Türkiye'yi derhal harp ilanına ve fiilen harbe katılmaya zorladığı çok iyi anlaşılıyor; diğer taraftan Türk Hükümeti de harp macerasına pek acele sürüklenmemekle yeteri kadar gerçekçi olduğunu ispat ediyordu. Hatta Kress von Kressenstein, sonradan, Türklerin bu tutumunun, Türk seferberliğinin çok yavaş cereyanı ve yığınak nakliyatının çok uzun sürmesi karşısında tamamen doğru olduğunu söyledi. (101) Ayrıca Türkler, önemli savaş gereçlerine hatta cephaneye gereksinme duyuyorlardı. Türkiye harpten önceki borcunu henüz ödememiş olduğu için Krup'un, ancak parası peşin verildiği takdirde gerekli cephaneyi göndermeye hazır olduğu anlaşılıyordu. Modern savaş araçlarına Türkiye hiç sahip değildi; hava kuvvetleri yoktu; oldukça modern birkaç torpitobot hariç donanması da eskimişti.

Alman Akdeniz Filosu ve Türk Donanması

Sık sık sözü edildiği gibi Türk Donanmasının reorganizasyonu Amiral Limpus yönetimindeki bir İngiliz Deniz Heyeti'nin elindeydi. Fakat, bu Heyet dikkate alınmadan Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatın onarımı ve düzeltilmesi için Nisan 1914 sonlarında bir Alman deniz subayının görevlendirilmiş olması Almanların Türkiye'deki etkisini göstermektedir. Deniz danışmanlığına seçilmiş olan İngiliz Koramirali Schack, bu yüzden Türkiye'deki altı aylık oturuşu sırasında sivil elbise giymişti. (102) Fakat bu gizli

(100) Kiesling; s. 68—69.

(101) Kress von Kressenstein; s. 14.

(102) Donanma Kabinesinin Dışişlerine 20.4.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33. A 7733.

oyun çok çabuk ortaya çıkarıldı. Schack, kendi İngiliz meslektaşlarıyla sıkı ilişkiler kurdu. Temmuz ortalarında Wangenheim, Enver Paşa ve Amiral Limpus'un, İngiliz subayları tarafından komuta edilen Türk Torpitobot Filotillasıyla Çanakkale tahkimatına karşı bir manevra yapmasını Amiral Schack'ten rica etmiş olduklarını Dışişlerine bildirdi. Enver, Schack'ın Türk amiral üniforması giymesini istiyordu. O aynı zamanda Askeri Heyetle Deniz Heyeti arasında bir bağlantı halkası olmalıydı. O'nun gizli durumu uzun zamandan beri sezilmişti; buna rağmen Ruslar, herhalde İngiliz Heyeti'ne yakınlığı nedeniyle mevcudiyetine ve çalışmalarına itiraz etmiyorlardı. (103)

Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Ortadoğu ve Türkiye'ye gittikçe artan bir ilgi gösteriyordu. Alman Akdeniz Filosu sık sık Türk limanlarını ziyaret ediyordu. Bu arada Almanya'nın Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Souchon, 15 Mayıs 1914'te sancak gemisi "Goben" ile İstanbul'u ziyaret etti; kısa süre sonra bu şehrin kendi ana limanı olacağından o günlerde habersizdi. (104)

"Goben" ve "Breslau" gemilerinin başından geçen dramatik olaylar konumuzun dışında kalır. Yalnız, Askeri Heyet üyelerinin ve özellikle Yarbay Kress von Kressenstein'ın 10 Ağustos 1914'te, Alman harp gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmesine müsaade etmesi ve bunları takip eden İngiliz gemilerine ateş açılmasını emretmesi için Enver Paşa'ya baskı yapmış olduklarına işaret etmek zorundayız. (105)

Bu birinci sınıf modern iki Alman harp gemisi, şimdiye kadar ancak, Mühlmann'ın yazdığı gibi "haşmetli çağları geride kalmış" yaşlı eski Alman gemileri "Kurfürst Friedrich Wilhem", "Weissenburg" ve "Woerth" 'a (x) sahip olabilmiş Türk Filosu için önemli bir takviyeydi. (106) Böylece Karadeniz'deki deniz muharebe durumu tamamen değişmiş oldu. Türkiye'nin tarafsızlığı ihlal etmiş olduğunu örtmek için "Goben" ve "Breslau" Türk ismiyle (xx) Türk Filosu'na katıldılar. Fakat bununla gerçekte Almanların mülkiyet hakkı değişmemişti; gemiler ancak Harp sonunda Türk mülkiyetine geçti. Harbin devamı boyunca bütün Alman yazışmasında bu gemilerin Almanca isimleriyle anıldığı görülür. Amiral Souchon Türk Donanması Komutanlığı'na atandı (İngiliz Deniz Heyeti Türkiye'den ayrılmıştı) fakat Türk amirali olmayı reddetti. Alman Amirali olarak

(103) Wangenheim'ın Dışişlerine 17.7.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 14143.

(104) Londra Devlet Arşivi; FO 371 - 23200/19831.

(105) Kress von Kressenstein; s. 18, 19 ve Kannengiesser Paşa, s. 20, 21.

(x) Birincisine "Barbaros Hayrettin" ikincisine "Turgut Reis" ismi verilmiş, "Woerth" ise satın alınmamıştır (çevirenin notu).

(106) Em. Bnb. O. Welsch; "Çanakkale Önünde Deniz Savaşı", Asya'da Savaşanlar Dergisi, yıl 7, No. 4, Berlin 1.4.1925.

(xx) "Yavuz" ve "Midilli" (çevirenin notu).

kendisini birinci derecede Alman deniz savaşının yönetiminden sorumlu görüyordu. Ortalama 1.600 kişilik mürettebatı olan iki geminin teslim alınmasıyla Türk-Alman askeri ilişkilerinde yeni bir unsur ortaya çıktı. Şimdiye kadar Türkiye'de Alman danışmanlar ve öğretmenler çalışıyordu; şimdi ise, savaşa aktif olarak katılacak olan toplu Alman birlikleri ortaya çıkıyordu. Dünya Harbi'nin cereyanı sırasında bu şekil daima artan boyutlar kazancaktır.

Berlin'deki Türk Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa, 23 Eylül 1914'te Zimmermann'a Türk Hükümeti'nin Souchon'un durumuna bir şekil vermek istediğini ve O'na Türk hizmetinde koramirallik önerdiğini bildirdi. Bu atama O'nu, hem Türk Filosu'nun Başkomutanı hem de Alman subay ve teknisyenleri tarafından uygulanacak Donanma Reform Programı'nın müfettişi yapacaktı. II. Wilhelm derhal bu öneriye yanaştı. Ertesi günü Amiral, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile ilk görüşmesini yaptı. Bu konuşmaya Alman Deniz Ataşesi Binbaşı Humann da katıldı. Humann, Alman Büyükelçiliği'nin Genç Türkler iktidarıyla bağlantısını sağlayan önemli kişilerden biriydi. Bir Alman arkeoloğunun oğlu olarak İzmir'de doğmuş ve hayatının büyük bir kısmını Türkiye'de geçirmişti. Morgentau'a göre yalnız akıcı bir şekilde Türkçe konuşmuyor aynı zamanda bir Türk gibi de düşünebiliyordu; halkın psikolojisi, O'nun mantalitesinin bir parçasıydı. Ayrıca Enver ile de çok sıkı dosttu. (107) İstanbul'daki "Loreley" yatının komutanı ve Akdeniz Filosu'nun Alman Büyükelçiliği'ndeki irtibat subayı idi. Bu nedenle Wangenheim'ın O'nu kendisine deniz ataşesi yapması gayet doğaldı. Konuşma, Souchon'un yetkileri etrafında cereyan etti. Almanlar, Alman gemilerine hareket özgürlüğü hakkının tanınması ve Amiral'in Bahriye Nazırlığı ya da diğer bir Nazırlığın emrine verilmemesi üzerine ısrar ettiler. Buna neden olarak da, eğer Amiral, Alman deniz subayı olarak savaşa girecek olursa Türkiye'de barış halinin devam edeceğini ileri sürdüler. Ayrıca; deniz komutanı olarak O, Cemal Paşa'nın sandığı gibi Büyükelçinin değil, doğrudan doğruya Alman İmparatoru'nun emrinde olacaktı. Bu doğrudan doğruya İmparatorun emrinde bulunma hali O'na, Türk politikasının duraksamalarını dikkate almadan –yalnız İmparatora karşı da sorumlu olduğundan– sadece kendi askeri vicdanına göre hükümdarının emirlerini yerine getirmek olanağı sağlayabilirdi. Bu husus Enver Paşa ve Kabine'ye de açıkça anlatılmıştı. Cemal şimdi, Türk gemilerini kullanırken Amiral'in kendisini Türk Başkomutanlığı'nın emrinde kabul edip etmeyeceğini bilmek istiyordu. Souchon, Türk Başkomutanlığı tarafından emredilmeyen ya da müsaade edilmeyen bir harekete hiçbir zaman Türk gemileriyle girişmeyeceği cevabını verdi. Türk gemilerinin, Türk Hükümeti'nin kesin isteğinin aksine kullanılması, müttefikin emanet ettiği gücün tam anlamıyle kötüye kullanılması olurdu. Böyle bir şeyden kuşkulanmak için ortada bir neden yoktu. Cemal, bu açıklamadan memnun oldu. (108)

(107) Morgenthau; s. 30.

(108) "24.9.1914'te Cemal Paşa ile Konuşma", Dışişleri Politik Arşivi, Türkiye 139, Bd. 33, A 26205.

Boğazlar'ın kapanmasındaki Alman çıkarlarına uygun olarak Ağustos sonlarında Almanların yönetiminde bir "Özel Komutanlık" kurulmuştu. Tarafsız Balkan Devletleri yolu ile 29 Ağustos 1914'te İstanbul'a iki Amiral, 15 deniz subayı ve 281 deniz topçusu geldi. Bu "Özel Komutanlık" çabucak 700'e yakın bir mevcuda çıktı. Karargâhı İstanbul'da bulunmak üzere, İstanbul ve Çanakkale Boğazları Müstahkem Mevki Komutanlığı'na "Kiautcshau kahramanı" olarak tanınan Amiral von Usedom atandı. Burda da adayın pek isabetli seçilmediği görülüyor. Dışişleri Bakanlığı kararsızdı. Çin'den edindiği kişisel izlenimlerine göre Zimmermann O'nu, "az geçimli, çok kibirli ve bu nedenle de güç uzlaşılabilir" buluyordu. "Usedom ile Liman'ın Wangenheim'a karşı komplo kurmalarından" da korkuluyordu. Herhalde baştan itibaren O, bütün politik ve yarı politik sorunlarda doğrudan doğruya Büyükelçi'ye tâbi olmakla yükümlü kılınmalıydı. (109) 24 Eylül'de, yani Amiral Souchon'un bir Alman deniz heyeti işini ve Türk Donanması Başkomutanlığı'nı üzerine aldığı gün, Alman Deniz Kurmayı O'na şu telgrafı çekti: "Usedom karada, siz gemide." Jagow, "Wangenheim'ın kişisel istihbaratına" şunu ekledi : "Souchon ve Usedom birbirinin emrine verilemez, bu nedenle Lympus Heyeti'nin parçalanması gerekiyor." (110)

Yani, daha fiilen Harbe girmeden önce Türkiye'deki Alman faaliyetleri için gayretlerin belirgin şekilde dağıldığı görülüyordu.

Askeri Heyetin Takviyesi

Daha Harp çıkmadan Liman von Sanders, 42 kişi olarak tespit edilmiş olan Heyeti büyütmeye karar verdi. Heyetin etkisini eyaletlere yayabilmek için, Mart ortalarında, Erzincan'da (Doğu Anadolu) alay komutanı olarak görevlendirilmek üzere üç subayın gönderilmesini rica etti. (111) Haziran ortalarında Heyet Başkanı, subay maaşları için yıllık bütçesinin 8.000 Türk Lirasına yükseltilmiş olduğunu Askeri Kabine Başkanı'na bildirdi ve on subay ve iki istihkâm başçavuşu ile kıtalarda başçavuş yerine kullanılabilecek altı çavuş gönderilmesini rica etti. Bu münasebetle de Alman subaylarını Türk Harbiye Nezareti'nde yetkili yerlere yerleştirmeyi başardığını bildirdi. (112) Bundan kısa

(109) Wahnschoffe'nin Dışişlerine 21.8.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, AS 1774.

(110) Jagow'un Wangenheim'e 24.9.1914 gün ve 191 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 23663.

(111) Lyncker'in Bavyera Harbiye Başkanlığına 18.3.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 32, A 12484/14.

(112) Wangenheim'in Bethmann Hollweg'e 26.6.1914 gün ve 176 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139. Bd. 32 A 128995.

bir süre sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa, kolordularda kurmay başkanı olarak kullanılmak üzere altı Alman kurmay subayının gönderilmesini Liman'dan rica etti. (113)

Şimdi Alman astsubayları da Türk hizmetine girmekte olduklarından Askeri Heyet bu amaçla özel kontrat formülü hazırladı. Kontrat, subaylarda da âdet olduğu üzere aday ile, tek kabul yetkisine sahip olan Mareşal Liman von Sanders arasında yapılıyordu. Astsubaylar için kontrat süresi bir yıl olarak saptanmıştı. "Göreve uygun olmadığının anlaşılması halinde" üç aylık bir ihbar süresinden son kontrat Heyet Başkanı tarafından feshedilebiliyordu. İlk yıl geçtikten sonra bir ya da birkaç yıl için uzatılabiliyordu. Maaş ve emeklilik koşulları saptanmıştı. Cezayı gerektiren haller Alman Askeri Ceza Kanunu'na göre cezalandırılıyor, şikâyetler Alman Şikâyet Talimatı'na göre yapılıyor ve evlenmelerde Alman Evlenme Nizamnamesi kullanılıyordu. (114)

Harp çıktıktan sonra, en aşağı tabakadan olanlar da dahil, gittikçe artan Alman personeli, Ordunun bütün uzmanlık dallarına, Donanmaya ve harp endüstrisine akın etti. (115) Ayrıca Liman von Sanders, artık Almanya'ya dönemeyen Türkiye'deki izinli Alman erlerini Askeri Heyete almayı ve bunları seferber edilen birliklerde kullanmayı önermişti. Prusya Harbiye Bakanlığı, bu öneriyi kabul ettiğini açıklamıştı. (116)

Fakat Askeri Heyet subaylarını başka bir sorun meşgul ediyordu. Avrupa'da harp çıktıktan sonra da Türk hizmetinde kalmalarını İmparator emredince, "seferberlik dolayısıyla ortaya çıkan Anavatan Ordusu'na tekrar giriş haklarının yerine getirilmesinin" hatırdan çıktığını yavaş yavaş anlamaya başlamışlardı. Bu, onlar için, "vaat edilmiş olan Alman Ordusunda tekrar görevlendirilmelerinden" vazgeçilmesi kadar üzücü idi. Mareşal von Liman Paşa, bu durumun Türk Hükümeti'ne bildirilmesinin yalnız umutsuz değil aynı zamanda Türkiye ile politik ilişkiler bakımından da yersiz olacağı kanısındaydı. Bu nedenle Büyükelçiden, subaylara mali bir tazminat sağlanmasını rica etti. Büyükelçi, 4 Ağustos 1914'te (Harbin çıkışından dört gün sonra ve İngiltere'nin Almanya'ya harp ilan ettiği gün) Alman Başkomutanı'na müracaat ederek "ihtiyacı çok ivedi ve konuyu çok önemli kabul ettiğinden" yaklaşık 60.000 Mark gönderilmesini rica etti. (117)

(113) Wangenheim'ın Bethmann Hollweg'e 2.6.1914 gün ve 176 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 32, A 12895.

(114) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1952, sayı 102, tarih : 30.6.1914.

(115) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1952, sayı 26393, tarih : 18.8.1914.

(116) Wangenheim'ın Bethman Hollweg'e 4.8.1914 gün ve 200 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 17880.

(117) Wangenheim'ın Bethmann Hollweg'e 4.8.1914 gün ve 200 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 17880.

Temmuz ortalarında Türklerin bir Türk-Alman Askeri İttifakı olanağını araştırmaları (aynı araştırma Rusya ve Fransa'ya da yöneltilmişti) ve başlangıçta Almanların reddeder bir tutum takınmalarından sonra, daha önce de sözü edildiği gibi, Dünya Harbi'nin çıkışından bir gün önce Türklerle bir ittifak yapmak için Wangenheim'a tam yetki verilmişti. O anda Türkiye'de üç kişi bu anlaşmadan haberdardı : Sadrazam, Talât ve Enver. Üçü de Genç Türkler Komitesi'nin Alman taraftarı kanadına mensuptu. Anlaşmanın imzasından sonra Kabinenin ve Komitenin diğer iki üyesi daha durumdan haberdar edildi : Maliye Nazırı Cavit Bey ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa. Her ikisi de İtilaf Devletleri'nden yanaydılar. Ayrıca Cavit Bey, imzalanmış bir anlaşmanın değil, öneri halinde bir anlaşmanın söz konusu olduğu izlenimini taşıyordu. Wangenheim, konuşmak üzere Liman von Sanders'i yanına çağırdı; ama sadece Heyetin gelecekteki rolünü formüle etmek için.

2 Ağustos 1914'te Sadrazam ve Alman Büyükelçisi tarafından imzalanmış olan anlaşma, yalnız Rusya'ya karşı iki taraflı silahlı yardım yükümlülüğü getiriyordu ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar yürürlükte kalacaktı. Gerçekte daha imzalandığı gün olaylar O'nu aşmıştı. 3 ncü maddenin Askeri Heyet'le ilgili paragrafı şöyleydi : "Savaş halinde Almanya, Askeri Heyetini Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Türkiye, Harbiye Nazırı ekselanslarıyle Askeri Heyet Başkanı ekselansları arasında doğrudan doğruya varılacak anlaşmaya uygun olarak sözü geçen Askeri Heyete genel sevk ve idarede fiili bir etkiyi garanti eder (Fransızca metin şöyle kaleme alınmıştı : Silahlı Kuvvetlerin genel sevk ve idaresinde fiili etki)." Bu paragraf, Alman Başbakanı tarafından önerilen "Türkiye, Başkomutanlığın fiilen Askeri Heyet tarafından icrasını temin eder" paragrafının yerini almıştı. Açıkgöz Enver Paşa, Ordunun Başkomutanı olan Padişahın dikkate alınmasının zorunlu olduğunu Almanlara anlatmayı başarmıştı. Liman'ın ifadesine göre önceki anlaşma metninden Enver haberdar değildi ve bir ay sonra bu metni tam olarak almak istediğinde Büyükelçi vermemişti. Enver ile Liman arasında, sözü geçen "doğrudan doğruya varılan anlaşma" da hiçbir zaman sağlanmadı. (118) Yani Almanlar, Türkleri gafil avlamayı ve istemedikleri bir şeyi onlara kabul ettirmeyi başaramadılar.

Daha İttifakın imzalandığı gün Alman Genelkurmay Başkanı, Türkiye'nin mümkün olduğu kadar çabuk Rusya'ya harp ilan etmesinin istendiğini Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. İki gün sonra Orgeneral Moltke, Başbakan'a şu telgrafı çekti : "İngiltere belki bugün belki de yarın bize harp ilan edecektir. İngilizlerin tutumunun etkisiyle Babıâli'nin son dakikada bizi bırakmasına meydan vermemek için Türkiye'nin mümkünse hemen bugün Rusya'ya harp ilan etmesinin büyük önem taşıdığı görülüyor." (119) Bu isteği

(118) Mühlmann; Birinci Dünya Harbinde Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 14 - 16 ve Liman von Sanders, s. 34.

(119) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı, s. 17, 18.

çekici bir hale getirmek için 6 Ağustos'ta Wangenheim, Türkiye'nin Rusya'daki Türk unsurlarla temasa gelmesine olanak sağlayacak şekilde doğu sınırında bir düzeltme yapılmasının Almanya tarafından sağlanacağını Sadrazam'a taahhüt etti. (120)

İtilaf Devletleri yanlısı kanadın baskısıyle 9 Ağustos'ta Türk Harp Kabinesi, Türk - Alman İttifak Anlaşması metninin hukuki bakımdan yeni baştan incelenmesine karar verdi. Bulgaristan ve Romanya ile ittifak olanakları araştırılmalı ve Türkiye'nin tarafsız kalacağına İtilaf Devletleri inandırılmalıydı. Her şeyden önce, Harp durumu açıklığa kavuşuncaya kadar zaman kazanılmalıydı. Alman Büyükelçisi'nin askeri işlere ve Mareşal Liman Paşa'nın politik işlere karışmasına müsaade edilmemeliydi. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'la yapılan görüşmeler uygun bir istikamet almadan tek taraflı olarak harbe girmekten kaçınmak lazımdı. Ve nihayet Fransız ve Rus Büyükelçileriyle görüşmelere başlanılmalıydı. (121)

Bu sırada Türkiye'de kamuoyu, bir taraftan Almanların Türk basınını ustalıkla etkilemeleri diğer taraftan da İngiltere'de inşa edilmiş ve parası yeni ödenmiş iki harp gemisine İngiliz Hükümeti tarafından el konmuş olması nedeniyle Almanlardan yana döndü. "Goben" ve "Breslau" 'ın Haliç'e gelişi, Almanya'nın Türk sever bir jesti ve İngiltere tarafından yapılan haksızlığın giderilmesi olarak sömürüldü.

Buna rağmen Türkiye, diğer nedenlerin yanı sıra haklı olarak seferberliğin karmaşık tekniği nedeniyle de fiilen Harbe girmekten hâlâ çekiniyordu. Devlet kasasının boş olduğu Almanya'ya bildirildi ve beş milyon Türk liralık bir Alman borcu sağlandı. (122)

Almanya'nın yanında Harbe girilmesi olasılığına karşı Paris'teki Türk Büyükelçisi, biri Eylül başında diğeri de Marn Meydan Muharebesi'nden sonra olmak üzere iki kez Hükümetini uyardı ve sıkı bir tarafsızlık tavsiye etti. (123)

Bu arada Liman von Sanders'in sabrı tükendi ve İmparatora çekilmek üzere 19 Ağustos'ta Büyükelçiye bir telgraf verdi. Bütün bağlılığıyla Başkomutanına, bir çatışmadan yana olmayan Enver ile arasında yine sürtüşmeler olduğunu bildiriyordu. Diplomatik görüşmeler ne kadar uzun sürerse Türk Ordusu değerinden o kadar kaybedecekti. Türk Ordusu silahlı tarafsızlık içinde kısa sürede çökecekti. "Askeri gerekleri politik nedenlerle boyuna reddettiği için" Türkiye'de hizmet etmek Alman subayının şerefiyle

(120) Gotthard Jaeschke; "Genç Türklerin Turancılığı", İslam Dünyası Dergisi, c. 32, sayı 1/2, 1941, s. 10, 11.

(121) Ahmet Emin (YALMAN); Dünya Savaşında Türkiye, New Haven, 1930, s. 72.

(122) a. g. e.; s. 73, 74.

(123) a. g. e.; s. 74, 75.

bağdaşmıyordu. İttifak anlaşmasına rağmen, Rusya kesin olarak yenilmeden Türkiye harekete geçmeyecekti. "Ödev inançlarına göre burada Majestelerine ve Anayurtlarına hiçbir hizmette bulunamadıkları için" emrinde bulunan bütün subaylar adına geri çağırılmalarını "acizane" rica etti. Bu telgrafta "şimdilik Majestelerine verilmeyecektir" şeklinde bir not bulunduğu görülüyor. (124)

Wangenheim, işin esasını öğrenmek için "Enver'in teklifsiz dostu" Deniz Binbaşısı Humann'ı derhal Enver'e gönderdi. Enver, uzun zamandan beri Mareşal Liman'ın, Türk Ordusunu taarruzi bir harekete geçirmesi için kendisini sıkıştırdığını söyledi. Bütün politik açıklamalar ve Türkiye'nin Balkanlardaki diplomatik girişimlerinin Almanya'nın çıkarına olduğunun söylenmesi de Liman'ın bir kulağından girip öbür kulağından çıkmıştı. Türk tarafsızlığının başında Alman Askeri Heyeti bulunduğundan Rusya birçok kolordusunu Kafkaslar'da tutacağı ve İngiltere de kıtalarını Hindistan'dan Süveyş Kanalı'na çekeceği için bu politikanın sadece yarar getireceği uyarısına da –bu nedenler, "politikadan hiç anlamayan birinin bile akıl erdireceği cinsten olmasına" rağmen– Liman'ın aklı yatmamıştı. Enver, Askeri Heyetin –kısmen de olsa– geri çekilmesini hiç düşünmüyordu. Askeri Heyetin herhangi bir şekilde geri çekilmesi Almanya ve Avusturya'nın düşmanları için Türkiye'de seferberliğin kaldırılması anlamına gelecekti. Türk birliklerinin seferber mi kalacakları yoksa evlerine mi döneceklerinin artık hiçbir önemi olmayacaktı. Bu konu zaten tartışılacak bir konu değildi; çünkü İttifakın esasına değiniyordu. Enver, Mareşal'i bir türlü anlayamıyordu. Bunun üzerine Wangenheim, Heyetin bir kısmının geri çağrılmasını istemekle Liman'ın, O'na sormadan tam bir politik sorun yaratmış olduğundan şikâyet etti. Enver ve diğer Bakanların Almanya'dan yana olmaları büyük bir şanstı; çünkü Türk Kabinesi, Almanya'ya karşı yükümlülüklerinden kurtulmak için Mareşal'in önerisinden yararlanabilirdi. Bu yüzden Liman'ın hareketi "çok tehlikeli" olarak niteleniyordu. (125)

Liman'ın sabırsızlığı, O'nu kişisel karakterinden başka Alman Başkomutanlığı'nın baskısından da ileri geliyordu. Daha 4 Ağustos'ta Moltke O'na, Türklerin Kafkaslar'da gösteri yaparken asıl kuvvetleriyle, Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Karadeniz'in batısından ilerlemelerinin maksada uygun olacağını yazmıştı. Bir hafta sonra Moltke, Harbin sevk ve idaresi hakkındaki görüşlerini ayrıntılı olarak Heyet Başkanı'na bildirdi. Romanya'nın dostane olmayan tutumu karşısında Karadeniz'in batısından yapılmasını istediği taarruzun uygulanabileceğinden kuşkuya düşmüştü. Buna karşılık şimdi mümkün olduğu kadar büyük kuvvetlerle Mısır'a karşı bir girişimi savunuyordu. Mısır'ın kaybı İngiltere için ağır bir darbe ve Türkiye için de uğraşmaya değer bir zafer ganimeti ola-

(124) Wangenheim'ın Dışişlerine 19.8.1914 gün ve 547 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 17905.

(125) Wangenheim'ın Dışişlerine 20.8.1914 gün ve 555 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33 A 18066.

caktı. Böyle bir taarruz gerçi Rusya'ya karşı değildi ama yine de Almanya'nın en tehlikeli düşmanlarından birine karşıydı. 4 Eylül'de (yani Marn Meydan Muharebesi'nden önceki gece) Moltke, ya Odesa'ya ya da Mısır'a karşı bir harekât yapması için Liman'a bir kez daha telgraf çekti. (126)

22 Ağustos'ta İmparator Heyet Başkanı'na, Heyetin Türkiye'de kalmak zorunda olduğunu telgrafla bildirdi. Bu kalıştan Heyet üyelerinin hiçbir zararı olmayacaktı; hizmet süreleri, sanki Alman Ordusuyla sefere katılmış gibi yürütülecekti. Buna rağmen Liman von Sanders, bütün subayların geri çağrılma ricalarını Eylül ayında yeniledi. Bu ricanın kabulü düşünülmemekle beraber Büyükelçinin mütalaası rica edildi. Büyükelçi, Türkiye'nin henüz harbe hazır olmadığını ve bu nedenle samimi bir Türk tarafsızlığının, erken savaş ilanından daha iyi olduğunu açıkladı. Askeri Heyet, Türkiye'yi Alman etkisi altında tutmak hususunda önemli görevler yapıyordu; geri çağrılması tamamen anlamsızdı. Wangenheim'in Askeri Heyetin kalması hakkındaki mütalaası kabul edilmiş fakat Türk tarafsızlığının yararları hakkındaki açıklamaları, Alman Hükümeti ve Başkomutanlığı'nda büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Bunun üzerine Askeri Kabine Başkanı General von Lyncker, Liman'a Türkiye'deki vazifesini İmparatorun, Harpteki diğer herhangi bir görev gibi kabul ettiğini telgrafla bildirdi. Telgraf şu uyarıcı sözlerle bitiyordu : "Ekselanslarının, Büyükelçiliğin uyguladığı yüksek politikadan biraz ayrılan görüşlerinin bu politikaya uydurulması Majestelerinin kesin emridir." (127) Buna tepki olarak Liman, subaylarının Büyükelçilikle temasını yasakladı ve bu yasağa rağmen Büyükelçilikle temas edenleri uzak vilayetlere sürdü. (128)

Harp Hazırlıkları

Türklerin, kesin bir tarafsızlık görüntüsünü koruma çabalarına rağmen, Harbe girmelerinin muhtemel olduğunu gösteren çeşitli girişimlerde bulunuluyordu.

Boğazların savunulması için "Usedom Özel Komutanlığı"nın teşkilinden daha önce söz edilmişti. İstanbul'daki İngiliz Askeri Ataşesi, 30 Ağustos'ta, Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatın Alman topçuları tarafından takviye edildiğini ve ilave muharebe vasıtalarının yolda olduğunu Harbiye Bakanlığı Harekât Dairesi Başkanlığı'na bildirdi. Tahkimatı mümkün olduğu kadar kuvvetlendirmek için Almanlar, büyük gayretler sarf ediyorlar ve bu tahkimatı aşmak her geçen gün daha zorlaşıyordu. (129)

(126) Mühlmann; s. 24, 25.

(127) Liman von Sanders; s. 35.

(128) Wangenheim'ın 30.12.1914 tarihli özel mektubu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, AS 46.

(129) Yarbay F. Cuncliff Owen'in Harekât Dairesi Başkanlığına 30.8.1914 tarihli yazısı, Londra Devlet Arşivi, WO 106 - 1462.

Çanakkale Boğazı dışındaki bir Türk torpitobotu, 26 Eylül'de İngiliz harp gemileri tarafından durduruldu ve geri çevrildi; gemideki Alman subaylarına, bundan sonra Çanakkale Boğazı'ndan çıkacak Türk gemilerine düşman muamelesi yapılacağı bildirildi. Bunun İngiliz politikası olduğu Büyükelçi Sir Lauis Mallet tarafından Harbiye Nazırı'na bildirildikten sonra Enver Paşa, Boğazların bütün yabancı deniz araçlarına kapatılmasını emretti. Suüstü ve denizaltı gemilerine karşı korumak için Çanakkale Boğazı'na yeni mayın hatları döşendi. (130) Böylece Türkiye'nin dış dünya ile deniz bağlantısı kesilmiş oldu.

Moltke'nin önerdiği Mısır'a karşı harekât hazırlıklarına da başlandı. Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir F. Elliot, bir Alman subayının kurmay başkanı olarak Şam'a geldiğinin ve Mısır'a karşı bir seferi kolordu hazırlaması için bu subayın emrine 125.000 TL. tahsis edildiğinin oradaki Yunan Konsolosu tarafından öğrenilmiş olduğunu 8 Ekim 1914'te Sir Edward Grey'e bildirdi. (131) Bu haber doğruydu. Yarbay Kress von Kressenstein 20 Eylül'de İstanbul'dan ayrılmış ve VIII nci Kolordu'nun Kurmay Başkanı olarak Şam'a hareket etmişti. Esas görevi Süveyş Kanalı'na karşı bir sefer hazırlamaktı. Gerçekten de O ve yanındaki birkaç kişi, Türk-Mısır sınırını ayrıntılı olarak incelemek için 8 Ekim'de Hicaz demiryoluyla Şam'dan ayrılmıştı. (132)

Seferberlik az çok tamamlanmıştı; Boğazlar savunma durumuna geçirilmişti; Sina Çölü'nden Süveyş Kanalı'na bir taarruz planı hazırlanmıştı; şimdi Enver kendisini, Türkiye'yi hücuma geçirebilecek durumda görüyordu. (133) 14 Eylül 1914'te Amiral Souchon'a Karadeniz'e açılma yetkisi verdi. Gizli bir görüşmede Ruslara karşı hareketinde Amirale tam bir serbestiyet tanımıştı. Hükümet bunu protesto edince Enver emrini geri almak zorunda kaldı. Bakanlar donanmanın Karadeniz'e açılmasına karışmıyorlardı ama bun-

(130) Ben burada Ulrich Trumpener'in Journal of Modern History (c. 34, sayı 4, Aralık 1962, s. 373) Dergisi'nde yayımlanan yazısına uyuyorum. Margenthau tarafından a. g. e., s. 107'de ileri sürelen, Alman Generali Waber Paşa'nın, sorumluluğu kendi üzerine alarak Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını emretmiş olduğu iddiası yetersiz görünüyor. Morgenthau'un kitabı 1918'de yayımlandı; o zaman belgeler açıklanmamıştı. Alman Amirali Marten'in kapattığı yolundaki açıklamalar da gerçeği uymuyor.

(131) Sir F. Elliot'un Sir E. Grey'e 8.10.1914 gün ve 244 sayılı yazısı, Londra Devlet Arşivi, FO 371 - 57454/38623.

(132) Kress von Kressenstein; s. 27, 28 ve 46.

(133) Jaescke; s. 11'e göre Enver daha 3.8.1914'te Rusya'ya harp ilan etmek istiyordu.

dan dolayı Rusya ile meydana gelecek bir çatışmanın sorumluluğunu kabul etmiyorlardı. Alman görüşüne göre bu durumda donanmanın Karadeniz'e açılmasının anlamı yoktu; çünkü, Türkiye'nin Harbe girmesini sağlamayacaktı. Bu nedenle; Enver güçlükleri yeninceye kadar beklenilmesi zorunluydu. (134) Ve bu an da yaklaşıyordu.

(134) Mühlmann; "Türk-Alman Silahlı İttifakı"..., s. 21, 22.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE

Kısım VI

HARBİN İLK YILLARI

Türkiye Harbe Giriyor

Türkiye üzerinde, nihayet aktif hale gelen Alman baskısı Eylül ortalarında gittikçe artıyordu. Bu tabii, Marn Savaşı'nın Almanların aleyhine gelişmesinin sonucuydu. Yüksek sevk ve idarede Orgeneral Moltke'nin yerine geçen General von Falkenhayn, genel durum Türkiye'nin derhal harekete geçmesini gerektirdiğinden başka hiçbir şey düşünmeden bütün güçleriyle bu hareketi sağlamaları için Amiral Souchon ve Usedom üzerinde etki yapmasını 17 Eylül'de telgrafla Askeri Heyet Başkanı'na bildirdi. Bu "harekete geçmeyi" paritikte nasıl tasavvur ettiğini daha bir gün önce Türkiye'deki Alman Askeri Ataşesi'ne anlatmıştı; yani, "Donanmanın gösteri gezisi münasebetiyle Rusya ile bir olay yaratmak... Türkiye'nin harbe sürüklenmesini sağlayacak bir olay." (1) Bu olayın Türkiye'yi gerçekten harbe sürükleyip sürükleyemeyeceği kuşkusunu Amiral Souchon, daha önce de söylendiği gibi, Türkler tarafından kabul edilmeyen bir harekete tek başına girişmekle ortadan kaldırdı.

Diğer bir baskı aracı olarak, Almanya'nın Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri sevkiyat, Alman isteklerinin yerine getirilmesine bağlı kılındı. Dışişleri tarafından ulaştırılan Türkiye'nin silah ve cephane isteğine daha 10 Eylül'de Harbiye Bakanlığı, Almanya'nın düşmanlarıyla harp halinde bulunmadan Türkiye'nin bu ricasının yerine getirilmeyeceği cevabını vermişti. Hakikaten çatışma başladıktan sonra Türkiye'nin istekleri büyük ölçüde karşılandı. Daha önce sözü edilmiş olan Türkiye'ye verilecek borç da anlaşmanın yerine getirilmesine bağlanmıştı. (2)

Enver Paşa'nın Donanmanın Karadeniz'e açılması için iki gün önce vermiş olduğu müsaadeyi, kabinedeki birkaç arkadaşının zoruyla 16 Eylül'de geri almaya mecbur kalmasından sonra Enver, Talât, Cemal ve Halil, Almanya Türkiye'ye iki milyon Tl. verir vermez Amiral Souchon'un olağanüstü yetkiyle Türk Donanmasının başına getirileceğini ve Rus Donanmasına karşı harekette bulunmak üzere talimat alacağım 11 Ekim'de Alman Büyükelçisi'ne bildirdiler. (3)

---

(1) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 20, 21.

(2) a. g. e.;

(3) Jaescke; s. 11, 12.

Donanma komutanına yazılmış olan şu emri Enver Paşa 22 Ekim'de imzaladı : "Türk Donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini kazanmalıdır. Rus Donanmasını arayınız ve bulduğunuz yerde, harp ilân etmeden ona saldırınız." Bahriye Nazırı Cemal ve Talât Paşa ile tekrar konuşan Enver Paşa iki gün sonra bu yazılı emri Amiral Souchon'a teslim etti ve yaptığı konuşmada, Rus Donanmasıyla bir çatışma olursa dönüş için İstanbul Boğazı'nın daima açık tutulacağını bildirdi. Ertesi, günü 25 Ekim 1914'te, Türk gemi komutanları için hazırlanmış olan gizli emirleri Cemal Paşa Amiral'e teslim etti; Padişahın yüksek iradeleri olduğu için Souchon'un emirlerine itaat edilmesi isteniyordu. (4)

Amiral Souchon'un emrindeki Türk Filosu 29 Ekim'de bu emri yerine getirdi ve Karadeniz'deki Rus limanlarından Sivastopol, Odesa, Feodosia ve Novrosiski limanlarını bombardıman etti; oralardaki petrol ve tahıl depolarını yaktı ve birçok Rus gemisini batırdı. Türkiye birdenbire kendini harbin içinde buldu.

Burada anlatılan olaylar üç efsaneyle açıklanır : Emin'in bildirdiği gibi 1926 yılında Ankara İstiklal Mahkemesi, İmparatorun emriyle hareket eden Alman Amirali'nin bir oldubittisiyle Türkiye'nin harbe sürüklendiğine ve böylece Türk halkının ismini bile bilmediği bu Amiralin "oyuncağı" olduğuna karar vermişti. (5) Morgenthau ve Harry Stuermermer'in, Souchon'un Rus limanlarını bombardıman ettiğini Cemal Paşa'nın ancak o akşam kulüpte işitmiş olduğunu ve öfkeden havaya sıçradığını iddia etmeleri de bu efsaneleri zenginleştirmektedir. (6) Türk Donanmasının 29 Ekim'de İstanbul Boğazı'na mayın döken Rus gemilerine taarruz ettiği şeklindeki saçmalamaları 1927'de General Kannengiesser Paşa'nın ciddiye almak istemesi az şaşılacak şey değildir. Güya bunun üzerine bir deniz savaşı olmuş; peşinden bir takip harekâtı yapılmış ve bunun sonucu olarak Rus limanları bombardıman edilmiştir. (7)

Gerçi Türkiye'nin harbe girişinde Alman baskısı ve modern Alman harp gemilerinin varlığı kesin bir faktördü ama Cemal de dahil olmak üzere Türk yönetiminin ve "İttihat ve Terakki Komitesi'nin" (x) rızası ve Türk Harbiye Nezareti'nin kesin emri olmadan bu donanma harekâtı yapılamazdı. Enver'i vatanına ihanetle suçlamak ya da O'nun satılmış olduğunu kabul etmek büyük bir yanılgı olur.

(4) a. g. e., ve Mühlmann, Türk-Alman Silahlı İttifakı...,

(5) Emin; s. 75.

(6) Bunun için Dr. Harry Stuermer'in "Zwei Kriegsjahre in Kostantinopel" (İstanbul'da İki Savaş Yılı) adlı eserine bak. Lausanne, 1917.

(7) Kannengiesser Paşa; s. 32.

(x) İttihat ve Terakki Fırkası kastedilmektedir (çevirenin notu).

Enver –tamamen haklı olarak–, İtilaf Devletlerinin zaferi kazanması halinde, tarafsız da kalsa Türkiye'yi bölüşeceklerine inanıyordu. Merkezi Devletlerin zaferine o kadar inanmıştı ki, Türkiye'nin kaderini onlara bağlamakta hiç duraksamadı. Fakat Türk politikası izlemeyi de asla bırakmadı; Türk ve Alman çıkarlarının çatıştığı durumlarda Almanlar, O'nun, hiç yanılmadan Türk politikasını izlediğini ve çoğu kez de başardığını gördüler. Morgenthau, Enver'le yaptığı bir görüşmede O'nun : "Türkler ve Almanlar birbirlerini hesaba katmazlar. Çıkarımız olduğu için onlarla birlikte hareket ediyoruz; onlar da çıkarlarından ötürü bizimle bir oluyorlar. Almanya'ya yararı olduğu sürece Almanya Türkiye'yi; Türkiye'ye faydası dokunduğu sürece de Türkiye Almanya'yı destekleyecektir" dediğini yazıyor. (8)

Almanya tarafından Türkiye'ye verilmiş olan ve egemen grubun politik isteklerine de uyan harekât görevleri, Kafkaslar'da Ruslara, Mısır'da İngilizlere taarruz ve daha sonra da İngilizleri Mezapotamya'dan kovmaktı (bunlar, Almanların Bağdat demiryolu politikasındaki çıkarlarına da tamamen uyuyordu). Kafkaslar'da harbin çıkışına Enver' in sebep olduğu hatta "Enver'in özel harekât alanından" söz edilmesi yine efsaneydi. Rusya'ya karşı harekâta tamamen Alman sevk ve idaresinin isteğiyle girişilmişti; tıpkı Süveyş Kanalı'na taarruzda da olduğu gibi. (9) Fakat; hem Alman hem de Türk yüksek sevk ve idaresinin harbin başlangıcında Ön Asya'da, eldeki olanaklarla orantılı olmayan bir askeri program uygulamış olduğundan şüphe edilemez. Türkiye'nin harbe girişi, yaklaşık 80.000 kişilik Rus kuvvetini Kafkaslar'a bağladığı için tabii Merkezi Devletlerin Doğu Cephesi'ndeki yükünü epeyi azalttı; İngilizlerin aşağı yukarı 100.000 kişiyi Mısır' da tutmasıyla da Batı Cephesi'ne yardım etmiş oldu. Batı Devletlerinin Rusya ile irtibatını da etkin şekilde kesti. Ama harbin devamı sırasında Türkiye'nin müttefikliği gittikçe ağırlaşan bir yük oldu. Almanlar; Harbiye Nezareti, Genelkurmay, ordu, kolordu ve tümenlerde bütün önemli yerlerin Alman subayları tarafından uygun bir şekilde işgal edilmesiyle Türk savaş idaresini kendi ellerinde tutabileceklerini sanıyorlardı. Fakat bu "ele geçirme"nin de bir sınırı vardı ve kesinlikle Türklerin bunu kabulüne bağlıydı.

Almanya tarafından istenen "Cihat" ilanı da başarılı olmadı.

Ağustostan beri 1 nci Ordu'nun da Komutanı olan Mareşal Liman von Sanders, Almanların Kafkaslar ve Mısır'a karşı istedikleri harekâtı kesinlikle reddetti; bu da O'nun Enver Paşa ve Alman Büyükelçiliği'yle yeniden sürtüşmesine neden oldu.

Bu olayların incelenmesinden önce Almanların maceracı sefer heyetlerine olan tutkuları kısaca gözden geçirilmelidir.

(8) Morgenthau; s. 206, 207.

(9) Em. Korg. Bronsart von Schellendorff; "Ankara ve Enver Paşa", Orientrudschau Dergisi, yıl XVIII, sayı 2, Berlin, 1.4.1936, s. 18.

Daha 1914–1915 kışının başlangıcında ilk Alman özel askeri heyetleri Türkiye'ye geldi. Bunlardan biri Afganistan, biri de Mezapotamya'daki Şaddül-Arap bölgesi içindi. Daha sonra İran için de bir heyet geldi. Bu heyetler ya da sefer heyetleri Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendiriliyorlardı; bu nedenle, çoğu kez onların varlığından bile haberdar olmayan Askeri Heyetin değil, Büyükelçiliğin yetki alanına giriyorlardı. Bunlar, Temmuz 1915'ten beri Askeri Ataşe olarak İstanbul'da bulunan Albay von Lossow'un (Nisan 1916'da Tuğgeneralliğe yükseltildi ve Yetkili Askeri Temsilciliğe atandı) en çok zevk aldığı uğraşını teşkil ediyordu.

Fakat sefer heyetleri teşkili çabucak gelişti ve Sudan'ı Alman çıkarları için kazanacak olan bir "Schwabe Sefer Heyeti" kuruldu. Resmi bir yazıdan anlaşıldığı gibi, bu heyetin olanak oranında gizli kalması ve hiçbir resmi nitelik taşımaması gerektiğinden bütün işler "el altından" görülecekti. O zamanlar Türkiye ve Filistin'e gönderilmiş olan subaylardan bir kısmı bu girişime katılmak istemişlerdi. Başarı umudunun çok az olşu nedeniyle bu "sefer heyeti" çabucak dağıldı. (10)

Albay Kress von Kressenstein'ın anlattığı olay da az tuhaf değildir. Türkiye'nin harbe girmesinden kısa süre önce Kress, İstanbul'daki Akdeniz Filosu'ndan Yüzbaşı Hilgendorf'u Türk-Mısır sınırındaki Auca-El-Hafir'de (11) görmüştü. Bu subay Süveyş Kanalı'na kadar çölü atla geçmek ve orada büyük bir transatlantiğin klavuz kaptanını vurmak suretiyle gemiyi karaya oturtmak gibi maceracı bir planı uygulamaya çalışıyordu. Filistin'deki Alman kolonisinden bir "özel ordu" kurmayı başarmıştı; bir çete reisi gibi onlara diktatörce hükmediyordu. Halılarıyla birlikte görkemli bir çadırı ve bütün konforunu Kudüs'ten kısmen zoralımla sağlamış, kısmen de gerçekten büyük borçlar altına girmişti. İngiliz Büyükelçisi'nin şikâyeti üzerine Türk polisi kuvvet kullanarak bunları dağıtmıştı. (12)

Dışişleri Bakanlığı tarafından yönetilen resmi sefer heyetleri, çok ayrıntılı ama açık olmayan planları uygulamaya çalışıyor ve çok paraya ihtiyaç gösteriyordu. Başarı, ayrıcasız bütün durumlarda yapılan harcamayla kıyaslanacak gibi değildi ve hemen hemen her yerde sıfırdı.

İran ve Afganistan'a gönderilen heyetler, beklenildiği gibi, Türklerin karşı çıkmasına neden oldu; çünkü, Genç Türklerin egemen olduğu Türkiye, onların yaydığı Pan -

(10) Bavyera Askeri Yetkilisinin Alman Harbiye Bakanlığına 20.10.1915 gün ve 5040 sayılı yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1952.

(11) Alman raporlarında Hafir-el-Audja yazıyor.

(12) Kress von Kressenstein; s. 55, 56.

Turansit hava ile bu bölgeleri kendi çıkar alanı olarak görüyordu. Avusturya'nın Yetkili Askeri Temsilcisi Pomiankowski'nin bildirdiği gibi "Alman teşkilatının, Berlin Hükümeti'nin talimatlarını İran topraklarında uygulamasına Türklerin müsaade etmek istemeyecekleri belliydi." Türkler, Almanların İran'daki çalışmalarını engellemek için kendi özel heyetlerini gönderdiler. "Buna karşın Almanlar, gönderilen silah ve cephaneyi ve en azından Afgan Emiri için ayrılmış olan parayı Türk teşkilatına teslim etmek niyetinde değildiler." (13)

1915–1916'da girişilen, bir İran Ordusu kurma işi de acıklı bir şekilde başarısızlığa uğradı. Bu başarısızlıklara rağmen bir "İran Heyeti" fikri sağlam ve uzun ömürlü oldu. Hemen hemen Mezapotamya'nın hepsi ve Filistin'in yarısı kaybolduktan sonra Mayıs 1918 ortalarında Filistin ve Transürdün'deki F Ordular Grubu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, Prusya Harbiye Bakanlığı'ndan, bir heyet için İran'a örtme birlikleri gönderilmesi emrini aldı. (14)

Bu Sefer Heyetlerinin Üyeleri Kimlerdi ?

Pomiankowski "Orta Asya'yı tanıyanlar denilen, daha önce İran'a gitmiş çoğu subaylardan" söz ediyor. (15) Liman, "Daha önce bu ülkeleri gezmiş olsalar bile birkaç kişinin hiçbir zaman harp bakımından değerli bir başarı sağlayamayacaklarını" düşünüyordu; "çünkü, başarı ancak birliklerin de aynı zamanda kullanılmasıyla kazanılabilirdi." (16) İran'a giden heyette lider rolü oynamış olan Kiesling, "hiç hakları olmadığı halde Türk subay elbisesi giyen ve hatta asker bile olmadıkları halde bazen yüksek Türk rütbeleri takan ve böylece çoğu zorla Türkiye'ye mal edilmiş olan maceracıların ortaya çıkışı Almanların Türkiye'deki saygınlıklarını büyük ölçüde yitirmelerine neden oldu" diye yazıyor. (17) "Romantik sefer heyetleri" için "kişilerin seçimi" hakkmdaki hükmünde General von Seeckt daha da yıkıcıydı : "Becerikli ama kısa görüşlü kişilerin yanı sıra bir kısmı açıkça maceraperest olan ve menzil yollarını dolduran bir kuru kalabalık alayı meydana geldi. Burada bazı cesur ve fedakâr kişilerden söz etmiyorum. Birkaç yüz kişi ve birkaç torba altınla Rusların ve İngilizlerin İran'da kovulabileceğine ve Afgan Emiri'nin bir zenci prensi gibi birkaç sahte inciyle satın alınabileceğine inanılması onların suçu değildi." (18)

(13) Pomiankowski; s. 52, 53.

(14) Prusya Harbiye Bakanlığının Liman'a 14.5.1918 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşiv - N 247/197.

(15) Pomiankowski; s. 52.

(16) Liman von Sanders; s. 61 - 62.

(17) Kiesling; s. 79.

(18) Seeckt; "Türkiye'nin 1918 Sonbaharında Çöküşünün Nedenleri", Federal Askeri Arşivi, N 247/202 c.

İzlediği Doğu politikasının hedefine ulaşması için Almanya'nın, başka yerlerde eksik kalmasına rağmen çok kuvvet ve malzeme harcamış olduğu kuşkusuzdur; fakat sonunda küçük bir başarı bile sağlanamadı.

Büyükelçilikle Askeri Heyet Arasındaki Gerginlikler Sürüyor

Türkiye harbe girdikten sonra Wangenheim, Türkiye'de bulunan bütün Alman kuvvetlerinin artık bir araya getirilmesi ve uyumlu bir işbirliğinin sağlanması gerektiği görüşündeydi. 31 Ekim 1914'te Başbakan'a, General Liman von Sanders'in kişiliğinin bunu engellediğinden yakındı. Kendisi verimli bir işbirliğinin koşullarını yaratmak için çaba harcamıştı ama, Mareşal'in fazla sinirliliği ve "daima kişisel görüşünü gerçek kabul etme" eğilimi Türkiye'de kalmasını bir sorun haline getirmişti. İhmal edildiği görünümü yaratılmadan O'na cephede bir görev verilmeliydi. Liman'ın yerine –büyük bir olasılıkla kişisel isteğine de uygun düşecek olan– Mareşal von der Goltz düşünülebilirdi. General Liman şimdiki yerinde kalmaya devam edecek olursa Büyükelçilik, Türk Hükümeti ve Askeri Heyetin üyeleriyle ilişki dayanılamaz bir hale gelecekti. Enver, Türk Ordusunun eğitiminde Liman'ın başarılı olduğunu kabul ediyordu ama, kendisine yakın çevreler, O'nu ciddiye almadığından şüphe etmiyorlardı. Fakat İmparator'a olan saygısından personel değişikliği arzusunu açıklayamıyordu. "Devletin önemli çıkarlarının" korunması için Askeri Heyet Başkam'nın değiştirilmesi gerektiği İmparator'a anlatılmalıydı. Wangenheim Almanların Türkiye'deki çalışmalarında başarının ağır bir tehlikeye sokulmasını kaçınılamaz kabul ediyordu. (19)

Bunun üzerine Bethmann Hollweg, Liman von Sanders'in yerine von der Goltz'u göndermeye İmparator'un hazır olduğunu; ama bunun ancak Türk Hükümeti tarafından istendiği takdirde olabileceği cevabını verdi. Goltz, memnunlukla Enver'in emrine girmeye hazırdı; fakat "her türlü kuşku ve duyarlılığın giderilmesi için" Türk Hükümeti'nin açık isteği bulunmalıydı. Gerekirse Liman, Avrupa Cephesi'nde bir göreve atanabilirdi. (20)

Wangenheim bu işi Enver'le de konuştu. Liman'ın değiştirilmesi için Türkiye'nin İmparator'a bir öneride bulunmayacağı anlaşıldı. Bundan başka Enver, olayların aralıksız birbirini izlediğini düşünüyordu. Liman, kişiliği ve uzmanlığına çok uyan 1 nci Ordu Komutanlığı'nı üzerine almıştı. Çok yüksek makamlarda bulunmuş olması nedeniyle Mareşal von der Goltz'dan da bir Ordu komutanlığı kabul etmesi beklenemezdi. Goltz

(19) Wangenheim'ın Bethmann Hollweg'e 31.10.1914 gün ve 1178 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33 AS 2448.

(20) Bethmann Hollweg'in Wangenheim'e 3.11.1914 gün ve 25 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, AS 2466.

yeniden Türk Ordusuna alışıncaya kadar epeyi değerli zaman da kaybedilmiş olacaktı. Bu nedenle Goltz'un tayini ancak Liman'ın da yerinde kalması şartıyla düşünülebilirdi. Wangenheim, Liman'ın karakteri karşısında von der Goltz ve Liman ile bir işbirliğinin büsbütün olanaksız olduğuna emindi. Liman İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz O'nun uyumu bozan faaliyetinin kendiliğinden biteceğini de umuyordu. Ancak O uzaklaşırsa, Türkiye, Goltz'un gönderilmesini rica etmeye karar verecekti. (21)

Buna rağmen Kasım sonunda Enver, Mareşal von der Goltz'un gönderilmesini rica etti. Wangenheim'a göre bu fikir değişikliğinin nedeni Enver'in, takviyeli Kafkas Ordusu'nun komutanlığını Liman von Sanders'e vermek istemesiydi. Bu takdirde Başkomutanlıkta Alman strateji danışmanı kalmayacaktı. Yalnız Hükümette değil, Türk subayları arasında da von der Goltz'un tayini, gittikçe daha çok isteniyordu. (22)

Aynı gün Büyükelçi, Mareşal Liman von Sanders hakkında Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı'na çok acı şikâyette bulundu. Türkiye'nin hiçbir zaman taarruz etmeyeceği şeklindeki görüşü yanlış çıktıktan sonra Liman, Büyükelçi'yle kişisel ilişkisini tamamen kesmiş ve bütün Büyükelçilik memurlarına inanılmayacak güçlükler çıkarmıştı. İdari makamlarla uyumsuzluk gittikçe daha çok hissedilir bir hale geliyordu. Askeri Heyet'le askeri kişiler arasında çoğu kez vazgeçilmesi olanaksız anlayışın sağlanması için beyhude yere zaman harcanıyordu. Geçimsizlik Almanların saygınlığını da azaltıyordu. Von der Goltz, Türkiye için, Büyükelçilik ve Askeri Heyet için bir kurtuluş demekti. (23)

Bu arada Liman von Sanders, von der Goltz'u Türkiye'ye getirme çabalarından haberdar oldu. Askeri Kabine Başkanı'na bildirdiği gibi, kişisel bir konuşmada Enver, von der Goltz'u çağırma isteğinin kendisinden gelmediğini açıkça söylemişti. Hatta O, Heyet Başkanı'nın değiştirilmesi için yapılan öneriyi geri çevirmişti. Büyükelçi'yle iyi ilişkiler kurması için İmparator'un kendisine vermiş olduğu emre uyarak Liman, Temmuz ve Ağustos aylarında yanına bir kurmay subay ya da emir subayını alarak 12 defa Büyükelçi'yi ziyaret etmişti. Harp çıktığından beri ziyaret için zaman bulamamıştı. Halledilmiş olan "Kübel Olayı'ndan" (24) bu yana Büyükelçi ya da Büyükelçilikten biriyle hiçbir kişisel teması olmamıştı. Büyükelçi tarafından teşvik edilen Kafkas Ordusu Komutanlığı'nı, kar ve hava hali yüzünden ilkbahardan önce Kafkaslar'da büyük çaplı bir

(21) Wangenheim'ın Dışişlerine 5.11.1914 gün ve 1240 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, AS 2498.

(22) Wangenheim'ın Dışişlerine 5.11.1914 gün ve 1240 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, AS 2498.

(23) Wangenheim'ın Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısına 25.11.1914 gün ve 1426 sayılı özel yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 32246.

(24) Bak. s. 131 — 133.

harekât olanaksız olduğu için kesinlikle reddetmişti; fakat, özellikle "Büyükelçi tarafından buradan uzaklaştırılamayacağı için emrine verilen ordunun değiştirilmesi cihetine gidilmişti." O'nun yeri kontratla saptanmıştı ve kontrat hükümlerine göre, Almanya harbe girince ancak İmparator O'nu geri çağırabilirdi. (25)

Fakat Liman'ın, Goltz'un gönderilmesini engelleme girişimi çok geç kalmıştı; çünkü 28 Kasım 1914'te İmparator O'nun gönderilmesini emretmişti. Aynı gün Askeri Heyetin bir üyesi, Türk Başkomutanlık Karargâhı'nda Kurmay Yarbaşkanı Yarbay Thauvenay, aynı şekilde anlaşmazlığın objektif bir izahını Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı'na verdi. Bu Yarbay Büyükelçiyle General arasındaki fikir ayrılıklarının anlaşılabilir olduğunu düşünüyordu; enerjik, tam yetki ve doğrudan doğruya haberleşme olanağına sahip bir asker, dış ülkedeki diplomatik temsilcinin hiç de hoşuna gitmezdi. Liman, daima yalnız askeri yoldan ve dosdoğru gitmişti. Büyükelçi, Strempel'in (26) istifasına O'nun sebep olduğunu asla unutmamıştı. Eğer Büyükelçi bütün olanaklarıyla General'i devirmeye kalkışırsa Heyet'in yaptığı işler tamamen harap olurdu. Mareşal von der Goltz'a gelince, Türkler O'nun geri gelmesini istemiyorlardı. Türk Ordusunda O'nun epeyi günahı vardı. Türkiye'ye sert bir el lazımdı, gülümseyen bir danışman değil. O aynı zamanda, artık hatırlanmak istenmeyen Abdülhamit devrinin adamıydı. Bunu, Büyükelçi de bilirdi. Enver büyük adam değildi; aksine, sorumluluğunun bilincine ancak durum gerçekten ciddi olunca varan araştırıcı bir atılgan ve kendisini beğenmiş bir amatördü. Doğrusu Liman'ın Enver üzerinde tartışma konusu olan etkisi Harp ilanından beri birçok felâketi önlemişti. (27)

Liman'ın yukarıdaki raporuyla ilgili cevabını Wangenheim, Aralık ayı sonunda Askeri Kabine'ye verdi. Askeri Ataşe von Laffert Kasım ayının ilk günlerinde Mareşal Liman von Sanders'in Askeri Heyet'in başındaki yerinin sallantıda olduğunu Büyükelçi'ye resmen bildirmişti. "Faaliyeti Almanya'nın önemli askeri çıkarları için bir tehlike" teşkil ettiğinden Mareşal'in geri çağrılması zorunluydu. Wangenheim bu işi Enver'le gizli olarak konuşmuştu; Enver, Liman'ın von der Goltz tarafından değiştirilmesine razıydı; fakat, bu konuda bir inisiyatife sahip olmadığını açıklamıştı. Kendisi (Wangenheim), harp sırasında Liman'a tahammül edilmesinin ve O'nun entrika ve düşmanlıklarını görmemezlikten gelmenin zorunlu olduğunu Lafferet ve Kühlmann'a anlatmıştı. Bu arada Liman von Sanders, ismi ortaya atılmış olan Mareşal von der Goltz ile ilişki kurmaya çalıştı. Fakat Mareşal'in Liman üzerinde bir etki yapmış olması olanaksız görünüyor. Bu arada Enver, Kafkas Ordusu Komutanlığı'nı bizzat üzerine aldı. Enver ile birlikte Doğu-

(25) Liman'ın Lyncker'e 27.11.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 34543/14.

(26) Bak. s. 129 — 131.

(27) Thauvenay'ın Zimmermann'a 28.11.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33 A 33952.

da bulunan General Bronsart von Schellendorff, Kafkas Ordusu Komutanlığı'nı reddetmiş olan General Liman von Sanders'e Demir Haç nişanı verilmesine engel olunmasını telgrafla rica etti. (28)

Bazı bölümlerini yukarıda aynen aldığımız sene sonunda yazılmış bir özel mektupta Wangenheim, anlaşmazlıkla ilgili olarak yeniden içini boşaltmıştı. (29) Kübel Olayı'nın Berlin'den verilen talimatla kapatılmasından sonra harbin de çıkmasıyla bir zaman için uyuşum sağlanmıştı. Fakat sonra Liman, hiç anlamadığı halde yine politika yapmaya başlamıştı. Büyükelçi'nin mütalaası üzerine haddi bildirdikten sonra Liman, Askeri Heyetle Elçilik arasındaki bağları tamamen koparmıştı. Liman, Wangenheim'ın başkanı olduğu bütün klüplerden çekilmişti. Mareşal'in davranışı Büyükelçiliğe hakaret teşkil ediyordu. Buna rağmen Wangenheim, "içinde bulunulan kritik dönem" karşısında Liman'ın tahriklerine aldırış edilmemesini emretmişti. Alman subayları arasında Liman'ın bilincini kaybetmekte olduğu ve artık normal bir insan olarak kabul edilmeyeceği düşüncesi yaygındı. Sadece bu nedenle bile Liman'ın Goltz tarafından değiştirilmesi gerekirdi. Anafikir, Liman'ın bir ordu komutanlığına atanması ve Askeri Heyet'in başına von der Goltz'un getirilmesiydi. Fakat Liman, kendisine önerilen Kafkas Ordusu Komutanlığı'nı reddetmiş ve böylece Ruslara karşı harekâtı bizzat Enver'in yönetmesine sebep olmuştu. Bu harekâttan sonra Enver'in İstanbul'daki etkisi azalmış olduğundan Liman, Başkomutanlık Karargâhı'nda lider rolü oynuyordu. Büyükelçilik ve Askeri Ataşelikle haberleşmeyi kesinlikle yasaklamıştı. Böylece, Alman çıkarlarına ters düşen bazı politik - askeri planları Büyükelçi'nin engellemesine olanak vermeyen bir durum yaratılmış oldu. O da şimdi, planları Mareşal von der Goltz'a bildirmeleri için Alman subaylarını teşvik etmeye başladı. Bu da başarılı olmazsa, hikmeti sona ermiş olacaktı. Jaogw'un Liman ile iyi ilişkiler kurma isteği bir nispet gibiydi. Şimdiye kadar çok çeşitli durumlarda kalmıştı ama "bir akıl doktoru niteliği" henüz kazanmamıştı. (30)

Bir hafta sonra Wangenheim yine aynı adrese (muhtemelen Müsteşar Yardımcısı Zimmermann'a), çeşitli arabulucu girişimlerin Liman ile Büyükelçi arasında geçici bir mütareke sağladığını bildirdi. Büyükelçi'yle geçinmek zorunda olduğunun, aksi takdirde geri çağrılacağının Liman'a Berlin'den bildirilmiş olduğunu da duymuştu. Bundan sonra da –hiç olmazsa harp zamanını atlatmak için– Mareşal'a karşı son derece dikkatli dav-

(28) Wangenheim'ın Dışişlerine 21.12.1914 gün ve 1683 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 33640.

(29) Bak. s. 122 — 123.

(30) Wangenheim'ın "Sevgili Dosta" diye başlayan (muhtemelen Zimmermann'a) 30.12.1914 tarihli mektubu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, AS 64.

ranması doğaldı. Fakat yazık ki, Liman'ın karekteri karşısında onunla değilse de diğer Alman ve Türk makamlarıyla yeni olayların çıkacağını tahmin ediyordu. (31) Bu kehanet çok çabuk gerçekleşti.

Enver Paşa ile Liman Paşa Arasındaki Gerginlikler

Liman von Sanders'in, Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bütün sorunlarda kendisinin önerilerini almak zorunda olduğu kanısını taşıdığı görülüyordu. Anılarında Enver'in daha Çanakkale Seferi başlamadan önce aynı haklara sahip olabileceğine inandığını ve karargâhındaki Alman subaylarını kendi etrafına topladığı ölçüde bu eşitliğe daha çok inandığını yazmasından ancak bu anlaşılır. (32) Heyet Başkanı, Enver ile kendisi arasında irtibatı sağladığı için ondan vazgeçemeyeceğine inandığından, Enver de O'nu, Liman von Sanders ile General von Schellendorff arasında aracı olarak İstanbul'da lüzumlu saydığından, Şam'daki 8 nci Kolordu'ya gitmek için her ikisiyle de mücadele etmek zorunda kalan Kress von Kressenstein'ın anılarından da Liman ile Enver arasındaki gerginliğin çok erken başlamış olduğu anlaşılıyor. (33)

Harp başladıktan sonra cansıkıcı ilk açık çatışma, Enver'in önerdiği Kafkas Ordusu Komutanlığı'nı Liman'ın kabul etmemesinden çıktı. Bu yüzden Enver, bizzat oraya gitmeye karar verdi ve Liman'ın yeni bir "atlatmasına" maruz kalmak istemediğinden Genelkurmay II nci Başkanı General Bronsart von Schellendorff'tan kendisiyle beraber gelmesine rica etti. Alman Genelkurmay Başkanı General von Falkenhayn, Liman'ın verilen görevi reddetmesinden pek memnun olmamış ve açıklama istemişti (nihayet Kafkas Seferi de Alman baskısıyla yapılıyordu). (34)

Bu arada Enver, 3 ncü Ordu'nun Komutanlığı'nı kendi üzerine almış ve Bronsart da bu Ordunun Kurmay Başkanlığı'na atanmıştı; Feldmann ve Guse ismindeki Alman subayları Ordu Karargâhı'nda çalışıyorlardı. (35) Bilindiği gibi Türk taarruzi harekâtı acıklı bir başarısızlığa uğradı ve büyük zayiat verildi. Pamiankowski'nin bildirdiği gibi, 1915 Ocağı'nın sonunda Enver'in geri dönmesinden sonra, bu yenilgide kimin suçu ol-

(31) Wangenheim'm "Sevgili Dosta" 6.1.1915 tarihli mektubu, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, A 1545.

(32) Liman von Sanders; s. 32.

(33) Kress von Kressenstein; s. 27.

(34) Büyükelçinin Dışişlerine 6.12.1914 ve Falkenhayn'ın Laffert'e 7.12.1914 tarihli yazıları, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33 ve de Büyükelçinin Dışişlerine 9.12.1914 gün ve 1567 sayılı yazısı, Bd. 33, A 34101.

(35) Wangenheim'ın Dışişlerine 23.12.1914 gün ve 1709 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 35927.

duğu hakkında Alman görevlileri arasında hararetli bir tartışma başladı. Liman, bütün sorumluluğu Bronsart von Schellendoff'un üzerine yıktı. (36) Bronsart, İstanbul'a döndüğünde Liman von Sanders'ın, Genelkurmay Başkanlığından istifasını isteyen bir mektubunu buldu. Liman, O'nu, Alman çıkarlarını zedelemekle suçluyordu. Bunun üzerine General Bronsart, kendisinin haysiyet divanına verilmesini istedi. Fakat Enver O'na, kendisini hiçbir zaman bırakmayacağını, eğer birinin gitmesi lazımsa bunun Liman von Sanders olacağını söyledi. (37) Gerçekte Bronsart von Schellendorff çok karışık bir durumda bulunuyordu : bir taraftan Askeri Heyetin üyesiydi; o halde Heyet Başkanı Liman von Sanders'in emrindeydi; diğer taraftan Türk Genelkurmayı'nın Başkanı olarak amiri doğrudan doğruya Enver'di. Bronsart'ın Liman'dan çok daha fazla politik anlayışa sahip olduğu da görülüyordu ve bu nedenle de Büyükelçilik ve Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'yla sıkı ilişkileri vardı. Bütün bu makamların birbirleriyle olan karmaşık ilişkileri nedeniyle Bronsart'ın durumu umutsuz görünüyordu. Wangenheim'ın aktif yardımıyla Enver'in, durumu İmparator'a şikâyet etmesi Bronsart'ın görevden alınmasını önledi. Ayrıca Wangenheim, Bronsart'ın Türk Genelkurmayı'ndan uzaklaştırılmasıyla, Kafkas taarruzunun başarısızlığında suçun Alman subaylarında olduğunu iddia edenlerin haklı çıkacaklarına Liman'ı inandırdı. (38)

Sadrazamın ve Wangenheim'ın aracılığıyla Liman ve Enver arasında meydana gelen kısa bir mütarekeden sonra Harbiye Nazırı'nın yeniden önerdiği 3 ncü Ordu Komutanlığı'nı Mareşal reddedince, Şubat 1915 ortalarında Enver yine kızdı. Liman, Enver'in O'nu İstanbul'dan uzaklaştırmak istediği kuşkusuna kapılmıştı. Bu durumda, Büyükelçiliğin rızasını da sağlamış olmalıydı. (39)

Şubat sonlarında Türk Başkomutanlık Karargâhı, Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'nı donanmayla geçme olanaklarını hesaba katıyordu. Bununla ilgili olarak Türk Genelkurmayı'ndan çıkan emirleri Liman reddetti. Bunun üzerine Enver, Mareşal ile çalışmanın olanaksız olduğunu bildiren yazılı bir şikâyeti Büyükelçi'ye gönderdi. Liman, Enver'in âmir durumunu kabul etmiyordu; halbuki Mareşal, Ordu Komutanı olarak O'nun emrindeydi ve itaat etmek zorundaydı. Türk Başkomutanlık Vekâletine (yani Enver'e) kayıtsız şartsız itaat etmesini İmparator'un Liman'a yeniden emretmesini rica ediyordu. Buna karşın Liman von Sanders de önceden kendisine sormadan emirler çıkaran Başkomutanlık Karargâhı'ndan şikâyet eden bir yazı gönderdi. Büyükelçi her iki yazıyı da ta-

(36) Pomianskowski; s. 104.

(37) Wangenheim'ın Zimmermann'a 23.1.1915 gün ve 200 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, AS 285.

(38) Wangenheim'ın Zimmermann'a 27.1.1915 gün ve 226 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, AS 354.

(39) Liman von Sanders; s. 67.

rafların arasını bulması ricasıyla Mareşal von der Goltz'a gönderdi. Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafa, Çanakkale Boğazı'ndaki durum ve bir düşman filosunun her an Marmara Denizi'ne girmesi olasılığı karşısında Alman subaylarının kendi aralarındaki ve Türk Başkomutanlığı ile olan fikir ayrılıkları devam ederse kötü sonuçlar doğacağını ekledi. (40)

2 Mart 1915'te Liman, yine Enver ve Bronsart tarafından alınmış olan önlemleri Askeri Kabine Başkanı'na şikâyet etti ve her zamanki gibi kontratının ve İttifak anlaşmasının gereği olan, önce kendisinin dinlenmesi hususuna dayandı. Kabahati tamamen General Bronsart von Schellendorff'un üzerine attı ve O'nu, emirleri kendisine tam olarak sunmamakta ısrar etmek ve bu suretle ilk âmirine karşı bilerek itaatsizlik etmekle suçladı. Mareşal von der Goltz da ast makamların askeri önlemleri O'na haber vermeden aldıklarından Liman ile aynı görüşteydi. Bu durum Alman disiplini bakımından olanaksızdı ve Ordunun felakete sürüklenmesine neden olabilirdi. (41)

Yeni Askeri Ataşe Leipzig, bunun üzerine gönderdiği bir telgrafta, aynı binada oturan ama birbirleriyle ancak yazılı temasta bulunan Mareşal Liman von Sanders ile Enver Paşa arasındaki gergin duruma işaret ediyordu. Liman'ın General Bronsart'a karşı tututumu da savunulacak gibi değildi. General Bronsart'da itaatsizlik yoktu; aksine ikiz görevinin yarattığı güçlükleri hesaba katmak zorundaydı. Olasılıkla Liman'ın vurdum duymazlığı da bunda rol oynuyordu. (42) Mareşal von der Goltz, askeri önlemleri bütün makamlarla "bağlayıcı olmayan bir danışma şeklinde" görüştü. Liman'ın asabiyeti, kıskançlığı ve güvensizliği yazık ki onu sık sık –haksız yere– kişisel düşmanı olarak görmesine neden oldu. Bronsart'ın başka şekilde kullanılması Enver'in kendi Kurmay Başkanı'na olan bağlılığını sarsardı. (43) Gerçekten de Enver hemen aynı gün Alman Büyükelçiliği'nin aracılığıyla Askeri Kabine'ye gönderdiği bir telgrafta Genelkurmay Başkanı'ndan ayrılmayacağını ve ondan vazgeçemeyeceğini kesinlikle bildirmişti. Gerekli uyuşumu sağlamak için İmparator eğer birini geri çağırmak istiyorsa, Enver, Mareşal von Liman'ın geri çağırılmasme rica ediyordu. (44)

---

(40) Wangenheim'ın Dışişlerin 25.2.1915 tarih ve 459 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, A 7154.

(41) Liman'ın Lyncker'e 2.3.1915 gün ve 502 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi Türkei 139, Bd. 34, A 7639.

(42) Bu dokümandan daha önce "Strempel Olayında" da söz edilmişti.

(43) Wangenheim ve Leipzig'in Dışişlerin 2.3.1915 gün ve 503 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, A 7636.

(44) Enver'in Askeri Kabineye 2.3.1915 gün ve 509 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, A 7708.

Liman von Sanders 5 nci Ordu Komutanı olarak Gelibolu Yarımadası'ndaki savunma savaşlarını yönetmekle ve Enver de yeni bir sarayın inşaasıyla (45) meşgul olduğu için ikisi arasındaki çatışmaya bir süre için ara verilmiş oldu. İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'na yapmaları beklenen yeni bir çıkarmaya karşı hazırlıklar devam ederken birdenbire Alman Başkomutanlığı'nın 26 Temmuz 1915 tarihli emri geldi. Bu emre göre; Çanakkale Boğazı'ndaki askeri durum hakkında Alman Genelkurmay Başkanı'nı aydınlatmak üzere General Liman von Sanders Başkomutanlık Karargâhı'na gönderilecekti. Mareşal Baron von der Goltz, General'in Çanakkale Boğazı'ndaki görevini üzerine almaya hazırdı. Eğer istenirse Kurmay Başkanı olarak da Askeri Ataşe Albay von Lossow görevlendirilebilirdi. (46) Liman haklı olarak kendisini görevden almak istediklerini sandı ve geleceğini İmparator'un emrine bıraktı. (47) Gelibolu Cephesi'ni denetledikten sonra 30 Temmuz 1915'te Enver, bu işi konuşmak için dostu ve güvenli adamı Hummann'ı çağırdı. Hummann'ın açıkladığı konuşma protokolü sonucu Enver, Liman'ın bilgi vermek üzere Başkomutanlık Karargâhı'na çağırılmasını nazikâne bir geri çekme olarak kabul etti. Mareşal Goltz, General Bronsart ve Albay Lossow'un Mareşal Liman aleyhindeki davranışlarının bu telgrafın çekilmesine neden olduğunu sandı. Enver, Mareşal'in fazla eleştirilmesini hoş gördü ama kendisinden fazla kimsenin ondan çekmemiş olduğuna işaret etti. Fakat Liman, şimdiki durumda da bazı üstünlüklere sahipti. O sırada Alman ast komutanları, Gelibolu'daki bazı kötü durumlardan Liman'a nazaran daha çok suçluydular. Liman'ın çekilmezliğini Enver asla inkâr etmedi. O'nun çekilmez durumu hiç kuşkusuz Almanya'da da biliniyordu fakat şimdi herhalde barış zamanından daha az söz konusu oluyordu. Türklerden oluşan bir orduya güvenle ve hatasız emir ve komuta edebilmek için Liman'ın bilerek bir Türk Kurmay Başkanı almış olduğunun da gözönünde tutulması lazımdı. Amiral Souchon, Mareşal'a yazdığı bir mektupta kendi çıkarma birliğinin Türk Komutanlığı emrine verilmemesini önemle rica etmişti. Liman bu mektubu Enver'e göstermiş, O da buna çok üzülmüş ve müşterek bir harekâtta böyle bir tutum neye varır diye sormuştu. Artık savaşa katılmış olan bir Türk Generali, kara harekâtının sevk ve idaresini herhalde genç bir Alman Deniz Subayı'ndan daha iyi anlardı. Bu konuşmadan Hummann "yüksek rütbeli Alman subaylarının kişisel ve fazlasıyla insancıl beceriksizlikleriyle Enver'e karşı Almanların durumunu gereğinden fazla zayıflattıkları" izlenimini edinmişti. "Liman, Souchon'un mektubunu Enver'e gösteriyor; Usedom, Goltz'un devamlı surette yurda rapor yazdığını ve bu raporlarla diğer Alman komutanlarının

(45) Victor Prohl'ün Seeckt'e 26.4.1915 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşivi, N 247, No. 89, fasc. 54.

(46) Daha önceki Askeri Ataşe Yarbay von Leipzig, Haziran 1915'te Lüleburgaz istasyonunda bir tabanca kurşunuyla feci şekilde ölmüştü. Bazıları bunun bir kaza, bazıları ise intihar olduğunu söyledi. Türklerin O'nu Liman von Sanders sanıp öldürdükleri dedikodusu da yayıldı. Bak. Morgenthau, s. 373.

(47) Liman von Sanders; s. 106 — 108.

çalışmalarına yanlış ışık tuttuğunu anlatıyor; Liman, Usedom'un harp sevk ve idaresindeki bilgisizliğine ve beraber çalışmadaki ayrılıkçı tutumuna Enver'in dikkatini çekiyordu. Liman, Bronsart'ı uzaklaştırmaya çalışıyor; Bronsart, Liman'ı gözden düşürmek suretiyle kendi yerini sağlamlaştırmaya bakıyordu. Daha bunun gibi birçok şeyler oluyordu." Enver, İmparator'a karşı koyamazdı; ama Liman'ın geri çağrılmasına karşı Falkenhayn ile bir kez daha konuşmak istiyordu. Geri çağırtmakta ısrar edecek olurlarsa Çanakkale'nin sevk ve idaresini hiçbir zaman von der Goltz'a teslim etmeyecekti. Goltz, bu iş için uygun değildi. Goltz'un övgüsünün "Almanya'nın dışına taşmış" olduğunda kuşkusu yoktu ama, şimdiki ordularda O'na hiçbir şekilde güvenilmeyeceği daha da önemliydi. O'nun insanları tanımaktaki yetersizliği de biliniyordu. Ülkenin özelliklerine uymadığı ve Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarını çok az karşıladığı için Goltz'un eski ordu teşkilatının (48) tamamen lağvedilmesi zorunlu olmuştu. Enver, Komutanlığı Albay Lossow'a vermeyi tercih ederdi. Yaşının pek önemi yoktu. Almanya O'nu Tuğgeneralliğe yükseltir ve böylece Türk Tümgenerali olmuş olurdu. Lossow, askeri bakımdan tamamen Liman gibi atak, kararlı ve insafsızdı; ancak Liman'dan daha akıllı ve daha bilgiliydi ve şimdi oldukça daha büyük harp tercübesine de sahipti. Şu anda bir komuta değişikliği hiç hoş değildi. (49) Alman makamları vazgeçtiler; fakat Albay Lossow'un, Liman'ın karargâhına verilmesi üzerinde durdular. Liman'ın anılarında çok kısa olarak değindiği gibi Lossow, 13 Ağustos'ta Gelibolu'ya geldi; fakat Liman "O'nu kullanacak yeri olmadığını" kesinlikle ileri sürdüğünden çok az kaldı. (50) Açıkcası, Alman Başkomutanlık Karargâhı'nın öngördüğü bu direkt kontrolden kurtulmayı da Liman von Sanders başarmıştı.

Çanakkale Seferi'nin Ocak 1916'da sona ermesiyle Liman ile Enver arasındaki geçimsizlik yeniden alevlendi. Olay, İngilizlerin Gelibolu'dan çekilmesiyle serbest kalan birliklerin gönderilmesi için Başkomutanlığın verdiği bir emre Liman'ın karşı çıkmasıyla başladı. (51) Liman yine kontratının zedelendiğinden söz etti. Yeni Alman Büyükelçisi Wolff-Metternich, Mareşal'in Askeri Heyet Başkanı olarak tekrar İstanbul'a gelmesinin Liman ile Harbiye Nazırı arasında çabucak dayanılması güç durumlara neden olabileceğinden korktu ve Mareşalin Askeri Heyet Başkanlığı sıfatına son verilerek başka bir Türk Harekât Alanı Komutanlığı'na atanmasını önerdi. Bu suretle O, Harbiye Nazırı'nın

(48) Kısım II'ye bak.

(49) Humann; "30 Temmuz 1915'te Enver Paşa ile Konuşma" Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 37, AS 4269/15.

(50) Liman von Sanders; s. 108.

(51) a. g. e.; s. 132.

emrine girmiş ve sürtüşme alanı daralmış, aynı zamanda da Alman saygınlığı korunmuş olacaktı. (52) Liman'ın istifa tehdidine Enver, dilekçenin kabulüyle cevap verdi. (53)

Bu arada Heyet Başkanı'yla Harbiye Nazırı arasındaki kavga, Askeri Heyet Başkanı'nın haklarını da kapsamına alan bir boyut kazandı. Enver, Mareşal'in Alman subaylarını kullanma hakkına itiraz etti. (54) O sırada Askeri Heyet'in emrinde yaklaşık 290 Alman subayı bulunuyordu. (55) Askeri Kabine Başkanı 1 Şubat 1916'da Liman'a, harbin özel koşulları altında "anlaşmanın bütün hükümlerinin ayrıntılarıyla dikkate alınmasının her zaman mümkün olamayacağını ve bütün maddelerde de her zaman haklı olunmayacağını" gayet açık olarak bildirdi. Enver Paşa'nın Alman subaylarıyla ilgili isteğinin bir sonuca bağlanması için Genelkurmay Başkanı Falkenhayn araya girdi. (56) Bu zat, Enver üzerindeki kişisel etkisi ve İmparator'un Liman'a çektiği bir telgrafla anlaşmazlığı halletti. Falkenhayn, bu tür olayların Enver'i kırmadan benzer şekilde halli mümkün olduğu sürece daima böyle hareket edeceğini von Jagow'a yazdı. Fakat bu iki subaydan birini tercih zorunluğu hasıl olursa, Falkenhayn'ın görüşüne göre "askeri ve politik bakımdan Almanların eşini bulamayacakları ve Alman çıkarları için çok daha önemli olan Enver'in" tercih edileceği gayet doğaldı. (57) Falkenhayn'ın iyimser görüşüne rağmen Liman'ı yumuşamaya zorlamak için İmparator'un bir baskı daha yapması gerekti. "Enver'in iyi düşünceler taşıması, Alman çıkarları için vazgeçilemez" olduğundan Mareşal üzerinde etki yapması Büyükelçi'ye açıkça emredildi. Askeri Heyet'in ikinci kıdemli subayı olarak General von Bronsart da aracılık etmeliydi. (58)

Yani bu çatışma Enver'in kesin zaferiyle sona erdi. Konu ile ilgili yazışmaların devamı sırasında Enver, Alman Askeri Heyeti'nin barış zamanı için kurulmuş ve harp

(52) Metternich'in Dışişlerine 10.1.1916 gün ve 47 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 950.

(53) Metternich'in Dışişlerine 11.1.1916 gün ve 61 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 991 ve Metternich'in Dışişlerine 21.1.1916 gün ve 102 sayılı yazısı A 1934.

(54) Enver'in Liman'a 15.11.31 (Türk takvimi!) tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 4002/16.

(55) Liman'ın Enver'e ve Lyncker'e 29.1.1916 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, A 4002/16.

(56) Lyncker'in Başbakan'a 10.2.1916 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 4002.

(57) Falkenhayn'ın Jagow'a 18.2.1916 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 4572.

(58) Lyncker'in Metternich'e 20.2.1916 gün ve 258 sayılı ve Bronsart von Schellendorf'a 21.2.1916 tarihli yazıları, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 4904.

esnasında eğitim ve teşkilatlanma çalışmalarının ortadan kalkmasıyla etkisinin büyük ölçüde azalmış olduğuna işaret etmekten geri kalmıyordu. Alman subaylarının harpteki askeri faaliyetleri Türk Başkomutanlık Karargâhı tarafından tayin edilecekti. Heyet Başkanı'nın ancak işbirliği yapmasına müsaade edilebilirdi ama O'na oy hakkı tanınamazdı; çünkü, Heyet Başkanı icraat ve kararlarından dolayı devlet teşkilatı tarafından hiçbir zaman sorumlu tutulamayacağından O'na oy hakkı tanınması Türk Anayasası'na ters düşerdi. (59) Enver, muhtemelen Liman'dan tamamen kurtulmak için kazanmış olduğu başarıdan yararlanmaya devam etti (herhalde Alman Büyükelçisi'nin sandığı gibi). Nisan ayında, Liman'ın Alman subaylarını Türk Harbiye Nazırlığı'na bildirmesini, ihtiyaca göre "Alman subaylarının görevlendirilmesinin" kendisi tarafından yapılmasını kesinlikle istedi; aksi takdirde Mareşal'in Türk Ordusundaki görevine son verilmesini Padişah'a önerecekti. İmparator'un emri üzerine Liman, bu konularda da gerçekten çok yumuşamış olduğu için bu yazının, gereği Liman ve Büyükelçi'nin görüşüne göre, hiçbir olaya meydan verilmeden yerine getirildi. Liman buna çok gücendi ve artık Türk Ordusunda hizmete devamın Prusyalı bir generalin şerefiyle bağdaşmayacağına karar verdi. İstifa dilekçesini İmparator'a sundu. (60) 6 ncı Türk Ordusuna komuta eden Feldmareşal von der Goltz' un Bağdat'ta ölümünden kısa bir süre sonra ikinci bir yüksek Alman Komutanı'nı kaybetmek ihtimali karşısında Alman makamları dehşete kapıldılar. Bu, Almanların düşmanları tarafından Alman politikasının "çöküşünün görüntüleri olarak" sömürülebilirdi. Şahsen ya da von Lossow'un aracılığıyla Enver'i General von Liman ile "uyuşmaya" razı etmesi için Falkenhayn'a talimat verildi. Politik nedenlerden ötürü bir çatlaktan kaçınılması zorunluydu. (61) Belki de İçişleri Bakanı Talât Bey ve Levazım Başkanı Hakkı Paşa'nın baskısıyla bu sefer Enver Paşa aşağıdan aldı. Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki iki Alman Ordu komutanının ayrılmasından doğacak dış politik etkinin Enver'in kararlarında rol oynadığına Büyükelçi'nin işaret etmesi Liman'dan özür dileme anlamındaydı. Liman, istifa dilekçesini geri aldı. (62)

Bundan sonra da olayların çıkması önlenemedi ve daima araya girilmesi ve Almanların yumuşaması gerekti. Enver, kendisini rahatsız eden Büyükelçi Wolff Metternich'in

(59) "Ocak-Şubat 1916 Anlaşmazlığı" yazışmaları, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 39, A 4809 ve A 4611.

(60) Metternich'in Lyncker'e 21.4.1916 gün ve 561 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 40, A 10420.

(61) Dışişlerinin 22.4.1916 gün ve 530 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 40, zu A 10420.

(62) Metternich'in Lyncker'e 22.4.1916 gün ve 567 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 40 A 10520 ve "Nisan 1916 Anlaşmazlığı" belgeleri, A 10999.

geri alınmasını ve yerine Türk dostu von Kühlmann'ın atanmasını da sağladı. (63) Bundan dolayı da Enver Paşa'nın Alman Askeri Heyeti'nin geleceği hakkında bazı düşüncelere sahip olduğuna şaşmamalıdır. Lossow'un Almanya'daki âmirlerine (Harbiye Bakanlığı Harbiye Dairesi, Genelkurmay Başkanlığı Siyasi Şubesi ve Askeri Kabine Başkanı) Kasım 1916'da bildirdiği gibi, Enver Paşa, Türk Hükümeti'yle Liman von Sanders arasında 1913 sonbaharında akdedilmiş olan anlaşmanın (64) harpten sonra devamını olanaksız kabul ediyordu. Harp sırasında Türklerin ulusal bilinç ve gururları yeniden uyanmış ve kuvvetlenmişti; kontratın küçültücü hükümleri artık uygulanamazdı. (65) Harpten sonra Enver, Türk Ordusunun teşkilatlanmasını, büyümesini, talim ve terbiyesini Alman subaylarının yardımıyla sürdürmek istiyordu. Fakat harpten sonra da Harbiye Nazırı Başkomutan Vekili olmalı ve Genelkurmay Başkanı O'nun emrinde kalmalıydı. Genelkurmay Başkanı bir Alman subayı olmalıydı. Alman subayları Harbiye Nezareti'nde, Genelkurmay'da, birliklerin genel karargâhlarında, askeri okullarda ve kolordu ve tümen komutanlıklarında çalıştırılmalıydılar. Kıtalardaki küçük işlerde Alman subayı kullanılmamalıydı. Anlaşmalar artık bir heyet başkanıyla değil, eskiden olduğu gibi doğrudan doğruya subayların kendileriyle akdedilmeliydi. Lossow, kendi görüşlerine uymayan bir şeyi Türklere kabul ettirmeye çalışmanın ya da isteklerinin aksine zorla uygulamaya kalkışmanın yararsızlığı sık sık görülmüş olduğu için Enver'in bu planına razı olunabileceğini düşünüyordu. "Zorla onlara bir şey kabul ettirilmeye kalkışılırsa her yerde aktif ve pasif mukavemetle karşılaşılır ve her iki tarafın da canını sıkan mücadelede çok kuvvet ve zaman kaybedilirdi." Bu düşünüş doğru olarak kabul edilince, şimdi harp zamanında, harp koşullarını da hemen hemen dikkate almamış olan bir anlaşmanın hükümleri üzerinde inatla ısrar etmek anlamsızdı. Bu hükümler üzerinde ısrar eden Liman von Sanders için harpten sonra Türkiye'de çalışma olanağı yoktu. (66)

Fakat bu sözlerimizle olayların biraz önüne geçmiş olduk.

Goltz'un Türkiye'ye Son Gelişi

Türkiye harbe girer girmez Mareşal Liman von Sanders'in yerine Mareşal Baron Colmar von der Goltz'u getirmek için Wangenheim'ın bir plan kurduğundan daha önce söz etmiştik. (67) Olaylar bu planla başlatılmış oldu.

(63) Ulrich Trumpener; s. 97.

(64) Bak. s. 115 — 116.

(65) Lossow'un "küçültücü hükümler" dediği şeyler 1913 yılında verdiği muhtırada önerdiklerinin aynen uygulanmasıydı. Bak. s. 122 vd.

(66) Lossow'un Harbiye Bakanlığı ve diğerlerine 19.11.1916 tarihli ve Ludendorff'a 20.11.1916 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 42, A 185.

(67) Bak. s. 156.

Harbin çıktığı günlerde von der Goltz Almanya'da bir kenarda kalmıştı. Daha sonra Belçika Genel Valiliğine atandı. İşgal edilmiş bir ülkenin yönetiminde fazla yumuşaklık yüksek askeri makamların işine gelmedi; bu nedenle onun İstanbul'a gitmesi fikri, Alman Başkomutanlık Karargâhı'nda hoş karşılandı. O'nda bazı ihtiyarlık belirtilerinin görülmesi de 72'ye varan yaşına göre şaşılacak bir şey değildi. (68) 13 Kasım 1914'te Jagow, Goltz'un Türkiye'ye gitmeye hazır olduğunu, rütbe durumunun bir güçlük yaratmayacağını ve Liman ile ilişkisinden de korkmadığını Wangenheim'e bildirdi. Fakat çağrılmasını Enver'in önermesi lazımdı. (69) Bunun üzerine Wangenheim; Türk-Alman silah arkadaşlığının (Harp sırasında ve Harpten sonra propaganda aracı olarak kullanılan söz, demek buradan geliyor) bir ifadesi olarak harbin devamı boyunca İmparator'un Mareşal von der Goltz'u Hassa Yaveri olarak vermesini Padişah'ın rica etmekte olduğunu, Sadrazam'ın bildirmesiyle bir sebep ele geçirmiş olduğu cevabını verdi. Gerçi bu Wangenheim'ın öngörmüş olduğu istihdam şekli değildi; ama Goltz'un bu görevde hiçbir Türk makamına bağlı olmayacağını ve Türkiye'nin harp sevk ve idaresine kesin bir etki yapabileceğini düşünüyordu. (70) Bu nedenle Mareşal'in hareketini bildiren telgrafta O'nun "sırf asil bir nezaket jesti olarak" gönderildiğini ve "harbin sevk ve idaresine ya da askeri hareketlere hiç karışmayacağını" bildiren cümle herhalde Wangenheim'ın üzerinde soğuk bir duş etkisi yapmıştır. (71)

Mareşal von der Goltz 12 Aralık 1914'te İstanbul'a geldi. Alman amiralleri gibi O da Askeri Heyet'in emrinde değildi. Harbiye Nezareti'nde O'na bir oda ayrılmış ve Genelkurmay'ın toplantılarına katılmasına müsaade edilmişti. (72) Bundan kısa bir süre sonra bizzat kendisinin yazmış olduğu gibi "arabanın beşinci tekerleği olarak, kolay olmadığı bilinen bazı şeyler yapmaya" çalıştı. (73) Şubat 1915 başlarında Padişah O'na Türk Başkomutanlığı Karargâhı'nda danışmanlık görevi verdi. (74) Ama bu, O'nun elde etmeye çalıştığı, Türkiye'deki Almanların hepsini bir bütün olarak temsil eden yüksek bir makam değildi.

---

(68) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifak..., s. 287.

(69) Jagow'un Wangenheim'a 13.11.1914 gün ve 32 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 30994.

(70) Wangenheim'ın Başkomutanlık Karargâhına 18.11.1914 gün ve 1371 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 31622.

(71) Dışişleri Politik Arşivi; Türkei 139, Bd. 33, zu A 32221, tarih 2.12.1914.

(72) Liman von Sanders; s. 66, 67.

(73) Schmiterlow; 21.1.1915 tarihli mektup. s. 181.

(74) Wangenheim ve Leipzig'in Dışişlerine, Genelkurmay'a ve Askeri Kabineye 8.2.1915 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkiye 139, Bd. 34, A 4878.

Fakat von der Goltz, pek sevdiği bir fikri uygulamayı başardı : Almanya'da Gençlik Teşkilatında çalışmış bir Alman subayı tarafından idare edilecek olan bir izci teşkilatının kurulması. Nisan 1916'da geçici bir kanunla 12 yaşından itibaren bütün Türk gençleri bu teşkilata üye olmakla yükümlü kılındı. (74 a)

Gelibolu'daki 5 nci Ordu Komutanlığı'nı üzerine alan Liman von Sanders'in yerine Nisan 1915 ortalarında von der Goltz 1 nci Ordu Komutanı olmuştu. (75) Mareşal Liman bunu protesto etti ve anlaşmasına göre O'nun rızası alınmadan hiçbir yabancı subay Türk Ordusunda görevlendirilemeyeceğinden anlaşmanın ihlal edilmiş olduğunu ileri sürdür. Wangenheim bu protestoyu reddetti. (76) Mareşal von der Goltz, özel mektuplarında belirtmiş olduğu gibi, Mezapotamya'ya gönderilinceye kadar Liman'ın yerine geçme umudunu yitirmemişti. (77)

Bu arada Askeri Ataşe olarak Türkiye'ye tekrar gelen Albay von Lossow, sonbaharda arzularından birini gerçekleştirmeyi başardı. Von der Goltz Mezapotamya'da yeni teşkil edilen 6 ncı Ordu Komutanlığı'na atandı; aynı zamanda oradan İran'a yapılacak girişimleri de yönetecekti. 18 Ekim 1915'te von der Goltz, "devam etmekte olan savaşta İran'ın gücünü, Merkezi Devletler ve Türkiye yararına değerlendirmek" amacıyla yapılacak girişimlerin yönetimiyle görevlendirildiğini bildiren bir talimat aldı. Bunu izleyen görevi, "İngiltere ve Rusya'ya karşı İran'ı ayaklandırmak ve ülkede mevcut askeri kuvvetleri bir araya getirmek suretiyle bir İran Ordusu teşkiline girişmekti." "Türk Mareşali sıfatıyle" komuta etmekte olduğu 6 ncı Ordu, Irak Kolordusu da dahil olmak üzere depo taburları, sınır bölükleri, jandarma birlikleri denen Türk-İran sınırında bulunan savaş kuvvetleriyle hareketi desteklemek için İran'a gönderilen (daha önce sözü edilen seferi kuvvetler) (78) birliklerden oluşan acayip bir karışımdı. Ayrıca İran'daki Türk ve Alman Askeri ataşelerinden ve konsolos yardımcısı ya da konsolos vekili olarak kullanılan Alman menzil subaylarından oluşan "Afganistan Sefer Kuvveti" de O'nun emrine verilmişti. Talimat politik haberlerin alınıp verilmesini ve Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik bir temsilcisinin Mareşal'in karargâhında bulunması hususunu da saptıyordu. İran' daki hareketi desteklemek için Türkiye ve Almanya'nın göndereceği para, silah, cephane

(74 a) Enver'in Bavyera Harbiye Bakanlığına 28.8.1915 gün ve Berlin'deki Askeri Ataşenin Prusya Harbiye Bakanlığına 28.8.1915 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1953, Sayı 10 ve Emin, s. 228, 229.

(75) Wangenheim ve Leipzig'in Genelkurmay'a, Amirallik Dairesine ve Askeri Kabineye 15.4.1915 gün ve 892 sayılı yazıları, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 35, A 13232.

(76) Wangenheim'ın Dışişlerine 16.4.1915 gün ve 895 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arsivi, Türkei 139, Bd. 35, A 13222.

(77) Schmiterlöw; 8.9.1915 tarihli özel mektup, s. 188 — 191.

(78) Bak. s. 152 — 153.

ve harp araçları, bunların kullanılmasına karar verecek tek adam olan von der Goltz'un emrine tahsis edilecekti. (79) Hemen hemen bir ay sonra İran'daki olaylar, talimatın yeniden düzenlenmesini zorunlu kıldı. Rus ve İngiliz kuvvetlerini uzaklaştırmak amacıyla şimdi zorla İran'a girilmişti. Türklerin politik kuşkularını dağıtmak için 6 ncı Ordu Karargâhı'na bir Türk diplomatik temsilcisi de katıldı. (80)

Yeni görevinin daha başlangıcında von der Goltz güçlüklerle karşılaştı. Hatıra defterine yazdığı gibi, at almak için Enver'e "arkadaşça ve dokunaklı" bir mektup yazmak zorunda kalmıştı. "72 yaşıma rağmen en ağır sefer görevini üzerime almak için yola çıkmaya hazır olduğumu; ama eşyalarım için verilen atları kabul etmediğimi laf olsun diye bildirdim" diyor ve sonra içini çekiyordu : "Bütün gönderilenleri reddetmek arzusu içimi kapladı." (81) Doğu dünyasını iyi tanır olarak bilinen ve bizzat da kendisini öyle kabul eden von der Goltz, haftalarca süren demiryolu, otomobil ve Dicle üzerindeki sal yolculuğundan sonra nihayet yeni Ordusunun bölgesine vardığında Türk-İran sınırındaki savaşın sevk ve idaresinin tahmin ettiğinden çok daha güç olduğunu gördü. Irak ve İran'daki durumun Berlin'de de İstanbul'da da doğru değerlendirilmediğini anladı. Bir süre sonra von der Goltz'a "Alman Kurmay Başkanı" olarak Albay von Gleich gönderildi. Bizzat von Gleich'ın ifadesine göre bu atama, Mareşal tarafından Alman yüksek sevk ve idaresinin yersiz bir kontrol tedbiri, Enver tarafındansa, von der Goltz'u, kendisine kayıtsız şartsız bağlı Türk Kurmay Başkanı'ndan ayırmayı amaçlayan bir girişim olarak değerlendirildi. Fakat Gleich'ın gönderilmesi, Goltz'un 1916 Nisan'ı sonundaki ölümünden sonra bütün çabalara rağmen 6 ncı Ordu Komutanlığı'nın Almanların elinden kaçmasını önleyemedi. (82) Gleich'ın Mezapotamya'ya hareketinden önce Genelkurmay Başkanı Falkenhayın O'na, Alman Başkomutanlığı'nda Türklerin Goltz üzerindeki etkisinin Almanlarınkinden fazla olduğu sanıldığını söyledi. Daha sonra yerinde edindiği izlenimlere dayanan Gleich, bu görüşün doğru olduğunu tasdik etti. (83)

Bütün bu girişimlerin sadece İran'ın "kurtuluşu" için yapılmadığı Binbaşı von Kiesling'in, von der Goltz'a sunduğu bir muhtıradan anlaşılıyor : Almanya'nın ihtiyacı olan hammaddeler Ön Asya'dan sağlandığı sürece, Almanya ve Avusturya'ya giden aske-

---

(79) Wangenheim'ın Dışişlerine 18.10.1915 gün ve 2391 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 38, A 30142.

(80) Kiesling; Neurath'ın Goltz'a 10.11.1915 tarihli mektubu, s. 18 — 20.

(81) Goltz; Hatıra defterinin 25.10.1915 tarihli yaprağından, s. 424.

(82) G. von Gleich; "Mezopotamya'daki Savaşın Yönetimi Hakkında Gözlemler", Kafkasya ve Sina Arasında, c. 3, Asya'da Savaşanlar Derneği Yıllığı, Sangerhausen 1923, s. 98, 99.

(83) Goltz; Muhtıralar, s. 447, 448.

ri ikmal yollarından yararlanılması başlangıçtan itibaren zorunluydu. (84) Daha sonraki bir muhtırada bu, daha da açıklık kazanıyordu. İrtibat yolları, yalnız Dicle bölgesi ve doğusundaki harekât için değil, Almanya'da azalmaya başlayan hammaddelerin büyük partiler halinde sevk edilebileceği "emici kan damarları" olarak da şu sırada Almanya için büyük önem taşıyordu. Adana bölgesinin pamuğu, Mezapotamya'nın yünü, bakırı ve tahılı düşünülüyordu. Bu nedenle Haydarpaşa - Bağdat ikmal hattının her iki yönde de çalışır şekilde uzatılması ve bu hattın teşkilat ve işletmesinde yalnız askeri ihtiyaçların değil, Almanya'nın ekonomik ihtiyaçlarının da dikkate alınması zorunluydu. (85) Bu yüzden de bu menzil hattı tamamen Alman yönetimi altına alınmalıydı. (86)

Türkiye'de masal kahramanları arasına karışmış olan Goltz Paşa, kamuoyunun Almanya aleyhine dönmeye başladığını da kısa zamanda anladı. Almanya'ya bir şükran duygusu yerine adeta bir düşmanlık hissi mevcut olduğunu 1915 Aralığı'nın sonlarında II. Wilhelm'e yazdı. Türklerin çok yükselmiş olan gururları, Alman yardımına ne kadar borçlu olduklarını unutturmuştu. Bizzat kendisi ve karargâhı, gizli kapaklı ve sert mukavemetle karşılaşıyordu. (87) Hatta harekât bölgesinin sivil yönetimi hakkında Enver Paşa ile arasında, 18 Ocak 1916'da, Goltz'un 6 ncı Ordu Komutanlığı'ndan alınmasını rica etmesine kadar varan sürtüşmeler oldu. Fakat Enver Paşa, gevşemeden ve ödün vermeden Goltz'un çekilmesini önledi. (88) Irak Cephesi'ndeki Türk-Alman ilişkileri hakkında yazılmış 16 Şubat 1916 tarihli bir muhtırada halkın ve idarenin Almanlardan yana olmadıkları okunuyor. Almanya'nın Türkiye'yi zorla harbe sürüklediği ve şimdi sonuçtan sorumlu olduğu fikri halk arasında yayılıyordu. Çanakkale Boğazı'nın savunulmasıyla Merkezi Devletler İttifakı'na yapılmış olan hizmet çok abartılıyor ve Almanlar, yardıma hazır dostlardan çok can sıkıcı istilacılar olarak görülüyordu. (89) O günlerde Goltz hatıra defterine, Türklerin, bir iş yapan herkesin Almanlara bir lütufta bulunduğu hissine kapıldıklarını yazmıştı. (90)

Mareşal von der Goltz, Kut-ül-Emare'de bir İngiliz tümeninin kuşatılması için gerekli tertibi aldıktan sonra Nisan ayı sonlarında Bağdat'ta lekeli hummadan öldü. 6 ncı Ordu'nun Komutanlığı Türklerin eline geçti. Nisan 1916'daki Türk zaferini, Mart 1917' de İngilizlerin Bağdat'ı zaptı takip etti. Bu, Türklerin askeri zafiyetini bütün çıplaklığıyla ortaya koydu ve Almanya'yı daha kuvvetli destek sağlamaya zorladı. Bu konu bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

(84) Kiesling; Kiesling'in 15.12.1915 tarihli muhtırası, s. 51.

(85) Kiesling'in 7.1.1916 tarihli muhtırası, s. 53.

(86) a. g. e.; s. 57.

(87) Goltz; Muhtıralar, s. 444.

(88) a. g. e.; s. 444, 445.

(89) Federal Askeri Arşivi; N 131 — 2.

(90) Goltz; s. 446.

Gelibolu Yarımadası'nda cereyan eden savaşları anlatmak niyetinde değiliz. Savaşa katılan orduların resmi harp tarihi eserlerinde ve bir sürü özel monografilerde bu iş yapılmıştır. Bu nedenle kendimizi, ele aldığımız konuya ilişkin sorunlarla sınırlayacağız.

Dünya Harbi'nin çıkışından itibaren Türk ve Alman yüksek komuta makamlarını yoğun şekilde meşgul eden sorunlardan biri, başlangıçta tarafsız sonra da kısmen düşmanca bir tutum içine giren Balkan devletleri tarafından tecrit edilmiş olan Türkiye'nin cephane durumuydu. Daha 1914 yılı sonlarında İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, dış dünyadan tecridi uzayacak olursa Türkiye'nin hareket gücü ve savaş isteğinin tükeneceğinden söz etti. 1915 yılının hemen başlarında Türkiye'deki Alman general ve amiralleri, tasarruflu kullanılacağı kabul edilse bile Türk Ordusu ve donanmasındaki cephanenin ikmal yapılmazsa ancak Mart ortalarına kadar yeteceğini Alman Başkomutanlığı'na bildirdiler. Durum, özellikle Çanakkale Boğazı'nın savunması bakımından kritik görünüyordu. Amiral von Usedom, ilk taarruz için Çanakkale'nin dayanmasını garanti ediyordu ama bir ikinci taarruz için sorumluluğu üzerine almıyordu. (91) Silah ve cephaneyi tarafsız devletler yoluyla gizlice sokmak için Almanya'nın gösterdiği çabaya rağmen Türkiye'nin cephane durumu, 1916 Ocağı'nda demiryolu bağlantısı açılıncaya kadar gerçekten çok kritik durumdaydı. (92)

Daha önce sözü edildiği üzere Eylül 1914'ten beri Çanakkale Boğazı'nın savunulması Alman amiralleri von Usedom ve Merten'e verilmişti. Bunlar, eski tahkimatın (93) genişletilmesini derhal ele almışlar ve İstihkâm ve Tahkimli Yerler Genel Müfettişi General Weber'in önerilerine göre ilave toprak siperler yaptırmışlardı. Albay Wehrle'nin komutasındaki obüs bataryaları mevzilere sokulmuştu. Düşman donanmasının çok sayıda gemi feda etmeyi göze almadan Çanakkale Boğazı'nı zorlayabileceği İstanbul'da pek beklenilmiyordu. (94) 18 Mart 1915 Savaşı'ndan ve Müttefik Donanması'nın Çanakkale Boğazı'ndan çekilmesinden sonra oradaki tahkimli yerler hemen hemen cephanesiz kalmışlardı. Donanma taarruzunun bir kez daha tekrarında Türklerin karşı koyması çok zor olacaktı.

(91) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 43.

(92) Ulrich Trumper; "1914'te Türkiye'ye Alman Askeri Yardımı; Yeniden Tarihi Bir Değerlendirme" Journol of Modern History, c. XXXII, sayı 2, Haziran 1960.

(93) Morgenthau; s. 212 (Bu tahkimatın 1837'den beri değişmediğini, 30 yaşındaki eski Krupp toplarıyla donatılmış olduğunu iddia ediyor.)

(94) Schlee Paşa; "Gelibolu Yarımadası'nm Antant Kıtaları Tarafından Boşaltılmasının Onuncu Yılı", Asya'da Savaşanlar Derneği'nin tebliğleri, 8 nci Yıl, Ro. 1, Berlin 1.1.19126, s. 1 ve Morgenthau; s. 187.

Müttefik Donanması'nm geri çekilmesinin sonuçları Türk-Alman ilişkilerini derhal etkiledi. O zamana kadar Türkiye, hep askeri başarısızlıklar kaydetmişti. İlk Süveyş Seferi başarısızlıkla sonuçlanmış, Kafkas harekâtı faciayla bitmiş, İngilizlerin Mezapotamya'daki istila harekâtına ciddi bir şekilde karşı konamamıştı. Türkiye'nin ekonomik ve iç durumu da oldukça kötüydü. Şimdi, Müttefik Donanma çekildikten sonra Türkler, meşhur ve korkunç İngiliz donanması üzerinde kesin bir zafer kazandıklarına inandılar. "Boğaz'ın hasta adamı" birdenbire canlandı. Kibir ve gurur taşkınlığı içinde bütün başarıyı sadece kendilerine mal ettiler. Morgenthau, o günlerde Enver ile yaptığı bir konuşmadan söz ediyor. Enver O'na : "Niye biz kendimizi Almanlara karşı borçlu hissedelim ? Bizim onlar için yaptıklarımıza karşı onlar bize ne yaptılar ? Bize biraz ödünç para verdikleri ve birkaç subay gönderdikleri doğrudur; fakat, bizim ne yaptığımızı da görüyorsunuz ! İngiliz Donanmasını yendik. Bunu ne Almanya ne de diğer bir ulus yapabilmiştir. Ordularımızı Kafkas Cephesi'ne yığdık ve Batı Cephesi'nde kullanılabilecek büyük Rus birliklerini meşgul ettik. Aynı şekilde, büyük ordularını Mısır ve Mezapotamya'da tutmaya İngiltere'yi zorladık ve böylece Fransa'daki Müttefik Ordularını zayıflattık. Hayır, biz olmasak Almanlar, askeri başarılarını asla kazanamazlardı; tamamen bize şükran borçludurlar" demişti. (95) Bu düşünüş tarzı daha sonra Müttefiklerin Gelibolu'dan çekilmeleriyle daha da kuvvetlendi ve bu andan itibaren, birbirine benzemeyen bu iki müttefik arasındaki ilişkilere büyük gölge düşürdü.

Liman von Sanders'in aksine Türk Başkomutanlığı, İtilaf Devletleri'nin büyük kuvvetlerle Gelibolu'ya ya da Asya topraklarına çıkarma yapacağına inanmıyordu. Daha önce sözü edilmiş olan 5 nci Ordu, Liman'ın zoruyla 24 Mart 1915'te kendi komutası altında kurulmuştu. Boğazların karadan ve denizden savunulması O'na verilmişti; Çanakkale Boğazı'nın güvenliği Amiral Usedom ve Merten'in komutasındaki tahkimli bölgelere bırakılmıştı. Fakat Usedom da, Çin'de edinmiş olduğu tecrübeler nedeniyle büyük bir çıkarmanın yapılacağına inanmıyordu. (96) Liman, 26 Mart'ta Gelibolu'ya geldi. Şansı varmış ki, ilk çıkarmalarından önce Müttefikler O'na, daha dört haftalık bir zaman bıraktılar.

Liman'ın karargâhında sadece üç Alman subayı vardı : İki emir subayı ve bir karargâh komutanı. Kurmay başkanı bir Türk'tü. Mareşal'ın bir tek Alman kurmayını yanına almamış olması dikkati çekiyor. Türk kurmay subayları tarafından kaleme alınan emirlerin, Türk birliklerinin karakterine, Alman subayları tarafından hazırlanmış olanlardan daha iyi uyduğu ve daha büyük bir itaatla karşılanıp uygulandığı düşüncesindeydi. Almanlardan kurulu bir genel karargâh, Alman komutanı ordusundan ayırır ve tecrit ederken, Türklerden kurulu bir karargâhın Alman komutan ile birlikler arasında bir bağ teş-

(95) Morgenthau; s. 274, 275.

(96) Liman von Sanders; s. 76.

kil ettiğine inanıyordu. Karargâhındaki Alman unsurlardan bu tam anlamıyla ayrılış, Türkiye'deki Alman subayları arasında hoşnutsuzluk yarattı. (97)

Liman'ın ikinci görev olarak bir ordu komutanlığını üzerine alması, Alman Askeri Heyeti'nin Başkanı olarak görevlerini yapmasını zorlaştırdı. Ayrıca Heyet Başkanı'nın bağımsız statüsünü de bu suretle kaybetmiş oldu. Ordu Komutanı olarak Türk Başkomutanlığı'nın emrinde bulunuyordu. Bu emre girme, daha önce anlatıldığı gibi, O'nun için kolay değildi. Fakat Heyet Başkanıyla Ordu Komutanı'nın aynı kişide birleşmiş olması O'nu, Enver'in, zaten mevcut olan müdahalesine maruz bıraktı.

Gelibolu savaşları Almanların tutumunda esaslı bir değişiklik meydana getirdi. Yalnız danışman ve görevli Alman subayları değil bir bütün halindeki Alman birlikleri kullanıldı. Gerçi o günlerden önce de Türkiye'de "Goben" ve "Breslav" 'ın mürettebatı bulunuyordu ama onlar bir zorunluk sonucu Türkiye'ye gelmişlerdi. Şimdi, Gelibolu savaşları çıktığına göre Alman birliklerinin gönderilmesi rica edildi. Mayıs 1915 ortalarında Liman von Sanders eğitilmiş 200 istihkâmcının "ivedi gönderilmesini" rica etti. (98) Bu istihkâm bölüğü değişik yollardan haziran sonunda teker teker Gelibolu'ya geldi ve Güney Grubu'nda görevlendirildi. İklimin etkisi, alışılmamış Türk beslenme tarzı ve kanlı savaşlarda verilen zayiat nedeniyle bunların sayısı kısa zamanda 40 kişiye düştü; sonra da posta başı olarak cephenin bütün kesimlerinde kullanıldılar. (99)

15 Kasım 1915'te 24 sm. lik bir Avusturya havan bataryası ve Aralık ayında 15 sm. lik bir Avusturya obüs bataryası Gelibolu'ya geldi. (100) Daha 1915 yazında 5 nci Ordu ağır topçusunun emir ve komutasını Albay Wehrle üzerine almıştı ve Eylül 1915'te de bu ordunun bütün topçusu, Alman Batı Cephesi'nden gelen Albay Grossmann'ın emrine verilmişti. (101) Donanmanın Akdeniz Filosu'ndan alınmış bir makineli tüfek birliği de dahil olmak üzere Gelibolu'da yaklaşık olarak 500 Alman subay, astsubay ve eri kullanılmıştı.

Mayıs 1915'te Deniz Albayı Pier yönetiminde bir silah heyeti İstanbul'a gönderildi; bu heyette 74 Alman memuru, mühendisi ve kimyacısı, 47 Alman ustası ve 659 Alman posta başısı cephane yapımıyla uğraşıyordu. Bu heyetin çalışması 5 nci Ordu'nun dayanmasına önemli katkıda bulundu. (102) Zamanla Alman denizaltıları ve uçakları da kullanıldı.

(97) Pomiankowski; s. 126.

(98) Liman'ın Harbiye Bakanlığına 22.5.1915 gün ve 1185 sayılı yazısı Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 35, A 16680.

(99) Liman von Sanders; s. 103.

(100) a. g. e.; s. 125.

(101) a. g. e.; s. 212.

(102) Mühlmann; s. 60, 61.

5 nci Ordu Karargâhı'nın tamamen Türk subaylarından kurulu olmasının aksine, savunma birliklerinin arasına Alman subayları –hatta astsubayları– katılmıştı. 1915 kışında manzara şöyleydi : Anafartalar Grubu'nda ağır topçu komutanı, bir kolordu ve bir tümenin komutanı, Kuzey Grubu'nda kurmay başkanı, Güney Grubu'nda bir kolordu komutanı, başka bir kolordunun kurmay başkanı ve bir tümen komutanı Almandı. (103) Boğaz'ın Asya kıyısını bir Alman tümen komutanı yönetiyordu.

Liman, kendi fikirlerine ters düşen Alman subaylarını cezalandırmaktan ve hatta Çanakkale'den bile geri göndermekten çekinmedi. Liman, General Weber'i Güney Grubu Komutanlığı'ndan aldıktan ve yerine bir Türk subayını atadıktan sonra Wangenheim, Temmuz 1915 ortalarında bu tutumu Dışişleri Bakanlığı'na şikâyet etti. Büyükelçi'nin görüşüne göre bu, Türkler tarafından, eğitimlerinin artık Alman subaylarının kullanılmasına gerek kalmayan bir düzeye yükseldiği şeklinde yorumlanıyordu. Heyetin saygınlığı da bundan zarar görüyor ve daima daha güçlenen Türk milliyetçiliği bu durumdan yararlanıyordu. Bu aşırı milliyetçilik Almanya'nın, Türkiye'de şimdi yapmakta olduğu ve gelecekte yapacağı görevleri tehlikeye sokuyordu. Enver de bu milliyetçiliğe gittikçe daha çok kapılıyordu. (104) Yazın Liman'ın değiştirilmesi artık son aşamaya gelince (105) Enver de bu durumda 5 nci Ordu Komutanlığı'nı belki de bir Türk subayına vereceğini sezdirdi. (106) Bu "tehlike" Almanların Liman von Sanders'i yerinde bırakma kararını diğer bütün nedenlerden daha çok etkiledi.

Bu art nedenler karşısında Almanlarla Türkler arasındaki sürtüşmelerin bitip tükenmemesi gayet doğaldı. Kannengiesser Paşa'nın dediği gibi Türk subaylarının çoğu Alman meslektaşlarının girişim heveslerini çok huzursuz ve rahatsız edici buluyordu. Yaradılış ve yaşam tarzları arasındaki fark çok büyüktü. Anlaşma güçlükleri de buna ekleniyordu. Saat ve takvim bile farklıydı. Tercümanların çeviri hataları yanlış anlamalara neden oluyordu. Bilerek yanlış çevirme de az değildi. Bir Türk Depo Alayı'na eğitim için verilmiş olan ve ilk gün koğuşları, mutfağı ve diğer benzeri tesisleri denetledikten sonra Alman anlayışıyla hayal kırıklığına uğrayan bir Alman yüzbaşısının hikâyesini Kannengiesser şöyle anlatıyor : Bölük Komutanıyla konuşurken yüzbaşı Alman Ordusunda adet olan "Schweinerei" (x) sözcüğünü kullanır; Türk tercüman bu deyimi –kötü niyetle ya da farkında olmayarak– sanki vüzbaşı bunu Alay personeli için kullanmış gibi Türkçeye çevi-

(103) Kannengiesser Paşa; s. 237 — 238.

(104) Wangenheim'ın Dışişlerine 15.7.1915 gün ve 1602 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 36, A 21466.

(105) Bak. s. 198, 199.

(106) Treutler'in Dışişlerine 1.8.1915 gün ve 248 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 36, A 22406.

(x) Pislik, düzensizlik, karmakarışıklık anlamına geldiği gibi, kişiler için edepsizlik, ahlâksızlık, alçaklık anlamlarına da gelir (çevirenin notu).

rir. Tabii böylece Alman yüzbaşı için her şey berbat olur ve durumu düzeltmek için sarf edilen bütün çabalar boşa çıkar. (107) Örneğin daha önce sözü edilmiş olan Donanma Çıkarma Birliği ya da İstihkâm Bölüğü gibi küçük Alman birliklerinin Türk birlikleri içersinde kullanılmaları da az karışıklık yaratmıyordu.

Gelibolu muharebeleri hakkında açık bir fikir edinmek Alman yüksek makamları için güçtü. Çünkü Alman Başkomutanlığı hem Türk Komutanlığı'ndan hem de Liman von Sanders'ten, Askeri Ataşe'den ve Büyükelçi'den rapor alıyordu. Ayrıca Amiral von Usedom ve 1 nci Ordu'nun komutasını üzerine almış olan Mareşal von der Goltz da rapor veriyordu. Gayet doğal olarak bütün bu raporlar birbirinden çok farklıydı.

Harbin sonunda General von Seeckt'in dediği gibi "Çağdaş basın" Çanakkale savunmasını Liman'ın hesabına yazdı. Fakat Seeckt'in hükmü yıkıcıydı : "inatçı bir taarruzun inatla püskürtülmesinde Liman'ın üzerine düşen görevi yaptığı, fakat peşin kanılar üzerinde aynı şekilde inatla ısrar ederek gerçek zaferi kaçırmış olduğu da inkâr edilmemelidir. Büyük birlikleri yönetmedeki yetersizliğine rağmen emrindekilere olan –hastalık halindeki– güvensizliği ve Alman desteği Türk Ordusunu nihayet galip çıkardı ama Çanakkale Savaşı'nın harabeleri arasında." (108) Bizzat Liman, Çanakkale Savaşı'nda 5 nci Ordu'nun yaklaşık 218.000 kişi zayiat verdiğini bildirdi; bunun yaklaşık 66.000'i şehitti. (109)

Kanal Seferi

İyi haber alan Avusturya Yetkili Askeri Temsilcisi Pomiankowski anılarında, bir Mısır seferi hakkında Ekim 1914'e kadar devam etmiş olan görüşmelere daha Ağustos 1914'te başlanmış olduğunu yazıyor. Wangenheim ve O'nun Kara ve Deniz Ataşeleri, Alman Başkomutanlığı'nın isteğine uyarak, Süveyş Kanalı'na derhal taarruz edilmesini savunuyorlardı. Amiral Souchon ve Usedom da onları destekliyordu. Kendi pan-İslamist planlarına uyduğu için Enver ve Cemal, Berlin'in isteğini kabule hazırdılar. Bir Mısır kral naipliğinin rüyasını görüyorlardı. Yalnız Mareşal Liman von Sanders, akla uygun ve tamamen askeri düşüncelerle harekâtın umutsuz ve bu nedenle de amaçsız olacağını açıkladı. Ancak Askeri Kabine, genel çıkarlar bakımından zorunlu görülen Mısır Seferi hakkındaki tarafsız düşüncelerini kendisine saklamasını kesinlikle emrederek onu susturdu. (110)

(107) Kannengiesser Paşa; s. 108, 109; s. 111, 112; s. 133, 134; s. 137, 138.

(108) Seeck; "1918 Sonbaharında Türkiye'nin Çöküşünün Nedenleri", Federal Askeri Arşivi, N 247/202 c.

(109) Liman von Sanders; s. 135.

(110) Pomiankowski; s. 101.

Mühlmann, Alman askeri politikasının Mısır girişiminden neler beklediğini bütün açıklığıyla anlatıyor : "Alman Başkomutanlığı, Mısır'da ve ülkeyi ikiye ayıran Süveyş Kanalı'nda, taarruz edilmez İngiliz âleminin gücünü en hassas yerinden vuracağını umuyordu... Mısır'da İngilizler üzerinde kazanılacak bir Türk zaferinin, Kutsal Savaş (Cihat) ilanıyla İslam âleminde yaratılan heyecanın tam bir ayaklanmaya dönüşmesine neden olacağı düşünülüyordu." (111)

Türkiye'nin seferberlik ilan etmesiyle beraber 2 Ağustos 1914'te Türk Başkomutanlık Karargâhı, Şam'daki 4 ncü Ordu'nun o zamanki Komutanı Zeki Paşa'ya Süveyş Kanalına karşı bir harekât hazırlaması emrini verdi. Bu zatın verdiği rapor, O'nun, böyle bir girişimin teknik güçlüklerini yenecek durumda olmadığını derhal gösterdi. Bunun üzerine Enver Paşa, Şam'daki VIII nci Kolordu Komutanı Albay Cemal Bey'i (Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan ayırt etmek için Küçük Cemal de denirdi) sefer hazırlıklarıyla görevlendirdi ve onu desteklemek için Askeri Heyet'ten beş subayla birlikte Albay Kress von Kressenstein'ı Kurmay Başkanı olarak Şam'a gönderdi. (112)

Şam'a varışından kısa bir süre sonra Kress, evvelce sözü edildiği gibi (113) Türk - Mısır sınır bölgesinde bir keşif yaptı. Verilen görevle elde bulunan araçlar arasında büyük bir dengesizlik olduğunu gördü. Bu harekât alanında, bir harbin yapılması için gerekli olan her şeyin yetersiz olduğu ortaya çıktı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun güney vilayetlerinde, Türkiye'nin iç politikasını büyük ölçüde etkileyen bir Arap sorunu bulunduğunu İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ona söylemişti. (114) Kress, Sina Cephesi' nde taarruzi bir harekâtın ancak, Alman askeri işletmesinin kurulması suretiyle demiryolu faaliyetinin büyük ölçüde artırılması ve çölde su ikmali sorununun çözümlenmesiyle mümkün olabileceğini kabul etti. Almanların harbin sevk ve idaresi hakkındaki görüş ve ölçülerinin bu harekât alanında uygulanamayacağını da çok iyi anlamıştı. Şubat 1914 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda, Sina Çölü'nden kuvvetli bir taarruz için tam bir hazırlık, teşkilat ve eğitimin şart olduğundan söz ediliyordu. Fakat İngilizler, Türk Ordusunda bu niteliklerin değil şimdi, ilerde de bulunabileceğinin kuşkulu olduğu düşüncesindeydiler. (115) Kress, Alman âdetlerine göre hazırlanmış bütün talimat ve talimnamelerin, Türk Ordusu için boşa harcanmış bir çaba olduğunu çok çabuk anladı. Bunların doğru tercüme edilip edilmediklerini de kontrol edemiyordu. Bundan başka, Almanların kısa ve kesin emir ifadesinin Türkler üzerinde kırbaç etkisi yaptığını, kabalık ve hakaret olarak kabul edildiğini tecrübeyle öğrendi. Bu nedenle tercümanlar, Almanlar

(111) Mühlmann, Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 88.

(112) Kress von Kressenstein; Genel Bakış..., s. 11, 12.

(113) Bak. s. 145.

(114) Kress von Kressenstein; s. 31.

(115) İngiliz Devlet Arşivi; Londra, W : 106 — 43, tarih : 3.2.1914.

tarafından kaleme alman emirleri Türkçeye çevirirken Doğulu kafaya uygun bir kalıba dökmek zorundaydılar. Yazılı emir yerine şahsen talimat verme ve kontrol etme yoluna gidilmesi gerekiyordu.

Kasım sonunda Zeki Paşa'nın yerine Bahriye Nazırı Cemal Paşa atandı ve Alman von Frankenberg-Proschlitz, Kurmay Başkanı olarak verildi.

Von Kress tarafından yönetilen sefer heyeti (yaklaşık 20.000 kişi, dokuz sahra bataryası ve 15 sm. lik bir obüs bataryası) Ocak 1915 ortalarında Birüs-Sebi'den iki kolla kanala doğru harekete geçti. 5.000 deve su taşıyordu. Çölün içinden on günlük bir yürüyüşten sonra Kanal'a varıldı. Kanal'ı işgal etmek ya da kapatmak girişimi başarısız kaldı. Kress, çekilme emri verdi. Türkler ve Almanlar tarafından beklenmekte olan Batı Mısır' daki Sünusi Ayaklanması olmadı; "Cihat" ilanı da Mısır'da ve Mısır'da bulunan Hintli birlikler üzerinde hiçbir etki yapmadı.

Çölden geri çekiliş, ileri harekâttan daha az yorucu değildi. Türk subayları arasında Alman subaylarına karşı bir anlayışsızlık, bir uyumsuzluk doğmuştu. Kress anılarında şunları yazıyor : "Harbin cereyanı sırasında bir geri çekilme ya da bir başarısızlıktan sonra Müttefikler arasındaki ilişkileri iyi bir şekilde sürdürmenin zorlaştığını sık sık gördüm. Tarafların suçu birbirlerinin üzerine atması ve haksız ya da çok sert eleştirilerde bulunması tehlikesi büyüktür." (116) Ayrıca, Türk ve Alman subayları arasındaki gerginlik İngiliz haber alma kaynaklarına göre daha hareketten önce mevcuttu. (117)

Kress'e göre bu ilk harekât sırasındaki Türk zayiatı 14'ü şehit (biri Alman) 15'i yaralı, 15'i kayıp olmak üzere 44 subay ve 178'i şehit, 366'sı yaralı ve 712'si kayıp olmak üzere 1.256 erdi. (118)

Cemal Paşa seferi kuvvetlerin büyük kısmını Filistin'e götürürken Kress, üç piyade taburu iki dağ bataryası ve bir hecin süvari bölüğü (x) ile çölde kaldı. Kanal'a karşı birkaç küçük taarruz hareketi daha yaptı; fakat bu girişimlerin, İngilizleri, kanalı Sina Çölü' nden savunmak zorunda olduklarına inandırmaktan başka bir askeri yararı olmadı. Bunun üzerine Nisan 1916'da Kress, Öse Katia'ya ani bir darbe yaptı ve bir İngiliz süvari alayını ve bir istihkâm bölüğünün yarısını baskına uğratmayı başardı. (119)

---

(116) Kress von Kressenstein; s. 97, 98.

(117) G. O. C. Egypt to W. O. —486 E, 6.1.1915, Devlet Arşivi Londra, WO 106 — 1568.

(118) Kress von Kressenstein; ... Genel Bakış, s. 17.

(x) Develere bindirilmiş piyade bölüğü (çevirenin notu).

(119) a. g. e.; s. 18, 22.

İkinci Kanal Seferi'ne kadar geçen süre içinde de Türklerle Almanlar arasındaki ilişkiler gerginliğini sürdürdü. Ağustos 1915'te Alman ve Avusturya İmparatorlarının Padişah'tan Kudüs'teki kiliseyi rica etmelerini ve onu Papa'ya hediye etmelerini öneren Alman Milletvekili Erzberger'in tahriki ve Davut'un Kudüs'teki mezarının bütün tesisleriyle elde edilmesini öngören diğer bir öneri, Almanların Filistin'deki niyetleri hakkında Türklerde güvensizlik yarattı. (120)

Cemal Paşa ile de sürtüşmeler oldu. Kress'in, Filistinli Almanların çıkarlarını temsil hakkını Cemal Paşa reddetti. Kress'in Karargâhı'na, yani bir Türk komuta katına papaz verilmesini de uygun bulmuyordu. (121) Bir başka fırsatta da Kress ile Askeri Heyet arasındaki telgraf haberleşmesini kontrol edebilmesi için Askeri Heyet'in şifre anahtarlarını istedi. (122)

Bu arada Alman Başkomutanlığı, Kanal'a yeni bir Türk taarruzu yapılmasını istedi. Almanya, bu girişimin yükünü taşımaya hazırdı. Kress, tam bir Alman seferi kuvveti gönderilmemesini önerdi. Alman piyadesinin iklimin etkisine uzun süre dayanabileceğinden kuşkuluydu. Bundan başka büyük çapta Avrupalı birliklerin ikmali, o kadar çok taşıma aracını gerektirecekti ki, bunlar bu harekât alanında ne tedarik edilebilir ne de devam ettirilebilirdi. Hepsinden önce de, bir Alman seferi kuvvetinin, Türklerin, Almanların Filistin'i ele geçirmek niyetinde oldukları endişesini kuvvetlendireceğinden korkuyordu. Bu kuşku Türkler arasında çok yaygındı. (123)

Bunun üzerine, bir uçak müfrezesi, sekiz makineli tüfek bölüğü, bir 15 sm. lik obüs bataryası, bir 10 cm. lik top bataryası, iki 21 sm. lik havan bataryası, dört uçaksavar takımı, iki piyade havan bölüğü, bir muhabere takımı, birkaç motorlu ulaştırma kolu ve iki sahra hastahanesinin, Alman subaylarının yönetiminde malzeme ve çekirdek kadrosuyla kurulmasına karar verildi. 140 subay ve 1.500 er tutan ve "Paşa" kapalı ismi verilen Alman yardım kuvveti Ocak ortalarında harekete hazır olacaktı. Avusturya-Macaristan, 8 toplu bir dağ obüs birliği vermeye hazır olduğunu bildirmişti. Kress, personeli Türklerden ve Almanlardan oluşan karma birliklerin teşkilinden ciddi surette endişeleniyordu. (124)

(120) Kress von Kressenstein; s. 148.

(121) a. g. e.; s. 155.

(122) a. g. e.; s. 148.

(123) a. g. e.; s. 126.

(124) a. g. e.; s. 131, 132 ve Mühlmann; s. 93, 94.

Bundan başka Almanya, gönüllü hecacdan (x) teşkil edilecek bir Arap hecin süvari alayını da finanse etmişti. (125)

Cemal Paşa'nın önerisi üzerine her iki başkomutanlık, İkinci Kanal Seferi'nin Şubat ya da Mart 1916'da yapılmasına karar verdi. Bu kez Kanal geçilmeyecek, Türk Sefer Kuvvetleri Kanal'ın doğu kıyısında mevzilenecek ve kanalı topçu ateşi altına alacaktı. Seferi Heyet'in 16.000 kişilik bir kuvveti vardı.

Bu arada yollar, daha iyi onarılmış ve geliştirilmişti. Demiryolu 30 Ekim 1915'te Bir-üs-Şeva'ya ve Mayıs 1916'da Odca-El-Hafir'e ulaştı. Demiryolu yapımıyla birlikte, Hebron'dan Sina Çölü'nün ortasına kadar Bir-üs-Şeva üzerinden bir oto yolu da yapılmıştı. Bu yol sık sık kum fırtanalarıyla kilometrelerce kapanıyordu. (126)

Suyollarının açılmasına da büyük gayret ve özen gösterildi. Mevcut çeşmeler temizlendi ve derinleştirildi. Yenileri kazdırıldı ve delindi. Telgraf ağı genişletildi ve taştan depolar ve hastahaneler yapıldı. (127)

Kress'in Karargâhı ilave Alman ve Avusturya subaylarıyla takviye edildi. Bütün bu çabalara rağmen kötü ulaştırma koşulları ve "Paşa" kuruluşuna ait malzeme ve birliklerin aynı zamanda Mezopotamya'ya taşınması yüzünden, Temmuz 1916 ortalarında İkinci Kanal Seferi başladığında ulaştırma henüz tamamlanmamıştı.

Seferi Kuvvet, 2 Ağustos 1916'da Süveyş Kanalı'nın yaklaşık 40 km. doğusunda Romani civarında savaşa girdi ve karanlık basınca savaş alanından çekildi. Böylece Kanal'a yapılan ikinci taarruz da tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Kuvvetler, yavaş yavaş ve muharebeler vererek Sina bölgesinden geri çekildiler.

O zamanlar 4 ncü Ordu'nun Kurmay Başkanlığını yapmış olan Emekli Tümgeneral Frankenberg Proschlitz, daha sonra geriye bakarak, taarruzun stratejik bakımdan yararlı olduğunu, çünkü İngiliz kuvvetlerinin parçalanmasına yardım ettiğini söylüyor. Von Frankenberg 1923'te şunları yazdı : "Bu taarruzun, Türk-Alman çıkarlarına fazla bir yarar sağlamamış olmasının nedeni, bence, harekâtın başından sonuna kadar işin yarımyamalak yapılmış olmasıdır. Neyin elde edilmek istendiği açıkça bilinmiyordu ve bu yüzden de amaçla araç hiçbir zaman birbirine uymadı. İngiliz âlemini en duyarlı yerinden ağır şekilde yaralamak istiyorduk ama azıcık gıdıklamakla yetinmek zorunda kaldık. İngiliz İmparatorluğunun Hindistan'a giden ana damarı kesilmek isteniyordu ve harekâ-

(x) Deveciler (çevirenin notu).

(125) Kress von Kressenstein; s. 147.

(126) Kress von Kressenstein; ... Genel Bakış, s. 19, 20.

(127) a. g. e.; s. 20.

tın politik hedefi, Hindistan-Mısır-Malta bağlantısı yerine Hamburg-İstanbul-Küveyt yolunu kurmak suretiyle Süveyş Kanalı'nı devreden çıkarmaktı; ama kimse, bu girişimin bedelini ödemek istemiyordu." (128)

Almanya ve Türk Hava Birlikleri

Harp çıktığı zaman Türk Ordusunda ne uçak ne de uçaksavar birliği vardı. Almanya, Türkiye'nin Harbe aktif olarak katılmasını isterken bu alanda da Türkleri desteklemek zorunda olduğunu açıkça biliyordu.

"Bir Türk uçak birliği kurmak ve yönetmek amacıyla" Kasım 1914 başlarında Üsteğmen Erich Serno, İstanbul'daki Alman Askeri Heyet'ine atındı. (129) Hareketinden önce Türk Büyükelçiliği, Berlin'deki Türk Askeri Ataşesi ve Prusya Harbiye Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerde "havacılık dalında Türkiye'de hiçbir şey olmadığını; teknik olanaklar şöyle dursun ne uçak, ne pilot ne montör ne de havaalanı bulunduğunu" saptadı. O halde ilk önce Almanya'dan uçak, personel, yedek parça vb. ni sağlamak zorundaydı.

Çözümlenmesi gereken diğer bir sorun da uçakların ve personelin İstanbul'a taşınmasıydı. Romanya ve Bulgaristan, bir engel çıkarmadan bunların kendi demiryollarından geçmesine müsaade edeceklermiydi ? Milyonlar tutan malzeme ve personel masraflarının finansmanı da çözümlenmesi gereken en önemli konuydu.

1915 yılbaşından sonra Serno, İstanbul'a geldi. Askeri Heyet'e dahil bir Alman subayı olan Türk Ulaştırma Müfettişi emrine verildi. Fakat bu zat havacılıktan bir şey anlamadığı için Serno'yu serbest bıraktı. Alet, edevat, çivi vb. gibi küçük ayrıntılar da dahil olmak üzere gerçekten her şeyin temelden kurulması lazımdı. Türk Dili'ndeki teknik terimler yeterli olmadığı için Serno, Alman terimlerini kullandı. Yeşilköy'de ilk Türk Havaalanı inşa edildi.

Yeşilköy Havaalanı'nın inşasıyla beraber Serno, uçaklar Almanya'dan geldikten sonra biri, İtilaf Devletleri donanmasının kısa süre önce yaptığı taarruzu püskürtmüş olan Çanakkale Boğazı, diğeri Filistin'deki Ordu için olmak üzere iki uçak müfrezesi kurmak istiyordu. Daha savaşlar başlamadan Gelibolu'da uygun bir havaalanı seçildi. Bundan

(128) Em, Tümg. von Frankenberg ve Proschlitz; "Ön Asya Ticaret ve Askeri Politikasının Önemi, Tarihi Bir Bakış", Kafkaslar ve Sina Arasında, c. 3, Asya'da Savaşanlar Derneğinin Yıllığı, Sangerhausen, 1923, s. 53.

(129) Bu ve bundan sonra yapılacak bu konudaki bütün açıklamalar, aksi yazılmadıkça, "Eski Bir Kartal'ın Anıları" 'ndan alınmıştır. Em. Bnb. Erich Serno' nun hatıra defteri şeklindeki kişisel anıları, Federal Askeri Arşiv, L 05 — 1/1.

kısa bir süre sonra dört uçaklık bir müfreze de Kafkas Ordusu'nda kuruldu. İki Alman montörü bir tarafa bırakılacak olursa bu uçaklar tamamen Türk personeli tarafından monte edildi. Daha sonra on uçaklık bir müfreze de Irak Ordusu için teşkil edildi.

İlk altı uçak Ocak 1915'te sağlık malzemesi olarak deklare edilmek suretiyle teker teker tarafsız Balkan devletleri yoluyla gönderildi. İlk uçak 1 Mart 1915'te İstanbul'a vardı. İki uçak da bundan hemen sonra geldi. Fakat sonra İtilaf Devletleri'nin Bulgaristan ve Romanya'daki büyükelçilerinin itirazı üzerine demiryolu ulaştırması kesildi. Bu durumda Macaristan sınırından Edirne'ye kadar hava yoluyla ulaştırmadan başka bir seçenek kalmıyordu. Havacılığın o günkü durumuna göre bu çok cesaretli bir girişimdi. Bu yoldan 30 uçak gönderildi. Bira fıçılarına yerleştirilmiş olan uçak bombalarının hediyelik eşya olarak deklare edilmek suretiyle demiryoluyla gönderilmesine devam edildi. Susamış bir Romen gümrük memuru bira çekmek isteyince durum anlaşıldı.

Zamanla Serno, Türkiye'deki Alman hava personelinin maaşları ve iaşeleri için kendine özel bir saymanlık kurdu.

Daha Almanya'dan hareketinden önce Serno, Askeri Heyet Başkanı'nın, teknik bilgiye sahip on Türk subayını pilot yetiştirmek üzere Almanya'ya göndertmesini sağlamıştı. Yeşilköy'de Alman örneğine uygun bir pilot okulu kurdu ve bunun başına bir Alman subayı getirdi. Alman Başkomutanlığı'nın teklifi üzerine Türkiye'de bir de hava meteoroloji ağı kuruldu. Teknik personelin eğitimine de başlandı. Zamanla Türkler, eğitim için Alman uçak firmalarına gönderildiler.

Serno, Alman Hava Kuvvetleri'nin en yüksek makamını (KOGENLUFT) bir farkla Türk Hava Kuvvetleri'nde üzerine aldı : Deniz havacılığını da kendine bağladı. Bu hizmet Genelkurmay Başkanlığı'nda doğrudan doğruya Başkana bağlı bir daire olarak teşkilatlandırıldı (13 ncü D.).

İkinci Kanal Seferi için, yine "Paşa" kapalı adı altında tam bir Alman uçak birliği sağlanmıştı. Bu birlik teknik donatım yönünden özel surette pekleştirilmiş ve iklime uygun olarak da donatılmıştı. Serno, Chareville'de bulunan Alman Başkomutanlığına yaptığı ziyarette, Almanların o günlerde "Süveyş Kanalı Plan'ına büyük önem verdikleri" izlenimini edinmişti.

1915 başından Harbin sonuna kadar Türkiye'de kullanılan Alman hava personeli yaklaşık 600 kişiyi buluyordu. Bunlardan 100'ü subay olmak üzere 150'si hava birliklerindeki uçucu personeldi; 250'si uçak montörü ve diğerleri de teknik personeldi. Harbin

devamı boyunca Almanya, Türkiye'ye yaklaşık 460 uçak vermişti. Zayiat listelerinde, Türk uçak birliklerinde hizmet ederken ölen 34 subay ve astsubayın ismi bulunmaktadır. (130)

Askeri Heyet Subayları ve Türkiye

1916 yılının başlarında Askeri Heyet'e dahil ya da emrine verilmiş subayların sayısı yaklaşık olarak 200 kişiydi. (131) Harbin sonuna doğru subay sayısı hemen hemen 800'ü bulmuştu. (132)

Bu nasıl oldu ?

Mühlmann bunun, bir tarafdan Enver Paşa'nın çok personel istemesinden, ama diğer taraftan da Türkiye'deki Alman makamlarının her zaman hizmet zorunluğu olmamasına rağmen sık sık yeni subaylar istemesinden ileri geldiğini söylüyor. Kişisel kayırmalar da söz konusuydu. Alman subaylarının Türkiye'de görevlendirilmeleri için verdikleri dilekçeler gittikçe artıyordu. Yetkili makamlarla iyi ilişkiler çoğu kez bu tür önerilerin dikkate alınmasına olanak sağlıyordu. Bu yüzden, personelin önemsiz yerlerde kullanılması hatta tamamen işsiz kalması gibi hatalar da yapıldı. (133)

Liman von Sanders'in 1914 sonlarında Alman makamlarına müracaat ederek "Alman kadrosunun çıkarı bakımından, Türkiye'ye gönderilecek personelin sağlam karaktere sahip olmasını, Balkan Harbi'nde olduğu gibi burada macera hayatı yaşayabileceğine inananların gönderilmemesini" istemesine rağmen (134) Birinci Dünya Harbi'nde Türk hizmetine girişle ilgili işlemler daha yakından incelendiğinde tarafsızlığın her zaman kesin rol oynamadığı görülür. Bu, diğer nedenlerle beraber bazı durumlarda Türkiye'ye gidiş masraflarının devlet tarafından ödenmemesinden de ileri geliyordu. Bir cevap yazısında şöyle deniyor : "H.'nın gidişi ne Almanya'ya ne de Türkiye'ye bir yarar sağlar; sadece kendisi için yararlı olur. Kişisel durum söz konusudur. H. kendi mesleki hayatı bakımından gitmek istiyor." (135) Burada adı geçen kişi bir filoloji öğrencisiydi, Türkçesini ilerletmek istiyordu. Diğer bir olayda da, Almanya'daki birliğinden kişisel güçlüklerle

(130) Bu sayılar "Türk Genelkurmayından Yzb. İ. G. Serno'nun Birinci Dünya Harbi'nde Türk Hava Kuvvetleri'nin Kuruluşu, Teşkilatı ve Faaliyetleri" adlı raporundan alınmıştır. Federal Askeri Arşiv, L 05 — 1/4.

(131) Liman von Sanders; s. 143.

(132) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 285.

(133) a. g. e.; s.

(134) Liman'ın 22.12.1914 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 33, A 35762.

(135) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1948, sayı 180, tarih : 15.1.1915.

karşılaşan bir havacı astsubay Türkiye'ye gitmek istiyor; rapor bu astsubayın karakterinin sağlam olmadığını yazıyor. (136) 1915 sonlarında Ludwigsau Tekstil Fabrikası sahibi, Lauingen'de oturan emekli J. Feller, Harp'ten sonra İstanbul'da bir askeri kumaş fabrikası kurmayı düşündüğü için oğlu Roman Feller'in İstanbul'a atanmasını istiyor. Bavyera askeri makamları, "Bavyera tekstil endüstrisinin çıkarlarını destekleyecek ekonomik ilişkilere" yol açacağı görüşüne varıyorlar. (137)

Nisan 1915 ortalarında Berlin'deki Harbiye Bakanlığı bir emir yayınladı; bu emirde, "Alman Ordusu mensuplarının Türkiye'ye gönderilme isteklerinin ancak Türk Hükümeti tarafından gösterilen ve Alman Hükümeti tarafından kabul edilen bir gereksinmeyi karşılamak için" ele alınacağı bildiriliyordu. (138) Hemen hemen bir yıl sonra Alman Başkomutanlığı'ndaki Bavyera Yetkili Askeri Temsilcisi, Münih'teki Başkanına "her yerde olduğu gibi Prusya Ordusunda da talimatların dışında bir özel tavsiye" yolu olduğunu bildirdi. Bu yol, normal olarak daha etkiliydi. Liman von Sanders subayları ismen istiyordu ve istediği bu subaylar emrine veriliyordu. Bu nedenle "Bavyeralı subaylar için Türkiye'de bulunan subaylara da başvurmak suretiyle herhangi bir yoldan Liman von Sanders'in ilgisini çekmekten başka yapacak bir şey kalmıyordu." Liman von Sanders'in istekleri Alman Başkomutanlık Karargâhı'nda özellikle dikkate alınıyordu. (139)

Mühlmann, birçok Alman subayının gönderilmesinde "gereğinden fazla iyilik edildiğini" düşünüyor. "Söz konusu olan işte" yani Ortadoğu'nun "Bütün bölgelerinde Alman güç ve saygınlığının yayılmasında" Alman subaylarının seçimi için yeteri kadar dikkatli hareket edilemediğini açıkça söylüyor. Mühlmann, Alman subayları kişisel saygınlıklarını yitirince çalışmalarında da başarısız kaldıkları düşüncesindedir. Alman subaylarının "çoğalmasıyla" Türk subayları arasında artan hoşnutsuzluk açıkça belli oluyordu. Yetenekli Türk subayları, Almanların ilerlemesinin kendi zararlarına olduğunu düşünüyorlardı. Almanlar, Türklerden daha iyi yaptıklarını her zaman ispat edemiyorlardı. (140)

Harp içerisinde Türklerle Almanlar arasındaki gerginliğin nedenlerinden birini de Mühlmann, "Müşterek çalışmanın yanlış tabana" oturtulmuş olmasında buluyor ve bununla barış zamanı için yapılmış olan Askeri Heyet anlaşmasının harp koşullarına uymadığını söylemek istiyor. Harbin cereyanı Türklerin ulusal bilincini ve kendilerine olan güvenlerini artırdıkça, anlaşmanın bağlayıcı hükümleri daha da sıkıcı oluyor, buna rağ-

(136) Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1948, sayı 188, tarih : 4.2.1915 No. 16541.

(137) Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1953, tarih : 27.12.1915.

(138) Prusya Harbiye Bakanlığının 15.4.1915 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1952, sayı. 169.

(139) Bavyera Askeri Temsilcisinin Harbiye Bakanlığına 26.2.1916 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1958, sayı 41.

(140) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 258, 286.

men Liman von Sanders, anlaşmanın değişen koşullara uydurulmasına inatla karşı koyuyordu. (141) Bazı Alman binbaşılarının (örneğin Kretzschmar, Schraudenback, Gurh) 1916'da tümen komutanlıklarına atanması Türk subaylarını çok üzdü.

Sürtüşmenin diğer bir nedeni de Türkiye'ye gönderilen subayların yeni görevleri için hazırlanmamış olmalarıydı. Almanya'da subayları gönderen makamlarda onlara yeteri kadar ön bilgi verebilecek Türkiye hakkında tecrübeli bir subay yoktu. Onlara sadece, Türklerle, ancak bir Alman'ın şahit olarak bulunması halinde görüşme yapmaları gibi ve buna benzer bazı şeyler öğütleniyordu. Alman subayları, yanlış anlaşılan canlılık ve çekinmezlikleri yüzünden sık sık büyük zararlara sebep oluyorlardı. Kendilerinden öncekiler için söylenen hataları onlar da sık sık yaptılar : Alman değer ölçülerini kabul etmek ve talimatları, Türkiye'nin koşullarını dikkate almadan uygulamaya kalkışmak gibi. (142)

Türk hizmetindeki Alman subaylarının iki başa bağlı oluşları da sorun yaratıyordu. Anlaşmazlık halinde onlara ne olarak bakılıyordu ? Birinci derecede Alman subayı mı yoksa Türk subayı mıydılar ? Bu sorun haklı olarak Türklerin kuşkusunu artırıyordu.

O halde, Yunanistan'daki İngiliz Büyükelçisi'nin, Alman subaylarından dolayı Türkiye'de büyük bir hoşnutsuzluk olduğuna dair İstanbul'daki Yunanlı meslektaşından aldığı bir haberi daha Aralık 1914 başlarında Londra'ya bildirmiş olmasına şaşmamak lazımdır. (143) Birkaç gün sonra Yunan Hükümeti, İstanbul'da Türk ve Alman subayları arasındaki bir kavgada iki Almanın yaralandığını öğrenmişti. (144) 1915 başlarında da İstanbul'daki Alman karşıtlığı hakkında haberler geldi. (145) Yunan gazetesi "Hestia" 26 Ocak 1915'te Türkiye'de Alman subaylarına karşı artan hoşnutsuzluk hakkında bir haber yayımladı. (146) Mayıs 1916 başlarında Binbaşı Guhr, bir tümen komutanlığını teslim almak üzere Türkiye'ye giderken, Askeri Heyet'in tecrübeli bir üyesi yolda O'na, Alman subaylarıyla Türk subayları arasındaki ilişkilerin hiç de istenilen gibi olmadığını

(141) Carl Mühlmann; "Türkiye'de Alman Askeri Heyeti" Wissen und Wehr Dergisi, yıl 1938, sayı 12, s. 854.

(142) Hans Guhr; "Türk Tümen Komutanı Olarak Anadolu ve Filistin'de", Berlin 1937, s. 16 ve s. 27, 28 ve Kannegiesser Paşa; s. 138.

(143) Büyükelçi'nin Grey'e 5.12.1914 tarihli yazısı, Devlet Arşivi, Londra, FO 371 — 79363.

(144) Atina Büyükelçi'sinin Grey'e 11.12.1914 tarihli yazısı, Devlet Arşivi, Londra, FO 371 — 81628/79363.

(145) Sir G. Barclay'ın (Bükreş) Dışişlerine 11.1.1915 gün ve 10 sayılı yazısı, Devlet Arşivi, Londra, FO 371 — 4026/1303.

(146) Ouadt'ın (Atina) Bethmann Hollweg'e 27.1.1915 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 34, A 5264.

söylemişti. (147) Temmuz ayında Deniz Ataşesi Hummann, Amiral Souchon da aralarında olmak üzere büyük zararlara sebep olmuş bulunan dışarı gönderilmiş subaylar hakkında eleştirisini açıkladı. (148)

Alman subaylarının mektuplarında ve izinli bulundukları sırada anayurtlarında Türk müttefikleri hakkında kötü şeyler söyledikleri ortaya çıkınca Türk makamları haklı olarak alındılar. Bu tür açıklamalar, boşboğazlık nedeniyle Fransız Basını'nda bile yer alınca Türkler protesto ettiler ve bu yayımların soruşturulmasını istediler. Askeri Heyet sorumluluğu, Heyet'e bağlı olmaya "Özel Seferi Kuvvetlerin" subayları üzerine atmak istedi; fakat Türklerin şikâyetine neden olan söylentilerin kaynağının Türk Genelkurmay'ında çalışan ve Balkan Harbi'nden beri Askeri Heyet'e dahil bulunan Binbaşı Enders olduğu anlaşıldı. (149)

Türk askerlerinin Alman birliklerine katılması, beklenildiği gibi, yeni sürtüşme alanları açtı. Kress, Alman subaylarının, emirlerine verilen Türklere doğru muamele etmesini bilmediklerini ve Alman askerlerinin Türk arkadaşlarına iyi davranmasını sağlamak için çaba harcamadıklarını yazıyor. Almanlar tarafından Türk askerlerine dayak atıldığı haller bile oluyordu. (150)

Asıl eksikliğin, Alman subaylarının Türkçe bilmemesi olduğu şimdiye kadar sık sık söylendi. Alman subayları, özellikle kurmay subaylar, bir Türk bürosunun yönetimi için Türk Dili'ni hem konuşma hem de yazmasını adamakıllı öğrenmek zorunda olduklarını çabuk anladılar. Ama Alman subaylarında bu yetenek bulunmadığından bazı işlerden hiç haberdar olmamanın acısını sık sık çektiler.

Özellikle, Alman Basını ve kamuoyu tarafından dostça propagandası yapılan ve göklere çıkarılan Gelibolu savaşlarından sonra Türk subaylarının kendilerine olan güvenlerinin çok artması, hizmetle ilgili hususlarda iki ulusun subayları arasında çatışmaların da artmasına neden oldu. 6 ncı Ordu'ya bağlı Alman-İran Askeri Heyeti'nde Musul Menzil Komutanı olarak çalışan Avusturyalı Eduard Jaroljmek, hatıra defterinde, 1916 yılı başlarında bu tür bazı olaylara işaret ediyor. Türklerle çalışmak güçmüş. Almanlara kin

(147) Guhr; s. 20.

(148) Treutler'in Jagow'a 3.7.1916 gün ve 417 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Başkomutanlık 194, Türkei Nr. 41 — b — Askeri Heyet.

(149) Wangenheim'ın Dışişlerine 11.5.1915 gün ve 1108 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 35, A 15741. Frankenberg u. Proschlitz'in Harbiye Bakanlığına 17.5.1915 tarihli yazısı, DPA Türkei 139, Bd. 36, A 18744/15. Wangenheim'ın Bethmann Hollweg'e 28.6.1915 gün 408 sayılı yazısı, DPA Türkei 139, Bd. 36, A 20615. Mektuplardaki kötü sözler için Askeri Federal Arşivi, —N 155 — 2'ye bak.

(150) Kress von Kressenstein; s. 192 — 194.

besliyorlar ve "her zaman ve her yerde onları köstekliyorlar"mış. Almanların önerdiklerinden hiçbirini yerine getiremiyorlar ve yardım teklifini de reddediyorlarmış. Hatta Eduart, Türkiye, İngiltere ya da Fransa ile barış yaparsa Musul'daki Almanların öldürüleceğini bile yazıyor. Almanlarla Türkler arasındaki ilişkilerin çok kötü olduğu kuşkusuzdu. (151) Mart 1916'da Türk demiryollarında görevli Bavyeralı bir subayla Türk subayları arasındaki geçimsizlik açıklandı. (152) Kafkas Ordusu için kurulan Kayak Müfrezesi dolayısıyla Türk ve Alman subayları arasında meydana gelen çatışmalar, aynı günlerde büyük heyecan yarattı. Bazı ufak tefek olaylardan sonra orada bulunan bir Türk süvari yüzbaşısı, bir Alman teğmeninin kendisini selamlamasını istemiş, bunun üzerine birliğin Alman komutanı (bir binbaşı), diğer Türk subaylarının yanında yüzbaşıya : "Benim bulunduğum yerde siz hiçbir Alman subayına bir şey emredemezsiniz" demişti. (153)

Türk ve Alman (ve Avusturya-Macaristan) birlikleri arasındaki beslenme farkı da Türk erlerinde hoşnutsuzluk yaratıyordu. Onlar ilkel koşullar altında ve hatta çoğu kez kıt kanaat geçinmek zorundayken Avrupalı müttefik birliklerin çok daha iyi ve çok daha bol beslenmeleri onların hasetini çekiyordu. (154) Alman subaylarının, Türk arkadaşlarına kıyasla aldıkları yüksek maaşları da Türkler hoş karşılamıyorlardı.

Türkiye'deki Alman subaylarının kötü yollara saptıkları da oldu. Serno, hatıra defterinde, Alman hava subaylarının karaborsa yaptıklarını hatta askeri ulaştırmaya ayrılmış vagonları Harbin başarısı aleyhine, yüksek ücretler karşılığı tüccarlara "kiraladıklarını" gösteren en az iki olaydan söz ediyor. (155) Bu olayların genellikle bilindiği ve Alman saygınlığına zarar verdiği kesindir.

Türk Ekonomisi ve Almanya

Askeri Heyet'in genişlemesiyle orantılı olarak Almanlar, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde gittikçe artan bir etki kazandılar. Mühlmann; "nihayet Devlet bütün varlığıyla harbe yönelmiş olduğu için Alman desteği Türk Silahlı Kuvvetleri'yle sınırlı kalamazdı. Yönetimde ve kamu hayatının bütün dallarında daima artan sayıda Alman danışmanlar, uzmanlar ve öğretmenler de görevlendirildi" diyor. (156)

---

(151) Avusturya Harp Arşivi; B — 526, Günlük No. 5.

(152) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1954, tarih : 23.3.1916.

(153) Bavyera Harp Arşivi; Mkr. 1954, tarih : 31.5.1916 ve 6.6.1916.

(154) Emin; s. 261 ve Kress von Kressenstein; s. 202.

(155) Federal Askeri Arşivi; L 05 1/1.

(156) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 285.

Alman Askeri Ataşesi Albay von Lossow, 1915 sonlarında Enver Paşa ve Levazım Başkanı Hakkı Paşa ile yaptığı bir görüşmede Türk Ordusu için aylık bir bütçe önerdi. Bu görüşmede ülkenin bütün ekonomik ve mali sorunları da ele alındı ve Alman yardımının kapsamı üzerinde duruldu. Alman Büyükelçisi, bu konuyla ilgili raporunda, yardımın amacına uygun kullanılması için tek garantinin Türk Levazım Dairesinde bir Alman mali danışmanlığının kurulması olabileceğini yazdı. Yazı Enver'in, harcamaları kendisi kontrol etmeyecek olursa Alman ek para yardımından vazgeçmeyi yeğ tutacağını söylemiş olmasına rağmen tek garanti yine de bu önlem olabilirdi. Ek para yardımının sağlanmasında 40 milyon DM'ın Bağdat Demiryolu için ayrılması, anlaşmaya göre Almanya'ya ihraç edilecek hammaddelerin (başlıca yün ve krom) ve kur ilişkilerinin düzenlenmesi zorunluydu. Önemli Alman çıkarları Türk Hükümeti tarafından kabul edilinceye kadar anlaşma imzalanmamıştı. (157) Enver Paşa, bir Alman maliye uzmanının danışman olarak Harbiye ve Maliye nezaretlerine yerleştirilmesine karşı itirazından vazgeçti ama Alman Başkomutanlığı'na karşı önemli bir koz oynadı : Gerekli görülen askeri harekâtı ancak Türkiye'nin istediği para verildiği takdirde yapabileceğini açıkladı. (158)

Almanya'nın verdiği savaş görevlerini yerine getirebilmesi için ekonomi ve endüstri bakımından az gelişmiş bu ülkenin, zengin ve gelişmiş Müttefiki tarafından para ve malzemece desteklenmesi zorunluydu. Türk isteklerini düzene koymak için Berlin'de bir Türk Satınalma Komisyonu (TEAK) kuruldu. (159) Türk ihracatının yönetimi için Almanlar, "Merkezi Satınalma Şirketi" denilen bir şirket kurdular. İhraç mallarının fiyatını bu şirket saptadığından Türkiye bu kuruma karşı kendini korumak istedi ve 21 Eylül 1916'da, ihracatı kendi açısından kontrol edecek olan "İhracat Komisyonu"nu kurdu. Çoğu harp malzemesi olmak üzere bol miktarda Alman malı krediyle Türkiye'ye gönderildiği halde Türkiye, kendi ihracatı için peşin para istiyordu. 1916 Mayıs ve Temmuz ayları arasında Türkiye Almanya'ya 280 vagon buğday, 50 vagon maden cevheri ve 13 ton tereyağı, zeytinyağı ve kurutulmuş balık göndermişti. (160) Bir Alman gazetesi, "şimdiye kadar ana ithal merkezi olan İstanbul, Harp yüzünden bir Alman ihracat antreposu oluyor" diye yazmıştı. (161)

Serno, günlüğünde, Benz Firması'nın denetcilerinden büyük endüstrinin gizli danışmanı Broseien'in, Benz Firması'nın Türkiye'de nasıl bir sınai çalışma olanağı bulabilece-

(157) Metternich'in Dışişlerine 2.12.1915 gün ve 2856 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 38, AS 6019.

(158) Falkenhayn'ın Helfferich'e, 6.12.1915 gün ve 679 a sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 38 AS 6019.

(159) Federal Askeri Arşiv, L 05 — 1/1.

(160) Emin; s. 135, 136.

(161) "Alman Günlük Basınından Özetler; yayımlayan Harp Basın Dairesi (Basılı) — 1916" Federal Arşiv, Schwertfeger'in bıraktıkları, No. 74.

ğini ve hangi hammaddelerin mevcut olduğunu saptamak için kendisini ziyaret etmiş olduğunu yazıyor. Mammut-Stinnes-Konzern (x)'nin sahibi Hugo Stinnes de ticari konuları gözden geçirmek için Türkiye'ye geldi (Serno'dan aldığı bilgiler, Harp'ten sonra Serno'nun Konzern'de görev almasını sağladı). Almanya, hammadde durumunu kontrol etmek için çeşitli bilim kurulları da gönderdi. (162) 1916'da Alman subaylarının yönetiminde Türk "Harp Ekonomisi Zirai İstihbarat Merkezi" kuruldu. (163)

Diğer bazı konularla birlikte Almanya ile doğulu müttefikleri (Türkiye ve Bulgaristan) arasındaki ekonomik sorunlar hakkında bir rapor hazırlamak üzere Alman Harbiye Bakanlığı temsilcisi Binbaşı Duesterberg, 1916'da Türkiye'yi ziyaret etti. O'nun yazılı "Gezi İzlenimleri"nden, Türkiye'deki madeni para darlığını gidermek için Almanya'nın, gümüş üretiminin belli bir kısmını Türk parası basılmak üzere her ay İstanbul'a gönderdiği sonucu çıkarılabilir. Binbaşı Duesterberg raporunun "Sonuç" kısmında, besin maddeleri ve hammadde ihracatı bakımından Türkiye'nin çok daha önemli şeyler yapabileceğini yazmıştı. 1 Ekim 1916'ya kadar Almanya, Türkiye'ye, 600 milyon Marklık askeri malzeme göndermiş ve yüksek fiyat ödemesine rağmen ancak 50 milyonluk hammadde almıştı. (164)

General von Gleich "sanayileşmemiş bir ülke barışta yararlı bir dosttur; fakat sanayileşmemiş bir müttefik savaşta dengeden çok yük olur" diyor. (165)

Avrupa Savaş Alanlarında Türk Birlikleri

Çanakkale Savaşları bittikten sonra Enver Paşa, Türk birliklerini Avrupa harekât alanlarına göndermeyi Alman Başkomutanlığı'na önerdi. General Liman von Sanders buna karşı çıktı ve ülkenin büyük bir kısmı düşman tarafından işgal edilmiş ve son erine kadar bütün personel gücünü silah altına almış bir devletin dış ülkelere birlik göndermeyeceğini 11 Temmuz 1916'da Askeri Kabine'ye yazdı. Bu askeri düşüncelere ek olarak politik düşüncelerini de Dışişleri Müsteşarı von Jagow'a açıkladı. Türkiye iki imparatorluğun kurtarıcısı rolü oynayacaktı ve tesadüfen hesap doğru çıkacaktı. Bunun üzerine Türkiye, barış yapılırken bütün isteklerini desteklemesi için Almanya'yı sıkıştıracaktı. Buna karşılık General von Falkenhayn, Avusturya-Macaristan birliklerinin geri çekilmesiyle meydana gelen askeri durumun, Galiçya'daki siperlere bağlanan iki seçkin Alman

(x) Bir tür Alman Karteli (çevirenin notu).

(162) Federal Askeri Arşiv, L 05 — 1/1.

(163) Lyncker'in Bavyera Askeri Temsilcisine 21.4.1916 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi (Bk) — Mkr. 1954, sayı 104.

(164) Duesterberg; "Gezi İzlenimleri", Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 42.

(165) Gleich; s. 87.

tümeni yerine Türk birlikleri kullanılmasını zorunlu kıldığını savunuyordu. "25.000 Almanın yerine bu sayıda Türkün Galiçya'da kanını akıtması" çok daha yararlıydı. (166)

Bu düşünceler nihayet karar üzerinde kesin etkisini gösterdi.

Ağustos 1916'da bir Türk Kolordusu Galiçya'ya gönderildi. Eylülde bir diğer Türk kolordusu Romanya ile yapılan savaşa katıldı. Bunları, Ekimde Orta Avrupa'ya gönderilen iki tümen izledi. Bu tümenler sonra, Selânik Cephesi'ndeki Bulgarları destekleyen bir kolorduyu teşkil ettiler. Merkezi devletlerin muharebe çabaları bakımından çok yararlı görülen bu birlik gönderme işi, Türkiye'nin çöküşünde kesinlikle etkili oldu. Çünkü, Türk birliklerinin Avrupa'da bir varlık göstermeleri için, göndermeden önce birliklerdeki bütün yetersiz subaylar ve az yetenekli erler Anayurt'ta kalan birliklerdeki en iyi subay ve erlerle değiştirilmişti. Avrupa'ya giden tümenlere bütün Ordunun en iyi giysileri ve en iyi donatımı verildi. Anayurt'ta kalan birliklerin zararına bunlar, tam savaş gücüne hatta daha da fazlasına çıkarıldılar. Liman, Anayurt'ta kalan Türk birliklerinin bu andan itibaren muharebe yetenekli birlikler olmaktan çok, kâğıt üzerindeki şekiller olmaya başladıklarını iddia ediyordu. Mareşal, böyle bir sonuca Almanya'nın sebep olmaması gerektiği düşüncesindeydi. İyi ve başarılı bir Türk Ordusu, kendi ülkesinde Harbin amacına, Galiçya ve Makedonya'da sağladığı destekten çok daha iyi hizmet edebilirdi. (167)

Jagow'un korktuğu başına geldi. Türkiye, Kolordu'sunu Avrupa harekât alanına gönderdikten sonra kendisini, Almanya'nın şükran borçlu olduğu, kişisel çıkarlarını düşünmeyen bir müttefik olarak görmeye başladı.

Türkiye'deki Alman Makamlarında Kargaşa

Alman askeri kurumları ve bunların Türkiye'deki çabaları hakkında yazdıklarımızı dikkatle okuyanlar, herhalde Guhr'un şu düşüncesine hak vereceklerdir : "Zamanının kusursuz Alman teşkilatı, güneyin kızgın güneşi altında hiç çalışmadı." (168) (Bu teşkilatın her yerde tamamen kusursuz olup olmadığının ayrıntılı incelenmesine girişilmemişti). Kress, Türkiye'de çalışan ve aralarında birçok karşıtlıklar bulunan Almanların, Almanya'daki yetkili "dairelerin parçalanmış" olması nedeniyle tek bir askeri ve politik baş altında toplanamadıklarından söz ediyor. (169)

Bir kere Askeri Heyet Liman von Sanders'in emrindeydi. Büyükelçilikteki Askeri Ataşe ona bağlı değildi. Sonra General Bronsart von Schellendorff vardı. Bu zat gerçi

(166) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 107, 108.

(167) Liman von Sanders; s. 154 — 156.

(168) Guhr; s. 30, 31.

(169) Kress von Kressenstein; s. 131.

Askeri Heyet'in üyesi olarak Liman'ın emrindeydi ama Türk Genelkurmayı'nın Başkanı olarak da Liman'dan çok Enver Paşa'ya yakındı ve arkasını Enver'e dayamıştı. Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Souchon ve Kıyı Tahkimatı Genel Komutanı Amiral Usedom da Askeri Heyet'e bağlı değildi. Mareşal von der Goltz da aynı durumdaydı. Askeri sorunlarla da meşgul olan Büyükelçi'yi de bu listeye dahil edecek olursak, Başkomutanlık Karargâhına ve Berlin'e doğrudan doğruya rapor verme hakkına sahip yedi makam (geniş etkisi olan Deniz Ataşesi Hummann'ı da hesaba katarsak hatta sekiz makam) ortaya çıkar. Wangenheim'ın, Mareşal von der Goltz'a, bütün Alman askeri kurumlarını biraraya toplayacak bir yetki tanınması için yaptığı girişim, baştan itibaren ölü doğmuştu.

Bu yüzden değişik makamların raporları tek ve aynı konuyu değişik tarzda inceliyor ve çoğu kez de bu raporlar birbirleriyle çelişiyordu. Mühlmann'ın görüşüne göre, Almanların bu teşkilat hatasından ve birlikten yoksun oluşlarından yararlananlar Türklerdi. (170) Bunlar çoğu kez bir Alman unsurunu diğerine karşı kullanabiliyorlardı.

Almanlar ve Ermeni Takibi

Birinci Dünya Harbi sırasında Türkiye'de hizmet etmiş olan Alman subaylarının çoğu anılarında Ermeni katliamından söz eder. Bazı subaylar Ermenilere karşı yapılan harekâtı askeri nedenlerle haklı görürler; bazıları ise haklı görürler ama kaba uygulama tarzına katılmazlar; bazıları da ekonomik nedenlerden ötürü Ermenilerin sürülmesine üzülürler (Ermeniler, diğer işlerle birlikte Anadolu demiryolları için tünel inşaasmda lüzumlu yetişkin sanatkârlardı). Fakat; hepsi Türklerin dehşetine şahit olmuş olmalarına rağmen –Liman'ın İzmir'deki önemsiz müdahalesi hariç– hiçbiri buna karşı çıkmak cesaretine sahip değildi. Çünkü burada Hıristiyan bir halkın Müslümanlar tarafından imhası söz konusu olduğu halde Alman yüksek politik makamlarının bundan sorumlu Türk yetkililerini sıkmak istemediklerini çok iyi biliyorlardı.

Bunun böyle olduğunu Kress von Kressenstein açıkça ve dosdoğru yazıyor. Almanya'da doğmuş bir Yahudi ve İkinci Dünya Harbi'ndeki Nazi dehşetinin şahidi olarak Birinci Dünya Harbi'nde Türkiye'de bulunan Alman askerleri hakkında (kesin bir benzerliğin baskısıyle) yanlış bir hükme varmak tehlikesinden kaçınmak için Kress'in satırlarını aynen buraya almayı tercih ediyorum :

(170) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 295, 296.

"Bu müthiş manzarayı yaşamak lanetine uğramış olan biz –sivil, asker– bütün Almanlar, mümkün olan her yerden gönderilen sayısız raporlarla olaylar hakkında tam bir bilgiye sahip olan Alman Hükümeti ve kamuoyunun Türklerden ayrılmamalarını, aksine, susmalarıyla biz Almanları, ahlaki bakımdan bir ölçüde suça ortak etmelerini bir türlü anlayamıyorduk. Ermeni sürgününün yapılış tarzını, Alman Basınım'nda protesto etmesine müsaade edilmeyince düşmanlarımız ve tarafsızlar, haklı olarak bizi, olup bitenlere göz yummakla suçladılar." (171)

(171) Kress von Kressenstein; s. 138.

Kısım VII

"YILDIRIM"

Yıldırımın Başlangıcı

Mareşal von der Goltz'un Bağdat'ta ölümünden sonra Alman Başkomutanlığı, 6 ncı Ordunun komutasını yine Almanların elinde bulundurmaya çalıştı. Başkomutanlık Siyasi Daire Başkanı 22 Nisan 1916'da İstanbul'daki Alman Askeri Temsilcisi General von Lossow'a (1) bir telgraf çekerek, Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'ın "İran ve Mezopotamya'daki çok büyük çıkarlarımız karşısında" 6 ncı Ordu Komutanlığı'nın devamlı olarak Türklerin eline geçmesi çok aleyhte olacağından, konuyu Türk Başkomutanlığı'yla görüşmesini istediğini bildirdi. Falkenhayn, Çanakkale Boğazı'nda artık önemli bir işi kalmayan General Liman von Sanders'in Goltz'un yerine geçirilmesini önerdi. Enver, yeni bir Alman komutanının atanmasına karşı çıktı. Kut-el-Amara'da Ordu'ya komuta etmiş ve yenmiş bir Türk generali dururken Ordu Komutanlığı'nın, bölgeye ve Harbin bu bölgedeki yönetimine yabancı bir Alman generaline verilmesine Türk Ordusu razı olamazdı. Türk Ordu Komutanı'nın yanına bir Alman kurmay başkanı vermeye hazırdı. Uzun süren şiddetli bir mukavemetten sonra Enver Paşa, durumunu güçleştirmekte Falkenhayn'ın bir çıkarı mı olduğunu Lossow'un aracılığıyla sorunca Falkenhayn iddiasından vazgeçti. Enver Paşa'nın yerini koruması ve kuvvetlendirmesi Harp sırasında Almanların Türkiye politikasını esasını teşkil ettiğinden Falkenhayn vazgeçmek zorundaydı. (2)

Ekim 1916 sonunda, Askeri Heyet'in Alman Başkomutanlığı'na sunduğu bir raporda Mareşal Liman von Sanders 6 ncı Ordu'nun durumunu pek umut verici göstermiyordu. İngilizleri Irak'tan çıkarmak için Kut-el-Amara zaferinden yararlanılmamıştı. Mevsim müsaade eder etmez İngilizlerin Bağdat istikametinde harekâta devam edeceği kabul edilebilirdi. 6 ncı Ordu'nun takviyesi zorunluydu. Fakat Enver bunu yapmamıştı. Liman'ın, Türk Doğu Cephesi'ndeki 2 nci, 3 ncü ve 6 ncı Orduların müşterek bir komutanlık altında toplanması önerisini de Enver kabul etmemişti. (3)

(1) Askeri Ataşe Otto von Lossow; 12.4.1916'dan itibaren tuğgeneralliğe yükseltilmiş ve 19.4.1916'da da İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Yetkili Askeri Temsilciliğine atanmıştı.

(2) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 82, 83.

(3) Liman'ın Ludendorf'a 26.10.1916 gün ve 210 sayılı yazısı, Federal Askeri Arşiv. N 247/195.

Mart 1917'de Bağdat düştü. İslamın kutsal kenti Mekke'nin, geçen yıl Haziran ayında Osmanlı egemenliğinden çıkışından sonra bu Halife Kenti'nin kaybı, Türk saygınlığına indirilen ikinci ağır darbeydi. Nisan başlarında Türk Başkomutanlığı Bağdat'ın geri alınması için bir karşı taarruz planladı. Alman Askeri Temsilcisi, 6 ncı Ordu tarafından düşmanın Dicle'de tutulması ve Fırat üzerinden sevk edilecek yeni bir Ordunun İngilizlerin yan ve gerilerine taarruz etmesiyle sonbaharda Bağdat ve Güney Irak'ın geri alınmasının düşünüldüğünü telgrafla Alman Başkomutanlığı'na bildirdi. Lossow, harekâtın ancak, komuta enerjik bir elde bulunursa umut verici olacağını da ekledi. Alman komutasını kaçınılmaz kabul ediyordu; bunu Enver ile de konuşmuş ve General von Falkenhayn' dan söz etmişti. Enver razıydı. (4) Bir yıl önce bir Alman Ordu komutanının ön kapıdan Mezopotamya'ya girmesini reddeden Enver, şimdi Bağdat'ın düşüşünden sonra arka kapıdan girmesine müsaade ediyordu. Kress, görevini yapması için gerekli parayı, birlikleri ve harp malzemesini vermeden Almanya'nın Falkenhayn düzeyinde (eski Harbiye Bakanı, Genelkurmay eski başkanı, Romanya Seferi'nin muzaffer komutanı) bir generali Türkiye'ye göndermeyeceğini Türklerin düşünmüş olduklarını kabul ediyor. (5)

Güney Filistin'de görevli olan Kress'in, kendileri için başarısız geçen Mart ve Nisan 1917'deki iki Gazze Savaşı'ndan sonra İngilizlerin, Filistin Cephesi'ni yarmak amacıyla yeni bir girişimde bulunacakları hakkında yaptığı uyarıya rağmen Türk Başkomutanlığı, bunun, Bağdat taarruzunun sağ kanadını tehdit etmeyeceğine inanıyordu. Türkler, Alman Başkomutanlığı'nı da buna inandırdılar ve taarruzun büyük ölçüde desteklenmesine karar vermesini sağladılar. Almanya, planlanan harekâtın teknik güçlüklerinin hiç farkında değildi. (6)

Her şey, Bağdat taarruzunu Almanların kabulünde ve Falkenhayn'ın atanmasında Lossow'un etkisinin çok büyük olduğunu gösteriyor. (7) Askeri Heyet Başkanına hiçbir şey sorulmamış olmasından Liman ile Lossow arasındaki özel ilişkilerin ne durumda olduğu anlaşılır. (8)

Mayıs 1917 ortalarında Falkenhayn, kişisel etkisini, Irak'ta ve Sina Cephesi denen ama gerçekte güney Filistin'de bulunan cephe üzerinde topladı. Bundan sonra General

(4) Mühlmann; s. 144 — 145.

(5) Kress von Kressenstein; s. 253, 254.

(6) a. g. e.; s. 253, 254, ve Dr. Steuber; "Yıldırım" — Kutsal Topraklarda Alman Kavgacıları, c. 4, "Dünya Harbi Muharebelerinin Ayrıntılı Açıklaması" Oldenburg İ. O. Berlin 1925, s. 24.

(7) Pomiankowski; s. 280, 281; Kress von Kressenstein; s. 253 ve Liman von Sanders; s. 222.

(8) Liman von Sanders; s. 222.

Falkenhayn'ın katılmasıyla Türk ve Alman yüksek askeri makamları arasında uzun süren görüşmeler başladı.

5 Haziran 1917'de II. Wilhelm, "Doğu'da kullanılması amacıyla" Falkenhayn'ın yer değiştirmesine ait kararı imzaladı. (9) Pomiankowski, Falkenhayn'ın atanmasının Türkler üzerinde iyi etki yapmayacağını savunuyordu. Başarısız Verdün Savaşı'ndaki rolü O'nun komutanlık niteliklerinin olumlu değerlendirilmesine müsaade etmiyordu; Romanya seferindeki başarısı da eski başarısızlığını unutturacak ya da hakkındaki genel hükümü değiştirecek güçte değildi. (10)

Bu arada "Yıldırım" ismi alan girişim, Türkiye'deki Alman faaliyetinin prensibinde köklü bir değişim anlamına geliyordu. Değişen bu prensip Türkiye'ye ılımlı bir askeri destek sağlanmasıydı. Harbin başladığı günden beri bu ilke, Askeri Heyet'teki subayların biraz artırılması, Sina Cephesi için birkaç Alman birliği ve diğer cepheler için de bir, iki batarya ile uçak müfrezesi ve taşıt aracı gönderilmesi, ayrıca para ve malzeme yardımı yapılması şeklinde uygulanmıştı. "Yıldırım" başka bir temel üzerine kuruluyordu. Girişimin başında bir Alman Ordu Komutanıyla, tamamen Alman subayları tarafından Alman esaslarına göre kurulmuş bir Ordular Grubu Karargâhı bulunacaktı (Almanlar "Yıldırım"a "F Ordular Grubu" diyordu). Ordular Grubu, çeşitli Alman birliklerinin ve çok sayıda Alman yardımcı kuruluşlarının katılmasıyla Türk Orduları tarafından teşkil edilecekti. "F Ordular Grubu"nun teşkiliyle Almanya, bundan önceki tutumunun aksine, Türk Ordusuna tamamen el koyuyor ve dolayısıyla bir tersine gelişme halinde bütün sorumluluğu üstüne almış bulunuyordu. (11)

"Yıldırım" Ordular Grubu'na dahil Alman birliklerinin çekirdeğini, "Paşa H" kapalı adıyla anılan ve Asya Kolu denilen, birçok refakat silahı ve teknik araçla takviye edilmiş, üç taburlu, 4.500 kişilik bir piyade alayı teşkil ediyordu. Eylül 1917'de bu mevcut 11.000 kişiye çıktı ve 1917 yılının sonunda 18.000 kişiye yükseldi. (12) "Paşa II" 'nin birlikleri, Silezya'daki Neuhammer eğitim alanında teşkil edildi ve bol teçhizatla çok dikkatli olarak donatıldı. Fakat teçhizatın çokluğu, havaleli, hantal ve biçimsiz bir ağırlık meydana getirdi. Demiryolu bitince bu ağırlık, birlikleri takip edemez oldu. (13)

(9) Lyncker'in Bethmann Hollweg'e 8.6.1917 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 43, A 18.

(10) Pomiankowski; s. 280.

(11) Liman von Sanders; s. 220 ve Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 125.

(12) Mühlmann; s. 125; 150, 151.

(13) Steuber; s. 28.

Ordular Grubu Komutanlığı Karargâhı 64 Alman, 11 Türk subayından teşekkül ediyordu. (14) Falkenhayn Türk Mareşalliği'ne yükseltilmişti. Türk subaylarının çoğu tercüman, mütercim, emir subayı gibi önemsiz yerlerde çalışıyordu ve karargâh üzerindeki her türlü Türk etkisi baştan itibaren önlenmişti. Türklerin bunda bir vasilik ve haksızlık görmüş olmaları şaşırtıcı değildir. Ordular Grubu Komutanlığı'nın hemen hemen bütün subayları doğrudan doğruya Orta Avrupa'daki harekât alanlarından geliyorlar ve ne yeni görevleriyle ilgili bölgeyi ne de halkı tanıyorlardı. F. Ordular Grubu Komutanlığı personelinin tam bir kontrolu, subayların çoğunun Hassa Kolordusu ve Hassa birliklerinden geldiği sonucunu veriyor. (15) Bu bir rastlantı değildi. Tıpkı General Liman'ın kendi yönünden eski reform subaylarını "Türkleşmiş" saydığı ve bu nedenle onları Askeri Heyet'in dışında bıraktığı gibi, General Falkenhayn da şimdi, Askeri Heyet içinde yıllarca Türkiye'de çalışmış subayları "Türkleşmiş" kabul ediyor ve onları dinlemek istemiyordu. Alman emirlerinde kullanılan sözcükleri Türklerin kaba ve hakaret edici buldukları hakkında daha önce sözü edilen bir yargının ve bu nedenle de Almanca kaleme alman emirlerin aynen değil Türk mantığına uygun bir biçimde çevrilmesi gerektiğinin o da farkında değildi. (16) "Yıldırım" Ordular Grubu Karargâhı'nda buna dikkat edilmiyordu. Falkenhayn emirleri, Berlin'deki doğu dilleri kurslarında Türkçe öğrenmiş Almanlara çevirtiyordu. Bu yüzden emrindeki Türk ast karargâhların sempatisini yitiriyordu. (17) Bu nedenle, tamamen Almanlardan kurulu bu karargâhı Türklerin ilk günden itibaren yabancı hissetmeleri ve ona karşı dostça olmayan duygular beslemeleri şaşılacak bir şey değildi. Bu yüzden emirler, her alanda pasif mukavemetle karşılaşıyordu (hatta doğu konukseverliğinin ortaya çıkardığı sorunların bile çözümlenmesi gerekiyordu). Almanların verdikleri bütün raporlar, Türklerin önü alınmayan pasif mukavemetleri hakkındaki şikâyetlerle doludur.

Alman makamları ve Falkenhayn, girişimin doğurduğu çok büyük ulaştırma güçlüklerinin de tamamen farkında değildiler. "Ordular Grubu" adının verilmesine Alman cephelerindeki bu tür kuruluşlarda ikmal sisteminin iyi çalışmasından doğan bir çağrışımın neden olduğu görülüyor. Taşıt araçlarının az olduğu Asya harekât alanında birkaç ordunun tek yoldan ikmalinin ne demek olduğu açıkça biliniyormuydu ? Kesinlikle hayır. Daha Asya Kolunun aynı zamanda Türkiye'ye kömür taşımak zorunda da olan tek hatlı doğu demiryoluyla Silezya'dan İstanbul'a taşınması sırasında, her şeyden önce bir

(14) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 151. Pomiankowski; s. 284'te 65 Alman 9 Türk subayı diyor. Liman von Sanders de aynı sayıları veriyor. Mühlmann dosyalara dayandığından onun ki doğru görülüyor.

(15) Askeri Kabinenin başbakana 10.7.1917 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 44, A 22559.

(16) Bak. s. 175.

(17) Kress von Kressenstein; s. 64.

ulaştırma sorunu ortaya çıktı. İstanbul'da yükün boşaltılması ve gemiyle Haydarpaşa'ya geçirilmesi gerekiyordu (Bir patlama sonucu 6 Eylül 1917'de Haydarpaşa İstasyonu havaya uçtu ve "Yıldırım" için gönderilen çok sayıda cephane ve harp malzemesi yok oldu; istasyonun verimi düştü). Demiryolu ulaştırması buradan Toros Dağları'nın eteklerine kadar gidiyordu. Burada dar hata tekrar aktarma yapılması gerekiyordu; çünkü, Toros Dağları'nı geçen tüneller henüz normal demiryolu işletmesi için tamamlanmış değildi. Dağlar geçildikten sonra tekrar tek hatlı normal demiryoluna aktarma yapılıyordu. Halep'e kadar kesintisiz bir demiryolu ulaşımına olanak sağlayan tüneller bitirilinceye kadar başlangıçta Nur Dağları da aynı şekilde geçiliyordu. Halep'ten sonra ulaştırma Bağdat Demiryolu'yla Fırat'a kadar devam ediyor; burada demiryolu bitiyordu. Bundan sonra Bağdat'a kadar, geri kalan 800 km. lik yolculuğun kara yoluyla çölden ya da kelek denilen şişirilmiş keçi derilerinden yararlanılarak Fırat Nehiri'nden yapılması gerekiyordu. Yeniden kullanılmaları için bu keleklerin Bağdat'tan nehrin baş tarafına getirilmeleri ancak deve sırtında mümkündü. Motorlu araçlara, uçaklara ve topçuya sahip modern bir ordunun bu dededen kalma ulaştırma sistemiyle ikmali hayal ediliyordu. Türk Başkomutanlığı, hepsi Bağdat Demiryolu'na dayanan Sina Cephesi, Heccaçlar ve Mezopotamya'daki zayıf 6 ncı Ordu'yu şimdiye kadar yeterince ikmal edememişti. Yeni ilave kuvvetlerin ve özellikle, özel donatımı yüzünden çok fazla taşıt aracına gereksinme duyan Alman Asya Kolunun bu ikmal yoluyla iaşe ve ikmal edilebileceği nasıl düşünülür ve nasıl kabul edilebilirdi ?

Gerçekten Asya Kolunun taşınması büyük güçlükler çıkarttı. Kolun ilk kademesi ancak 9 Eylül 1917'de İstanbul'a vardı. Avrupa'da bulunan Türk tümenlerinin geri taşınması daha da güç oldu. Alman Generalinin bilemediği diğer bir husus da bu tümenlerin üçte birinden fazlasının Anadolu'daki yolculuk sırasında firar etmiş olmasıydı. Hiç memleket izni verilmeden yıllarca yabancı ülkelerde tutulan askerler, sıla özlemine yakalanıyor ve ortadan yok oluyorlardı. Yeni kurulan 7 nci Ordu için diğer ordulardan gönderilen birlikler de kadro mevcutlarının çok altındaydılar (bazı taburlar ancak 200 kişi). (18) Plana göre 7 nci Ordunun, Ekim 1917'ye kadar Halep'te toplanması gereken 75.000 kişisinden ancak 15.000'i bu tarihte toplanabilmişti; daha 16.000 kişinin ve Alman Asya Kolunun yılbaşından önce gelmesi beklenmiyordu. (19)

Mayıs 1917'den itibaren Falkenhayn'a ayda 200.000 Türk altını tahsis eden Almanya, "Yıldırım" harekâtı için 5 milyon altın lira harcamaya hazırdı. (20)

Suriye'deki 4 ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa ve Güney Filistin Cephesi Komutanı Kress'in çoktan beri yapmakta oldukları istek üzerine Falkenhayn, Ağustos ortalarında

(18) Pomiankowski; s. 284 — 286.

(19) a. g. e.; s. 291.

(20) a. g. e.; s. 282 ve Liman von Sanders; s. 220.

durum muhakemesini değiştirdi. İngilizlerin Filistin Cephesi'ni yarma niyetlerinin doğurduğu tehlikeye daha açık şekilde işaret ediyor ve düşmanın, Kuzey Suriye kıyılarına bir çıkarma yapması tehlikesinin de devam etmekte olduğunu kabul ediyordu. Her iki tehlike de Irak'taki "Yıldırım" harekâtının yan ve gerilerini tehlikeli bir şekilde tehdit ediyordu. Falkenhayn, Kress birliklerinin takviyesi gerektiği görüşüne vardı.

Pomiankowski'nin haklı olarak iddia ettiği gibi Falkenhayn'm, Bağdat karşı taarruzunun püskürtülmesi ihtimalinden sonuçlar çıkarması ve Türkiye'de yeni bir harekâta girişmekten kişisel olarak kaçınması mantıki olurdu. (21) Çünkü, Halep'te toplanan 7 nci Ordu'nun Cemal ve Kress arasında bölüşülmesine öncelik verilmesi Ordular Grubu Komutanlığı'nı gereksiz hale getiriyordu. Ama Falkenhayn başka türlü düşünüyordu. Eğer kıtalarını Kress'in emrine verecek olursa –gerektiğinde Süveyş Kanalı'na karşı taarruz da edebilecek şekilde– Filistin'deki harekât üzerinde kesin söz sahibi olacağını sanıyordu. Bu yüzden, kolayca toprak vermek istemeyen Cemal Paşa ile çatışılması zorunluydu. Türk birliklerinin yeteneğini doğru değerlendiren Cemal, her türlü Türk taarruzi girişimine karşıydı. Türk Ordusu ancak savunmada başarılı olabilirdi. Bağdat harekâtını, Almanların açısından üstü örtülü bir mali girişim, Türklerin bakımından ise çılgınlık olarak kabul ediyordu. (22) Falkenhayn ile Cemal Paşa arasında bir fikir birliği sağlanamadığından konu, Türk ve Alman başkomutanlıklarına sunuldu. Altınları ve Alman birliklerini kaybetmekten korktuğundan Falkenhayn'ı destekleyen Enver'in durumunu kolaylaştırmak için Cemal, Alman cephelerini ve donanmasını resmen ziyarete davet edildi (Donanmayı ziyaret, belki de O'nun Türk Bahriye Nazırı olmasından ileri geliyordu). Falkenhayn, Enver (bu iş nedeniyle Eylül 1917'de şahsen Kreuznach'a gitmişti) ve Ludendorf arasındaki sert ve inatçı tartışmadan sonra Cemal, ne pahasına olursa olsun yumuşamayınca Falkenhayn, sorunu Hükümete götürdü ve kazandı. Bu bir Pyrrhus zaferi olmuştu. (x)

Falkenhayn'ın görüşü nasıl açıklanabilir ?

Falkenhayn Ordular Grubu Komutanlığı'ndan Kurmay Yüzbaşı von Papen, anılarında bu konuyu şöyle anlatıyor : "O, biraz gururlu ve inatçı bir karaktere sahipti. O zamanlar Verdün Savaşı'na devamda, niçin o kadar israr ettiğini şimdi anlıyorum. Başarısızlığı kabullenmek istemiyordu. Alman Genelkurmay Başkanlığı'ndaki başarısızlığının altındaki neden hastalık derecesindeki bir hırstı. Şimdi düşüncelerini, kendisine askeri şeref ve yeni bir şan vaat eden bir harekât üzerine toplamıştı. Bu nedenle başka birinin sevk ve idareye katılmasını istemediği görülüyor. Eyerinin kuburluğunda incil bulunan,

(21) Pomiankowski; s. 287.

(22) a. g. e.; s. 286.

(x) Büyük fedakârlıklarla kazanılan zafer; Pyrrhus MÖ 319 — 272 tarihleri arasında Epir'de yaşamış bir komutan (çevirenin notu).

Filistin savaş alanlarında bize Ahdiatik'ten hikâyeler anlatan bu akıllı adamın açık ve parlak zekâsına daima hayran kalmışımdır; ama ondaki bu hırsı, başarısızlığının kaynağı ve müttefiklerle sayısız çatışmasının nedeni olarak görmüşümdür." (23)

Eylül 1917 sonunda Enver Paşa, Suriye'deki komuta ilişkilerini yoluna koydu. 4 ncü Ordu Komutanlığı lağvedildi. Bahriye Nazırı Ferik Cemal Paşa'ya "Suriye ve Batı Arabistan Komutanı" unvanı verildi; Sina Cephesi'ndekiler dışında kalan bütün birliklere komuta etme ve Kudüs Sancağı hariç olmak üzere bütün Suriye'yi yönetme yetkisini elde etti. "Yıldırım"a ait olan 7 nci Ordu, "Yıldırım"m karargâhı ve Asya Koluyla birlikte Sina Cephesi'ne nakledildi. General von Kress komutasındaki birlikler 8 nci Ordu ismini aldı. Bu iki Ordu, Mareşal von Falkenhayn komutasındaki "Yıldırım" (F) Ordular Grubu'nu teşkil etti. "Yıldırım" Ordular Grubu, kendisine tahsis edilen harekât bölgesinde bağımsız hareket etti. Irak'taki harekâtın yönetimi de ona bırakıldı. (24) Beklenildiği gibi, Ordular Grubu ile "Suriye ve Batı Arabistan Komutanı" arasında sürtüşme bitmedi; çünkü, Enver tarafından bulunan çözüm bir uzlaşma şekliydi. Bu sürtüşmeler, Cemal görevini kesin surette bırakıp Bahriye Nazırlığı görevini yeniden üzerine almak için İstanbul'a döndüğü Ocak 1918'e kadar devam etti. Türkiye'de bulunan birçok Alman subayının iddia ettiği gibi Cemal Paşa, Almanya'ya karşı gerçekten dostane duygular beslemiyor idiyse, Falkenhayn tarafından uzaklaştırılması ve dondurulması işinde bunun kesin etkisi olmuştur.

Falkenhayn, "tahsis edilen bütün Alman subayları vb. leriyle emrine verilen Alman birlikleri de dahil olmak üzere F Ordular Grubunu Alman Askeri Heyeti Başkanı'na bağlı olmayan" bir duruma da getirmişti. (25) Bu suretle, daha önce sözü edilmiş olan Türkiye'deki sekiz ayrı Alman askeri makamına bir dokuzuncusu ve en önemlisi eklenmiş oldu. (26) Fakat Alman Başkomutanlığı, Falkenhayn'ın bağımsız bir menzil teşkilatı kurulması önerisini kabul etmedi. Bu nedenle Alman Askeri Heyeti, "Yıldırım" için de en yüksek menzil makamı olarak kaldı. (27) Bu konuda da sürtüşmeler bitmedi. (28)

(23) Franz von Papen; Gerçeğin Yolu, Münih 1952, s. 92 — 94.

(24) Liman von Sanders; s. 228. Pomiankowski; s. 288, 289.

(25) Lynker'in Bethmann Hollweg'e 25.6.1917 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 43, A 20924.

(26) Bak. s. 188.

(27) Yüzbaşı Merkel; "Alman Yıldırım Menzili" Kafkaslar ve Sina Arasında, c. 1, Asya'da Savaşanlar Derneği Yıllığı, Berlin 1921.

(28) Steuber; s. 214.

Falkenhayn'ın Türkiye'de bir komutanlık kabul etmesinin von Papen tarafından bildirilen nedenleri hiç kuşkusuz doğrudur. (29) Kendisine önerilen görevi kabul edip etmemek ve hangi koşullarla kabul edebileceğine karar vermek üzere yaptığı ilk inceleme gezisinde Kress, planlanan taarruzun uygulanması hususundaki ciddi endişlerini ona anlatınca Falkenhayn, önerilen görevi kesinlikle reddene bir tutum takındı. Ama Kress, daha inceleme gezisine başlarken Falkenhayn'ın Türklerin önerisini kabule hazır olduğu izlenimini edinmekten kendini alamadı. Türk harp alanlarındaki koşulları, durumu bilen Almanlardan öğrenmek istemedi; onları "artık tamamen Türkleşmiş" olarak kabul etti. Evvelce Çin'de çalışmış olduğu için Doğu'yu, Türkiye'deki Almanlardan daha iyi bildiğini sanıyordu. (30) Ekim 1917 sonlarında Üçüncü Gazze Savaşı başladığında henüz kendisi ve karargâhı emrindeki birlikleri bir parça olsun tanıma fırsatı bulmuş değildi. Bu yüzden birçok yanlış emirler ve direktifler verdi.

Tümen komutanı olarak Türk birliklerinin yönetiminde tecrübe kazanmış olan General Guhr, ilk görüşmesinde ona, sakin bir ses tonuyla öğretici bir tarzda verilen emirlerin, Türk askerinde, Alman örneğine uygun sert emirlerden daha iyi etki yaptığını anlatınca Falkenhayn bu görüşü ilginç buldu ama Türk birliklerinin Alman Ordusundaki emir ve direktif şekline uymaları için sert eğitilmelerinin gerekli olduğu hakkındaki düşüncesinde ısrar etti. (31)

30 Temmuz 1917'de Falkenhayn, Türklere karşı tutum hakkında Alman subaylarına ve "Yıldırım" Ordular Grubu birliklerine bir emir yayımlamış ve bu emirde subayların birbirleriyle, üstleriyle ve Türk arkadaşlarıyle ilişkilerinde "kayıtsız şartsız usulleri korumalarını" onların takdirine bırakmıştı. Sert eleştiriler yapılmamalı ve fazla ısrar edilmemeliydi. (32) Fakat Türkleri hafife alan eleştirilerden kendini alakoyamayan bizzat Falkenhayn'dı. Bütün söylediklerinin derhal Türklerin kulağına gittiğini düşünmeden onların çıkarcı olduklarını ve para ile satın alınabildiklerini söylerdi. (33) Nihayet, 7 nci Ordu Komutanı Türk Generali Mustafa Kemal (daha sonraki ATATÜRK) ile bozuştu ve

(29) Bak. s. 197.

(30) Kress von Kressenstein; s. 253 — 254.

(31) Guhr; s. 183, 184.

(32) F. Komutanlığının 30.7.1917 gün ve 1521 sayılı emri, Federal Askeri Arşiv, N 131/6.

(33) Guhr; s. 196, 197.

Mustafa Kemal istifa etti. (34) Şubat 1918 başlarında Enver, General von Lossow'a, Falkenhayn'a Türk generali dayandıramadığından" şikâyet etti. (35)

Falkenhayn'ın tutumunun esas nedenlerinden birinin kişisel prestiji olduğundan daha önce söz etmiştik. 1917 Aralığı'nda Kudüs'ün boşaltılmasına karar verilirken bu bir kez daha görüldü. "Yıldırım" harekât planı Mezopotamya'dan Filistin Cephesi'ne kaydırılırken O, Dr. Stueber'e, tamamen yenilmek bahasına da olsa Kudüs'ün kesinlikle tutulmasını söylemişti. (36) Harp içinde ABD'deki bir buçuk yıllık diplomatik çalışması sırasında propaganda tecrübesi kazanmış olan Papen, İngilizlerin kesin sonuçlu taarruzlarından kısa bir süre önce, şehrin stratejik önemi olmadığından ve Filistin üç mil kuzeyden de savunulabileceğinden taarruza ve bir tahribe uğramadan Kudüs'ün –kendi kararlarıyla– boşaltılmasını önerince Falkenhayn : "Ben Verdün'ü kaybettim. Biraz önce de bir muharebe kaybettim; şimdi de bütün dünyanın gözü üzerinde olan bir şehri mi boşaltayım ? İmkânsız" demiş (37) ve Zeytindağı'nın boşaltılmasından önce Dr. Stueber'e, "ben hayatımda geri çekilme emri vermedim; yalnız bir kere –o da 1914 yılında Doğu Cephesi'nde Varşova'da– Genelkurmay Başkanı olarak böyle bir emri kabul ettim" diye açıklama yapmıştı. (38)

Mekke ve Bağdat'tan sonra şimdi de İslamın üçüncü kutsal kenti Kudüs'ün düşüşü, Türklerin Alman generallerine çok fena kızmalarına neden oldu (hatta, bir Hıristiyan Orduya vermek amacıyla kentin bırakıldığından bile kuşku duyuluyordu). Falkenhayn, karargâhıyla beraber çok gerilere çekilmekle de suçlanıyordu. Üçüncü Gazze Muharebesi'nin başlangıcında henüz Halep'teydi; sonra Kudüs'e koştu, 17 Kasım'da Nablus'a, 10 Aralık'ta Nazaret'e taşındı ve Şubat 1918'deki geri çekilmeden kısa bir süre önce, İngilizlerin arkasına bir çıkarma yapmaları korkusundan Ordular Grubu Karargâhı'nı Şam'a çekmeye niyet etti. Filistin Cephesi'ndeki birçok taktik ve operatif tedbirlerde olduğu gibi karargâhın kıtalardan uzaklığı da Avrupa'daki mevzi harbinin Almanlarda yarattığı alışkanlıktan geliyordu. Fakat orada bağımsız hareket eden ast komutanlar ve iyi işleyen bir muharebe sistemi vardı. Türk Ordusunda ikisi de yoktu.

Daha önce sözü edildiği gibi Şubat 1918 başlarında Enver Paşa, Falkenhayn'ın sevk ve idaresinden Lossow'a şikâyet etmişti. Falkenhayn'ın atanmasında büyük etkisi olan ve şimdiye kadar onu saldırılardan korumuş olan Lossow, şimdi Falkenhayn'ın başarısızlığını kabul etmek zorundaydı. Alman Büyükelçisi Bernstorff, Falkenhayn'ın "ar-

(34) Papen; s. 99.

(35) Bernstorff'un Dışişlerine 2.2.1918 gün ve 166 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, AS 463.

(36) Steuber; s. 30.

(37) Papen; s. 101.

(38) Steubeber; s. 119.

tık birdenbire iklime dayanamaz" bir hale geleceğinin hesaba katılması gerektiğini telgrafla Berlin'e bildirdi. Bu takdirde yerine Liman von Sanders'in geçmesi zorunluydu. (39) Türk Başkomutanlığı Falkenhayn'ı İngilizlerin 15 Şubat'ta Ürdün Vadisi'ne yaptıkları yeni taarruzun farkına varmamakla suçluyordu. Bundan başka Falkenhayn'ın artan sinirliliği, harekât ve personel konularında Enver ile devamlı sürtüşmesine neden oluyordu. Bu sırada Türk Ordusunun Kurmay Başkanı olarak Türkiye'ye gelmiş bulunan General von Seeckt, kendi yazdığı gibi, "Falkenhayn'ın attan indirilmesini" üzülmekle beraber zorunlu görüyordu. Enver'in ve Seeckt'in önerisi Alman Başkomutanlığı'nda karara bağlanmadan önce, 20 Şubat'ta Falkenhayn, Filistin'de komutayı Enver'in üzerine almasını ve böylece sorumluluğun bütün yükünü taşımasını rica etti. 25 Şubat'ta, Falkenhayn'ı 10 ncu Alman Ordusu Komutanlığı'na atayan bakanlar kurulu kararı çıktı. Aynı gün Mareşal Liman von Sanders, "Yıldırım" Ordular Grubu Komutanlığını teslim aldı. (40)

Pomiankowski, Falkenhayn'ın Türkiye'de "şanssız bir misafir rolü" oynadığını yazıyor. (41) Mühlmann ise, Falkenhayn'ın Türkiye'de "yanlış görevde kullanıldığı" kanısındadır. Olayların cereyanı O'nda "acı duygular" yaratmıştı; "kaybedilmiş bir makamdan" geliyordu; bu O'nun "kırgınlık ve kabalıkla açıkladığı" bir duyguydu. Kendisini büyük yapan ve şimdiye kadar onlarla savaşları yönetmiş olduğu askeri görüşlerinden de kurtulamıyordu. Bu nedenle, Alman durumuna uyan ama Türk savaş koşullarında uygulanması olanaksız planlar yapıyor ve emirler veriyordu. (42)

Kress von Kressenstein, Falkenhayn ve Filistin Cephesi

Albay Kress von Kressenstein komutasındaki Türk birlikleri, 1916 yılının ikinci yarısında Sina bölgesinden tamamen atıldıktan sonra Şubat 1917'de İngiliz kuvvetleri, bir demiryolu hattı ve bir su ikmal borusunun eşliğinde Türk-Mısır sınırına vardılar. Ekim 1916'da Mekke'de bağımsız bir Arap Krallığı ilan edilmiş olduğundan Türk Hükümeti, Arap ayaklanmasını bastırmak için Medine'de bir Türk sefer kuvveti kurulmasını emretmişti. Sonuç, Filistin Cephesi'ndeki ikmal durumunun daha kritik bir hale gelmesi oldu; çünkü, Hicaz kuvvetleri ve Filistin'deki Türk birlikleri, şimdi, güneye giden tek hatlı bir demiryoluna bağlıydılar. Kömür yerine odunla çalıştığı ve müteharrik malzeme devamlı surette aşındığı için bu demiryolunun kapasitesi çok düşüktü. Bu nedenle 1917 yazında Kress, demiryolu durumunun ve elde mevcut kuvvetlerin hem Filistin'in hem de Hicaz'ın savunulmasına müsaade etmediğini ısrarla belirtti. Hicaz'dan vazgeçilmesine

(39) 35 No. lu dipnota bak.

(40) General von Rabenau'un özetine bak. Federal Askeri Arşiv, N 247/249.

(41) Pomiankowski; s. 287, 288.

(42) Mühlmann; s. 287, 288.

zamanında karar verilmeyecek olursa her iki harekât alanında da zayıf kalınması ve her iki eyaletin de kaybedilmesi tehlikesi vardı. Kress, ilk âmiri Cemal Paşa'ya bunu kabul ettirdi ama politik nedenlerden ötürü İstanbul'da Hicaz girişiminden vazgeçilemeyeceğine inanılıyordu. (43)

Belki de Kress, en ağır koşullar altında en uzun süre Türk birliklerinde komutanlık eden ve onlarla devamlı teması koruyan Alman subayı idi. Şubat 1917'de, Sina Yarımadası'ndan tamamen çekildikten sonra üç Türk tümeni ve "Paşa – I" planına dahil Alman ve Avusturya birlikleri O'nun emrindeydi. Alman Ordusundaki rütbesi hâlâ yarbay olduğu için, Askeri Heyet Anlaşması gereğince Türkiye'de ancak albay olabilmişti. Enver O'nu terfi ettirmek istiyordu ama anlaşma hükümleri yüzünden yapamıyordu. Bu nedenle Kress'in Bavyeralı hemşerisi, askeri temsilci General von Lossow, Şubat 1917 ortalarında, Bavyera Harbiye Bakanlığı Personel Dairesi'nin Kress'i Bavyera Albaylığı'na yükseltmesini sağladı ve böylece Kress, tuğgeneral ve Paşa olabildi. "Böylece; Türk anlayışına göre, doğrudan doğruya paşalığa bağlı daha yüksek otorite ve daha büyük saygınlığa sahip oldu." (44)

Türk birlikleri hakkında büyük tecrübesi olmasına rağmen ve ne zaman onlara güvenileceğini bilmesi gerektiği halde Kress, Mart 1917'deki Birinci Gazze Muharebesi'nden sonra İngilizler geri çekilirken bir karşı taarruz emretmekten kendini alıkoyamadı. Cemal Paşa bunu kesinlikle yasakladı ve daha sonra, O'na, emrinde Alman birlikleri değil, eğitimleri Almanlar kadar ileri olmayan Türk birlikleri bulunduğunu unutmaması gerektiğini anlattı. Savunmada Türk piyadesinden her şey istenebilirdi; fakat taarruz için yeteri kadar eğitilmiş değildi. Almanların taarruz hakkındaki düşünceleri iyi ve güzeldi ama komutanlar ve astkomutanlar, Alman komutanları gibi hareket edecek olurlarsa Türklerle çalışıldığında fikir değiştirmek lazımdı. Kress, kendisini savunmak için bu rapora, fikir değiştirmenin o kadar kolay olmadığını, otuz altı yıllık bir hizmet sırasında hergün duyulan ve uygulanan şeylerden kurtulmanın çok güç olduğunu da ekledi. (45) Daha sonraki olaylar, Cemal Paşa'nın verdiği hükmün, Alman halefi Falkenhayn'ınkinden daha doğru olduğunu gösterdi. Kress, geçmişe bakarak, "başka biri yerine o günlerde Ordu Komutanlığı'nı, hem harekât alanının özelliklerini hem de emrindeki birliklerin yeteneklerini iyi bilen Cemal Paşa yapsaydı, Üçüncü Gazze Muharebesi'nin ve buna bağlı olarak Kudüs'ün kaybına neden olan harekâtın cereyanı başka türlü olurdu" diyor. (46)

(43) Kress von Kressenstein; s. 35, 36.

(44) Lossow'un Bavyera Harbiye Bakanlığına 15.2.1917 tarihli yazısı Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1955, sayı 99 a.

(45) Kress von Kressenstein; s. 231 — 232.

(46) Tuğg. Baron von Kress; "Ahmet Cemal Paşa'nın Askerliği", Asya'da Savaşanlar Derneğinin Bildirisi, 4 ncü yıl, sayı 9, Berlin 1.9.1922, s. 3 ve Kress von Kressenstein, s. 74.

Komutayı teslim aldıktan sonra ve İkinci Gazze Muharebesi'nin başlangıcında Falkenhayn, şahsen, cepheden 650 km. uzaktaki Halep'te bulunuyordu. Emirlerin cepheye ulaşması ve cepheden gelen haberlerin alınması için saatler geçiyordu. Türk Ordusunda muhabere sisteminin, Avrupa harekât alanlarındaki gibi arızasız işlememesi Ordular Grubu Komutanlığı subaylarını yıldırmıştı. Falkenhayn ve onun yanındaki Almanlar, genç Türk subaylarının ruh haline de hiç önem vermiyorlardı. Kress, Türk komutanlarının kendinden küçük rütbeli Alman subaylarının emrine girmesini gerektiren bir emir verdiğinde Türk subayları protesto etmiş ve O da onların görünüşünü kabul etmek zorunda kalmıştı. (47) Ayrıca Kress, bu tecrübeyi daha önceki bir fırsatta da yapmıştı. (48)

Kendi görüşüne göre, morali bozulmuş birlikleri ancak bir Türk toplayabileceği ve onları tekrar bir ordu içinde kullanabileceği için Üçüncü Gazze Muharebesi'nden sonra Falkenhayn, Kress'i 8 nci Ordu Komutanlığı'ndan çekti ve Orduyu bir Türk generaline teslim etti. Bundan başka, Kress ile Bir-üs-Şeva'daki birliklerin Türk Komutanı arasında hoş olmayan tartışmalar çıkmıştı; Kress'in görüşüne göre Türk Komutan, tamamen itaatsızlık etmişti. Görevden alınmasından sonra Kress, Türk Genelkurmay Başkanı'na gönderdiği bir mektupta şunları yazmıştı :

"... Yazık ki, daha ilk günden itibaren Ordular Grubu Komutanı Ekselans von Falkenhayn ile aramda kesin bir karşıtlık oluştu. Sanıma göre Falkenhayn bunu, bendeki taarruz ruhunun zayıflığına, aktif girişim hevesinin azlığına ve de Türklere karşı gereken sertliğin yokluğuna bağladı. Bense karşıtlığın nedenini, Ekselans Falkenhayn'ın komuta ettiği Orduyu, Türk halkını ve harekât alanını tanımamasına bağlıyorum. Hatta Ekselans'ın çalıştığı birliklerden hiçbirini görmemiş olduğunu söyleyebilirim. Biz Almanlarda daima olduğu gibi benim raporlarım, açıklamalarım ve uyarılarımda abartma, kötümserlik ve Türkleşme olarak görüldü ve boşa geçirilmiş yüzyılların yarattığı kötü durumların sağlam irade, enerji ve acımasız bir kabalıkla kısa sürede ortadan kaldırılabileceği sanıldı.

Ekselans von Falkenhayn, çölün kenarındaki Türk Ordusunu, medeni Avrupa'da bir Alman Ordusunu yönetir gibi yönetti.

Yüksek rütbeli Türk subayları ve ben, Türk birliklerinin mümkün olduğu kadar yıpranmadan Kudüs ve Tell-Kerim'de önceden hazırlanmış mevzilere çekilebilmeleri için derhal düşmandan çözülmeleri gerektiği düşüncesinde olmamıza rağmen, Ekselans, karşı darbe ve taarruzlarla durumu kurtarabileceğini sanıyordu. Karşı taarruz hiç yapılamadı; çünkü düşman, sağ kanadına böyle bir taarruz yapmamıza fırsat vermedi. Karşı darbelerse, Türk sevk ve idaresindeki eğitim noksanlığı nedeniyle pek az bir kazanç sağladı ama çok büyük zayiata mal oldu.

(47) Kress von Kressenstein; s. 288, 289.

(48) a. g. e.; s. 220, 221.

Ne Ordular Grubu Karargâhı'nda ne de üst karargâhta ülkeyi ve Türk Ordusunu tanıyan tek Alman subayının bulunmaması tamamen olumsuz etki yaptı.

Benim görevden alınmam, Alman subayı olduğum için durumu düzeltme olanağına sahip bulunmadığım gerekçesiyle yapıldı. Bu doğru değildir.

Kişisel duygularımı tamamen bir tarafa bıraksam da, güç bir durumu bir Türk generalinin bir Alman subayından daha iyi düzeltebileceğinin açıkça belgelenmesinin Alman Ordusunun çıkarına ve Türk Ordusu üzerinde yapmamız gereken ve yapmak istediğimiz etkiye uygun olup olmadığından kuşku duyuyorum. Türklerin bunu kötüye kullanacaklarından ve zaten az olmayan gururlarının çok artacağından korkuyorum.

Yazık ki, Ekselans von Falkenhayn da emrindeki yüksek rütbeli subayların itimadını hiç kazanamamıştır..." (49)

Kress, Askeri Heyet'le olan anlaşmasının bozulmasını ve Almanya'ya çağrılmasını sağladı. (50)

Almanların düzenli sıralamasına uygun olarak Kress'in kişisel dosyasında her iki âmirinin çok temiz hükümleri yan yana duruyor : F Ordular Grubu Komutanı Mareşal von Falkenhayn'ınki ve Askeri Heyet Başkanı Mareşal Liman von Sanders'inki.

Falkenhayn, örneğin, şunları yazmış : "... her ne kadar Albay, 1917 yılının Ekim sonu ve Kasım başlarında aynı yerdeki (Gazze) savaşları, muharebeden önce, muharebe sırasında ve muharebeden sonra eskisi kadar başarılı yönetememişse de, sorumluluk ondan çok, bugünkü savaş yönetimi hakkında Avrupa'da yeteri kadar tecrübe sahibi olmadan ve gerekli araçları emrine vermeden O'nu ordu komutanlığına getirenlerdedir... Fakat Albay'ın ordu komutanlığı görevinden alınmasında bu gerçeğin bir etkisi yoktur. Bu sadece; emrinde bulunan birlikler feci olaylar yüzünden, bir Almanın değil ancak güçlü bir yerlinin düzene koyabileceği bir duruma düşmüş oldukları için yapılmıştır..." (51)

Liman'ın hükmü ise şöyleydi : "... O (Kress) yalnız Türk birliklerini iyi tanımak ve onları kullanmasını bilmekle kalmıyor, aynı zamanda Avrupa harekât alanlarından çok farklı olan bütün savaş koşullarıyla birlikte ülkeyi de çok iyi tanıyor ve düşmanını doğru değerlendiriyordu. F Ordular Grubu emrine verildikten sonra O artık bağımsız bir

(49) Kress'in Bronsart'a 2.12.1917 tarihli özel mektubu, Federal Askeri Arşiv, No. 247/195.

(50) Harbiye Bakanlığına Lyncker'in 23.1.1918 ve Askeri Heyetten Lenthe'nin 26.1.1918 tarihli yazıları, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1956, sayı 174 ve 178.

(51) Falkenhayn'ın 7.1.1918 tarihli yazısı (yıl, yanlışlıkla 1917 yazılmış), Bavyera Harp Arşivi, Kişisel Dosya Nr. 61555.

komutan değildi ve bazı koşullar altında bugüne kadar yaptığı gibi hareket etmek zorundaydı..." (52)

Alman Başkomutanlığı, Sina Cephesi'ndeki olayların baskısıyla daha Kasım 1917' de yaklaşık bir tümen kuvvetinde bulunan ve "Takviye, Paşa II" denen bazı yeni Alman birliklerini Türkiye'ye göndermeye karar vermişti. Bunlar yılbaşında Makedonya harekât alanından geldiler. (53) Şimdi "Yıldırım" Ordular Grubu'nun emrinde yedi Alman piyade taburu, çok sayıda Alman refakat silahı ve teknik birliği bulunuyordu. Liman'ın 8 Mayıs 1918 tarihli raporuna göre Ordular Grubu'nda 13.553 Alman askeri vardı. (53 a)

Falkenhayn'ın Yerine Liman von Sanders Geçiyor

Daha önce sözü edildiği gibi Kudüs ve Jeriko'nun düşüşü (54) ve yüksek rütbeli Türk subaylarıyla sürtüşmeler Falkenhayn'ın yerini sarstı. Bu arada Türk Genelkurmay Başkanlığına atanmış olan General von Seeckt'i, Aralık 1917 sonlarında Enver Paşa, Suriye ve Filistin'e gönderdi. Gezi günlüğünün 3 Ocak 1918 tarihli sayfasına yazdığına göre Seeckt, "Mareşal" Falkenhayn (tırnak işareti Seeckt'in günlüğünde var) ile dört saatlik bir görüşme yaptı. Falkenhayn'ın görevini yalnız güç değil hatta yapılması –belki de– olanaksız buldu. Fakat sevk ve idaresinin İstanbul'da uygun görülmediğini ona söylemek zorundaydı. Karargâhı da "iyi bir izlenim" bırakmadı. Falkenhayn'ın kendi kurmay başkanıyla ilişkisi kötüydü. (55) Seeckt'in Ocak ayı sonunda İstanbul'a dönüşünden sonra Falkenhayn'ın görevden alınmasına karar verildi. Bu arada durum, Alman Başkomutanlığı'na da bildirdi ve Ludendorff, General Falkenhayn'ın görevden alınması sorununu 15 Şubat'ta Seeckt'e havale etti. 18 Şubat'ta Enver, Alman Başkomutanlığı'na uygun bir öneride bulunmaya karar verdi. Enver'in karşı koyması giderildikten sonra Falkenhayn'ın yerine Liman von Sanders seçildi.

Daha önce sözü edildiği gibi 20 Şubat'ta bizzat Falkenhayn da görevden alınmasını rica etmişti. Fakat Liman'ın daha 19 Şubat'ta Suriye'deki Komutanlığın kendisine verileceğini ve 23 Şubat'ta oraya gideceğini Alman Büyükelçisi'ne söylemiş olması, durumu aydınlatması bakımından ilginçtir. Büyükelçi bunu, sorunun en iyi çözümü olarak düşü-

(52) Liman'ın 18.2.1918 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi Kişisel Dosya Nr. 61555.

(53) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 179, 180 ve Stueber; s. 167.

(53 a) Liman'ın Seeckt'e 8.5.1918 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşiv, N 247/197.

(54) Bak. s. 199, 200.

(55) "Türkiye'de bir Harp Gezisi, Aralık 17 Ocak 18" (Seeckt'in Gezi Günlüğü), Federal Askeri Arşiv, N 247, Nr. 202/d.

nülmeye değer buldu. (56) 21 Şubat'ta, daha Falkenhayn'ın şifreli telgrafı açılmadan önce, Başkomutanlık Karargâhı'ndaki Dışişleri Bakanlığı Orta Elçilik Sekreteri, âmirlerine Falkenhayn'ın yerine Mareşal Liman'ın geçeceğini ve Ordular Grubu Kurmay Başkanlığı'na bir Türkün getirileceğini gizli olarak öğrendiğini bildirdi. (57) Nihayet 25 Şubat'ta Askeri Kabine Başkanı, "Küçük Asya harekât alanındaki komuta ilişkilerinin değiştirilmesi zorunlu hale geldiği için İmparator'un, Korgeneral von Falkenhayn'ı F Ordular Grubu Komutanlığı'ndan aldığım" Başbakana bildirdi. (58) Falkenhayn görevden alındığını 28 Şubat'ta öğrendi. Ordular Grubu'nun yeni komutanı Filistin Cephesi'nin emir ve komutasını 1 Mart 1918'de teslim aldı.

Yeni komutan derhal iki esaslı değişiklik yaptı. Mareşal Falkenhayn 21 Şubat 1918'de karargâhını, cepheden kuş uçuşu 200 km. mesafede bulunan Şam'a nakletmişti. Mareşal Liman, daha yolda iken ve henüz resmen göreve başlamadan 27 Şubat'ta karargâhın Nazarth'e dönmesini emretti (20 Eylül 1918'de orada, neredeyse İngilizlere esir düşüyordu). Bundan başka Liman, karargâhı "Türkleştirdi." Onda dokuzu Türk birliklerinden oluşan bir Ordular Grubu'nun, olağanüstü bir Alman karargâhı tarafından bile idaresinin olanaksız olduğuna inanmıştı. Alman Kurmay Başkanı'nın yerine derhal bir Türk getirildi. Steuber'in anlattığına göre Alman şube müdürlerine "Morituri" (59) deniliyordu; çünkü yerlerine Türk subaylarının getirileceğini açıkça biliyorlardı. Bunlar kadro fazlası olarak gösterildiler ve Almanya'ya gönderildiler. Görevlerinden alınmalarını isteyen Ordular Grubu'ndaki bütün Alman subaylarının dilekçeleri, Liman tarafından kabul edildi. Ordular Grubu'ndaki Alman tebasının kişisel ve hizmetle ilgili çıkarlarını korumak için bir "Alman İçişleri Şubesi" kuruldu. (60)

General Liman von Sanders, Ordular Grubu'ndaki Alman subay ve birliklerine bir yıl önce tanınmış olan Askeri Heyet'ten bağımsız statüyü kaldırmayı 11 Haziran 1918'de başardı. (61) İmparator, İstanbul'daki Büyükelçilik'te bulunan askeri temsilci, Genelkurmay Başkanı ve doğrudan doğruya Prusya Harbiye Bakanlığı'na bağlı olanlar hariç olmak üzere Türkiye'de bulunan ve bundan sonra da orada kullanılacak olan bütün

(56) Bernstroff'un Dışişlerine 19.2.1918 gün ve 243 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, A 7823.

(57) Lersner'in Dışişlerine 21.2.1918 gün ve 351 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, AS 854.

(58) Lyncker'in Hertling'e 25.2.1918 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46.

(59) Romalılar zamanında gladyatörlerin selamlaşması, "morituri tesalutant" (ölüm mahkûmu selam sana!).

(60) Steuber; s. 159 — 162.

(61) Bak. s. 198.

subayların ve diğer personelin Alman Askeri Heyeti'ne dahil edildiklerini emretti. (62) Bu, Türkiye'deki Alman askeri faaliyetinin birleştirilmesi için atılmış önemli bir adımdı; ama, Ordular Grubu Komutanlığı ile Askeri Heyet Başkanlığı'nın aynı kişinin şahsında birleşmesiyle zaten gerçekleşmiş bulunuyordu!

1916–1917 kışında Askeri Heyete yeni bir Kurmay Başkanı'nın atanmasından da söz etmek gerekiyor. Daha 1913'te öngörülmüş ve bir süre Binbaşı Strempel tarafından işgal edilmiş olan bu makam, Strempel'in uzaklaştırılmasından sonra boş kalmıştı. (63) Fakat Liman'ın 5 nci Ordu Komutanı olarak uzun süre İstanbul'da bulunmaması bu makamın tekrar doldurulmasını gerektirmişti.

Enver ile Liman Arasındaki Gerginliğin Devamı

Türkiye politikasının temel direği olarak Almanların Enver'e dayandığı ve bu nedenle O'nunla bozuşmaması gerektiği Liman'a anlatıldıktan sonra da ikisi arasında yeni anlaşmazlıklar çıktı. (64)

1917 yılı Nisanı'nda Enver, Suriye ve Filistin'deki 4 ncü Ordudan 18 piyade taburunun Liman'ın 5 nci Ordusu'ndaki Anadolu taburlarıyla değiştirilmesini emretti. Bu, mantıksız bir emir değildi; çünkü Enver, Harbin cereyan ettiği tamamen Araplarla meskun bir bölgede Arap askerlerinin firarını önlemek istiyordu. 5 nci Ordu bölgesinde ise, Gelibolu Muharebeleri'nden sonra tam bir sessizlik vardı. Liman, bu emre karşı çıktı ve tekrar 5 nci Ordu Komutanlığı'ndan alınmasını rica etti. (65) Tahmin edildiği gibi İmparator, Liman'a, eğer bu durumda istifa edecek olursa "büyük davaya ters düşmüş olacağını" bildirdi ve "mevcut karşıtlığı giderecek çare ve yolların bulunmasını" istedi. (66) Bağdat'ın geri alınmasını sağlayacak yoğun Alman desteği hakkında görüşmelerin yapıldığı o günlerde, görünüşe göre Enver de okun yaydan çıkmasını istemedi ve Liman'dan başbaşa görüşmelerini rica etti. (67) Bu görüşmeden sonra Liman, mevcut güçlüklerin

(62) Askeri Kabinenin Askeri Heyete 11.6.1918 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, A 5908.

(63) Bak. s. 129, 131.

(64) Bir önceki kısma bak.

(65) Kühlmann'ın Dışişlerine 23.4.1917 gün ve 517 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 43, A 13801.

(66) Lyncker'in Liman'a 27.4.1917 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 43, A 13801.

(67) Liman'ın Ludendorff'a 29.4.1917 gün ve 548 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 43, A 13596.

tamamen giderildiğini bildirdi. (68) Fakat Harpten sonra kaleme aldığı anılarında : "Hep böyle olurdu. Türk Başkomutanlığı'nın saçma önlemlerine cephe aldığım ve son çareye başvurduğum zaman bana daima uysal olmam tavsiye edilir ve ben de yerimde kalmaya mecbur olurdum. General Ludendorff'un etkisiyle Enver emrini, kısmen geri aldı ve sadece dört tabur değiştirildi" diye yazıyor. (69) O halde "mevcut güçlükler tamamen giderilmiş" değildi, sadece geçici bir anlaşma söz konusuydu.

Liman von Sanders ile sürtüşmeler devam ettiğine göre 1917 sonunda Alman Başkomutanlığı'nın Liman'ı Türk Genelkurmay Başkanı yapmak isteyen önerisinin Enver'in mukavemetiyle karşılaşmış olmasına kızılamaz. O günlerde Enver, Askeri Temsilci Lossow'a Liman'ın Kurmay Başkanı olmasının imkânsız olduğunu söylemişti. Liman von Sanders, Kurmay Başkanı değil Başkomutan olmak istediği için birkaç hafta sonra anlaşmazlık çıkardı. (70)

İngilizlerin Aşağı Ürdün'e yaptıkları ilk keşif taarruzundaki (Alman raporları biraz abartarak "ilk Ürdün Meydan Muharebesi" diyor) yengiden sonra anlaşmazlık yeniden alevlendi. Enver, 11 Nisan 1918'de "Yıldırım" Ordular Grubu Komutanlığı'na uzun ve biraz suçlayıcı bir yazı gönderdi. Bu yazının 7 nci maddesinde, Türk Başkomutanlığı'nın devamlı surette duruma oryante olabilmesi için Ordular Grubu Karargâhı'nda bir irtibat subayı bulundurulacağını bildirdi ve bu subayın her şeyden haberdar edilmesini rica etti. 8 nci maddede Ordular Grubu Komutanlığı'nın operatif hedeflerini sordu; 9 ncu maddede Alman birliklerinin taşınmasını geciktiren Ordular Grubu Komutanlığı'nın Türk ihtiyatlarının gönderilmesini rica ettiğine değiniyor ve bu ricanın nedenini soruyordu. Alman birliklerini kullanmama sorumluluğunun altına girilemezdi. (71) Ordular Grubu Komutanlığı'nın tepkisi ilginçtir. Türk Kurmay Başkanı, üzerinde "bir dakika geciktirilmesi ölüm cezasını gerektirir" ihtarı bulunan ve sonu "ellerinizden öper, sağlığınıza dua ederim" sözleriyle biten uzun bir telgraf çekti. Bu telgrafta Kurmay Başkanı, bir irtibat subayının atanmasıyla kendisine hakaret edilmiş olacağını dile getirdi ve "hiç kimseyle uğraşacak" vakti ve gücü olmadığından Ordular Grubu Kurmay Başkanlığı'nda kalması için zorlanmamasını rica etti. Bir asker ve bu ülkenin bir çocuğu olarak sade paşa rütbesiyle değil nefer olarak da vatanına hizmet etmeye hazırdı. (72) Liman, Enver'in yazısının kenarına bazı notlar koymuş ve 8 nci maddenin yanına alaycı bir tarzda "zayıf kuvvetlerle operatif hedefler! koşullardan hiç haberleri olmadığını gösteriyor!" diye yaz-

(68) Kühlmann'ın Dışişlerine 1.5.1917 gün ve 556 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 43, A 14258.

(69) Liman von Sanders; s. 217.

(70) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 92.

(71) Enver'in Liman'a 11.4.1918 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşiv, N 247/197.

(72) Kâzım'ın Enver'e özel yazısı, Federal Askeri Arşiv, N 247/198.

mıştı. 9 ncu maddenin yanına ise öfkeyle "açıkça yalan!" demişti. Liman yine eski tehdit yoluna başvurdu ve görevinden alınmasını rica etti. (72 a) Enver, Kurmay Başkanı'nın da Mareşal'in de ricasını reddetti. Ordular Grubu Karargâhı'nın yükünü hafifletmek için düşünülmüş olan bir irtibat subayının neden bir güvensizlik işareti sayıldığını bir türlü anlıyamıyordu. (73) Enver'in Liman'a çektiği ve 11 Nisan tarihli yazının 8 nci maddesinde sorulan operatif hedeflere şimdiye kadar cevap vermediğini hatırlatan ikinci telgraftaki "gecikmenin telâfisini rica ederim" sözüne Liman çok kızdı. Şu sert sözlerle Enver'e cevap verdi : "Operatif harekâta yetenekli bir ordu kurulmadan operatif hedeflerimi açıklayamayacağım için üzgünüm." (74) Fakat, Enver'in emir ve direktiflerdeki –Alman çıkarları bakımından kaçınılması şart olan kötü yorumlara neden olabilecek– yazı sitilinden Seeckt'e şikâyet etti. Enver, emirlerindeki uygunsuzluğu bir bakışta görebilecek kadar Almancaya hâkim değildi. Liman, bir Alman karargâh subayı tarafından bir Prusya korgeneraline ve bir Ordular Grubu Komutanı'na karşı kullanılmış olan "telâfi" sözcüğünü tamamen yersiz buluyordu. Telafi sözcüğünün içinde bir ihmal anlamı gizliydi. Bir öğrenciye bazı şeyler telafi ettirilebilirdi ama bir Ordular Grubu Komutanı'na değil. O, Ordular Grubu Komutanlığı'nı vatanının çıkarları için çok ağır koşullar altında üzerine almıştı. Fakat bütün gücünü ve dikkatini düşman üzerine toplaması güçleştirilecek olursa, durumu bütün açıklığıyla doğrudan doğruya General Ludendorff'a bildirmek zorunda kalacaktı. Türk Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne Binbaşı von Feldmann getirildikten sonra Çanakkale Muharebeleri'nin son günlerinden beri, Prusya Ordusunda bir binbaşının ordunun en yaşlı generallerinden birine göstermesi gereken saygıyla bağdaşmıyan birçok olay cereyan etmişti. Büyük işlerle meşgul olduğundan şimdiye kadar bunları İmparator'a bildirmemişti. Fakat bu tutuma daha uzun süre tahammül edemezdi. Başkomutanlık karargâhı her şeyi oluruna bıraktıysa, tam bir çöküş yakın demekti. Komutayı üzerine aldığından beri daima Başkomutanlık'la işbirliği yapmak istemişti ama bu onları rahatsız etmişti. (75)

Bu anlaşmazlık henüz yatıştırılmıştı ki, Liman bir yenisini yarattı. Bu kez, Ürdün Vadisi ve Doğu Ürdün'deki savaşlar hakkında Türk Ordusunun Mayıs 1918 başındaki raporları Liman'ın öfkesini tepesine sıçrattı. Türk raporlarını parça parça etti ve Seeckt'i ve Alman telsiz subaylarını bu "önemli" sorunla devamlı surette meşgul olmaya zorladı. Nihayet General Ludendorff'a da şikâyette bulundu ve son günlerdeki Osmanlı harp raporları "çok ciddi sonuçları olabilecek" kaba yanlışlarla dolu olduğundan soruşturma

(72 a) Liman'ın Enver'e 13.4.1918 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşiv, N 247/196.

(73) Enver'in Liman'a 15.4.1918 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşiv, N 247/197.

(74) Enver'in Liman'a 25.4.1918 ve Liman'ın Enver'e 25.4.1918 tarihli yazıları, Federal Askeri Arşiv, N 247/197.

(75) Liman'ın Seeckt'e 26.4.1918 tarihli yazısı, Federal Askeri Arşiv, N 247/197.

açelmasını istedi" (Bu sırada Ludendorff Fransa'da "ilkbahar taarruzunu" yönettiğinden herhalde daha önemli işlerle meşguldü). (76)

Mayıs ortalarında Enver Paşa, Suriye'nin sivil yönetimini Mareşal'e vermeyi düşündü fakat Liman, sırf askeri harekâtla sınırlı olduğu ve başka işlere ayıracak zamanı bulunmadığı gerekçesiyle bu öneriyi reddetti. (77)

Haziran 1918 sonunda yeni bir gerginlik meydana geldi. Liman, kendi emrindeki Alman taburlarından birinin nakledileceği haberini aldı. Bunun, bütün Alman birliklerinin elden çıkmasının başlangıcı olabileceğinden ve bu Alman birliklerinin Kafkas Cephesi'nde kullanılmasına niyet edilmiş olmasından korktu. Yine Heyet Başkanı olarak Alman birlikleri üzerindeki emir komuta ve Türk harekâtına "fiili etki" hakkına dayandı. Daha önce ısrarla uyarmış olduğu halde yapılan İran harekâtı Türklerin Bağdat'ı kaybetmesine neden olmuştu; Falkenhayn'ın Bağdat'a karşı giriştiği harekât Türklere Kudüs'ü kaybettirmişti; şimdi Kafkaslar ötesine yapılacak uzak hedefli bir harekât, Filistin ve Suriye ile birlikte bütün Arabistan'ın kaybedilmesine neden olacaktı. Nihayet bundan da Almanya sorumlu tutulacaktı. Buna rağmen emrindeki Alman birlikleri diğer Türk girişimleri için alınacak olursa derhal Ordular Grubu Komutanlığı'ndan çekilecek ve bu suretle, önüne geçilmesi olanaksız bu Türk gidişinden Prusyalı bir generalin sorumlu tutulmasına meydan vermeyecekti. (78) Gerçekten de Liman, bir taburdan fazla kuvvetin alınacağını anladıktan sonra görevinden alınmasını Padişah vasıtasiyle rica etti. Dileği İmparator'un kararına sunuldu. (79) Ludendorff, birliklerin alınmasının Enver'in rızasıyle olduğunu bildirdi. (80) Nihayet anlaşmazlık –evvelce de olduğu üzere– bir uzlaşmayla halledildi. İmparator, her zamanki gibi, Liman'a yerinde kalmasını emretti. Asya kolu Filistin'de kaldı; "Paşa II takviyesi"yle gelmiş olan dört tabur alında ve zavallı Mareşal Liman von Sanders istifa dilekçesini geri aldı. (81) Acı bir alayla Liman, anılarında elin-

(76) Liman'ın Seeckt'e 4/5.5.1918, Seeckt'in Liman'a 7.5.1918; Liman'ın Seeckt'e "ivedi!" 8.5.1918 ve Liman'ın Lüdendorff'a 5.5.1918 tarihli yazılarıyla 1.5.1918 ve 4.5.1918 tarihli Türk raporları (Liman'ın kenar notlarıyla), Federal Askeri Arşiv, N 247/197.

(77) Bernstorff'un Dışişlerine 14.5.1918 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, A 20538.

(78) Bernstorff'un Dışişlerine 20.6.1918 gün ve 963 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, AS 2801.

(79) Bernstorff'un Dışişlerine 23.6.1918 gün ve 958 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, A 27064.

(80) Ludendorff'un Başbakana 27.6.1918 gün ve 1554 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, As. 2907.

(81) Bernstroff'un Dışişlerine 27.6.1918 gün ve 1011 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, AS 2907.

den alman bu taburların artık düşman karşısında kullanılmasına olanak bulunmadığını, Harpten sonra öğrenmiş olduğunu yazıyor. (82)

Alman Birlikleri ve Türkler

Gittikçe kötüleşen savaş durumuyla birlikte Türk ve Alman subayları arasındaki ilişkiler de kötüleşiyordu. Türk Ordusundaki Alman birliklerinin artmasıyla da Türk ve Alman birliklerinin arası açılıyordu. Doğulu müttefiklerinin duygularını anlamak ve bu duygulara saygı göstermek hususunda Almanlar çok az gayret sarfediyorlardı. Daha 1915 sonunda yüksek rütbeli bir Türk subayı Avusturya askeri temsilcisine, Türkiye'nin şimdiye kadar varlığı için savaştığını ama şimdi Türk Hükümeti için asıl sorunun devletin bağımsızlığını korumak olduğunu söylemişti. Alman dostlar devletin bağımsızlığını tehdit ediyorlardı. İstanbul sokaklarından her gün marşlar söyleyerek geçen Alman birliklerinin bu tehlikeyi her Türkün bilincine yerleştirdiğini ve halkı kızdırdığını da eklemişti. (83)

Almanların küstah tutumu, Alman Başkomutanlığı Harekât Şubesi Müdürü Wetzell'in 1917 sonlarında bir muhtıraya koyduğu nottan çok iyi anlaşılır. Bu notta, hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıkça "Türkiye bize tâbidir" diyordu. (83 a)

Yeni kurulan 6 ncı Ordu'nun karargâh subayı Kiesling de "karargâhta çalışan Türk ve Alman subayları arasındaki büyük ayrılık"tan söz ediyor. "Alman subaylarının çoğunda, Türk âdetlerini ele alan ve düşmanlık yaratan çok kuvvetli bir eleştiri eğilimi bulunduğunu" söylüyor. Türkiye'deki durum ve koşullar sık sık Alman ölçülerine vuruluyor ve Müslümanların başka türlü olan duyarlıkları dikkate alınmıyordu. Çoğu kez Türklere kötü lakaplar takılıyordu. Hatta bir süre sonra Türklere "Banausen" (x) denmesi kesin bir emirle yasaklanmıştı. (84)

Almanların çok iyi beslenmelerini sağlayan özel ikmal, karşılıklı iyi ilişkilere herhalde olumsuz etki yapıyordu. Kendi isteklerini Türk meslektaşlarına "zorla ve saygısızca" kabul ettiren ve bu suretle "üstünlüklerini ortaya koyan" Alman menzil makamlarının tutumu da iyi ilişkilerin gelişmesine engel oluyordu. (85)

(82) Liman von Sanders; s. 312.

(83) Pomiankowski; s. 184.

(83 a) Wetzell'in 30.9.1917 tarihli "Geleceğin Yığınağı ve Şimdiki Barış Hedefleri" adlı muhtırası, Federal Arşiv, Schwertfeger'in terekesi Nr. 120.

(x) Âdi ruhlu insan, cahil olduğu halde âlim gibi görünmek isteyen adam (Almanca-Türkçe Büyük Lugat, Arif Cemal Denker — Dr. Bülent Davran, c. 1, s. 248) (çevirenin notu).

(84) Kiesling; s. 31, 32.

(85) Merkel; s. 110 — 112.

Kendilerine olan güvenleri arttıkça Türk subaylarının çoğu, Türk birliklerine Alman subaylarının komuta etmesini onur kırıcı görmeye başladı. Sürtüşmeler ve suçlamalar bitip tükenmedi. Nisan 1917'de Irak'ta bir Türk tümenine komuta eden Bavyeralı Yarbay Schraudenbach ile cereyan eden bir olay, Türk-Alman ilişkilerini patlama noktasına getirdi. XIII ncü Kolordu'nun Türk komutanı, bir çekilme sırasında korkusundan tümenini terk etmiş olan Binbaşı Schraudenbach (x) ile Saksonyalı emir subayını suçlamıştı. Bu suçlamayı, bir kopyasını da komşu kolorduya gönderdiği kolordu emriyle açıkladı. Harp divanınca bir araştırma yapılmasını önermek için Schraudenbach "izin" rica edince, Kolordu Komutanı General Ali İhsan Paşa, "istifasını" kabul ettiğini bildirdi. Alman subayının tekrar saygınlığını kazanması için tam beş ay uğraşıldı. Askeri Heyet tarafından yapılan bir Alman adli soruşturması Alman subayına yönelţilen suçlamayı haksız buldu. Liman, Askeri Kabineye, sert Alman ruhuna uygun bir taktik eğitimden hiç haberi olmayan İhsan Paşa'nın, bir Alman kurmay subayını ağır şekilde suçlamasının asla haklı görülemeyeceğini yazdı. Liman, Türk generalini, tanıdığı en büyük Alman düşmanı olarak tanımladı. Nihayet iki Alman subayı da Türk hizmetinden ayrıldı. Veda ziyaretinde Enver Paşa, Binbaşı Schraudenbach'a 3 ncü sınıf kılıçlı Mecidiye nişanı verdi. Bavyera Harbiye Bakanlığı, "Türkiye'deki özel koşullar altında başka bir tarziye sağlanamadığını" kaydetti. (86)

20 Eylül 1917'de Enver'e gönderdiği bir özel mektupta Mustafa Kemal Paşa, Türk politikasının artık savunucu olması gerektiğini yazdı. Türk askerinin hayatının mümkün olduğu kadar korunması gerekiyordu. Yabancı bir hükümetin çıkarı için bir tek Türk askeri feda edilmemeliydi. Elde kalan Türk Ordusu, bir Falkenhayn'ın ihtirasına hizmet etmek için tehlikeye atılmamalıydı. Kendisi (Mustafa Kemal) herhangi bir ast görevi kabul etmeye hazırdı; ancak yüzbinlerce Türkün hayatının doğrudan doğruya bir Almanın emrine verilmeyeceğinden emin olmalıydı. Almanların, Harbin uzamasından yararlanarak Türkiye'yi, el altından bir sömürge durumuna getirmelerine müsaade edilmemeliydi. (87) Bu nedenle, "Yıldırım" Ordular Grubu Karargâhı'nın, Şam'a gelişinde sokak köşelerinde, Almanların öldürülmesini isteyen basılı afişler bulmuş olmasına fazla şaşmamalıdır. (88)

(x) Daha önce sözü edilen anlaşmaya göre Alman subaylar bir üst rütbeyle Türk hizmetine girdiklerinden Almanya'daki rütbesi binbaşıydı (çevirenin notu).

(86) "Schraudenbach Olayı" için; Liman'ın Enver'e 29.8.1917, Askeri Kabineye 5.9.1917 ve Bavyera Harbiye Bakanlığına 13.9.1917 tarihli; Lyncker'in Bavyera Harbiye Bakanlığına 12.9.1917 tarihli; Schraudenbach'ın Bavyera Harbiye Bakanlığına 15.9.1917 tarihli yazılarına ve Bavyera Harbiye Bakanlığı Personel Şubesi'nin 9.10.1917 tarihli "Olayın Gelişimi" dosyasına bak. Bütün bu belgeler Bavyera Harp Arşivindedir. Mkr. 1956.

(87) Emin; s. 262, 263.

(88) Steuber; s. 158, 159.

Kudüs'ün kaybedilmesi sadece –bir süre sonra– Falkenhayn'ın düşmesine neden olmadı; bilakis ilk kurban, Türk Genelkurmayı'nın Başkanı General Bronsart von Schellendorff oldu. Bu Generalin görevden alınması daha Kafkaslar'daki ilk felâketten sonra Liman tarafından istenmiş, fakat Enver'in tutmasıyla von Schellendorff görevinde kalabilmişti. Liman'ın Kasım 1917 ortalarında Kreuznach'taki Başkomutanlık Karargâhı'na yaptığı ziyarette "Türk Başkomutanlığı'nın devam ede gelen hatalı tutumundan duyduğu endişeyi" nedenleriyle açıkladı (89) ve Bronsart'm geri alınmasının zorunlu olduğunu tekrarladığı anlaşılıyor. Bunun üzerine Ludendorff, von Lossow'u, "Suriye'de durum kötüye gittiğinden Bronsart'ın yerine Genelkurmay Başkanlığı'na derhal Liman'ın atanmasını Enver'e önermekle" görevlendirdi. Bu arada sadrazamlığa yükselmiş bulunan Talât Paşa'nın da desteğinin sağlanması Büyükelçi'den rica edildi. (90) Harp çıktığı zaman Liman'ın Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesi için yapılan öneriyi reddetmiş olan Enver, bu kez de kesinlikle reddetti. (91) Talât da Brenstorff'a Liman'ın Enver'e kabul ettirilemeyeceğini açıkladı. Eğer Bronsart'ın gitmesi zorunluysa bir üçüncü şahsın bulunması gerekliydi. (92) Bunun üzerine Alman Başkomutanlığı'nda, aralarında General von Seeckt'in de bulunduğu birkaç aday üzerinde duruldu.

18 Kasım 1917'de General Ludendorff, "herhangi bir taahhüte girmeden", Türk Ordusu Gehelkurmay Başkanlığı'nı kabule hazır olup olmadığını Seeckt'e telgrafla sordu. Seeckt aynı gün "görevini başarması için ilk şart olarak kabul ettiği, harekâtın sevk ve idaresinde zorunlu etkiyi Majesteleri'nin ve Ekselansları'nın ona sağladıkları her görevi prensip olarak kabule memnuniyetle hazır olduğunu" bildirdi. (93)

Bu arada Bernstorff, Türklerin düşüncesine göre Liman, Suriye'deki komutanlık için uygun görüldüğü halde Lossow ve Humann'ın inatla Liman'ın aleyhine çalışmış ve "Yıldırım" için de Falkenhayn'ın atanmasını düşünmüş ve sağlamış olduklarını, daha önce Büyükelçi olarak İstanbul'da bulunmuş olan ve Türkiye'nin durumunu iyi bilen Müsteşar Kühlmann'a telgrafla bildirdi. Bu durumda ona göre Lossow, Liman'ın Genelkurmay Başkanlığı'na atanmasını Enver'e kabul ettirmek için seçilecek biri değildi.

(89) Liman von Sanders; s. 238.

(90) Kühlmann'ın 17.11.1917 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 45, AS 4305.

(91) Bak. s. 207.

(92) Bernstorff'un Dışişlerine 18.11.1917 gün ve 1468 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 45, AS 4327.

(93) Ludendorff'un Seeckt'e 18.11.1917 ve Seeckt'in Ludendorff'a 18.11.1917 tarihli telleri, Federal Askeri Arşiv, N 247, Nr. 193.

Liman ve Lossow birbirleriyle hiç konuşmazlardı. Ludendorff'un, Enver'le yalnız personel konularını değil bütün sorunları konuşacak "güvenilir bir askeri" göndermesini önerdi. (94) Ertesi gün Bernstorff, Talât'ın Enver ile konuştuktan sonra kendisine "mizaçları bakımından Enver'le Liman'ın beraber çalışmasını olanaksız gördüğünü" söylemiş olduğunu bildirdi. Ludendorff'un güvenilir bir askeri göndermesini Talât da destekliyordu. Bronsart'ın değiştirilmesini o da zorunlu görüyordu ama "üç Alman generali arasındaki ilişkileri berbat etmiş olan bir sürü tehlikeli konulara bulaşmadan taze bir güçle işe başlayacak yeni birini istiyordu." (95)

Mareşal von Hindenburg, 20 Kasım'da Enver'e bir telgraf daha çekti ve pratik tecrübe sahibi olduğu için Liman'ın Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesini tekrar önerdi. Enver bunu kabul etmekle "ortak işlerdeki büyük liyakatini bir kez daha gösterecekti." Uygun görülen diğer Alman subayları, serbest durumda değildiler. Olsa olsa General von Seeckt düşünülebilirdi. Enver buna çok kızdı; her hal ve koşulda kendi kurmay başkanını seçme ve kabule karar verme hakkını saklı tuttu. (96)

25 Kasım 1917'de Enver, Seeckt'i Genelkurmay Başkanı olarak kabul ettiğini bildirdi. Ertesi gün Hindenburg, Lossow aracılığıyla Enver'e bir telgraf gönderdi ve Seeckt gelir gelmez Bronsart von Schellendorff'a işten el çektirilmesini istedi. Gereksiz yere Enver'in canını sıkacağından Lossow, telgrafı O'na vermedi. Bernstorff da buna katıldı. Enver'e çekilen telgraf, O'nun kendi başına karar alma yeteneğinde olmadığının kabul edildiğini gösteriyordu. Büyükelçi, "Yıldırım"ın gelişmesinden Alman Başkomutanlığı'nın memnun olmadığını gerçi kavramıştı ama şimdi Enver'i kızdırmak politik bakımdan Almanya için zararlı olabilirdi. Daha işe yarıyordu. Türk Hükümeti, Falkenhayn'ı tutmak zorunda olduğuna inanıyordu; çünkü, bir kez uyanmış olan büyük umutların ilk başarısızlıktan sonra birdenbire terk edilmesinden yana değildi. Bağdat seferinden vazgeçilince Falkenhayn'ın derhal geri çağrılması belki de akıllıca bir hareket olurdu; ama şimdi artık geri dönülemizdi. Şimdi Enver'in, Seeckt ve Falkenhayn ile ne yapacağının beklenmesi gerekiyordu. (97)

Alman Başkomutanlığı'nın emriyle Lossow, General Seeckt ile General Liman'ın tecrübelerinden yararlanılmak istendiğini Enver'e bildirince Türk Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili yine kızdı. Mareşal Liman'ın kiminle konuşacağı ya da ilişki kuracağı

(94) Bernstroff'un Kühlmann'a 19.11.1917 gün ve 1471 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 45, A 3874.

(95) Bernstroff'un Dışişlerine 20.11.1917 gün ve 1480 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 45, A 38724.

(96) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 180.

(97) Bernstorff'un Dışişlerine 27.11.1917 gün ve 1529 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 45, AS 4445.

O'nu hiç ilgilendirmezdi. Tabii her iki generalin birbirleriyle arkadaşca münasebette bulunacaklarını kabul ediyordu. Ama Liman'ın, şimdiye kadar General Bronsart'ın ve bir başkanmışcasına Türk Başkomutanlık Karargâhı'ndaki Alman subaylarının çalışmalarını eleştirmek istediği gibi karargâhtaki işleri etkilemesi düşünülüyorsa bunu kesinlikle reddediyordu. Almanya'da da Genelkurmay Başkanı, faaliyetinin herhangi bir ordu komutanı tarafından eleştirilmesine herhalde tahammül etmezdi. (98)

Kasım sonunda Bronsart, geri alınmasının asıl nedeninin bildirilmesini rica etti. 1 Aralık'ta O'na, aşağıdaki üç hususdan sorumlu olduğunu bildiren bir cevap verildi :

1. Sınır bölgelerinin yeteri kadar korunmaması;

2. "Yıldırım"ın yeterince hesap edilmemesi, durumun doğru muhakeme edilmemesi, geri irtibat yolları için yeteri kadar özen gösterilmemesi;

3. Son yıldaki başarısızlıklar.

Tuğgeneral Bronsart von Schellendorff, kendisini haklı çıkarmak için "1914 — 19181 Dünya Harbi'nde Türk Sevk ve İdaresinin Kısa Açıklaması"nı yazdı ve bunu Alman Başkomutanlığına gönderdi. Bu yazıda suçu yetkili Türklerin üzerine attı; fakat, Türkiye'nin tali bir harp alanında kendisine verilen görevleri Harbin genel yöntemi çerçevesinde yerine getirmiş olduğunu da açıkça belirtti. (99)

Türk tümgeneralliğine yükseltilmiş olan General von Seeckt, 17 Aralık 1917'de İstanbul'a geldi ve İstasyon'da Enver Paşa ile Harekât Şubesi subayları tarafından karşılandı.

Seeckt, tayinini bir bakıma Ludendorff ile arasının açık olmasına bağlamıştı. Ludendorff O'nu uzun zamandır ciddi bir rakip olarak görüyordu. Daha önce de Avusturya Ordusuna vermek suretiyle O'nu Alman Ordusundan uzaklaştırmıştı. Fakat Avusturya Doğu Cephesi'nde O hâlâ Ludendorff'a, kendisi için tehlikeli olması bakımından yakın görünüyordu. Bu nedenle O'nu İstanbul'a uzaklaştırmak için eline geçen fırsattan yararlanmıştı. (100)

Görevi teslim aldıktan ve Bronsart tarafından oryante edildikten sonra Seeckt, 25 Aralık 1917'de harekât alanlarında bir inceleme gezisine çıktı. 15 Ocak 1918'de

(98) Ortaelçilik Kâtibi Lersner'in Dışişlerine 2.12.1917 gün ve 1796 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 45, AS 4551.

(99) Bronsart von Schellendorff; "1914 — 1918 Dünya Harbi'nde Türk Sevk ve İdaresinin Kısa Açıklaması", tarih : 15.12.1917, Federal Askeri Arşiv, N 247 — 195.

(100) Bunun için Federal Askeri Arşiv, N 247/195'e Bak.

İstanbul'a döndü. (101) Bu gezinin ilk sonucu, Seeckt'in menzil sisteminin basitleştirilmesini zorunlu görmesi ve "Yıldırım" menzil teşkilâtının 4 ncü Ordu menzil teşkilatıyla birleştirilmesini istemesi oldu. Enver, Seeckt'in önerisini kabul ederek General Gressmann'ın yönetiminde Halep'te bulunan Menzil Müfettişliği'ni lağvetti. Böylece, Falkenhayn ve Seeckt arasında gittikçe sertleşen sürtüşmeler başlamış oldu. (102)

Kendinden önce Türkiye'ye gelmiş bütün Alman generalleri gibi Seeckt de orada bulunan Alman subaylarını "Türkleşmiş" olmakla suçladı. Gezi günlüğünün 6 Ocak 1918 tarihli yaprağına şunları yazdı : "Sinirlerin en büyük çabası, artan dert ve şikâyetlerin baskısına dayanmaktır. En küçük işte bile herkes, Türkiye'nin iç, Almanya'nın dış politikası ve her şeyden önce Türklerin "mantalite" siyle söze başlıyor. Benim cevabım daima : —Lütfen şikâyet etmeyin, durumunuzun düzeltilmesi için olumlu önerilerde bulunun; çoğunuz bir şey önermiyorsunuz. Unutmayın ki büyük kısmınız buraya istediğinizle geldiniz.. şeklinde oluyor. Ama ben yine de memnuniyet verici çok şey görüyorum; Prusya stilinde vazife yapanlarla da karşılaşıyorum; fakat burada uzun süre kalanlar fena "Türkleşiyorlar..." "Türkleşmek" bir slogandır ama çok haklı bir slogan...." (103)

Esas görevinin Türkiye'yi mümkün olduğu kadar uzun süre Almanya'nın çıkarlarına yararlı durumda tutmak ve düşman kuvvetlerini tespit etmek suretiyle esas Alman cephesinin yükünü hafifletmek olduğunu bilen Seeckt, Alman meslektaşlarının çoğundan fazla politik kavrayışa sahipti. Bu nedenle Enver ile çok iyi ilişkiler kurmak gerektiğini anladı. Büyükelçiyle de ahenkli çalıştı. (104) Buna rağmen Büyükelçi, daha 1918 Martı'nda Seeckt'in, Askeri Temsilcilik makamını, izinde bulunan Lossow'un herhalde hoşuna gitmeyecek şekilde küçülttüğünü söyledi. Yeni koşullar altında Büyükelçilikteki bir generale yapacak çok az şey kalmıştı. Bir askeri temsilcinin müdahalesini Seeckt de hiç hoş karşılamayacaktı. (105) Bununla beraber Lossow, Eylül 1918 sonuna kadar Türkiye'de kaldı.

F Ordular Grubu Komutanlığı'na atanmadan önce Liman von Sanders'in Heyet Başkanı olarak yaptığı görevler de, Seeckt'in gelmesinden sonra yavaş yavaş azaltıldı. (106)

(101) Seeckt'in Gezi Günlüğü; Federal Askeri Arşiv, N 247, Nr. 202/d.

(102) Em. Tuğgeneral Rohdewald; Federal Askeri Arşiv, N 247/283.

(103) Federal Askeri Arşiv; N 247, Nr. 202/d.

(104) Bernstorff'un Dışişlerine 8.2.1918 gün ve 183 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, AS 547.

(105) Bernstroff'un Bussche'ye 2.3.1918 tarihli yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, s. 1163.

(106) Bernstroff'un Dışişlerine 8.2.1918 gün ve 183 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, AS 547.

Ağustos 1914'te imzalanmış olan Türk-Alman İttifak Antlaşması Ocak 1915'te değiştirildikten sonra, Eylül 1916'da bir ek anlaşma imzalandı. Türkiye, Alman Başkomutanlığı'na, Harbin yüksek yönetimi hakkını tanıdı. Askeri Heyet Başkanının yetkileri nedeniyle Türkiye'de yaygınlaşan hoşnutsuzluktan daha önce söz edilmişti. (107) Ludendorff, Enver'e gönderdiği 5 Ocak 1917 tarihli bir yazıda, Heyet'in görevlerinin harp koşullarına uymadığından da söz etti. İki tarafın da çıkarına olmayan sürtüşmeler bundan ileri geliyordu. Bu nedenle, Türk Hükümeti'yle Liman arasında akdedilmiş ve 1918'e kadar yürürlükte olan anlaşmanın yanı sıra, "Harp zamanına mahsus olmak üzere bir özel anlaşma" yapılması zorunluydu. Fakat bu anlaşma da Heyet Başkanına, bir ordu komutanı olarak çalışsa bile bütün Alman subay ve birlikleri üzerinde etkili olma ve Alman birliklerinin herhangi bir andaki durumu hakkında karar verme olanağı sağlamalıydı. Ludendorff, bu yeni anlaşma hakkında önerilerini bildirmesini Enver Paşa'dan rica etti. (108)

1917 yazında nihayet geçici bir çözüm bulundu. Alman Ordusuna mensup olanların tek tek kullanılması ve görevlendirilmesi Türklere ait bir iş olacaktı; ama Askeri Heyet'in buna katılmış olması lazımdı. Türk-Alman askeri işbirliğinin yeniden düzenlenmesinin kaçınılmaz olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Bu yeni görüşmelerde Askeri Heyet Başkanına yer verilmedi; çünkü, onun bilinen tutumu, çalışmaların ilerlemesine engel olurdu. Bu nedenle görev, Alman Askeri temsilcisine verildi. Sonuç, bir askeri anlaşma önerisi oldu. Bu öneri, Türk ve Alman Ordularının birleştirilmesini öngörüyor ve Türk Ordusunun eğitimi konusunda, reformcu subayların başkansız çalıştıkları eski şekle dönülmesini istiyordu. Bu anlaşma İmparator'un Türkiye'yi ziyaret edeceği Ekim 1917'de imzalanmalı ve derhal yürürlüğe girmeliydi; Liman protesto etti ve kendisinin ve Alman subaylarından çoğunun kontratının 14 Aralık 1918'e kadar yürürlükte olduğuna dikkati çekti. Bunun üzerine askeri anlaşma, İmparator'un ziyareti sırasında 18 Ekim 1917 tarihinde Enver Paşa ile Prusya Harbiye Bakanı von Stein arasında imzalandı, ama harp bittikten sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı. (109)

Bundan sonra; Ludendorff tarafından Ocak ayında önerilmiş olan "Harp durumunun devamı için ek anlaşma", askeri anlaşmayı hiç dikkate almaksızın 13 Kasım 1917'de Liman ile Enver arasında akdedildi. Alman Ordusu mensupları, istenildiği takdirde

(107) Bak. s. 162, 163.

(108) Ludendorff'un Enver'e 5.1.1917 tarihli yazısı. Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 42, A 834.

(109) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 128, 129 ve Liman von Sanders; s. 235 — 237.

ancak Askeri Heyet'in muvafakatiyle başka yerlerde kullanılabileceklerdi. Bütün Alman Ordusu mensupları, iç işlerinde ve ekonomik konularda Askeri Heyet Başkanının emrinde bulunacaklardı. Bu konularda Heyet Başkanı ya da onun Kurmay Başkanı her an haberdar edilebilecekti.

Türkiye'de göreve başlamasından kısa süre sonra von Seeckt, yanyana bulunan Türk ve Alman tesislerinin kaldırılması ve yine yanyana bulunan Askeri Heyete ait tesislerle "Yıldırım" harekâtına ait Alman tesislerinin birleştirilmesi suretiyle Türkiye'de belli bir ikmal sistemi kurulmasını Ludendorff'tan istedi. Bazı yerlerde "Yıldırım'a" Askeri Heyete ve Türklere ait ikmal tesislerinin yan yana bulunmasından kesinlikle kaçınmak lazımdı. Askeri Heyet emrinde olmadığı için kendisi (Seeckt) bu işe karışamıyordu. Birçok durumda Askeri Heyetin ve "Yıldırım"ın istekleri Türk Başkomutanlığı Karargâhı'ndan geçiyordu. Seeckt, Askeri Heyet Başkanına ait görevlerin Türk Ordusu Genelkurmay Başkanına devredilmesini önerdi. Orada Alman Birliklerinin iaşe ve ikmal için özel bir şube kurulmalıydı. Bundan başka; Yıldırım Ordular Grubu'nun idari makamları, Türk Genelkurmayı'nın II nci Başkanı General Rohdewalt'in emrine verilmeliydi. Liman çok kızdı ve Seeckt'in önerileri kabul edilecek olursa kendisinin Türkiye'den alınmasını istedi. (110) Ludendorff, konuyla ilgili bütün makamlardan görüşlerini istedi. Önemli işlerin Türklerin kontrolüne geçmesinden korkulduğu için görüşlerin çoğu Seeckt'in önerilerine karşıydı. Türk subayı olarak Seeckt'in, Askeri Heyet kadar Alman çıkarlarının farkında olup olmadığından da kuşku duyuyordu. Sürüp giden fikir tartışmaları sırasında Askeri Heyet'le Seeckt arasındaki ilişkiler çok sertleşti. Kişisel temaslarıyla durumu düzeltmeleri için Alman Başkomutanlığı ve Savunma Bakanlığı İstanbul'a birer temsilci gönderdi.

Yüksek makamlarda bulunan Türklerin, Harpten sonra da Seeckt'in Türkiye'de kalmasını istediklerini belli etmeleri, Liman ile Seeckt arasındaki gerginliği daha da artırdı. Seeckt bu hususta Enver'e söz vermişti. Yürürlüğe girecek olan askeri anlaşmanın 4 ncü maddesinin 2 nci paragrafı gereğince Seeckt, en kıdemli Alman subayı mevkiini elde edecekti. Liman bunu, 14 Nisan'da Heyet Kurmay Başkanı'ndan öğrendi. Bazı yetkiler verilmesi suretiyle Seeckt'in "gelecekteki makamı" şimdiden hazırlamak isteniyordu. 15 Nisan'da Liman bu niyetleri Ludendorff nezdinde protesto etti. Prusya'nın en eski generallerinden biri Türklere karşı layık olmadığı bir duruma düşürülüyordu. Ludendorff, Askeri Heyet mevcut olduğu sürece anlaşmanın kendisine sağlamış olduğu hakları koruyacağını O'na garanti etti. (111)

Türkiye'ye gönderdikleri temsilcilerin verdikleri raporlara dayanan Alman yüksek makamları, Seeckt'in Ocak 1918 tarihli reorganizasyon önerisinin reddine ve önerilen

(110) Liman von Sanders; s. 245.

(111) a. g. e.; s. 276, 277.

değişikliklerin ancak Aralık 1918'de, Liman'ın anlaşması bittikten sonra dikkate alınmasına karar verdi. Enver, Liman'ın Askeri Heyet Başkanı olarak mukavelesini uzatmak istemediğini; ama Harbin sonuna kadar O'nu Ordu Komutanı olarak tutacağını kesinlikle açıkladı. En sonunda Liman von Sanders, her konuda zaferi kazanmıştı; hatta, Harbin sonuna kadar kontratının uzatılmasında bile. Ludendorff bunu iyi karşıladı; hatta Türkiye, 10 Ağustos 1918'de bütün Alman subaylarına Aralık 1918'e kadar bir değişiklik yapmayacağını bildirdi.

Yani, Alman Askeri Heyeti'nin statüsünde Türkiye çökünceye kadar önemli bir değişiklik olmadı. (112)

Türkiye'deki Alman Filosu

1917 Eylülü'nün başlarında Koramiral Souchon Almanya'ya döndü ve yerine Koramiral von Rebuer-Paschewitz atandı.

Türkiye'deki Alman makamlarının karmaşık durumuna Eylül sonunda bir yenisi eklendi : Osmanlı Bahriye Nezareti nezdine bir Alman donanma temsilcisi atandı. Bu zat aynı zamanda Alman Bahriye Müsteşarlığı'nın ve Deniz Kurmay Başkanlığı'nın da temsilcisiydi. (113) Bu sırada Osmanlı Bahriye Nazırının 4 ncü Ordu Komutanı olarak Şam' da oturduğu ve Türk donanmasının gerçek emir ve komutasının Alman Amiralinin elinde olduğu unutulmamalıdır.

1918 yılı başında Türkiye'deki Alman denizcilerinin sayısı, 948'i Boğazlarda kurulan "özel komutanlık"a ait olmak üzere 3.441 kişiyi buluyordu. Bu, Alman deniz subaylarının Türk gemilerinde kullanılmasına da olanak sağlıyordu. (114)

Amiralin komutasında Sakız ve Midilli adalarına bir baskın yapmak için "Goben" ve "Breslau" bir torpidobot filotillasının refaketinde 20 Ocak 1918'de Çanakkale Boğazı'ndan çıktı. Donanma Kurmay Başkanı, gemiler Boğaz'dan çıktıktan sonra Enver, Cemal, Liman ve Seeckt'i durumdan haberdar etti; tabii bunlar da müdahale edemediler. Bu girişim "Breslau"ın batması ve "Goben"in ağır mayın yarası almasıyla sonuçlandı; "Goben" dönerken Çanakkale Boğazı'nın girişinde karaya da oturdu ve büyük çabalarla kurtarılabildi. Amiral von Rebuer, sonradan bu kararının nedenini, uzun yıllar hareketsiz kalan birliklerinin düşmüş olan moralini küçük bir başarıyla yükseltmek istediği şeklinde

(112) Rabenaus'un özeti; Federal Askeri Arşiv, N 247/279.

(113) Bahriye Müsteşarlığının Dışişlerine 27.9.1917 günlü yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 44, A 32138.

(114) "Akdeniz Filosu Komutanlığı"nın 2.2.1918 tarih ve 723 sayılı raporu, Federal Askeri Arşiv, N 156/1 Türk-Alman Silahlı İttifakı..., ve Mühlmann, s. 281.

açıkladı. (115) Alman Büyükelçisi, İmroz deniz savaşının asıl amacının Falkenhayn harekâtının yükünü hafifletmek olduğunu Dışişlerine bildirdi. Bir girişimin istenildiği gibi cereyan etmemesi halinde her zaman olduğu üzere, bu deniz savaşının hazırlanması ve uygulanması da herkes tarafından kusurlu görüldü. Bir elden sevk ve idareye olanak vermeyen Alman teşkilat hatası bir kez daha görülmüş oldu. Harp harekâtı bakımından, anarşi olarak tanımlanabilecek bir durum egemendi. (116)

Enver, kendisiyle aynı fikirde olan Seeckt'in aracılığıyla Alman Başkomutanlığı'na sert bir çıkış yaptı ve harekâttan önce kendisinin haberdar edilmemiş olmasını protesto etti. "Breslau"m kaybı ve "Goben"in ağır yaralanmasıyla Türkiye'deki Alman donanması savaş, hatta caydırma gücünü bile yitirmişti.

Türk-Alman Ekonomik İlişkileri

Türklerin harp malzemesi ve ticari mal olarak Almanya'ya yaptıkları istekleri kontrol edebilmek için, Alman Büyükelçisiyle Türk Genelkurmayının II nci Başkanı –Seeckt'in de kabulüyle– görüşlerine sunulan istek listelerini birleştirdikten sonra göndermek ve bu arada zaruri olmayan malzemeyi çizmek hususunda anlaştılar. Bu tabii Enver'in ve Türk makamlarının bilgisi dışında yapılıyordu.

Güçlükleri biraz daha hafifletmek için Enver'in de kabulüyle, Türkiye'de hiç bulunmayan ya da çok yüksek fiyatlarla satılan halk için hayati önemi haiz tüketim mallarını ithal edecek ve pazarlayacak bir Alman ithal şirketi kurulması cihetine gidilmiş; fakat bunun arkası gelmemişti. (117) Gerçekte 1917 yılında Türkiye'de, özellikle Başkentte fiyatların, halkın çoğunluğunun erişemediği çok yüksek düzeye fırlamasına neden olan bir besin maddeleri vurgunculuğu egemendi. Alman subaylarıyla askerleri, Türk subay ve memurları ve ancak mali durumu müsait olan kişiler yeteri kadar bulabiliyorlardı. (118) 1918 Nisanı'nda Osmanlı Harbiye Nezareti, askeri personelin ticari amaçlarla girişecekleri seyahatlerin engellenmesini Türkiye'deki Alman ve Avusturya-Macaristan askeri makamlarından rica etmek zorunda kalmıştı (Alman ve Avusturyalı askerler Anadolu'da yoğun bir ticaretle meşguldüler). (118 a)

(115) Federal Askeri Arşiv; N 247/283.

(116) Brenstroff'un Dışişlerine 22.1.1918 gün ve 110 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 46, AS 291.

(117) Em. Tümg. Rohdewald; Federal Askeri Arşiv, N 247/283.

(118) Em. Korg. Vincenz Müller; "Gerçek Anavatanı Buldum", Doğu Berlin 1963, s. 150. Müller genç bir istihkâm subayı olarak Mezopotamya'da çalışmıştı.

(118 a) 20.4.1918 gün ve 55 sayılı Askeri İstasyon Komutanlığı emri, Avusturya Devlet Arşivi, İstanbul Askeri Ataşesi, Bd. 69.

Almanya, Harbe devam etmesini istiyorsa Türkiye'yi mali bakımdan da desteklemek zorundaydı. Türk makamları, Almanların içine düştüğü bu zorunluluğu açıkça bildiklerinden daima daha çok istekte bulunuyorlardı. (119) Türkiye'nin istediği toplam Alman kredisi yaklaşık olarak beş milyar Markı buluyordu; bunun yuvarlak hesap dört milyarı verilmiştir. Bu dört milyarın hemen hemen bir milyarı altın, gümüş, Türk lirası ve Mark olarak, geri kalan üç milyarı hazine bonolarının emanete alınması suretiyle ödenmiştir. Başka bir mali destek yönteminin saptanması, Türklerin itirazı yüzünden başarılamadı. Almanlar, para yardımını reddetmenin İstanbul'da bir hükümet değişikliğine neden olacağını ve bunun da Almanya'ya zarar vereceğini çok iyi biliyorlardı. (120)

Türk demiryolu sistemi de Alman çıkarlarına uygun olarak destekleniyordu. Asya demiryolu şebekesinin genişletilmesi, 435 milyon Marklık Alman hammaddesi ve gereç, ayrıca 35 milyon Marklık kömür istiyordu. (121) Bağdat demiryolunun mali sorunları, Büyükelçinin, Alman Başkomutanlığı'yla görüştükten sonra, Lossow'un sözlü anlaşmasına göre gerekli parayı Başkomutanlığın kendi fonundan Türk Hükümeti'ne ödeyeceğini açıklamasıyla halledilmişti. (122)

Harbin devamı boyunca Almanya'nın Türkiye'ye gönderdiği silah ve donatımın paraca değeri 616 milyon Mark tutuyordu. Harpten sonra yapılan hesaplara göre bu miktar 850 milyonu da aşıyordu. (123)

Fakat Almanya bu yardımı yalnız politik nedenlerle yapmadı; aynı zamanda Türkiye'de ekonomik çıkarları da vardı. Harbin sonuna kadar Türkiye, başta zeytinyağı, iç yağı, yün, deri ve maden cevheri olmak üzere Almanya'ya 300 milyon Marklık hammadde göndermişti. (124)

Alman yönetimi, Harbin zorunlu kıldığı bu ekonomik bağlardan ayrı olarak harp sonrası için ekonomik niyetlerini de gözönünde tutuyordu. General Ludendorff'un 8 Haziran 1917'de General Liman'a çekmiş olduğu telgraf, bunu açıkça dile getiriyor :

"Şimdiki Doğu politikamız, hiç kuşkusuz Harpten sonra da devam edecektir. Bu nedenle, Türkiye'deki –kuvvetlenmesiyle ilgilendiğimiz– ekonomik koşulların bilinmesi büyük önem kazanıyor. Ekselanslarının bu alandaki zengin tecrübelerinden de yararlanmak için yardımlarınızı rica ediyorum. Muhtelif bölgelerdeki ekonomik gözlemlerini, bu

(119) Helfferich'ten Ludendorff'a; Federal Askeri Arşiv, N 41/19.

(120) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 311, 312.

(121) a. g. e.; s. 296.

(122) 117 No. lu dipnota bak.

(123) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 296 — 297.

(124) a. g. e.; s. 246, 247.

bölgelerin gelişme olanaklarını ve istenilen ilerlemenin sağlanması için gerekli ön koşulları bildirmeleri için emrinizdeki subaylara ve diğer personele talimat verecek olursanız, size teşekkür borçlu olurum. Eğer Ekselansları, bu raporlara kişisel görüşlerini de ekleyerek bana gönderecek olurlarsa, çok müteşekkir kalırım. Halen Türkiye'de bulunan subayların ve diğer personelin bu amaçla kullanılmaya uygun olduklarını sanıyorum. Orada bulunan bütün subaylar ve diğer personel, politik amaçlarımız ve ülkenin kuvvetlendirilmesindeki ekonomik çıkarlarımız hakkında aydınlatılacak olurlarsa, bunun, Türkiye ile bugünkü ve gelecekteki ilişkilerimizin gelişmesine yararlı olacağını burada belirtmek isterim." (125) Ayrıca, Mezopotamya'ya gönderilmiş olan Alman birliklerinin askeri coğrafya derslerinde petrol ve asfalt rezervlerine, bu petrol bölgesinin parlak geleceğine inanıldığı da eklenerek işaret edilmişti. (126)

Almanya'dan gönderilen kömürün miktarını azaltmak için, Harbin çıkışından beri hareketsiz duran Almanların yönetimindeki Türk kömür grubu yeniden faaliyete geçirildi. Fakat bu girişim büyük güçlüklerle karşılaştı. Buna rağmen Türk kömür grubunun sömürülmesini sürdürmek için Alman makamları, kömür üretiminde etkin önlemler alıncaya kadar Türkiye'ye verilen kredileri kestiler. (127)

Alman teşkilatının Ön Asya'ya yayılması karşısında Türklerin duyduğu güvensizlik Harp uzadıkça çok daha arttı ve Almanların ekonomik olanaklardan yararlanması gittikçe artan bir gizli mukavemetle karşılaştı. (128) Avusturya'ya ekonomik çıkar sağlamak için çalışmış olan Pomiankowski, "birçok Alman, Türkiye'yi sırf kendi yayılma sahaları olarak görüyordu. Ama bu görüşü Türkler, kesinlikle paylaşmıyorlardı" demekte tamamen haklıdır. (129)

(125) Ortaelçilik Sekreteri Lersner'in Dışişlerine 15.8.1917 gün ve 1214 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 44; Ludendorff'un yukarıdaki telgrafı 8.6.1917 gün ve 3548 sayılıdır. Aynen alınmıştır.

(126) Müller; s. 134.

(127) 117 No. lu dipnota bak.

(128) Kiesling; s. 70.

(129) Pomiankowski; s. 303.

Kısım VIII

"KIYAMET GÜNÜ"

Türkiye ile Almanya Arasında Kafkaslar'daki Gerginlikler

Rusya'nın Harpten çekilmesinden ve Rus Kafkas Ordusu'nun kendiliğinden dağılmasından sonra Kafkaslar'daki Türk ve Alman çıkarları birbiriyle çatıştı. Türkler, Kafkasya'yı kendi çıkar alanları olarak gördüklerinden Almanların Kafkaslar'da ilerlemesine açıkça karşı çıktılar. Kafkaslar'da birkaç bağımsız Cumhuriyet kurulunca Türk Hükümeti, hemen bunlarla barış görüşmelerine başladı. Türk Hükümeti'nin ilk açık hedefi, Tiflis-Baku demiryolunu ve Baku'daki dev petrol kaynaklarını ele geçirmekti. Gelecekte, Orta Asya'nın içlerine kadar uzanan büyük bir Türk-İslam devletinin kurulması tasarlanıyordu. Bu planların gereği olarak Türklerin, bölgeyi tek başlarına yönetmek ve hammaddeleri Almanya'ya bedeli karşılığında satmak için Alman etkisini Kafkaslar'a sokmak istemedikleri açıkça görülüyordu. Almanlar derhal tepki gösterdiler; bir Alman tümenini Kırım'dan Kafkaslar'a naklettiler. Alman demiryolu birlikleri Baku demiryolunu çalıştırdı ve Türkiye'den Anayurda dönmüş olan Kress von Kressenstein yetkili temsilci olarak atandı.

Bu karşılıklı çapulculuklar sırasında Türk ve Alman birlikleri arasında kanlı çatışmalar da oldu. Almanlar bu çatışmaları önlemeye çalıştılar ve birliklere "Türklerin yaklaşması halinde düşmanca davranmamaları, siperlerinde kalmaya devam etmeleri ve onlara, Alman Başkomutanlığı'nın emriyle burada bulunduklarını, Müttefiklerin çıkarına Ermeni demiryolunu koruduklarını" anlatmaları hususunda talimat verildi. (1) Buna karşılık Türk Grup Komutanlığı, silahlarını bırakmaları için Alman birliklerinin ikaz edilmesini ve harp esiri olarak (Müttefiklerin birlikleri!) kabul edilmelerini ve geri yollanmalarını emretti. Karşı koymaları ve silahlarını kullanmaları halinde, çok sert davranılacaktı. (2) Enver'in kardeşi Nuri, Türk Başkomutanlık Karargâhı'nda Alman aleyhtarı bir hava yaratıyordu. Hatta Mühlmann, Türk 3 ncü Ordusunun durum hatiratasında Alman demiryolu karakollarının düşman olarak işaretlendiğini biliyordu. (3)

Fakat Türk tutumunu, ekonomik düşüncelerden çok ideolojik düşünceler dikte ediyordu. Daha 1914'ten beri Türklerin Kafkaslar'daki (daha sonra da İran'daki) tutumu

(1) Jaeschke; s. 36.

(2) a. g. e.; s. 36, 37.

(3) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 276 dipnotu 1.

Genç Türklerin panislamist ve pantürkist çabalarının sonucuydu. Bu tutumun baş temsilcisi Enver'di. Pek sevdiği Turan rüyasının yakında gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu konuda Almanya'nın desteğini de hesaba katabileceğini sanıyordu. O'na bu umudu veren nedenlerin birincisi, bu ideolojiyi tutan pek çok yayından bir kısmının Alman kalemlerinden çıkmış olmasıydı. (4) İkincisi, Türk birlikleriyle Avrupa'daki Alman cephesini –Harbin ortak hedefi hakkındaki anlayışını gösterecek şekilde– destekledikten sonra kendi harp hedefi hakkında da Almanlardan karşılık ve anlayış bekleyebilirdi. Üçüncüsü; Enver, kendi Alman Genelkurmay Başkanı General von Seeckt'i panturanist ve panislamist politikası için kazanmıştı. (5)

Alman tepkisi, Alman birliklerinin Kafkasya'ya gönderilmesinden başka, Suriye'de bulunan bütün Alman birliklerinin ve yardım tesislerinin geri alınması suretiyle Türklere misilleme yapılmasını da göze alıyordu. Politik düşünceden yoksun olan Liman, 1918 Haziranı'nda, emrindeki Alman birliklerinin geri alınmasının Türklerin Kafkaslar'daki harekâtını desteklemek amacıyla yapıldığını sanıyordu (6); ama İstanbul'daki Alman Büyükelçisi gerçek nedeni biliyordu. Liman'ın daha önce sözü edilmiş olan 20 Haziran 1918 tarihli protesto telgrafına Büyükelçi, Türklere karşı misillemenin değersiz olduğu bu nedenle de kaçınılması gerektiği notunu koydu. Her türlü misilleme, Harbin ortak yönetimini engellerdi. Bernstorff, misillemeye karşı çıkmasının hiçbir zaman Türklerin bütün isteklerinin yerine getirilmesi demek olmadığını da notuna ekledi. Türklerle geçinmenin tek yolu, her hizmete karşılık bir hizmet istemekti. Almanya'nın düşmanı olan ve Almanya ile ittifakı ekonomik bakımdan genişletmekten çekinen Maliye Nazırı Cavit Bey'e karşı da böylece durum alınmış olurdu; Cavit Bey ancak zorla itaat ettirilebilirdi. Fakat diğer taraftan da, Almanya'nın kuşkulu Kafkas projesinden daha değerli olan

(4) 1915 yılında Weimar'da Alp Tekin imzasıyla yayımlanan ve kısa süre sonra İstanbul'da da The Turkish and Pan-Turkish İdee ismiyle İngilizce çevirisi basılan Türkçülük ve Pantürkizm adlı yazı buna bir örnektir. Alp Tekin ismini kullanan Mois (Max) Kohen adında bir Yahudi'ydi. Stuttgart Devlet Kitaplığı'nın katoloğu, bu Alp Tekin'i 1876'da Langenberg şehrinde doğmuş Alman sosyalist liderlerinden Max Cohen Reuss olarak tanımlıyor. Alp Tekin, İngilizce baskının 42 nci sayfasında Makedonyalı olduğunu iddia ettiğinden, Reheinlandlı oluşu bana imkânsız gibi geliyor. Türkçeyi çok iyi bilen bir Selânik Yahudisi olabilir. Yazısında Almanların pantürkizme duydukları sempatiyi ve bu fikri desteklediklerini belirtiyor; Türkçülük ve Almancılığın ortak yanlarına değiniyor ve Türklerle Almanların "tabii müttefikler" olduklarına işaret ediyor.

(5) Mühlmann; Türk-Alman Silahlı İttifakı..., s. 273, 274.

(6) Bak. s. 209.

Enver ve Talât'ın dikkate alınması lazımdı. (7) Gerçi General Seeckt, Alman birliklerinin Filistin'den çekilmesinin bir misilleme değil, tamamen askeri bir önlem olduğunu Büyükelçiye garanti etmişti ama Bernstorff, Türkiye'de buna kimsenin inanmayacağından korkuyordu. (8) Ertesi gün Kühlmann'a, Alman kıtalarının geri alınışının Türkiye için sonun başlangıcı demek olacağını özel yazıyla bildirdi. Ya tam bir çöküş, ya da Türkiye'nin İngiltere ile ayrı barış yapması şeklinde bir sonuç doğuracaktı. Bu kıtaların geri alınması, en ince ayrıntılarına kadar bütün mantıki sonuçlarıyla birlikte bir kez daha düşünülmeliydi. Türkler, Kafkaslar'da bize güçlük çıkarmak için yeteri kadar kuvvetleri olduğunu, ama Filistin'de bize yardım etmek için yeteri kadar kuvvetleri olmadığını söylerlerse Almanya Kafkas politikasını diplomatik yoldan nasıl savunabilirdi ? (9) Birkaç gün sonra Bernstorff, Enver Paşa'nın Filistin'den çok Kafkaslar'daki duruma üzüldüğüne âmirlerinin dikkatini çekmek zorunda kaldı. Enver, ağabeysini Kafkasya'ya göndermiş ve Kafkasya'nın Müslüman halkını Türk politikasından ayırmadığını özellikle belli etme gereğini duymuştu. (10) Aynı gün Alman Başkomutanlığı Filistin'den birlik çekmenin politik bir misilleme olmadığını tekrar tekrar temin etti. Ludendorff, Enver'i buna inandırabilmişti. (11)

Eylül 1918 ortalarında Türkler, Almanya'nın Baku'yu tamamen işgal etmiş olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kaldılar. Almanların oradaki petrol rezervlerini Almanya'ya sevk etme niyetleri, gerçekleştirilemedi. Barışa hevesli Ruslarla, devamlı petrol sevkiyatına yol açacak çok umut verici bir anlaşma yerine Almanlar şimdi, Türklerle, çabuk petrol sevkiyatını sorun haline getiren bir anlaşmazlık içindeydiler. Nuri Paşa, General Kress von Kressenstein tarafından gönderilen bir Alman karargâhının Baku'ya gelmesini engelledi ve Baku'nün askeri bakımdan tahkimi için önerilen Alman desteğini reddetti. Hatta Harpten sonra, Halil Paşa'nın, Haziran 1918 sonlarında çektiği ve gerekirse Almanlarla savaşmaktan çekinmeyeceğini bildiren bir telgrafı ortaya çıktı. (12) Almanların Kafkas petrolünden yararlanma niyetleri, Türk makamlarının yetki mücadeleleriyle de güçleştiriliyordu. Enver, Levazım Başkanı ve Cemal bile, özel ticaret yapmak için ganimet peşin-

(7) Bernstroff'un Dışişlerine 20.6.1918 gün ve 963 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, AS 2801.

(8) Bernstroff'un Dışişlerine 21.6.1918 gün ve 971 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, AS 2813.

(9) Bernstroff'un Mühlmann'a 22.6.1918 gün ve 974 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, AS 2814.

(10) Bernstroff'un Dışişlerine 27.6.1918 gün ve 1011 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47 AS 2907.

(11) Ludendorff'un Başbakana 27.6.1918 gün ve 1554 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 47, AS 2970.

(12) Mühlmann; Türk-Alman Siyasi İttifakı..., s. 210, 211.

deydiler. Gemilere Cemal emir verdiğinden ve bu nedenle özel olanaklara sahip bulunduğundan Seeckt, Cemal'i kabineden çıkarttırmak için diplomatik girişimlerde bulundu. (13)

FİLİSTİN CEPHESİ'NİN ÇÖKÜŞÜ

İngilizlerin Filistin'deki büyük taarruzları 19 Eylül 1918'de başladı. 24 Eylül'de, Liman'ın yenilgiyi önleyemeyeceği ve yeni bir cephe tutamayacağı belli oldu. Az beslenen, kötü ikmal edilen ve morali bozulmuş olan Türk birlikleri, dağılıp gitmişti. Alman birlikleri, tek hayatta kalma yolunun birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunmaları olduğunu anlamışlardı. Bu nedenle büyük bir inatla savaşıyor ve disiplinli olarak adım adım geri çekiliyorlardı.

Türkiye için durum umutsuzdu. Filistin Cephesi'yle birlikte Selânik Cephesi'nin de çöküşü, Türk Anavatanını ve Başkentini, düşman taarruzları karşısında korunmasız bırakmıştı. Almanların son dakikada bir Alman redif tümenini Kırım'dan İstanbul'a getirmeye kalkışmaları da bu birliğin yorgun olması nedeniyle yararsız görüldü. Ekonomik yönden de Türkiye gücünün son noktasına gelmişti. Almanya'nın da yenilgiye doğru gittiğini –Almanların bütün gizleme çabalarına rağmen– çoktan anlamış olan Türkler için İngilizlerle silah bırakışması (mütareke) görüşmelerine başlamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Türklerin ayrılması olasılığı uzun zamandır Almanlarca olanak dahilinde görülüyordu.

Türklerin yeni Padişahı VI. Mehmet 13 Ekim'de Talât'ın Genç Türk Kabinesini azlettikten ve İzzet Paşayı Sadrazam tayin ettikten sonra 18 Ekim'de Bernstorff, "başka türlü olmayacağından" Türklerin ayrı barış yapması olasılığına karşı üstlerini uyardı. Bundan bir gün sonra Seeckt ile yaptığı bir konuşmada, Sadrazam, özel barış görüşmelerinin başladığını söyledi. İtilaf Devletleri, muhtemelen, Bulgaristan'a bildirdiklerine benzer koşullar ileri sürecekti; askeri durum ve Alman yardımının olanaksızlığı karşısında Türk Hükümeti bu koşulları kabule hazırdı. Fakat, görüşmelerde Alman birliklerinin mevcudiyetinin de dikkate alınması lazımdı. İzzet Paşa, Almanya'ya ihanet edecek bir adam değildi. (14)

İngiliz Hükümeti, gerçekte, Alman birliklerinin Türkiye'deki mevcudiyetini silah bırakışması görüşmelerinde politik faktör olarak hesap ediyordu. Kut-el-Amare'de esir edilmiş ve silah bırakışması görüşmelerini başlatması için İzzet Paşa Hükümeti tarafından serbest bırakılmış olan İngiliz generali Townshend, 20 Ekim 1918'de İngiliz Hükü-

(13) Federal Askeri Arşiv, N 247/283 ve N 247/279.

(14) Mühlmann; Türk-Alman Siyasi İttifakı..., s. 237.

meti'ne, İstanbul'da ve Çatalca hattında yaklaşık 20.000 Alman askerinin bulunduğunu, bunların iki Türk partisi arasında bir iç harbi teşvik ettiklerini, Talât ve Enver'in devrilmesiyle Başkentte yitirdikleri etkilerini tekrar ele geçirebilmek için Almanların uygun bir anda bu iç harbe karışabileceklerini bildirdi. Türk Hükümeti'nin raporlarına göre Almanlar, Çanakkale Boğazı'nı takviye ve İstanbul'u tehdit için Karadeniz Filosunu da teşkilatlandırmak niyetindeydiler. (15) 21 Ekim'de İngiliz Hükümeti, önerdiği silah bırakışması anlaşmasının metnini, görüşmeler için yetkili temsilcisine telgrafla bildirdi. Bu metnin 19 ncu maddesinde, bütün Alman ve Avusturyalıların –gemici, asker ve sivil– en yakın İngiliz ya da Müttefik Komutanlığına teslimi öneriliyordu. İki gün sonra İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı da Amirallik Dairesi'nden aynı talimatı aldı. (16) İzzet Paşa, Seeckt'e verdiği sözü tuttu ve ancak Alman birlikleriyle ilgili madde değiştirildikten sonra anlaşmayı imzalayacağını bildirdi. Bütün Almanlar ve Avusturyalılar bir ay içinde Türk bölgelerinden tahliye edilebileceklerdi; uzak bölgelerde bulunanlar için eldeki olanaklara göre bu süre çok azdı. 30 Ekim'de Mondros'ta silah bırakışması imzalandı. Seeckt, ertesi gün bunu öğrendi ve 1 Kasım 1918'de Genelkurmay Başkanlığı'na ait işleri teslim ederek, İngiliz ve Fransız işgal birlikleri gelmeden önce İstanbul'dan ayrıldı ve Odesa'ya gitti. Karadeniz'deki vapur yolculuğu sırasında "Türkiye'nin 1918 Sonbaharındaki Çöküşünün Nedenleri" (17) adlı kapsamlı belgesini kaleme aldı. Daha 27 Eylül 1918'de eşine "Genelkurmay Başkanı olarak çöküşte suç ortağının bir Mehmet ya da Mustafa olmasını, ama General von Seeckt olmamasını ne kadar isterdim. Fakat bunlar bizim Askeri bencilliğimizin bedelidir..." diye yazmıştı. (18)

Askeri Heyetin Sonu

Silah bırakışmasının imzasından sonra, 30 Ekim 1918 akşamı Sadrazam İzzet Paşa Adana'da bulunan Liman von Sanders'e bir telgraf çekti ve "Yıldırım Ordular Grubu"ndan artan kısmın komutasını Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ederek İstanbul'a dönmesini rica etti. Liman, ertesi günü yola çıktı ve 4 Kasım'da İstanbul'a geldi. O geldiğinde Büyükelçi, von Seeckt ve Alman amiralleri Türkiye'den ayrılmışlardı.

(15) Townshed'in Harp Kabinesine 20.10.1918 tarihli yazısı, Londra Devlet Arşivi, WO 106 — 1433.

(16) "21 Ekim 1918 tarihli, önem sırasına göre düzenlenmiş Türkiye ile mütareke koşulları" Londra Devlet Arşivi, WO 106 — 1433.

(17) General von Seeckt; "Die Gründe des Zusammenbruchs der Türkei Herbst 1918" tarih : 4.11.1918, Federal Askeri Arşiv, N 247/202 C. Bunun tam metni için EK—B'ye bak.

(18) Seeckt'in Eşine 26.9.1918 tarihli mektubu, Federal Askeri Arşiv, N 247, Nr. 61. vol 6.

30 Ekim 1918'de İzzet Paşa, kendi üzerine aldığı Harbiye Nazırlığı sıfatıyla Başkomutanlık Karargâhı ve Harbiye Nezareti'nde çalışmış olan Askeri Heyetin bütün eski üyelerine (toplam 17 subay ve hesap memuru) kontratlarının feshedildiğini bildirdi. (19)

Askeri Kabine 3 Kasımda İmparatorun aşağıdaki emrini telgrafla Askeri Heyete bildirdi :

"Kontratı feshedilmiş olanlar da dahil olmak üzere Askeri Heyetin kontratla yükümlü bulunan bütün üyeleri, Korgeneral Liman von Sanders'le akdedilmiş bulunan mukavelelerin 10 ncu maddesi gereğince Türkiye'nin silah bırakışmasını ilan ettiği gün Alman Ordusuna döneceklerdir. Askeri Heyet, bildirilen zamanda yurda dönüşü sağlayacak ve yurda dönenler gelir gelmez oturdukları yerleri Başkomutanlık'taki Askeri Kabineye ve Harbiye Bakanlığına telle bildireceklerdir." (20)

General Townshed, 4 Kasım 1918'de Sir M. Sykes aracılığıyla Türklerin silah bırakışmasından çok memnun olduklarını İngiltere Hükümeti'ne bildirdi. (21)

10 Kasım 1918'de Türk Harbiye Nezareti, müttefik kontrol teşkilatına, Türkiye'de halen yaklaşık 13.500 Alman, 1.500 Avusturya askeri bulunduğunu bildirdi. 13 Kasım'a kadar da boşaltmada bir ilerleme sağlanmamıştı. Bu tarihte Liman von Sanders, İngiliz karargâhının bulunduğu otelde oturuyordu 14 Kasım'da, yaptığı bir konuşmada Alman Hükümeti'nden aldığı tek talimatın, bütün Alman birliklerinin geri gönderilmesini sağlamak olduğunu söyledi. Her birlik, bundan sonraki ilk emri Alman sınırını geçerken alacaktı. Henüz Türkiye'de 700 subay ve 10.000 erin bulunduğunu tahmin ediyordu. Bunlardan 1.000'i daha Sivas-Samsun yolunda 250'si henüz Tarsus'taydı. Demir ve denizyolu ulaştırmasının desteklenmesini ve İngiliz karargâhı aracılığıyla birliklerine telgraf çekme hakkının tanınmasını istiyordu. İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında bulunan bütün Alman birlikleri, 20 Kasım'a kadar gemilere bindirilmişti fakat gemiler henüz kömür almaktaydı. Liman ve karargâhı Haydarpaşa'ya taşındı. Nihayet 21/22 Kasım gecesi bir Türk vapuru Odesa istikametinde İstanbul'dan ayrıldı; bu gemide 236 Alman subayı, 1.154 er ve erbaş ile 23 hastabakıcı hemşire vardı. 23 Kasım'da, yani silah bırakışmasının 19 ncu maddesinde tanınmış olan boşaltma süresinin bitimine bir hafta kala İngiliz Amirali Calthorpe, saptanan sürede bütün "düşman personelin" değil ancak yaklaşık 15.000 kişinin boşaltılabileceğinin açık olmasına rağmen 19 ncu maddenin uygulanma-

(19) İzzet'in Alman Askeri Heyetine, Türk Harbiye Nezareti Personel Dairesine, Askeri Heyetin 17 üyesine, Askeri Heyetin Mali Şubesine ve Bavyera Harbiye Bakanlığına 30.10.1918 gün ve 31848 sayılı yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1957.

(20) Askeri Kabinenin Askeri Heyete 3.11.1918 tarihli yazısı, Bavyera Harp Arşivi, Mkr. 1958.

(21) "Türkiye ile Silah Bırakışmasının İcrası", Londra Devlet Arşivi, WO 106/64.

sında katı bir tutum içinde olmadığını açıkladı. 25 Kasım'da Alman makamları, 1.100 hasta dahil olmak üzere 7.600 kişinin Haydarpaşa'da, 400 kişinin Anadolu demiryollarında, 1.000 kişinin de Musul-Sivas yolunda bulunduğunu bildirdi. Liman von Sanders, birliklerinin Odesa yolu ile değil başka bir yolla taşınmasını rica etti. Odesa yolunda büyük taşıma güçlükleri vardı. 26 Kasım'da İngiliz ve Fransız mütareke teşkilâtı, saptanan sürenin bitiminden sonra enterne etmede ısrar edeceklerini açıkladılar. 27 Kasım'da Haydarpaşa'da hâlâ 8.000 Alman askeri vardı. 1 Aralık'ta Avusturya askerleri silahlarını teslim ettiler, fakat ulaştırma güçlüklerinden boşaltılamadılar. (22) Silah bırakışması anlaşmasının uygulanmasını kontrol eden İngiliz generali, Alman ve Avusturyalıların boşaltılmasında hâlâ büyük güçlükler olduğunu 15 Aralık'ta üstlerine rapor etti. Hiçbir kötü niyet söz konusu değildi. Almanlar, ailelerinin geleceğini düşünüyorlar ve bir an evvel evlerine dönmek, Türklerse, bu kadar kalabalığı beslemek gerektiğinden mümkün olduğu kadar çabuk Almanlardan kurtulmak istiyorlardı. Önemli olan gemi ve kömürdü. Odesa ya da Nikolejew yolu artık kullanılamazdı. Bu nedenle bütün Alman birlikleri enterne edilmeli, silahtan arındırılmalı ve Marmara Denizi'nde bir adaya götürülmeliydiler; çünkü, son defa yapılmış olan Almanya'dan gemi gönderilmesi teklifi kabul edilecek olursa epeyce bir zaman geçecekti. (23) 12 Aralık'ta General Liman von Sanders de Prens Adalarına taşınması için talimat aldı.

Musul'dan, 6 ncı Ordu'dan dönen Alman birlikleri İstanbul'a gelmek için çok büyük güçlükleri yenmek zorunda kaldılar. Sivas'a vardıklarında, yürüyüşe devama mecbur edilmeleri için çarşıdan ekmek almalarının bile yasaklanmış olduğunu gördüler. Bütün yürüyüş yolu boyunca Türk makamlarının, kendi terhis ulaştırmalarına çok lazım olduğu gerekçesiyle Almanların araçlarını ellerinden almaya çalışmalarından korunmak zorunda kaldılar. Alman birliklerinin Türk makamları ve halkı tarafından kabulünün belirgin şekilde soğuk olduğu görülüyordu. (24) 1919 Ocağı'nın başlarında bu birlik de İstanbul'a ulaştı.

Nihayet 24 Ocak 1919'da Alman askerleri Liman von Sanders'in emri altında beş Alman gemisine bindiler ve 29 Ocak 1919'da İstanbul'dan ayrıldılar. (25)

Karadeniz yoluyla boşaltılan Alman askerleriyle birlikte Enver, Talât ve Cemal de dahil olmak üzere Genç Türkler Komitesi'nin ileri gelen liderlerinin de Türkiye'den kaç-

(22) a. g. e.;

(23) General Deed'in 2 sayılı raporu, İstanbul, 15 Aralık 1918, Silah bırakışmasının saptadığı sürenin uygulanması, Londra Devlet Arşivi, WO 106 — 1435.

(24) Otto v. Riederer; "Osmanlı 6 ncı Ordusundaki Alman birliklerinin Samsun yoluyla Musul'dan İstanbul'a çekilmeleri" Sina ile Kafkaslar Arasında, c. 1, Asya'da Savaşanlar Derneği Yıllığı, Berlin 1921, s. 155 — 156 ve s. 168.

(25) Liman von Sanders; s. 404, 405.

mış oldukları öğrenilince 2 Kasım 1918'de Türk-Alman ilişkileri endişe verici şekilde gerginleşmişti. Bundan kısa bir süre sonra Türk basınında Alman generallerine hücumlar başladı. Liman von Sanders, Yunan dehşetine sebebiyet vermiş olmakla suçlanıyordu. Türk Parlamentosu'ndaki Rum üyelerin aynı ifadeyi kullanan soru önergeleri, Hükümet tarafından cevaplandırılmadı. General von Seeckt, gizli olanlar da dahil olmak üzere bütün Türk dosyalarını beraberinde götürmekle suçlandı. (26)

Alman askeri personelinin Türkiye'deki son günlerinde Liman von Sanders ile diğer Alman subayları arasında da sürtüşmeler ve çatışmalar oldu. Bu iş o kadar ileri gitti ki, subaylar Liman'dan komutayı bırakmasını ve derhal Almanya'ya dönmesini istediler. Hatta, ordu doktoruna, Mareşal'ın sağlık durumunun komutayı bırakmasını gerektirdiği hakkında bir de rapor düzenlettiler. Liman'ın geri çekilmesi zorunluluğunu, Mareşal Hindenburg'a bildirecekleri tehdidini de savurdular. En sonunda Liman bütün müşkülleri yendi ve görevinde kaldı. (27)

Dönüş yolculuğunda Liman'ın içinde bulunduğu vapur, 25 Şubat 1919'da, kömür almak üzere Malta Limanı'na uğrama emri aldı. Orada Liman'ın karaya çıkması rica edildi ve harp esiri olarak alıkondu. (28) Derhal Ermeni soykırımcılarının yönetiminden sanık olduğu ilan edildi. (29) Ancak 21 Ağustos 1919'da bir İngiliz harp gemisiyle Malta'dan ayrılıp Almanya'ya dönebildi. (30)

Böylece, Alman Askeri Heyeti'nin Türkiye'deki 84 yıllık varlığı sona ermiş oldu. Türkiye'de geniş bir çevre, ülkelerinin felâketinden uzun yıllar Almanya'yı sorumlu tuttu.

(26) "17 Kasımdan 20 Aralık 1918'e kadar Türkiye'deki olaylar hakkında notlar", Dışişleri Politik Arşivi, Türkiye 139, c. 48, A 3254/19.

(27) Papen; s. 405.

(28) Liman von Sanders; s. 405.

(29) Adolf Müller (Bern'deki Alman Elçisi)'in Dışişlerine 25.2.1919 gün ve 385 sayılı yazısı, Dışişleri Politik Arşivi, Türkei 139, Bd. 48, A 6030.

(30) Liman von Sanders; s. 406.

SON SÖZ

Almanların Türkiye'ye yaptıkları askeri yardımın anatomisi, bundan önceki sayfalarda oldukça açık bir şekilde anlatılmıştır. Şimdi, Almanlara ve Türklere özel hal ve koşullardan, her yerde ve her zaman geçerli olacak bir sonuç çıkarmaya çalışmak gerekiyor.

Ama ilk önce önemli bir noktanın açıkça belirtilmesi ve kesinlikle ifade edilmesi zorunludur. Bir askeri yardımdan ve bir askeri heyetten sözedilirken, bu, sömürge ordusundan belirgin bir şekilde ayırt edilmelidir. Britanya İmparatorluğu, Hindistan'da ve diğer sömürgelerinde Fransa, Almanya ve İtalya da kendi sömürgelerinde sömürge orduları kurdu. Bu orduların teşkilat, eğitim, donatım ve yönetim konularında sömürge devletleri kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi dikkate almak zorunda değildiler. Bu konularla ilgili bütün kararlar, yerli halka hiç danışmadan merkezde alınır ve uygulanırdı.

Bir devlet diğer bir devlete askeri yardım yaparken durum başkadır. Gerçi burada da iki devlet aynı değerde değildir; çünkü bu durumda gelişmiş bir devlet, az ya da çok az gelişmiş bir devlete yardım eder. Fakat, destekleyen ve desteklenen iki devlet de bağımsız bir statüye sahiptirler. Anlaşmalara uygun ilişkiler söz konusudur. Askeri yardım alan devlet, bunun parasını öder ve kuramsal ve pratik olarak (Mısır'ın 1972 yazında Sovyetler'e yaptığı gibi) askeri heyetin çalışmasını sınırlayabilir ya da hizmetine son verebilir. Diğer taraftan bir askeri yardım daima politik bir iş ve belli bir politik bağlantı işareti olduğu için desteklenen devlet, az çok politik, ekonomik ve hatta bazen sosyal yükümlülüklere bir öncelik tanımayı kabul eder. Böyle bir izlenim yaratmak, çoğu kez iki tarafın da çıkarına olmasına rağmen askeri yardımı sırf objektif bir ilişki olarak kabul etmek saflık olur.

Bu açıklamayı aklımızda tutarak, kitabımızda işlemiş olduğumuz Alman askeri yardımı örneğinden ne gibi hükümler ve dersler çıkarabiliriz ?

Politik düşünceler, yani desteklenen ülkede az ya da çok kesin etki yapmak niyeti, eğitim görevleri için çok yetenekli ve uygun kişilerin seçilmesini zorunlu kıldığı halde durum çoğu kez böyle olmuyor. Bir kere, subayların böyle bir görevi kabul etmesinde kişisel niteliklerden çok, para hırsı ya da macera hevesi yahut da tek düze çalışmaktan ve kendi ordusundaki yükselme olanaksızlığından kurtulmak gibi maddi hususlar ön planda geliyor. Diğer taraftan askeri makamların, dış ülkelere subay gönderilmesinde objektif mesleki düşüncelerden çok kişisel sorunların çözümüne öncelik vermeleri de tipik

bir davranıştır. Bu tabii her zaman ve kisinlikle yeteneksiz kişilerin gönderildiği anlamına gelmez; ama, hiçbir zaman uzun süre gizli kalamayacak olan bu tutum, destekleyen ve desteklenen ordular için daima kaçınılması olanaksız psikolojik bir huzursuzluk yaratır. Kitabımız bu hususta pek çok örnek veriyor; hatta en üst düzeyde bulunanlardan bile.

Bu şekilde gönderilen eğitimci subaylar, desteklemeleri gereken ve gerçekten de desteklemek istedikleri ülke hakkında çoğu kez hiçbir şey bilmezler; halkın özel sorunlarını, yaşam tarzını, adetlerini kavramış değildirler. Bu cehalete bir de ülkenin dilini bilmemek eklenir. Esaslı bir hazırlık için paraya ve zamana ihtiyaç olduğu görülür. Bu tutumun sonuçları kitabımızda gayet açık olarak belirtilmiştir. Fakat bu husus, hiçbir zaman yalnız Almanlara özgü bir durum değildir; aksine, diğer örneklerin de ispat ettiği gibi, hiç kuşkusuz evrenseldir.

Şimdiye kadar anlatılmış olan karakteristiklerin mantıki sonucu, eğitimci subayların belirgin bir büyüklük duygusuna kapılmaları olmuştur. Yabancı bir ordunun eğitimi ve desteklenmesi için gönderilmiş olduklarından, eğitilen ve yenileştirilen orduya tepeden bakmak gibi bir hissin etkisi altındaydılar; eğitilen ordudan daha iyi olmasalar çağrılmazlardı. Bu "daha iyi olma" idrakiyle kibirlilik arasındaki mesafe küçücük bir adımdır. Ülke ve halk hakkındaki bilgisizlikle birleşen bu kibirlilik askeri alanı aşarak bütün alanlara yayılır ve hizmetine girilmiş, hatta verdiği maaşla geçinilen ev sahibi ülkenin küçümsenmesine ve bazen de hor görülmesine kadar gider. Bu tutum da desteklenen ülke halkından uzun süre gizlenemez ve er geç –çeşitli şekillerde su yüzüne çıkar– sürtüşmelere ve düşmanlıklara neden olur.

Askeri reformcular çoğu kez kendi ordularındaki yöntemleri desteklenen orduda da uygulamak isterler; tabii bu yöntemlerin, kendilerine söz verilmiş olduğu için desteklenen ülke tarafından da seçilmiş olduğunu kabul ederler. Desteklenen ülkenin ekonomik durumu, eğitim düzeyi, mantalitesi, iklimi, ordusunun muhtemel görevleri vb. gibi özel koşullar pek az halde hesaba katılır. Sonuç, bazen münasebetsizliğe, mantıksızlığa kadar varır. Reformcuların değişik hal ve koşullardan körükörüne ve mekanik olarak aktardıkları önlemler, çoğu kez reforma tabi tutulan ordu tarafından hiç anlaşılmayan şeylerdir.

Bir askeri heyetin görevlendirilmesiyle birlikte ekonomik çıkarlar da yavaş yavaş ev sahibi ülkeye sokulmaya başlar. Öğretmenlerin güvendikleri savaş gereçlerini ithal etmek istemeleri doğaldır. Ama akla yakın da olsa bu neden ikinci derecede önemlidir. Destekleyen devlet askeri yardımla politik bir amaç güttüğünden işin başından itibaren desteklenen devleti belli bir ölçüde bağımlı hale getirmek niyetindedir. Anlaşmazlık halinde öğretmenler görevden affedilebilir ve yurtlarına gönderilebilir. Fakat, bir kere ithal edilmiş olan silah sisteminden vazgeçmek çok karmaşık bir iştir (Mısır da bunu

denemek zorunda kalmıştır). Askeri yardım yapan ülkenin silah sistemlerinden birinin kabulü yedek parça ithalini geliştirmeye katılmayı, karmaşık gereçlerin yardım yapan ülkenin uzmanları tarafından bakım ve korunmasını ve daha birçok şeyleri de beraberinde getirir. Yardım askeri sektörden başka sektörlere de sıçrar; örneğin : Ulaştırma, muhabere, akaryakıt ikmali, besin maddeleri, giyim kuşam vb. gibi. Ülkede bakım için destekleyen ülkeden teknisyenler getirmek ve bakım tesislerinin kurulması ve yönetimi için uzmanlar çağırmak zorunlu olabilir. Askerlerin peşinden teknisyenler gelir ve onları er geç uzmanlar ve yöneticiler izler.

Desteklenen devletin ekonomik istilası, destekleyen devletin, müttefikin ihracatında tercihli bir yer almak istemesine de neden olur. Destekleyen devlet, kendisine lazım olan hammaddeleri kendisi tarafından saptanacak koşullarla alacak duruma gelir. Silah yardımını azaltıp çoğaltma olanağı, onu, kendi koşullarını zorla kabul ettirecek bir duruma getirir.

Bununla beraber, adeta bir müttefik durumuna gelmiş olan desteklenen devletin, yardım eden devletin özel çıkarlarına sınırsız bir şekilde hizmet edeceğini kabul etmek yanlıştır. Ele aldığımız Türk-Alman örneğinde Türkiye'nin, kendi çıkarlarıyla uyuşan hallerde ve uyuştuğu sürece işbirliği yaptığı açıkça görüldü. Tarafların çıkarlarının birbiriyle çatıştığı bütün durumlarda Türk liderleri, kendi iradelerini uygulamayı ya da en azından Almanların niyetlerini boşa çıkarmayı veya sabote etmeyi başardılar. İran ve Kafkasya ile ilgili çatışmalarda bu husus bütün çıplaklığıyla görülmektedir. Enver ve Talât gibi gerçekten Alman dostu olanlar bile, Türklerin hayati çıkarları söz konusu olunca Almanlara bir ayrıcalık tanımadılar. Güçlü Müttefikin açık bir çatlağa meydan vermemek zorunda olduğunu çok iyi biliyorlardı ve bu nedenle onu, esas niyetini yumuşatmaya ve hatta bu niyetinden tamamen vazgeçmeye zorladılar. İsteksiz Müttefiki kendi yanında tutabilme ve düşman tarafına kaymasını önleme gayreti Almanya'yı, Türkiye'nin bağımsız politik umutlarını ve planlarını daima daha çok dikkate almaya zorladı. Son günlerde Ortadoğu'da cereyan eden olaylar da ilk bakışta acayip görünen bu ilginç gerçeği yeniden ispat etti.

Kendi çıkarlarını beceriyle koruyarak hareket edebilmek için, askeri yardım ilişkisinin yeni ortaya çıkarttığı diğer bir olanak da desteğin kaçınılmaz bir şekilde genişletilmesidir. Bu genişleme, yardım yapan devletin, ödevleri ve faaliyetleri çoğu kez koordine edilmeksizin anavatandaki çeşitli makamlar tarafından saptanan ve yönetilen ek kurumlarını da beraberinde getirir. Bunun üzerine de evsahibi ülkede, muhtelif kurumların birbirine karşı kullanılmasına ve bundan yarar sağlanmasına olanak veren bir uyumsuzluk, bir çakışma ve hatta bazen birbirine karşıt bir tutum meydana gelir.

Yabancı askeri yardımın "kar topu süreci", hemen hemen kaçınılması olanaksız bir şey gibi görünüyor. Başlangıçta destekleyen devlet, birkaç eğitimci subayın gönderilmesinin yeterli olduğunu sanır. İlkönce sınırlı olan askeri heyet, zamanla koca bir gövde teşkil edinceye kadar daima yeni isteklerle karşılaşır. Karmaşık savaş gereçlerinin gönderilmesiyle birlikte hiç olmazsa belli bir süre için hizmet ve bakım personelinin de gönderilmesi zorunlu olur. Ciddi bir durum, yani bir harp olursa, politik nedenlerden ötürü destekleyen devletin, desteklenen devletin askeri işlerine gittikçe daha çok sürüklendiği görülür. Eğitimci subaylar, başlangıçtaki danışmanlık rollerinden yönetici rolüne geçerler. Zamanla güçlü müttefikin kendi ordusundan ayırdığı özel birlikleri desteklenen devlete göndermesi zorunlu olur (Alman askeri argosunda buna "korse çubukları" denir). Gönderilen karmaşık savaş araç ve gereçlerinin, gönderen devletin saygınlığı bakımından mürettebatıyla birlikte gönderilmesi gerekir. Birinci Dünya Harbi'nde Türk harekât alanlarında cereyan eden olaylar, Türkiye'nin çöküşünü önlemek için Almanya'nın desteğini adım adım artırmak zorunda kaldığını gösteriyor. 42 kişiyle başlayan Askeri Heyet, yaklaşık 25.000 kişinin kullanılmasıyla son buldu. Hatta son günlerde Alman Başkomutanlığı, organik Alman tümenlerini Türkiye'de kullanmaya hazırdı. Son 20 yılda Sovyetler'in Ortadoğu'ya yaptıkları askeri yardım da aynı karakteristiği taşıyor ve aynı istikameti gösteriyor.

EK – A

ÖĞRETMEN OLARAK TÜRK HİZMETİNE GİREN SUBAYLARA ÖĞÜTLER

GİZLİ İstanbul, Ağustos 1909

Bugün Türk Ordusunda hizmete giren subayların çalışma koşulları gerçi çok değişmiştir; ama karşılaşacakları hususlar hakkında bazı genel bilgilerin verilmesi yine de gereklidir.

Alman Ordusunun koşulları ancak nadiren –o da bir ölçüde– Türkiye'ye aktarılabilir. Bu askeri monarşinin yüzyıldan beri ordusunu sebatla eğitmesinin, gayet doğal olarak birçok şeyleri olduğundan başka türlü gösterdiğini ve bu ordudaki noksanlıkların biz yabancıları hayretler içinde bıraktığını unutmamalıyız. Eğitimin hedefi : Hizmetin dakikası dakikasına yapılması, düşüncelerin farklı olması halinde bile kayıtsız şartsız itaat, yalnız önemli işlerde değil ayrıntılarda bile çok titiz bir görev duygusuyla hareket etmek ve her türlü kişisel görüşü devletin çıkarıyla bağdaştırmaktır.

Bu eğitimin noksan olduğu her yerde, size güvenilmesi yanlış olacak ve çabucak hayal kırıklığı yaratacaktır.

Çok elverişli iklimin ve parlak gökyüzünün sonucu olarak Doğu halkının karakteri bir tür kayıtsızlık, umursamazlıktır. Bir taraftan kaderin ağır yüküne kolaylıkla katlanır; diğer taraftan da özlenen başarıya, normalinden daha kolaylıkla nasıl ulaşacağını düşünür ve özellikle başarı için son derece önemli olan ilk hazırlıkları hiç hesaba katmaz. Türk halkında şaşılacak kadar hazırlıksız söz söyleme, hazırlıksız iş yapma yeteneği vardır ve bu yetenek onların, kendilerini bir anlık iyi şansa bırakmalarına neden olur.

Akıllı bir Türk askeri yazarı olan İzzet Fuat Paşa, "Kaçırılan Fırsatlar" adlı eserinin ikinci cildinin 30 ncu sayfasında : "Güçlükleri yenme yeteneği hiç kuşkusuz, onu kullanmasını bilen bahtiyar kişiler için paha biçilmez bir Allah vergisidir. Okuyucularımızdan kim tekerleksiz bir arabayı yürütmeye, 500 at, 300 eyer ve 200 dizginle bir süvari alayını donatmaya, ya da hiç denize çıkmamış mürettebatla bir harp gemisini göreve çıkarmaya kalkışabilir ? Veya, ikisinde at bulunan ama koşum takımı bulunmayan, 3 ncüsünde ise koşum takımı bulunan ama araba bulunmayan üç bataryayı koşmayı üzerine alabilir ? Nihayet kim yumurtasız omlet, limonsuz limonata yapabilir ya da evlenmeden kayınvalide sahibi olabilir ? Güçlükleri yenme yeteneği bunları da sağlamak zorundadır" diyor.

Mizah şeklinde olmasına rağmen bu satırlarda başka önemli bir Türk askerinin "biz gerektiğinde bir burgu ile ağaç kesebilecek, bir testere ile delik açabilecek insanlara muhtacız" dediği gibi, böyle hareket edilmesini isteyen bir öğüt var.

Doğuda yabancı öğretmenlerden istenilenler karakteristik olarak belirlenemez. Öğretmen, çalışmaya başlamasını ön koşullara fazla bağlamamalıdır. Bağlayan, kural olarak istenen etkinliği hiçbir zaman sağlayamaz. O anda mevcut araçlarla işe başlamasını bilen, ilerleyecektir. Diğer taraftan Türk subayları arasında devamlı başarı için özenli ilk hazırlıkların şart olduğu sözü diğer bütün öğretilerden daha sık tekrarlanıyor.

Ayrıca, 30 yıldan fazla bir süredir herkesi baskı altında tutan bir istibdat idaresinin hiç eksik olmayan devamlı gözetim ve vasiliğiyle devletin yüksek makamlarında bulunan kişileri, memurları ve subayları tamamen bağımlı ve inisiyatiften yoksun bir hale getirdiği ve o dönemden kalma çok yaygın bir karar verme ve sorumluluk üstlenme ürkekliği bulunduğu da düşünülmelidir. Normal olarak kararlar, kişisel sorumluluğu toplu sorumlulukla örten komisyonlara bırakılır.

Bundan, ordunun eğitiminde istenilen hedefe ancak çok güçlü âmirlerin başta bulunduğu yerlerde, bizim alışık olduğumuz enerjik baskı tepeden yapılmak suretiyle ulaşılabileceği sonucu çıkar.

Yabancı öğretimin yorulmaz gayreti ve büyük sabrı daha güvenli bir sonuç sağlar. Fakat bunun için sizlerin canlı bir inisiyatife sahip olmanız gerekir. Kendisine iş verilmesini ve çağrılmasını bekleyenler hedefe ulaşamazlar. Yararlı olan her yerde kendiliğinden müdahale edenler ve gereken her yerde önerilerde bulunanlar, ilerleme olanağı bulurlar ve çoğu kez de şükranla karşılanırlar; ancak ilk günlerdeki başarısızlıklar nedeniyle bu yoldan ayrılmamak lazımdır.

Son politik olaylar ordunun disiplinini –tabiatı gereği– gevşetmiştir. Bu olaylarda yönetici durumunda bulunmuş olan genç subaylar başarılarının önemini abartıyor ve bizde hiç yeri olmayan bir rol oynuyorlar. Avrupa Basını da onların tutumunu kuvvetlendiriyor. Bugün disiplin, esas itibariyle astların iyi niyetine dayanıyor. Durum ve koşulların zorlamasıyla ordunun içine sürüklendiği politikanın etkisi tabii disiplini büyük ölçüde zedeliyor.

O halde, subayların ve eratın ilgisini her şeyden önce harp hizmetine ve eğitime çekmek gerekiyor. Doğulu daha çabuk anlar. Fakat ayrıntılarda titizlik hemen canını sıkar; bu ayrıntıların, ordunun büyük çapta kullanılmasıyla ilgili olduğunu kavrayamadığı ve bu nedenle de kabul etmediği zaman daha çabuk sıkılır. Kim mesleği sevdirmeyi başarır ve bu mesleğin istediği yorulmak bilmez çalışmayı sağlayabilirse, çok iyi niyetle karşılandığını görür. Ancak istekler, başlangıçta pek önemli şeyler olmamalıdır; alışkanlık ancak yavaş yavaş elde edilebilir.

Eğitimcilerin eratın öğretimiyle etraflı olarak ve severek meşgul olmaları Türk subaylarına iyi bir örnek teşkil etmelidir; çünkü Türk subayları bu konuda eskiden beri çok geridirler. Bütün eğitim yöntemlerinde savaş durumlarına uygun tatbiki eğitime ön planda yer verilmeli ve mümkün olduğu kadar canlı ve ilginç tertiplenmelidir. Hareketlerin, bizde âdet olduğu üzere hakikate uygun cereyanını sağlamak için eğitimcilerin sayısı çok olmalı ve her eğitimcinin emrine yardımcı ast personel verilmelidir. Buna karşılık düzen ve canlılığa çok önem verilmelidir. Bu husus, Türk askerleri arasında da iyi karşılanacaktır. Talime ait ayrıntıların tam uygulanmasından vazgeçilebilir; bu suretle fazla zaman kaybedilmemiş olur. Japonlar da eğitimlerinde buna benzer bir prensip uygulamaktaymışlar.

Federal Askeri Arşiv – N 155/3

EK – B

General von Seeckt tarafından Karadeniz'de yazılmıştır.

4 Kasım 1918

1918 Sonbaharında Türkiye'nin Çöküşünün Nedenleri

Türkiye, geleceğini harpteki başarısına bağladığı büyük müttefikinin kaderini izledi. Türkiye'nin çöküş nedenleri, başlı başına incelenemez. Savaşı Türkiye'nin de zaferle bitirmesini sağlayacak başarı, Batı harekât alanlarında kazanılamadı. Ancak, Harbin sonunda Türkiye'nin bu kadar ciddi ve olumsuz bir duruma nasıl gelmiş olduğunu kendi kendimize soruyoruz.

1918 askeri çöküşünden, 1914'te yapılan Türk-Alman ittifakının hata olduğu sonucunu çıkarmak kolaydır ama doğru değildir. Kesinlikle bu anlaşma sade Alman çıkarları açısından yapılmış değildi. Her ne kadar "cihat" ilanıyla İslam dünyasını İngilizlere karşı seferber etme umudu tam anlamıyla suya düşmüşse de, Türkiye harbin ortak yönetimi için zaten zayıf olan ve gittikçe zayıflayan kuvvetlerinin müsaadesi nispetinde elinden geleni yapmıştır. Çanakkale'nin kapatılması Rusya'nın yenilmesine yardım etmiştir; Filistin ve Mezopotamya Cephesi İngilizleri, Kafkas Cephesi de Rusların çok sayıda üstün birliklerini bağlamıştır. Türkiye bakımından düşünülünce, sonuç Enver ve Talât'ın politikasının mahkumiyeti olarak görünür. Türkler karşı tarafa katılmış olsalardı sonucun tamamen başka türlü olacağı şüphelidir. Batılı devletler, herhalde İstanbul'u Ruslara vermemezlik edemezlerdi. Arabistan, Suriye ve Filistin aynı şekilde bağımsız olacaklardı. Tarafsız kalması Türkiye'yi Yunanistan'ın kısmetine düşürecek ve sonuç aynı olacaktı. İzlenen politika, en çok tehdit eden düşmanın, yani Rusya'nın yenilmesi gibi inkârı olanaksız bir başarıya yardımcı olmuştur. Nihayet, Almanya'nın askeri ve politik gücü hakkında bir hesap hatası vardı; ama bu yanılgıyı paylaşmış olan Hükümet, bundan dolayı suçlanamazdı.

Çöküşün İç Nedenleri

Türkiye'deki iç politika durumuna burada ancak, Harbin yönetimine ve sonucuna olan etkisi oranında değinilecektir. Asıl ve en sonunda da uğursuz olan sakınca, bütün devleti harbin isteklerine tabi kılacak merkezi bir otoritenin olmayışıydı. Hükümdarın

kişisel otoritesi kaldırılmıştı; ama ondan gelen merkezi irade de beraber kalkmıştı. Aynı zamanda, ortak bir halk iradesini temsil eden kendi içinde tutarlı bir hükümet de yoktu. Herkes için bağlayıcı kuvvette genel emirleri ancak Bakanlar Kurulu bir otorite olarak çıkarabiliyordu. Bakanlar Kurulunda önder bir irade bulunmadığından, bakanların görüşleri ve çıkarları birbirinden ayrı ya da birbirine karşıt olduğundan sonuç daima zayıf bir uyuşum oluyordu. Harp uzadıkça Hükümet içindekilerin mukavemeti arttı; Hükümet dışındakilerin etkisi çoğalırken Harpten yana olanların etkisi azaldı. Her yerde sivil gücün tekrar askeri gücün önüne geçmesi, sadece genel harp enerjisinin gevşemesiyle açıklanamaz; bu daha çok kişilerden, hatta sadece kişilerden ileri geliyordu. Harp zamanının tek egemeni kapalı kutu Komite, esas itibarıyla vatanperverliklerinden hiç kuşku duyulmayan, kısmen belirsiz idealler peşinde koşan kişilerin iş ortaklığı haline gelmişti; İsmail Hakkı, Kemal, Rahmi; üçü de birbirinden çok farklı ve birbirinin müthiş rakibiydi; bunların yanında ve arkasında Yahudi Cavit vardı; bunlar üstün geldiler ve harp iradesi kişiliğinde vücut bulmuş olan Enver'i altın ağlarına düşürmeyi başardılar. Eğer serbest olsaydı Enver her şeyi yapabilirdi; ama bağlıydı ve hiçbir şey yapamadı. Talât'ın keskin kavrayışı ve güçlü enerjisi, bu pek temiz olmayan kişilerde saygınlık yaratıyordu. Devrildikten sonra da hiçbir düşmanı kişisel servetinden söz etmedi; fakat kendisini ve partisini iktidarda tutabilmek için o da bu güruha muhtaçtı. Kabinesindeki rekabetleri bastırabilmek için kâh ona kâh buna muhtaç oluyordu. Cemal'i kabineden atsa, Enver çok güçlenecekti; Enver'in ihtilalci unsurlarına karşı otokratik istekleri kuvvetlendirmek için kötü işlerin adamı Kemal'i geri çağırdı. Böylece, ülkeyi bir arada tutacak durumda olan her iki kişi de bağlanmış oluyordu. Bu ikiye bölünmüşlüğün dikkate alınması zorunluğu Harbin yönetiminde açıkça kendini gösterdi. Yönetim mekanizması işlemedi. İstanbul' daki dostlar, yapılan işlerin hesabını vermek durumundayken, parsayı vilayetlerde, bencil tedbirlere karşı geniş hoşgörü sahibi kazançlı memurlar topluyordu; çünkü oralarda toplumun ve ordunun çıkarları kavranamıyordu. Bu kötü idarede görülmemiş bir kazanç hırsıyla açık bir yeteneksizlik yanyanaydı. Hükümet, tutunabilmek için yalnız kendi yandaşlarını mükâfatlandırmakla kalmamak, aynı zamanda da en önemli yerlerde, politik bakımdan güvenilir kişilere kesinlikle sahip olmak zorundaydı. Başlangıçtan itibaren yönetime uygun bir miktar personel, sayıları çok olmayan eldeki adaylar arasından seçilmişti. Cemal'in, Suriye ve Filistin Genel Valisi olunca sade Arapların Türklere olan son bağlılıklarını yitirmekle kalmaması, aynı zamanda emrindeki valiliklerle birlikte kendi ve dostları çıkarına ülkeyi ve orduyu aç bırakması bu idare şeklinin hayalperest tutumu olarak kabul edilebilir. Bütün bunlara rağmen ya enerjileri ve teşkilat yetenekleri inkâr edilmeyecek olan bu insanlarla işler yürütülecek; Merkezi Hükümet, uzmanlık dikkate alınmadan verilen ve yürürlükteki akla yakın bazı önlemleri de ortadan kaldıran kararnamelerle çeşitli politik hareketler veya kişiler tarafından keyfi olarak idare edilecek, yahut da hiç uygun olmayan bir anda her türlü idari faaliyetin durmasına neden olacak bir personel değişikliği göze alınacaktı. Daha sonra Cemal'in ve aynı anda Şam, Halep ve

Beyrut valilerinin görevden alınmaları buna bir örnektir. Zaten sayıları az olan yetenekli generallerin farklı düşünceleri ve politik hareketlerden uzak durmaları yüzünden önemli makamlardan ayrılmalarıyla ordunun politika salgınına yakalanması, partinin idare üzerindeki etkisinden daha büyük bir felâketti. Böylece, komuta makamlarını askerliğin değil partinin hizmetine sokan ve partiye güven veren kişiler başa geçti. Bunların büyük kısmı, salgın halini alan kazanç hırsına kurban olmuş kimselerdi. Kendisi temiz olmayanlar, astlarını temiz tutamazlardı. Yönetimin düzensizliği ve ahlâksızlığı, Harbin sevk ve idaresini felce uğratan bir şekil aldı. Az para alan, kötü yetiştirilmiş ve iyi kontrol edilmeyen subaylar, Anayurdun bütün sorunlarına karşı ilgilerini kaybetmişlerdi; akılları erdiği kadar kendi maddi durumlarını düzeltme ve politik mevkilerini pekiştirme çarelerini arıyorlardı. Bizzat, ana merkez durumundaki, Enver'in başında bulunduğu Harbiye Nezareti çalışamaz hale gelmişti. Burada gerçi büyük işler yapılıyorsa da, bunların çoğu Harbin gereksinmelerine yeğ tutulan çıkar işleriydi. Almanya ve Avusturya'ya yapılan harp siparişleri, kazanç getiren vurgunculuk için tükenmez bir kaynaktı. Harp bakımından hiç önemi olmayan Sivas Demiryolu'nun inşaası, milyonlarca lira ve binlerce askeri işçi, koşum hayvanı, demiryolu malzemesi istiyordu. Menzil birlik ve araçlarının kazanç amacıyla kullanılması, özel çıkarlar yüzünden kömür üretiminin engellenmesi, gemilerin ticari amaçlarla kullanılması; bütün bunlar başka işlerdi ama Harbin yönetimine dolaylı ya da dolaysız zarar veriyorlardı. Çoğu kez bütün bu işlerin arkasında, Enver'i kesinlikle etkisi altına almış olan güçlü Levazım Generali İsmail Hakkı bulunuyordu. O, egemen rejimin alternatifi olmadığına ve eğer memleket ve ordu hâlâ yaşıyorsa bunu İsmail Hakkı'ya borçlu olduğuna halkı inandırmak gerektiğini anlamıştı. Bunun için artık kendi işlerinden onlar için de bir şeyler çıkartıyordu. Ona ve onunla ittifak halinde bulunan Enver'e karşı Talât, Kemal'i çıkarttı; eğer genel çöküş olmasaydı Kemal birkaç hafta içinde güçlü düşmana teslim olmak zorunda kalacaktı.

Ordularda da benzer durumlar meydana gelmişti; en yüz kızartıcı durum Vehip'in komutasındaki Kafkas Ordusu'ndaydı. Eğer konu ciddi olmasaydı, Batum yağlı kuyruğu için O'nun İsmail Hakkı ile itişip kakışması eğlendirici olabilirdi. Nihayet daha güçlü levazım generaline katılıncaya kadar, Enver, ikisinin arasında çaresiz kalmıştı. Ele geçirilmiş olan çok miktarda harp malzemesi harap olup giderken, nafta ve petrol stokları ortadan kaldırıldı. Ortak Harbin yürütülmesi için Almanya'ya acele lazım olan madenler alıkondu. Ordu avcunu yaladı. Vehip, hiçbir zaman lüzumsuz olmayan topları Çanakkale Boğazı için vermek istiyordu. Bu tür tutumlara ait örnekler, Başkentin korunması için Kafkaslar'dan ivedi getirtilmesi gereken birliklerin nakliyatını, Bahriye Nazırı, Levazım Başkanı ve Ordu Komutanının ticari işler için birbirleriyle yarış edercesine durdurmalarına ve sınırlamalarına kadar çoğaltılabilir.

Aynı zamanda orduya da bulaşan çok tehlikeli bir başka husus, İttihat ve Terakki Komitesi'nden geliyordu. Bu, büyük Türkiye fikriydi. Güneyde bu fikir, nihayet Arabistan'ın kesinlikle ayrılmasını hazırlamış ve Bedevilerin kısa sürede kazanılmasını olanaksız hale getirmiş olan Cemal'in uğursuz Arap politikasına neden oldu. Doğu'da ise, zaten yeterli olmayan kuvvetleri sonunda yiyip bitiren bir Orta Asya içlerine doğru yayılma politikasına götürdü. Bu konuda Enver Talât'dan, Vehip Enver'den ileri gitti. Böylece daima yeni güvensizlikler, serkeşlikler, açıktan ya da çoğu örtülü itaatsızlıklar meydana geldi. Resmi politikaya ve ittifak anlaşmasına uymak zorunda olan açık emirleri, bunları kaldıran gizli talimatlar ya da uygulanmalarını hesaba katmayan yorumlar izledi. Disiplin bakımından sonuç kaçınılmazdı. Uğursuz Ermeni sorunu da harp üzerinde olumsuz etki yaptı. Kuvvetler, devamlı çete savaşlarında küçük parçalara ayrıldı ve dağıldı. Ülkenin büyük ve verimli bir kısmı çöle döndü ya da boş kaldı. Demiryolu işletmesinden, hiç de uygun olmayan bir zamanda çok gerekli kuvvetler ayrılmış oldu.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiçbir zaman tam anlamıyla gelişmemiş olmasında bu şovenist gidişin büyük etkisi vardır. Suni olarak yükseltilen ulusal gurur, çocuksu bir büyüklük hevesine ve dar kafalı bir duyarlılığa neden olmuştur. Bu nedenle Alman etkisine ve Alman faaliyetine her yerde bir sınır çekildi. Biz yine Alman yardımını ısrarla isteyen ve her şeyden çok bu yardıma güvenen Enver'in tutumuyla uğraşmak zorundaydık. Enver, Almanların askeri ve teknik alandaki üstünlüklerine inanıyor ve onlarla bağlantıda ülkesi için yarar görüyordu; fakat onda da Türklük bilincinden kaynaklanan iç mukavemetler vardı. Bu diğerlerinde daha da kötüydü; büyük Alman dostluğunu suçlama, O'nu daima daha çok rahatsız ediyordu. Türk ve Alman şahsiyetleri karşıtlığa düşünce çoğu kez bu böyle oluyordu; Enver'in adalet anlayışı, ulusal taraflılığa engel değildi. Yeteneksiz kişileri yerlerinden uzaklaştırmak Almanlar için hemen hemen olanaksızdı. Yazık ki, bu, diğer bütün işlere de sirayet ediyordu; Almanların aldığı tertipler boşa çıkarılıyor, Türklerin hususiyetlerine, rahatlıklarına, ya da kişisel çıkarlarına zarar veren işlerde Almanlar etkili olamıyorlardı. Bu durumda Alman gayretinin büyük bir kısmı verimsiz kalıyor, bir kısmı da umutsuz bir mücadelede eriyip gidiyordu. Bütün Alman subayları, olup bitenlerden hoşnut olmayarak ülkeden ayrılmış olmalıdırlar.

Burada, çöküşü hazırlayan ve iç durumu belirten birkaç olay kısaca anlatılmıştır; iç zayıflığı ayrıntılarıyla açıklayabilmek için Yeni Türk Devleti'nin kültür ve gelenek tarihinin yazılması gerekir. Ancak şiddetli geçimsizliğin birkaç nedenine daha kısaca değinmemiz lazım. Halkın üst tabakası harp aleyhtarı olmuştu; bunun esas nedeni, üst tabakanın yabancı unsurlarla özellikle açıkgöz Rum tüccarlarıyla fazla karışmış olmasıydı. Yüzyıllardan beri ülkede yabancı çıkarlar çatışıyor, bunların hepsi ulusçu olmayan etkiler yapıyor ve sessiz bir rekabet içinde politik ve ticari ahlakı gittikçe berbat ediyordu. Bu gidiş, İtilaf Devletlerinin açık etkisine son verilmiş olmasına rağmen Harp sırasında da durmadı. Alman etkisine karşı hialekâr vaatlerle çalışan Avusturya entrikaları özel-

likle yıkıcı oldu. Ulusal bakımdan kendileri de güvensizlik içinde bulunan Avusturyalılar, hemen tatlı su Frenklerinin çevresinde toplandılar ve daima Harbi gözönünde tutan sert Almanlardan çok daha sevimsiz, Türk çıkarlarına saygısız bir müttefik oldular. Aydınların büyük bir kısmı ve özellikle mal-mülk sahipleri açıkça devlete düşmandılar; zengin Suriyeli Araplar, Rumlar ve Ermeniler bu durumdaydı. Büyük halk yığınlarında uzun yılların kültürsüzlüğünden doğan bir kayıtsızlık egemendi; ulusun esasını teşkil eden sakin, sabırlı Anadolu halkı bu durumdaydı; yahut da uzun yıllar süren kötü politik yönetimin sonucu olan ve kökleri çok derinlerde bulunan bir Türk düşmanlığı oluşmuştu; Bedeviler, Fellahlar, Kürtler, tarımla uğraşan Ermeniler, Filistinli Yahudi ve Hıristiyanlar Türklere karşı kin besliyorlardı.

Ekonomik Nedenler

Burada ancak askeri çöküşü doğrudan etkileyen ekonomik zayıflıklar belirtilecektir. Türkiye'nin ekonomik güçlüklerinin tümü ele alınmayacaktır. Daha önce sözü edilmiş olduğu için kişisel nedenlerden ileri gelen günahları ve ticaret ahlakiyle ilgili gözlemleri de bir tarafa bırakabiliriz.

Türkiye, Harp için gerekli paranın hemen hemen büyük bir kısmını, kısmen borç, kısmen de çok hesaplı bir takas sistemiyle Almanya'dan aldı. Asıl harp ihtiyacı Balkan yolunun açılmasıyla bol miktarda gönderildi; beslenme, giyim kuşam ve donatım için gereken hammadde ülkede mevcuttu. Nasıl oldu da devamlı parasızlık çekildi, ordu kötü beslendi, kötü giydirildi ve parasız bırakıldı, ya da subaylara ara sıra maaş verildi, erlere ise hiç verilmedi ve asker yırtık pırtık, çıplak ayak gezdirildi ? Şimdi paraların çalındığını ve devletin sırtından geçinildiğini düşünüyor ve bunun sistemdeki nedenlerini arıyoruz. Barışta yersiz ve düzensiz çalışan bir maliye, biraz olsun yeterli paraya sahip olmadığı savaşta hiç düzeltilemez. Barış bütçesi olmayan bir ülkede savaş bütçesi olamaz. Fakat bütçesiz de ekonomi olmaz. Genel olarak şöyle hareket ediliyordu : Harbiye Nazırı, "Harp maksadıyla yapılan borçtan 20 milyon TL. istiyor ve bunu Maliye Nezareti' nden alıyordu. Sonra bu parayı aşağı yukarı şöyle taksim ediyordu : 10 milyon TL.'nı, aynı zamanda Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürü ve İaşe Komisyonu Başkanı olan Levazım Başkanına, birerden altı milyonunu 1 nci, 6 ncı Ordulara, iki milyonunu Berlin ve Viyana'daki Satınalma Komisyonlarına (bunlar da Levazım Başkanının etkisi altındaydı) veriyor; geri kalan iki milyonu özel politik amaçlar yani propaganda için kendi elinde tutuyordu. Paranın nereye gittiğine bakmaya devam edelim. Levazım Başkanlığı parayı ordu fabrikalarına, demiryolları inşaatına, çeşitli devlet maksatları için dış ülkelerdeki alıma, Başkentin beslenmesine, deri, ipek pamuk, demir, petrol ticaretine ve bu arada orduların beslenmesine yardıma harcıyordu. 10 milyon TL.'nın bölüştürülmesi tamamen bir tek adamın arzusuna bırakılmıştı. Ordular, kendi hisselerine düşen bir milyon TL.'nı, mümkün olduğu kadar uzun süre bu para ile beslenmelerini sağlamaları ve

harbi sürdürmeleri talimatıyla birlikte alıyorlardı; çünkü bir daha ne zaman onlara para gönderilebileceği önceden kestirilemiyordu. Paranın kullanılması tamamen ordu komutanına bırakılıyordu. Maaşların bir kısmını ödeyebilirdi; ama isterse sinema da yaptırabilirdi. Ordusunu beslemek zorundaydı; fakat ipek spekülasyonu ya da döviz ticareti de yapabilirdi. Bütün bu işlerde haksız görülemezdi; çünkü, kendisinden sorulduğunda bütün bunları ordusunun yararına yaptığını belgeleriyle ispat edebilirdi. Yalnız bu yöntem subayları hırsızlığa, erleri açlığa ya da firara zorluyordu. Ordu komutanı kendisini haklı göstermek için ordunun gerçek gereksinmesini karşılamaya bir milyonun yetmediğini her zaman söyleyebilirdi; böylece hangi yolun çıkar olduğu onun seçimine kalıyordu.

Besleme güçlüğünün esas nedenlerinden biri paranın satınalma gücünün azlığı, kâğıt paranın değer kaybetmesiydi. Almanya, kendi olanaklarının üzerinde para sağladığı halde, madeni para çok az verilebiliyordu. Fakat kâğıt paranın, hububat yetiştiren Mezopotamyalı Bedevilerin ve Arapların yanında barışta bile değeri yoktu. Ama güneydeki ordunun beslenmesi için bu kaynaklardan yararlanmak zorunluydu. Ülkede altın vardı; fakat hükümet bunu ele geçirebilecek durumda değildi. Bir iç borçlanma girişimi tamamen başarısız kaldı. Devlete güven çok azdı. Sabit döviz kuru, altının ayarının düşürülmesi, madeni para ile ödeme yapılmasının yasaklanması gibi önlemler için karar alınamıyordu. Almanlaren, sattıkları mala karşı altın isteyerek altın parayı piyasadan çekme girişimleri, müttefik tüccarların çıkarlarını düşünen Maliye Nezareti tarafından başarısızlığa uğratıldı. 1918 başlarında Şam'da altın parayla kâğıt para arasındaki oran 1/8 idi. Bu koşullar altında bir milyon TL. kâğıt parının bir orduya uzun süre yetmeyeceği gayet açıktı. Bu ödeme güçlükleriyle yakından ilgilenmek bizi daha fazla konunun içine çekebilirdi. Bütün bunlara rağmen ordunun ve ülkenin beslenme güçlüklerinin üstesinden gelinebilmişti. Türkiye barışta hububat ihraç ediyordu; 1918 mahsulü, bütün hesapların üstünde oldu; Torosların güneyindeki ordu ve halk beslendiği gibi elde büyük bir stok da kaldı. Anadolu'nun bazı kısımlarında 1918 mahsulünün yanı sıra 1917, hatta 1916'dan kalma mahsül bile ambarlarda duruyordu. Bu stoklara rağmen ordu açtı ve büyük şehirler devamlı olarak açlık tehlikesiyle karşılaşıyorlardı. İstanbul için Hükümet, Romanya ve Ukrayna'dan buğday istiyordu.

Sıkıntının esas nedenlerinden biri, Harp içinde hiç sağlanamayan, ya da yetersiz sağlanabilen taşıt aracı durumuydu. Türkiye'nin demiryolu şebekesi, yok denecek kadar azdı; ekonomik ihtiyaçlara cevap vermekten çok uzaktı; ortak bir plan yapılmadan başka amaçlara göre inşa edilmişti. Karayolu şebekesi de aynı şekilde yetersizdi. Harp nedeniyle işletme malzemesine duyulan gereksinme çok artmıştı; Özellikle deve mevcudu çok azalmıştı. Hububat nakli için büyük ölçüde Alman kamyonu kullanıldı; bunlar çoğu kez özel amaçlarla kötüye de kullanılıyordu; Türklerin teknik yetersizlikleri nedeniyle çabucak bozuluyor ve yolların kenarına enkaz halinde yığılıyorlardı. İkinci bir

neden teşkilatın yetersizliğiydi; yani önceden düşünme ve gelecek için bir ekonomik teşkilatlanma yoktu. Almanlar yeteri kadar samimi nasihatta ve önerilerde bulunmuşlardı; ama hepsi anlayış kıtlığından, uygulamadaki enerji noksanlığından ve uygulayıcıların kötü niyetlerinden başarısız kalmıştı. Türkiye'nin koşullarını bilenler için devlet çapında harp ekonomisi bir rüya idi; fakat, zoralımla yetinmek istendiğinde bu alımın gerektirdiği ödeme bile yapılamıyordu. Ödeme –haksız olarak– yapılamayınca Anadolu köylüsünün mal vermemesi şaşılacak bir şey değildi. Köylü mahsulünü saklıyor ve bekliyordu. İstanbul'daki yetkililer de bu mahsulü ele geçirmeye çalışıyorlardı. Kapalı ambarların açılmasına ancak serbest ticaret yardım edebilirdi. Hükümetin eseri olarak mahsul, düşük taşra fiyatıyla satın alan birkaç büyük spekülatörün eline geçiyor, bunlar da kendi saptadıkları yüksek fiyatlarla büyük şehirlerde satıyorlardı. Devlet, orduyu ve halkı beslemek için çok büyük miktarlar satın alıyordu. İster İsmail Hakkı ve Levazım Başkanlığı, ister İaşe Nazırlığı'nın Kemal'i olsun değişen bir şey olmuyordu. Talât ve Enver bunu görüyorlardı; ama seyretmek zorundaydılar. Yüksek askeri makamlar tarafından yapılmış olan hububat ve patates konusundaki ihmallerin ayrıntıları bir tarafa bırakılabilir. Bütün bu işler, ticari kazancın harp düşüncesinden üstün tutulmasından ileri geliyordu. Alman yardımının utanmadan sömürülmesi, Almanların sırf Türkiye'yi korumak için yaptıkları askeri hareketlerin engellenmesi, demir, bakır, yağ vb. gibi Türkiye'ye gerekli olmayan hammaddelerin yapılan yardımın karşılığı olarak bize verilmesinin reddedilmesi, bu reddin daha fazla kazanç (belki de düşmandan) umuduyla yapılması savaşı hiçbir zaman periyodik bir iş olarak görmeyen zihniyetin yan görüntüleridir. Yalnız, bu düşüncenin devletin müdir fikri olması gariplikler ülkesinde örnekleri artırıyor.

Çöküşün önemli nedenlerinden biri olmasına rağmen ordunun giyim kuşam sorunuyla çok az meşgul olundu. Bu sorun Türkiye'nin endüstri bakımından tamamiyle güçsüz durumda bulunmasından ileri geliyordu; dokunmuş kumaşların Almanya'dan gönderilmesinin de bir sınırı vardı. Deri, piyasada bulunmuyordu ve en çok tutulan spekülasyon mallarından biriydi. Zeytin ağaçlarının lokomotiflerde yakıldığı ülkede araba ve baraka inşaası için kereste yoktu. İlk günlerde kömür hiç yoktu. Ruslarla barıştan sonra Zonguldak havzasının zengin ocakları yeniden açılınca, Harp sonrası için spekülasyon amacıyla üretim çok düşük tutuldu. Bu, Türk devlet adamlığı sanatının çok görülen suni tutumuyla her çareye başvurularak yapıldı. Ancak çöküşten bir hafta önce, Enver'in de kabulüyle kömür üretimi ve üretilen kömürün askeri alanlara bölüştürülmesi için bir hükümet kararı çıkartıldı; ama kömür yine ticari alana sevk edildi. Harp zihniyetinin son yenilgisi! Çok dikkate değer olduğu için, Bahriye Nazırı Cemal'in kısa süre önce Başkomutanlığın kontrolündeki ocaklardan silah zoruyla kömür aldığı ve bunları Yunanlı dostu karaborsacı Sinioğlu'na devrettiği anılmaya değer. Resmi fiyat ton başına 10 TL., piyasa fiyatı ton başına 26 TL. Bu; "büyük" Cemal'in son ticareti oldu.

Askeri çöküşün esas nedenleri daha önceki kısımda söylenmiş ya da ima edilmiştir. Şimdi Harbin gidişine ve başka türlü bir sonucun koşullarına kısaca bir göz atalım. Türkiye, felaketli Balkan Harbi'nin moral ve malzemeye ilişkin sonuçlarının ezgisi altında Harbe girdi. Enver'in genç ve politik kişiliğinden gelen telaş biraz fazla heyecan yarattığından, bunları düzeltmek için çok az zaman kaldı. Seferberlik, Alman desteğiyle oldukça iyi cereyan etti; Enver'in henüz zayıflamamış olan askeri düşünceleri ön planda geliyordu. Seferberliği Ruslara karşı savaş izledi; sayıca çoğunlukta olunmasına rağmen bu savaş, kısmen sevk ve idare yüzünden, kısmen de irrtibat güçlükleri yüzünden felaketle sonuçlandı. Daha sonra girişilen yeni bir taarruz da başarısız kaldı ve ağır zayiata neden oldu. İran'a karşı girişilen harekât da iyi cereyan etmedi. Çanakkale Savaşları Türk harp sevk ve idaresinin tepe noktasını teşkil etti. Daha sonraki bir askeri araştırma, herhalde taarruz edenin hatalarını mazur görmeyecek ve bir çıkarmaya karşı dar bir cephede savunmanın günümüzdeki karşı koyma gücünü ispat edecektir. Harbin bir bütün olarak sevk ve idaresi çerçevesinde Çanakkale'de alınan sonucun devam ettirilmesi hiç kuşkusuz önemli bir faktördü ve belki de Türk Ordusunun fedakârlığının karşılığıydı; çünkü, Gelibolu'nun ne cehennem olduğu hiç kuşku götürmez ve Liman'ın, saldırgan ordulardan kaçıp kurtulan sevk ve idaresi eriyen bir madenin bıraktığı cüruftu. Çanakkale Savaşları Rusya'nın askeri çöküşünü çabuklaştırmışsa bunu Türkiye sağlamıştır. Çanakkale Savaşlarının bitiminden sonra tümenler yorgun ve bitkindi ve hareket olanağından yoksun yığınlar halinde İstanbul'un etrafında toplanmışlardı. Enver'in önerisi üzerine, bunların bir kısmını Almanya kendi Doğu Harekât Alanı için aldı. Boğazları beklemek için ayrılanlarm ve Anadolu'da tutulanların dışındakiler yavaş yavaş adeta damla damla sınırlara hareket ettiler. Şimdi güneyde bir askeri beceri göstermek zorunluydu. Fırtına yavaş yavaş Mezopotamya ve Filistin'e doğru kayıyordu. Küçük ama pahalıya mal olan girişimlerle İngiltere –devamlı bir sonuca ulaşmaksızm ve de yerine konamayacak zayiat verilerek– en tehlikeli yerleri olan Mısır ve İran'da uyarılmıştı. Hesap gayet açıktı. İngiltere, Mısır'ı ve Hindistan yolunu her türlü tehlikeden korumak için bu cepheye çok kuvvetli birlikler yerleştirmek zorunda kalacaktı. Bunu yapabilirdi de; çünkü denizlere tartışmasız sahip olması, arkasındaki Mısır üssü ve Hindistan deposunun yakın olması nedeniyle, mevcut ulaştırma olanakları karşısında bu cepheye Türkiye'den daha çabuk takviye kuvvetleri getirebilecek durumdaydı. Kudüs'e ve Samara'ya kadar çok elvirişli bir demiryolu olmadan Filistin ve Mezopotamya'daki bir savaşı Türkiye, başarı umuduyla yürütmezdi. Burada Alman yardımı hiçbir şeyi değiştirmedi; Mareşal Goltz tarafından hazırlanarak Türklerin becerisine sunulan, İngiliz hatasının ve tesadüfün yardımıyla kazanılan münferit Kut-il-Amare başarısının da bir etkisi olmadı. Sonuç, yapılan tahminleri doğruladı. Filistin Cephesi ve Mezopotamya'ya yeteri kadar kuvvet ayırmak ve bu kuvveti devam ettirmek Türkiye için olanaksızdı. Bu, ulaştırma ve bakım tesislerinin anlatı-

lan durumlarından ileri geliyordu. Birliklerin kalitesi devamlı olarak düşüyordu. Akıllı bir sevk ve idare de yenilgiyi önleyemezdi. 20 saatlik bir meydan muharebesinden sonra bütün Filistin ve Suriye'nin kaybıyla yenilginin bir faciaya dönüşmesi zorunlu muydu? Bu sorunun cevabı burada araştırılamaz; ama iç durum hakkında söylenmiş olanlarla kısmen anlaşılmış olabilir. Şimdi de Türk savaş gücünün son alametlerine, 1918'de Kafkaslar'da cereyan etmiş olan olaylara gelelim. Ağıza alınmamak ve itiraf edilmemekle beraber daha son yılın başlangıcında Türkiye, Arabistan vilayetinin yaklaşan kaybına boyun eğmiş bulunuyordu. Çünkü, olağanüstü kârlı bir barış anlaşmasıyla ancak Almanya bu vilayetin geri verilmesini zorlayabilirdi. Bu arada Brest-Litovsk Barış Anlaşması doğuda yeni umut ufukları açmıştı ve Türk egemenliğini Asya içlerine yaymak için yapılmış olan eski uzak mesafeli planlar şimdi gerçekleşme olanağına sahip gibi görünüyordu. Bu fantazi planlar, İngilizlerin zayıf yeri İran'daki ortak çıkarlara yararlı oldukları sürece Almanlar tarafından, Harbin tüm sevk ve idaresi içinde pekâlâ sessiz sedasız desteklenebilirdi. Enver'in büyük harp sorunlarındaki keskin zekâsı, meydana çıkan fikir hareketlerine uymaya müsaitti. İran Azerbaycanı'ndan, Bağdat'ı geri alacak ve Mezopotamya'daki İngiliz ileri hareketinin yanına yönelecek, aynı zamanda Hindistan'ın kenar mevzilerine kadar ilerleyecek bir taarruz başlattı. Almanya buradaki fırsatı tam zamanında görünce ve bütün yardımcı kuvvetlerini burada kullanınca elverişli koşullar altında yeni bir harekât alanı teşekkül etti. Tabii bu taarruzun gerisi, Alman yardımıyla, Hıristiyan Gürcüler ve Ermeniler gibi Türklere düşman devletler tarafından teşkil edilemez ve desteklenemezdi. Büyük Dünya Harbi'ndeki ani değişiklikle bütün bu planlar ve umutlar tamamen yıkıldı.

Liman von Sanders'in imha edilmesiyle Bulgaristan'ın savaştan ayrılması aynı zamana rastladı. Silah bırakışmasının (mütareke) akdedildiği andaki askeri durumu kısaca gözden geçirelim : Filistin'de üç ordu imha edilmişti; artık Toros'ların güneyinde çok zayıf kuvvetler vardı; ülke, geçitleri tutacak durumda değildi. Mezopotamya'da zayıf kuvvetler araziyi boşaltmışlardı. Anadolu kıyıları çok zayıf savunuluyor ve düşman çıkarmasına açık bulunuyordu. Çanakkale Boğazı tutunuyordu ama geriden tehdit ediliyordu; çünkü düşman Dedeağaç'a çıkarma yapabilir ya da Makedonya'dan Meriç'e birlik gönderebilirdi. İstanbul düşman taarruzuna tamamen açıktı; böyle bir taarruz için düşmanın elinde 3 - 1/2 İngiliz ve 1 : 2 Fransız tümeni vardı; ayrıca Yunan Ordusu emre hazırdı. Batıdaki tehlike karşısında Kafkaslar ve İran'da bulunan bütün kuvvetler hemen geri çağrıldı; fakat, taşıma araçlarının durumu, silahların bırakıldığı ana kadar Batum' dan ancak bir tümenin getirilmesine imkân verdi. Dört tümenin Trakya'da toplanması aylarca sürdü. Elde başka ihtiyat yoktu; ikmal kaynakları kurumuştu. Ordunun iç hali anlatılmıştır. 450.000 asker kaçağı ülkenin şurasında burasında dolaşıp duruyordu.

Alman Desteği

Buraya kadar anlatılanlardan safdil yorumcular, Türkiye'nin müttefik olarak harbe girme yükümlülüğünü kendisini feda edinceye kadar yerine getirmiş olduğu sonucunu çıkarırlar. Türkiye, ittifak çerçevesinde kendi mevcudiyeti için çarpıştı. Almanya, yapabileceği kadar yardım etti; personel ve malzeme desteğini esirgemedi. Daha fazla birlik göndermesine önce ulaştırma durumu, sonra da kendi cephelerindeki durum engel oldu. İki müttefik yüksek komutanlık tam bir ahenk içinde çalıştı; Türk Başkomutanlığı sonuna kadar sadık kaldı. Buna rağmen Harbin sonunda, Türkiye'deki Alman faaliyetinin askeri fiyaskosuyla karşılaşıyoruz. Türkiye'nin Harbi dört yıl muhtelif cephelerde sürdürebilmesi belki de Almanların sayesinde olmuştur; fakat anlatmaya çalıştığımız kötü durumlara karşı Alman etkisi nihayet güçsüz kalıyordu. Her ne kadar biz bunları değiştirilemez olarak kabul ediyorsak da, kullanılan kuvvetlerle daha fazlasını elde etmemiz gerekirdi diye bir his içimizi burkuyor. Bu başarısızlığın nedeni; Türkiye'nin hal ve şartlarını, başarılı bir sevk ve idarenin koşullarını hiç bilmemek, merkezdeki Alman makamlarının yani Prusya Harbiye Bakanlığı'nın –bir kişi hariç olmak üzere– Türkiye'de bulunan bütün personelin karar ve önerilerini dinlememesi ve bunun sonucu olarak da direktiflerinde ve personel seçiminde yanılmasıydı.

Değişik Alman makamlarının yan yana –çoğu kez de birbirine karşı– çalışması Almanların esas zayıflıklarından biriydi. Son günlerde ve özellikle "kıyamet günü"nün güç anlarında Büyükelçilik, donanma ve yüksek askeri makamlar arasında sevindirici bir pratik uyuşum egemen oldu; fakat bu kez de yerli makamlarla temas konusunda bir uyuşmazlık görülüyordu. Türkler bunu biliyorlar ve İstanbul'dan çok Berlin ile görüşmeyi yeğliyorlardı. Orada bir orta elçilik müsteşarı, İstanbul'daki Büyükelçiye duyurmadan karar veriyor; Harbiye Bakanlığı'ndan bir binbaşı, Türk Genelkurmayı'nın Alman Başkanına rağmen bir Allah edası içinde Bakanlığın raportörlüğünü yapıyordu.

Hal ve koşulların hiç bilinmediği, ilk önce felaketli ve romantik İran, Afganistan ve Süveyş Kanalı seferlerinde anlaşıldı. Bu seferler sadece başarısızlıkla sonuçlanmadı, aynı zamanda para ve kuvvet israfına neden oldu; fakat bundan da önemli olarak Alman saygınlığını zedeledi. Yazık ki, personelin seçimi nedeniyle Alman saygınlığı zaten çok hassastı. Becerikli ama kısa görüşlü titiz kimselerin yanı sıra bir kısmı maceracı görünen ve sonra menzil yollarını dolduran bir geçim peşinde koşanlar alayı meydana çıkmıştı. Burada tek tük fedakâr insanlardan, Almanlığın bayraktarlarından söz etmiyorum. Birkaç yüz adamla ve birkaç torba altınla Rusların ve İngilizlerin İran'dan çıkarılabileceğine ve Afgan Emiri'nin bir zenci prensi gibi birkaç sahte inciyle satın alınabileceğine inanılması onların suçu değildi.

Alman faaliyeti, Prusya Harbiye Bakanlığı'nm sevgili çocuğu Alman Askeri Heyeti'nin kurulmasıyla çok güçleştirilmişti. Askeri Heyet, Türkiye'nin Balkan Harbi'nde

tam bir yenilgiye uğradıktan sonra yardım istediği ve her koşulu kabule razı olduğu bir dönemde kurulmuştu. Olayların cereyanına bakılınca, anlaşma Berlin'de kaleme alınırken Mareşal Goltz'a haber verilmediğinden kolaylıkla kuşku duyulabilir. Türkleri tanıyan herkes, uygulanması olanaksız görünen bir anlaşmaya O'nun razı olacağını kabul edemez. Anlaşma ordunun bütün teşkilatını Almanların eline veriyor ve Heyet Başkanı'nın bütün askeri işlere karışmasına müsaade ediyordu. Enver'in reformlarının parlak döneminde bu Askeri Heyet hiç kuşkusuz bazı şeyler yaptı. Sonra Harp gelip çattı; koşullar, tamamen kendiliğinden değişmiş olduğu için heyet anlaşmasının hükümsüz ilan edilmesi ve Alman yardımının yeni, açık ve uygun temeller üzerine kurulması gerekirken yine bu anlaşmaya bağlı kalındı ve bu yüzden Enver, günün birinde tek taraflı bir emirle anlaşmanın bütün hükümlerini bir kenara attı. Silahlı Kuvvetler Komutanı olarak başka birisinin kontrolü altında bulunamayacağından bunu yapmakta haklıydı. Almanlar herhangi bir itirazda bulunamadılar. Yazık ki varlığı sürdürülen Askeri Heyet, gittikçe artan subay ve eratın, Türkiye'deki özel görevlilerin iaşe makamı, İstanbul'un bir menzil komutanlığı haline geldi ve bu hüviyetiyle çok sınırlı çerçevede bazı yararlı işler yaptı. Gerçek harp faaliyeti söz konusu olur olmaz Askeri Heyet, kuruluşu ve çalışma şekli bakımından Alman çıkarları için büyük bir engel teşkil etti. Bunu bir tarafa bıraksak da Askeri Heyet, Türk sevk ve idaresine ve bu idarede çalışan Almanlara karşı bilerek ve kasten yaratılmış peşin hükümlü bir karşıtlıkla sonuna kadar ortak bir Harp teşkilatında yabancı bir organ gibi kaldı. Tek büyük askeri girişim olan Yıldırım Harekâtını Askeri Heyet'ten ayırmış olması Prusya Harbiye Bakanlığı'nın kendi eserine ne kadar az güvendiğini ispat eder. O halde Türkiye'de, Alman yüksek sevk ve idaresinin gerçek güvenilir adamı ve Türk yüksek sevk ve idaresinin sorumlu danışmanı Genelkurmayın Alman Başkanı yanında, ama onun etkisinin tamamen dışında olarak, özellikle önemli bütün personel ve emrindeki Alman birliklerinin ikmal işleriyle uğraşan Askeri Heyet ve her konuda bağımsız olan Yıldırım F Ordular Grubu çalışıyordu. Harekâtla ilgili konularda Ordular Grubu Komutanı General von Falkenhayn, Askeri Heyet Başkanı General von Liman gibi doğrudan doğruya Alman Başkomutanlığı'yla temasta bulunuyordu; isteklerini, dertlerini ve şikâyetlerini yazılı ya da ağızdan Harbiye Bakanlığı'na, Alman Genelkurmay Başkanlığı'na ve bütün yüksek makamlara bildirme yetkisine sahipti.

General Liman von Sanders'in kişiliğine biraz olsun girmeden, Alman etkisinin görünümünü tamamlamak ne yazık ki mümkün değildir. Askeri Heyet Başkanı'nın seçimi, bir talihsizlik eseri olarak iyi sonuç verememişti. Almanya'da bir kolordunun yönetimi için uygun görülmeyen biri, bütün Türk Ordusunun yeniden teşkilini üzerine alacaktı. Daha kötüsü, bu ordunun gelişmesine gösterilen ve esas nedeni tarafımızdan bilinmeyen kayıtsızlık karşısında O'nun kuvvetli bir milleti dışarıda temsil edecek en iyi kişi olduğu söylenemez, söylense de kabul edilemezdi. General Liman, iyi kimseleri emrinde çalışmaktan korkutacak kadar Alman Ordusunda isim yapmıştı. Onunla; her şeyden habersizler, coşkunlar, maceracılar ya da yüksek maaşa tamah eden kimseler gitti. Daha tayini sırasında yakında çıkacağı pekâlâ bilinen savaşın O'nu, askeri yeteneği ve karakteri

bakımından yapamayacağı görevlerle karşılaştırması, kendi suçu sayılmadı ama, zamanın gazetecileri Çanakkale savunmasını O'nun hesabına kaydettiler. İnatçı bir taarruza karşı inatla savunarak görevini yapmış olduğu inkâr edilemez; fakat, ilk düşüncelerinde aynı şekilde inatla ısrar ederek gerçek zaferi kaçırdı. Askeri sevk ve idaredeki yeteneksizliğine rağmen beraber çalıştığı herkese karşı duyduğu hastalık halindeki güvensizlik ve uzman Alman yardımı nihayet Türk Ordusuna başarı kazandırdı ama Çanakkale Muharebesi'nin yarattığı harabelerin içinde. General von Falkenhayn'ı, yüksek iktidarını ve büyük ismini çözümlenmesi olanaksız Mezopotamya ve Filistin'in kurtarılmasından sorumlu tutmadan uzun süre makamında bırakmaya imkân olmadığından, politik düşüncelerle tam İngiliz taarruzunun beklendiği bir anda Güney'deki Alman Komutanlığı'ndan vazgeçildiğinden ve nihayet Enver de, açıkça belli olan yenilginin sorumluluğunu Almanlara yüklemek istemiş olduğundan Falkenhayn'ın geri alınmasından sonra Filistin'deki Ordu Komutanlığı General von Liman'a teslim edildi. Alman çıkarları ve itibarı bakımından General von Liman'ın ve yakınlarının İstanbul'dan ve civarından uzaklaştırılmak istenmesi de bu atamaya neden olmuş olabilir. Bu atamayla Alman emir komuta münasebetlerinde bir açıklık, bir sadelik sağlamak istendiyse de, Prusya Harbiye Bakanlığı'nın inatçı tutumuyla yarattığı kargaşalık bu umudu boşa çıkardı. Durumu daha iyi kavramış olmasına rağmen Alman Başkomutanlığı, bilinmeyen nedenlerden ötürü boyun eğdi. General von Liman, kendisine beslenen güveni hiçbir şekilde haklı çıkarmadı. Almanlar tarafından yönetilen Türk Yüksek Sevk ve İdaresi'ni etkilemekten, görevde kalmasını ama Türk Başkomutanlığı'yla uyuşmasını isteyen bir sürü talimatla alıkonmuştu. Tıpkı Alman Başkomutanlığı'nın Liman'a karşı Türk Komutanlığı'nı desteklemekten kaçınması gibi. O, kendisini Türkleri tanıyan ve onları sevk ve idare edebilen tek adam olarak kabul ediyor ve hiçbir Alman kurmay subayının hükümünü, birliklerin hiçbir şikâyetini inanmaya ve dinlenmeye değer bulmuyordu. Sonun birkaç hafta öncesine kadar General von Liman, Kudüs'ü tekrar almak fikrindeydi ve bu amaçla mütemadiyen Alman kıtaları istiyordu. Eline geçen birlikleri hiç faydası olmayan mahdut hedefli taarruzlarda eritiyor ya da öldürücü yaz sıcağında bitip tükenmez yürüyüşlerle yıpratıyordu. Tul Kerim ve Nablus yenilgisi, uzun süre O'nu Türkiye'de Almanlığın direği olarak görmüş olan yerli makamların aklını başına getirdi. Ne yazık ki, Alman Generalinin, silah bırakışmasının yaklaşması nedeniyle Türk Başkomutanlığı'nın geriye intikalleri için serbest bıraktığı Alman birliklerini alıkoymakta inat ettiği de görülecekti. Ya çocukça bir muhalefet merakından, ya da diğer nedenlerden böyle bir tutum içine girmişti. General Ludendorff'da kendisine ulaşan şikâyetleri dinlemiyordu.

Bu açıklama acı bir anışla, boş yere akıtılan kanların, Almanların suçu olmadan verimsiz kalmış pek çok gayretin yarattığı üzüntüyle bitiyor.

- Kadavra ile evlenilmez fakat doktor, ilacı yaramadı diye ölüye çıkışamaz.

(Federal Askeri Arşiv - N 247/202 c)

Fiyatı 550 TL.